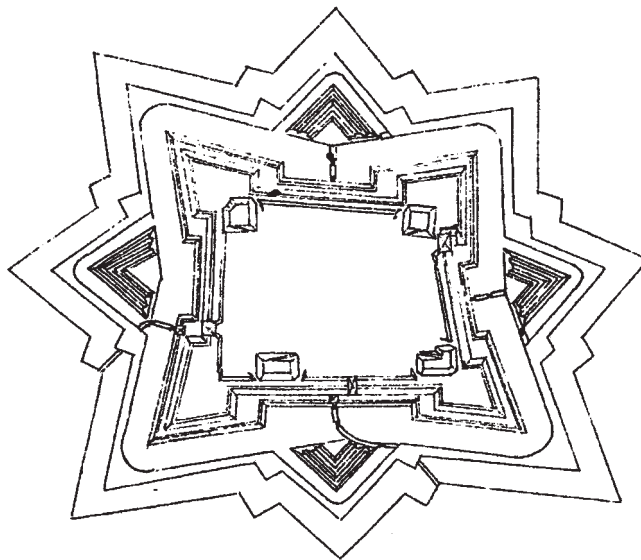

PODRAVINA

Časopis za multidisciplinarna istraživanja
Scientific Multidisciplinary Research Journal

Izlazi dva puta godišnje
A Semi-annual Issue

Uz 650 godina proglašenja Koprivnice
slobodnim kraljevskim gradom
(1356. - 2006.)

Uredničko vijeće**Editorial board**

Dr. Zvonimir BARTOLIĆ (Čakovec), dr. Miljenko BILEN (Zagreb), dr. Neven BUDAK (Zagreb), Tomislav ĐURIĆ (Varaždin), dr. Dragutin FELETAR (Koprivnica/Zagreb), Ernest FIŠER (Varaždin), dr. Boris GOLEC (Ljubljana), Ivan GOLUB (Zagreb), dr. sc. Andrej HOZJAN (Maribor), dr. Karl KASER (Graz), dr. Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ (Zagreb), dr. Juraj KOLARIĆ (Zagreb), dr. Milan KRUHEK (Zagreb), Željko KRUŠELJ (Koprivnica/Zagreb), mr. Julio KURUC (Koprivnica), dr. Mijo LONČARIĆ (Zagreb), dr. Lučka LORBER (Maribor), mr. Goran MARKULIN (Koprivnica), mr. Mladen MATICA (Koprivnica), dr. Géza PÁLFFY (Budimpešta), mr. Hrvoje PETRIĆ (Koprivnica/Zagreb), dr. Ljudevit PLAČKO (Križevci), Marijan ŠPOLJAR (Koprivnica), dr. Željko TOMIČIĆ (Zagreb), dr. Jaroslav VENCELEK (Ostrava), dr. Laszlo VANDOR (Zalaegerszeg), dr. Sabolcs VARGA (Pečuh), mr. Dinko VRGOČ (Koprivnica), mr. Đuro ZALAR (Koprivnica), dr. Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE (Osijek)

Uredništvo**Editorial Staff**

Dr. Dragutin FELETAR, dr. Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ,
dr. Andrej HOZJAN, dr. Lučka LORBER, mr. Hrvoje PETRIĆ

Odgovorni urednik**Editor-in-chief**

Dr. Dragutin FELETAR

Urednik**Editor**

Mr. Hrvoje PETRIĆ, e-mail: h.petric@inet.hr

Prijelom**Layout**

BOGADIGRAFIKA, Koprivnica

Tajnik uredništva**Staff secretary**

Petar FELETAR

Nakladnik**Publisher**

MERIDIJANI, 10430 Samobor, Obrtnička 17
tel. 01/33-62-367, faks: 01/36-30-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Za nakladnika**Journal director**

Petra SOMEK

Dodatna adresa uredništva**Additional mailing address**

Dr. Dragutin FELETAR, 48000 Koprivnica, Trg mladosti 8
tel. 048/626-780, 098/249-804

Sunakladnici**Co-publishers**

GRAD KOPRIVNICA
KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKA ŽUPANIJA
»PODRAVSKA BANKA« KOPRIVNICA
»INA - NAFTAPLIN« ĐURĐEVAC - MOLVE
BELUPO - INDUSTRIJA LIJEKOVA KOPRIVNICA
IZVEDBENI PROJEKT »PODRAVSKO VIŠEGRANIČJE«
(MEĐUNARODNOG ISTRAŽIVAČKOG PROJEKTA »TRIPLEX CONFINIUM«)
Časopis izlazi uz pripomoć Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Priprema**Prepress**

BOGADIGRAFIKA, Koprivnica

Na naslovnici**Front cover**

Unutrašnjost kasnobarokne crkve u Martijancu (foto: Milan Drmić)

Tisak**Print by**

BOGADIGRAFIKA, Koprivnica, 700 primjeraka

K A Z A L O

Hrvoje Petrić

PRIVILEGIJE SLOBODNOG I KRALJEVSKOG GRADA KOPRIVNICE PISANE
KAJKAVŠTINOM 13. STUDENOGA 1669. GODINE
*PRIVILEGES OF THE FREE ROYAL BOROUGH OF KOPRIVNICA WRITTEN
ON 13 NOVEMBER, 1669 IN LOCAL KAJ-DIALECT . . . . . str. 7*

Doc. dr. Igor Žibera

VPLIV RELIEFNIH IN TOPOKLIMATSKIH ZNAČILNOSTI NA RABO TAL NA
OBMOČJU ZAHODNIH HALOZ
*THE INFLUENCE OF RELIEF AND TOPOCLIMATIC CHARACTERISTICS ON
THE LAND USE IN THE REGION OF THE WEST OF HALOZE . . . . . str. 15*

Gábor Hausner, Lajos Négyesi, Ferenc Papp

“TOR” USRED VINOGRADA NA BRIJEGU - POKUŠAJ ODREĐIVANJA LOKACIJE
NOVOG ZRINA
*HILLSIDE FORTIFICATION REMAINS IN THE MIDDLE OF A VINEYARD
(EFFORTS TO LOCATE THE REMAINS OF NOVI ZRIN STRONGHOLD) . . . . . str. 28*

Dr. sc. Anna Maria Grünfelder

DRAVA - IZVOR SUKOBIA U PROŠLOSTI – META EUROPSKE SURADNJE U
SADAŠNJOSTI I BUDUĆNOSTI
*DIE DRAU – KONFLIKTSTOFF IN DER VERGANGENHEIT - ZIEL EUROPÄISCHER
ZUSAMMENARBEIT IN GEGENWART UND ZUKUNFT . . . . . str. 50*

Mr. sc. Franc KUZMIČ

PREKMURSKI PROTESTANTI V 18. STOLETJU IN NJIHA IZSELITEV V
ARTIKULARNE KRAJE NA MADŽARSKEM
*ÜBERMURPROTESTANTEN IM 18. JH. UND IHRE AUSWANDERUNG IN DIE
ARTIKULARORTE IN UNGARN . . . . . str. 74*

Dr. sc. Katarina Horvat-Levaj

PRIOLOG ISTRAŽIVANJU BAROKNE SAKRALNE ARHITEKTURE PODRAVINE
– ŽUPNA CRKVA SV. MARTINA U MARTIJANCU
*CONTRIBUTION TO RESEARCH OF BAROQUE SACRAL ARCHITECTURE OF
PODRAVINA – PARISH CHURCH IN MARTIJANEC . . . . . str. 80*

Jelena Balog

DOPRINOS U PROUČAVANJU POVIJESTI I VAŽNOSTI VISOKE GOSPODARSKE
ŠKOLE U KRIŽEVcima
*A CONTRIBUTION TO THE RESEARCH OF HISTORY AND IMPORTANCE OF THE
HIGH FARMING SCHOOL IN KRIŽEVCI . . . . . str. 100*

Vladimir Šadek

POLITIČKA SITUACIJA I IZBORI U OPĆINI MOLVE OD 1871. DO 1914. GODINE
*POLITICAL SITUATION AND ELECTIONS IN MUNICIPALITY OF MOLVE IN THE
 PERIOD FROM 1871 TO 1914* ..... str. 112

Prof. dr. sc. Mira Kolar-Dimtrijević

BRIGA PODRAVINE ZA DJECU UGROŽENU U PRVOM SVJETSKOM RATU
*PODRAVINA REGION CARING FOR CHILDREN IN DISTRESS DURING THE
 WORLD WAR ONE* ..... str. 130

OBLJETNICE / ANNIVERSARY ..... str. 158

PRIKAZI NOVIH KNJIGA I ČASOPISA / REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES ..... str. 167

UPUTE SURADNICIMA / A WORD TO ARTICLES' CONTRIBUTORS ..... str. 185

U DESETOM BROJU ČASOPISA PODRAVINA SURADUJU:

Autori članaka i prikaza

1. Mr. Hrvoje PETRIĆ, Zavod za hrvatsku povijest, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet Zagreb
2. Dr. Igor ŽIBERNA, Oddelek za geografijo, Pedagoška fakulteta, Univerza v Mariboru
3. Dr. Gabor HAUSNER, Povijesni institut, Mađarska akademija znanosti, Budimpešta
4. Dr. Lajos NEGYESI, Povijesni institut, Mađarska akademija znanosti, Budimpešta
5. Dr. Ferenc PAPP, Povijesni institut, Mađarska akademija znanosti, Budimpešta
6. Dr. Anna Maria GRÜNFELDER, Austrijsko veleposlanstvo, Zagreb
7. Mr. Franc KUZMIČ, Pokrajinski muzej, Murska Sobot
8. Dr. Katarina HORVAT-LEVAJ, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb
9. Mr. Jelena BALOG, Hrvatski povijesni muzej Zagreb
10. Vladimir ŠADEK, OŠ "Đuro Ester" Koprivnica
11. Dr. Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, sveučilišna profesorica u miru, Zagreb
12. Ivan PEKLIĆ, Gimnazija, Križevci
13. Dr. Dragutin FELETAR, sveučilišni profesor u miru, Koprivnica
14. Maja BLAŽEK, Koprivnica
15. Maja PASARIĆ, Zagreb
16. Boris MAĐERIĆ, Visoka tehnička škola, Rapperswil, Švicarska

PODRAVINA se referira u sekundarnim časopisima

1. ABSTRACTS JOURNAL, All-russian institute of scientific and technical information, Moscow
2. HISTORICAL ABSTRACTS, ABC CLIO Library, Santa Barbara, California, USA
3. ELSEVIR, Bibliographic databases, Amsterdam-Norwich
4. THE HISTORY JOURNALES GUIDE, Deutschland

U Popisu znanstvenih časopisa Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa "Podravina" je klasificirana oznakom a₂ te se uzima u obzir pri izboru u znanstvena zvanja autora (*Narodne novine* 84 od 11. srpnja 2005.)

UZ DESETI BROJ ČASOPIS “PODRAVINA” OKUPLJANJE ZNANSTVENIKA - PRIMARNI USPJEH

Eto, dragi čitatelji i prijatelji, pred Vama je i deseti broja časopisa za multidisciplinarna istraživanja “Podravina”. Izdaje ga agilna Izdavačka kuća “Meridijani” iz Samobora, ali mu je domicil u podravskoj Koprivnici. U tom gradu taj je časopis pokrenut, u njemu se sadržajno osmišljava i oblikuje. Kada je prije pet godina grupa znanstvenika-entuzijasta okupljena oko “Meridijana” pokretala izdavanje ovakvoj multidisciplinarnog znanstvenog časopisa, nije mogla niti sanjati da će on pobuditi tako veliku pozornost znanstvene javnosti, okupiti tako velik broj suradnika i čitatelja i k tome još i vrlo redovito izlaziti!

Ostvarena je ideja da “Podravina” okuplja znanstvenike iz svih zemalja kroz koje teku rijeke porječja Drave. Tako su se među autorima i članovima uredništva i uredničkog vijeća našli znanstvenici iz Hrvatske, Slovenije, Mađarske i Austrije, ali i iz Njemačke i Češke. Kroz deset brojeva ostvarena je veća sinergija znanstvenoga rada nego što se to i u najvećim optimističnim planovima uredništva očekivalo. Dosad je objavljeno više od 90 znanstvenih i stručnih radova (od kojih su recenzenti većinu ocijenili kao izvorne znanstvene članke), te stotinjak prikaza novih knjiga, publikacija, zbornika, časopisa i znanstvenih skupova. “Podravina” je odista postala mjesto suradnje i transfera znanja brojnih znanstvenika iz šest država - prvenstveno povjesničara, geografa, arheologa, demografa, etnografa i susjednih disciplina. Okupljanje znanstvenika i njihovo pojačano zanimanje za Podravinu od Dolomita do Dunava - najveći je uspjeh časopisa “Podravina”.

Časopis je naišao na nepodijeljenu potporu znanstvene kritike, pa je u hrvatskoj, mađarskoj i slovenskoj periodici objavljeno nekoliko desetaka prikaza i recenzija. “Podravinu” podržava i podavska lokalna samouprava, kao i gospodarstvo Grada Koprivnice. Vrijednost časopisa prepoznalo je i Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa RH. Konačno, časopis se već sada referira u četiri prestižna svjetska sekundarna časopisa (Moskva, Santa Barbara, Amsterdam, Berlin), uz primjeren odjek u svijetu. Svaki broj “Podravine” razmjenjuje se sa 92 znanstvena časopisa iz Hrvatske i cijeloga svijeta.

To su svakako natuknice koje obvezuju uredništvo i Izdavačku kuću “Meridijani” da nastavi s ovim zahtjevnim poslom. Hvala svima na podršci, a posebice brojnim autorima koji ustrajno surađuju bez honorara.

Dragutin FELETAR
Hrvoje PETRIĆ

PRIVILEGIJE SLOBODNOG I KRALJEVSKOG GRADA KOPRIVNICE PISANE KAJKAVŠTINOM 13. STUDENOGA 1669. GODINE

PRIVILEGES OF THE FREE ROYAL BOROUGH OF KOPRIVNICA WRITTEN ON 13 NOVEMBER, 1669 IN LOCAL KAJ-DIALECT

Hrvoje Petrić

Zavod za hrvatsku povijest

Filozofski fakultet

Sveučilište u Zagrebu

Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb

Republika Hrvatska

h.petric@inet.hr

Grada

Primljeno/Received: 1. 10. 2006.

Prihvaćeno/Accepted: 3. 11. 2006.

UDK/UDC 355-05 94 (497.5)

Koprivnica je povlasticu slobodnog i kraljevskog grada dobila od kralja Ludovika I. Anžuvina 4. studenoga 1356. godine.¹ Koprivnica je nakon toga mijenjala privatne vlasnike da bi se sredinom 16. stoljeće našla ponovo pod kraljevskom vlašću. Habsburgovci su u Koprivnici ustrojili važan segment obrane Hrvatsko-slavonskog kraljevstva u vrijeme ratova s Osmanlijama.

Krajiški zapovjednici su se tijekom druge polovice 16. stoljeća počeli miješati u rad gradskog suda odnosno gradske uprave. Zastupnik grada Koprivnice na Ugarskom saboru u Požunu je prosvjedovao protiv toga. Tužbu je primio i uvažio nadvojvoda Matija koji je iz Požuna 9. ožujka 1595. javio koprivničkom zapovjedniku da njemu i drugim krajiškim časnicima zabranjuje miješanje u rad koprivničkog gradskog suda. Isti je dan nadvojvoda Matija izdao još jednu ispravu kojom je vojnim vlastima zapovjedio da su se vojnici koji posjeduju zemljište na gradskom teritoriju, u pitanjima tih zemljišta, dužni pokoravati gradskoj jurisdikciji.²

Nakon dolaska Kaniže pod osmansku vlast 1600. godine, Koprivnica je preuzela i dio obrambenih funkcija sjeverno od rijeke Drave. Ona je time djelomično integrirala obrambeni sustav sjeverno i južno od rijeke Drave. Kao dio Slavonske krajine Koprivnica je isprava bila središte kapetana, a potom i generala da bi utvrđivanjem stalnog sjedišta generala u Varaždinu, Koprivnica ostala kapetanijskim odnosno natkapetanijskim središtem. Koprivnička natkapetanija je pod svojom upravom imala, osim u Koprivnici, plaćene vojne posade u utvrdama Drnje, Sigetec, Novigrad, Virje i Ludbreg.³

Tijekom 17. stoljeća, koprivnička se gradska uprava sastojala od suca, njegovog zamjenika koji je često vršio dužnost fiskusa, bilježnika te 12 senatora odnosno prisežnika.⁴ Slobodni kraljevski grad Koprivnica je, prema Ivanu Beucu, "kao jedna cjelina predstavljao plemićku

¹ N. Klaić, Koprivnica u srednjem vijeku, Koprivnica 1987., str. 71.

² Hrvatski državni arhiv, Grad Koprivnica (HDA, GK), kut. 5, br. 8, 9; R. Horvat, Koprivničke listine XVI vijeka, Vjesnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva, god. 16, Zagreb 1914, str. 300-302.

³ Štajerski zemaljski arhiv, Graz, Militaria, Sch. 175, 191, 211, 246, 254; M. Kruhek, Krajiške utvrde i obrana Hrvatskog Kraljevstva tijekom 16. stoljeća, Zagreb 1995.; K. Kaser, Slobodan seljak i vojnik, knj. 1, Zagreb 1997.; H. Petrić, Koprivnica u 17. stoljeću. Okoliš, demografske, društvene i gospodarske promjene u pograničnom gradu, Koprivnica 2005.

⁴ L. Dobronić, Koprivnički gradski zapisnici (KGZ), Podravski zbornik, sv. 14, Koprivnica 1988., str. 141 i dalje.

jurističku osobu i kao takav spadao je rangovno u četvrti stalež" Hrvatsko-slavonskog kraljevstva. Koprivnica je kao cjelina imala pravo na plemićki privilegij, odnosno na dva sjedišta u Hrvatsko-slavonskom saboru. Građani su pojedinačno imali pravo "na jednaki homagij kao i plemstvo, bez propisanog suda pred sud nije mogao biti uhapšen ili sudjen, nije plaćao maltarinu i prijevozninu niti carinu osim ako nije bila roba sa njihovog urbarskog posjeda".⁵ Slobodni kraljevski gradovi, a među njima i Koprivnica, imali su također pravo na zastupnike u zajedničkom Ugarsko-hrvatskom saboru i to u donjoj (staleškoj) kući (domu).⁶

Prema Ivanu Beucu slobodni kraljevski gradovi su "predstavljali zatvorena područja koja nisu bila podvrgnuta ni jednoj teritorijalnoj sudbenosti osim kraljevoj".⁷ Iako je Koprivnica bila sastavni dio Križevačke županije⁸, ona kao slobodni kraljevski grad nije potpadala pod njenu sudbenu nadležnost već je bila pod izravnom sudskom nadležnošću kralja, a pravno se tretirala kao i svaki plemić.⁹ Ona je kao kolektivni plemić mogla participirati u djelovanju županije kao i svi plemići koji su obitavali na teritoriju Križevačke županije. U koprivničkim gradskim zapisnicima grad se kao politička zajednica sam nazivao "plemenit varas y vaza obchina".¹⁰ Iako se Koprivnica najčešće naziva slobodnim kraljevskim gradom ("liberae regiae ciuitatis Caproncensis", "slobodnoga kralieua varassa kopriunicshkoga"),¹¹ jednom se spominje i kao slobodni carski te kraljevski grad ("szlobodnoga czezaroue y kralieue zuetlozti varasa kopriunicshkoga").¹²

Znakovito je bilo da su do 1630. privilegiji slobodnog kraljevskog grada bili ugroženi što pokazuje njihovo relativno često potvrđivanje kod vladara od sredine 16. i početkom 17. stoljeća (1547., 1571., 1590., 1609. i 1630.).¹³ Time su koprivnički građani nastojali zaštititi povlastice kojima je Koprivnica imala povlašteni status slobodnog i kraljevskog grada. Novo potvrđivanje gradskih povlastica je bilo 1669. kada su one prvi puta bile pisane kajkavštinom.¹⁴ Nakon toga, koliko je trenutno poznato, više nije bilo potrebe za potvrđivanjem povlastica, a grad Koprivnica je 1753. dobio statut.

⁵ "Kraljevski slobodni gradovi... su bili posjednici svih regalnih beneficija na svojim teritorijima, patronatskog prava (pravo birati župnika i predlagati ga biskupu na potvrdu)... No, građani su bili dužni da ukonačuju vojnike, da plaćaju državne poreze i crkvenu desetinu i da snose sve javne terete... U popis građana mogla je biti primljena svaka osoba koja je posjedovala u gradu nekretnine ili se u gradu bavila obrtom, trgovinom ili kojim drugim časnim zanimanjem. Kraljevski slobodni gradovi su bili vlasništvo krune pa kao krunska dobra nisu mogla biti predmetom kraljevske donacije. Svoje gradsko područje nisu mogli širiti." I. Beuc, *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj* (1527-1945), str. 45.

⁶ I. Beuc, *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj* (1527-1945), str. 62-63.

⁷ "Ti su gradovi kao zajednica građana uživali sve povlastice plemića te su stajali samo pod kraljevom vlašću i pod upravom svoga glavarstva. Građani pak pojedinačno uživali su samo neke prerogative plemstva..." I. Beuc, *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj* (1527-1945), str. 90.

⁸ To je vidljivo iz koprivničkih gradskih zapisnika kao npr. 1639., 1642., 1645., 1648. itd. Usp. KGZ, str. 142-149 itd.

⁹ I. Beuc smatra da slobodni kraljevski gradovi nisu "potpadali pod sudbenost županije nego su stajali pod svojim slobodno izabranim magistratom u svim upravnim i sudskim (civilnim i kaznenim) poslovima. No to ovlaštenje pripadalo je samo vlastitim građanima i stanovnicima koji nisu bili plemići". I. Beuc, *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj* (1527-1945), str. 91.

¹⁰ To je bio slučaj 1695. godine, KGZ, str. 162.

¹¹ KGZ, str. 142-145.

¹² KGZ, str. 145.

¹³ HDA, GK, kut. 1, br. 14; kut. 2, br. 2 i 3.

¹⁴ HDA, GK, kut. 6, br. 6. Tekst na kajkavski prevedenog gradskog privilegija iz 1669. je u preslikama objavio Dražen Ernečić u: *Iz pravne prošlosti Koprivnice, Križevaca, Đurđevca, Dani sudstva Koprivničko-križevačke županije*, Koprivnica 2000., str. 18-21. Isti je pokušao transkribirati tekst, ali je na žalost, prigodom transkripcije isпустиo dijelove teksta. Stoga sam odlučio transkribirati tekst u cijelosti prema izvorniku koji se čuva u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu.

Odnose između grada Koprivnice i koprivničkog kapetana regulirala je 1635. posebna kraljevska komisija u kojoj su sudjelovali predstavnici hrvatsko-slavonskih staleža i kraljevskih vojnih vlasti. Komisija je utvrdila da vojne vlasti gotovo svakodnevno nanose različite štete građanima i dobrima slobodnog i kraljevskog grada Koprivnice. Nakon 1635. više nije bilo ozbiljnijih nesuglasica između civilne i vojne uprave, iako je manjih kriznih pojava bilo do kraja 17. stoljeća.¹⁵

SUMMARY

The King Ludovicus I. of Anjou on 4th november, 1356 bestowed the town of Koprivnica with the privileges of a 'free royal borough'. After this date, Koprivnica had changed hands from one nobility to another, until it finally got under the king's authority yet again. During war campaigns against the Ottomans, the house of Hapsburg established Koprivnica as an important defense stronghold of the Croato-Slavonian kingdom.

During the second half of the 16th century, Krajina Military border commanders started to meddle in judiciary and administrative affairs of Koprivnica, which the town's representative in the Hungarian Parliament in Požun (aka Pressburg, Bratislava) protested against. The protest was acknowledged and approved by Archduke Matthias, who on 9th March 1595 notified Koprivnica commander of his decision to ban Krajina Military commander and other officers from interfering in the town of Koprivnica judiciary affairs. The same day Archduke Matthias sent a decree to the military authorities, that soldiers who own land in Koprivnica have to submit themselves to the town's jurisdiction.

After the town of Kanizsa fell to the Ottomans in 1600, Koprivnica took over its defense functions north of Drava river. This helped to partially integrate the defense system north and south of Drava. As part of Slavonian Military border, Koprivnica at first had been the seat of military captains, later generals; when Varaždin eventually became the generalate seat, Koprivnica regained its former captaincy and grand captaincy status.

As an administrative seat, Koprivnica grand captaincy had, beside Koprivnica itself, its own paid military forces in the strongholds Drnje, Sigetec, Novigrad, Virje and Ludbreg.

During the 17th century, Koprivnica town administration included a judge, his deputy who often served as "fiskus" (treasurer, in charge of finances), a notary and 12 senators or oath takers. The free royal borough of Koprivnica was, according to Ivan Beuc, an "entity that represented nobility and judiciary, hence falling into a category of the fourth ranks" of Croato-Slavonian kingdom. As a whole, Koprivnica had been entitled to nobility privileges, namely, two seats in the Croato-Slavonian parliament. Citizens had individual rights to "the same homagij as noblemen, no-one could get arrested or tried, for them there was no toll or freight-collecting unless it involved goods from their own feudal estate". Free royal boroughs, Koprivnica among them, also had a right to representatives in their common Croato-Hungarian parliament in the Lower house of ranks.

According to Ivan Beuc, free royal boroughs 'represented closed areas, not subjected to any territorial judiciary but the king's own'. Although Koprivnica was a part of Križevci county, as a free royal borough it was not being subjected to Križevci county judiciary; it was straight under

¹⁵ HDA, Generalkomanda, Uvezani spisi Varaždinskog generalata, knj. 1, fol. 59-60v.

the king's rule, treated legally as any other nobleman. As a 'collective nobleman', Koprivnica was able to participate in county activities, as any other nobleman residing in the territory of Križevci county. The town's records show that Koprivnica referred to itself, in terms of a political entity, as a "noble place and town". Indeed Koprivnica is most often referred to as a free royal borough (*liberae regiae civitatis Caproncensis*), yet on one occasion it was referred to as a 'free town by a decree from tzar and king'.

A notable fact is, that until 1630 Koprivnica privileges were constantly threatened, which is obvious from relatively frequent re-confirmations of its status of a free royal borough from different kings and sovereigns from mid- 16th century until early 17th century (in 1547, 1571, 1590, 1609 and 1630). This is how Koprivnica citizens tried to protect their privileges, originating from the status of a free royal borough. New re-confirmation of such status happened again in 1669, when the privileges for the very first time were written down in the local kaj-dialect. From the current facts we know that from that year on, there was no need to re-confirm the free royal town status; in 1753, the town of Koprivnica was given its Statutes.

Relationship between the town of Koprivnica and its military commander in 1635 was regulated by a special king's panel, with representatives from Croato-Slavonian ranks and royal military authorities. The panel established, that the local military almost daily caused problems and damage to the citizens and their property in the free royal borough of Koprivnica. After 1635, there was no serious breach or disagreement between the civil and the military authorities, even though some minor problems kept occurring all the way to the end of the 17th century.

Tekst privilegija slobodnog i kraljevskog grada pisani kajkavštinom 13. studenoga 1669. godine:

Here is the original text of the privileges, bestowed on Koprivnica as a free royal borough, written on 13th November, 1669 in the local kaj-dialect:

Anni Domini 1669. die 13 Nouembris. Prepiszani Priuilegiumi, polagh koeh Plemeniti Varas Kopriunichki praude Izuditi ima.

I.

Conditie, ili szlobodschine gozpodarou, ili Purgarou vu gore zpomenutom Varassu Kopriunichkom ztoiechek i prebiuuiuchek takoue ieszu. Da koi god Purgar, drugoga Purgara, opszuie, ospota, ali nezpodobnemi rechmi opsani, i prauicsum obnaiden bude, tako onomu, koga zbantuie Ranyški deszet, ā vû obchinzki Ztrossak zto nouacz Birsaga plachal bude. Koteri do tretiega tako kastigan pobolsatisze nebude hotel, usze nyegovuo za Varas dasze uzme, ā nyega kakoti nepostenoga, od Plemenitoga Varassa da odtirati imaiu.

II.

Akolibi takaisse koteri druomu plyuzku dal, ali zalaszi zkubol, natezal, takaissum kastigum naysze kastiga.

III.

Akolibi pako prede Szudczem vu szudu, ili praudé szedechim, ili drugache kada goder na vigyeny Szudcza koteri pouffalsze uûchiniti, i uûchinilbi, tako dupliczum naysze kastiga, i akobi pred szamem Szudczem, ali koiemgod nyegou(u)m Priszsesnikom uech krat pouffalsze uuchiniti, deszet marki, toieto Cheterdeszet Dukat, nauadneh, ili tekucheh penez za kastigu nay plati.

IV.

Akobi pako, ta koi zapadne kastigum, zkem naplatiti nemal, nay ruku pogubi.

V.

Akobi pako, koteri z-nosem, z-palasse, szuliczom, ztrelum, ali kakouim drugem prizpodobnem orusiem, ili modussem, drugoga ranil, i ranyen prez kuara koteroga kotrigasze izurachil, tako ranienoga barberinu nay plati, i ranyenom Duadeszeti i pet Ranyiski, pet pako Ranyiski na Varasku haszan da nay plati; akolibi pako tako ranyen bil, dabi ochuklyauel, ali koteri kotrigmu pokuarien dasze pruaou zurachiti nebi mogal, tako ranyenoga barberinu nay plati, i ranyeniku Cheterdeszet Dukat, ā drugeh Oszam Dukat na Varasku haszen kastige dati ima.

VI.

Akolibi koteri pako chloueka vûmoril, i vûszelbi, dvu dela toga lyudomorcza imetka roditelom vûmorienoga chlovueka, treti pako del naysze na Varas, dasze ima dati. Akolibi pako lyudomorecz bil uloulyen, polag nauade naysze nad nyim kastiga izuerssi. Nego akobisze komu vû igre ili pre hudoga peruo nakanenya pripetilo vûchiniti, tako vû takouom prpecheny, zto Raniski rodbine uûmorienoga duadeszeti pako Raniski, na Varas da ima platiti, koteroga akobi Imetek na izplachanye zadouolyen nebil, na Szudcza i oztaleh Priszsesnikou preuigynye oztáuylasze.

VII.

Takásse akobisze koi Ztranzki vu Varás dossel, terbi ali na vulicze, ali uû koteri hise, ali na piaczu, toga takouoga kay, kakoie gore poznamenûuano, vûchinil, Szudecz Varaski nayga Szudi, i rauno takouû kastigu, kako ie gore napiszano, nay terpi. Akolibi pako koteri zmegy domacheh Purgarou, ali koy ztranzki, na gruntu, ali kotaru Varaskom, na tatbine, ili toluaitzuû zapopadnyen bil, Szudecz Varaski nayga kastiga.

VIII.

Totakaysze, akobi koteri Ztranzki koteroga iz-Varassa radi kakouoga duga penez, ili kotere druge kriiucze, izkati, ali praudati hotel, tako pred Szudczem Varaskem nayga obnaide, i nyjedna Prauda naysze nepripitaua na boi, ili orusie, nego po szuedokeh, i priszegah nekasze dokoncha, ali bude prauda Ztranzkemi, ali domachemi lyudmi, i szuedoki nekasze rote, kada szuedochiti hoteli budu, i naysze uszaki po szebe, iden za drugem examiniuie, i ispitaua. Szuedoki pako koteri, nay postenoga glasz, i dobre conditiesze vzimlyu. Rauno tako, ako ztranzki pri Varoskom ali Varaski pri ztranzkom, konya, vola, ali sto vûkradnyenoga naide, vszegdar szuedoki, kakoie gore recheno, naysze naperuo dadu, i dopelyaiu.

IX.

Pvrgari takaysze vu gore rechenom Varassu, nichiemu drugomu, nego Varaskoga Szudcza szudu, podlosni imaiu bitti.

X.

Akolibi kakoua szumnya bila na Szudcza, i Actor ztanouite zrokebi naperuo dal, da Szudcza uûonoî Causae nebi rada imati, tako pouekse Purgare zazouecs, da nazochi nay bude Szudecz, i pred nyimsze nay dokonya prauda, od kotereh sententie akobi iosche duoinya bila, i Actorbi nye pred Kraly citûual, tako za vsze oztale, szam Szudecz pred Kralya poiti dusen bude.

XI.

Rauno tako zakakou goder zrok, akobi koi Szudecza Varaskoga, i Purgare, ali szame Purgare pred kralya citûual, neszu dusni poiti, nego szam Szudecz Varaski. I akobi koteri Purgare, ali Purgara (: neproszechî peruo od Szudcza Varaskoga prauicze, i zadouolyschine :) pred Kralya citûuall, za nyega, toieto za Purgara, illi zanye Szdecz dusen bude poiti, á Citator trude, i ztroske Szudcheue pouernuti moral bude, zato da Priuilegium Kralyeuzki, za kogaie znal, za nistar dersech, Szudcza peru ne bil obnassel, negoga ie zaludo naztroske, i trude dopelyal. Purgari pako odkuda goder hoteli budu szloboduszi imaiu izebrati, i dopelyati Szudcza, koteroga pred nasz uszako leto na vigyenye dopelyati imaiu. Plebanussa pako, koisze nyim, hasznouit videl bude, polag nyihoue uolye naysziga zberu za Czrikuû nyihouû.

XII.

Akolibisze pako kotei uû Calumniae, ali kriuom szuedochanztuû ochiueztom zapopal pri praude, ilisze obnassel, niti Szudczem, niti Szudcheuem Assessorom, niti nyegouem Tolmachnikom od potlam naysze neprepuzti odebrati.

XIII.

Item, pri Varassu prez oduetka akobisze komu pripetilo vumreti, iz-gibuchega szuoga imetka, komu god kay hotel bude, szlobodno oztavui. A stoie pako negibuchega, hise, duor, maroff, vinogradi, zemlye, i oztalo stoie napraulyenoga ili zezidanoga, szuoimei Purgarmi ili Szuszedi

tolnach vuchiniuszi, sene szuoie, ili komu zmegy rodbine oztauiti more: Ito ako, da niti ponyem, niti po sene, niti po rodbine nyegoue, od Iurisdictione, i oblazti Varaske odtugyiti, van isneti, illi odtrechisze mogel bude.

XIV.

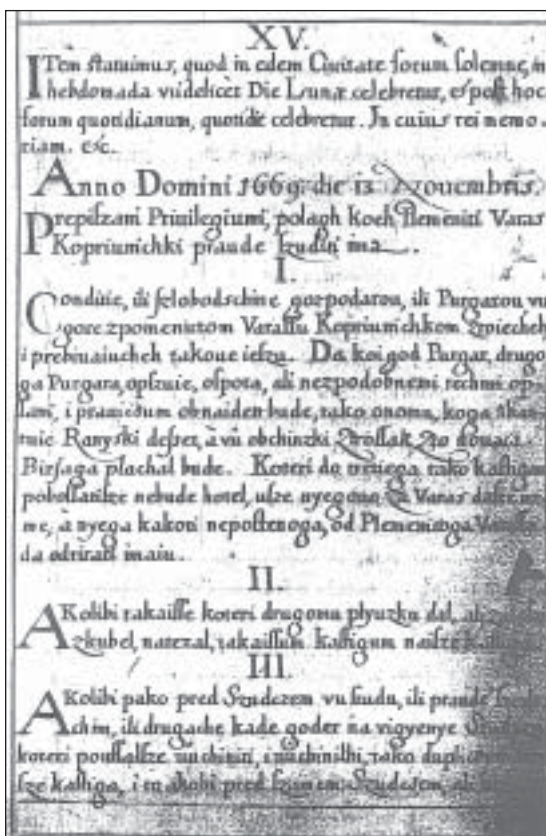
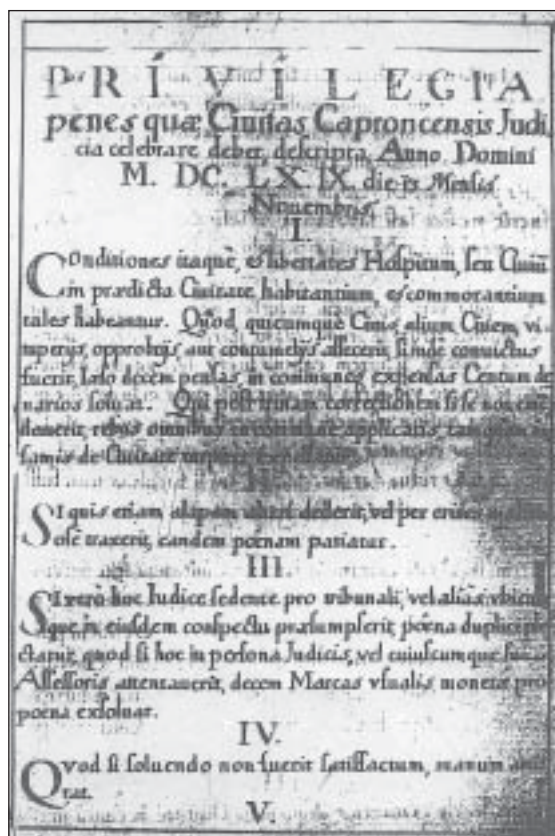
Item akobi koterisze prez Testamentuma pripetil vumreti, niti sene, niti decze, niti rodbine nebi imel, dua dela imetka niegouoga, po ueriuaneh lyudeh iz-Tolnachie Assessorou nato odlucheneh, szirimahom, te na Czirkui varasku naysze razdeli, treti pako toga imetka děl na haszen varasku naysze oberne, i zadersi.

XV.

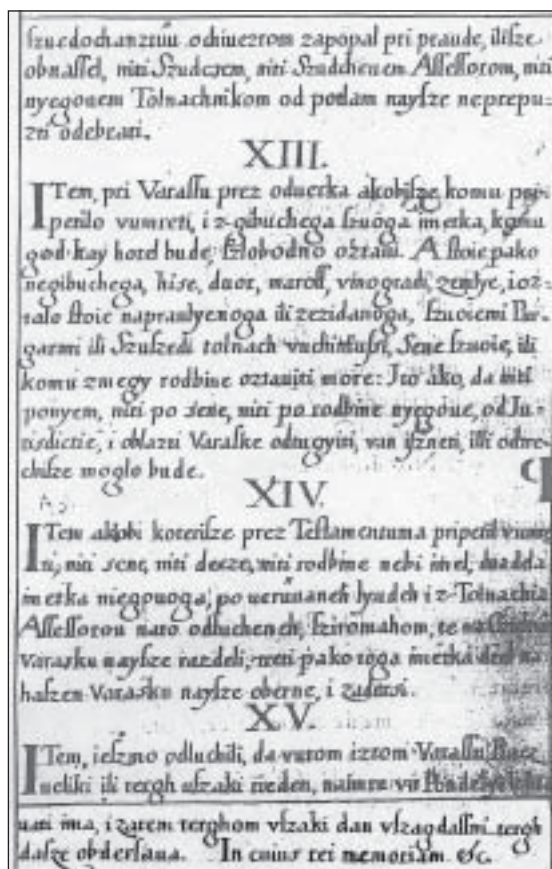
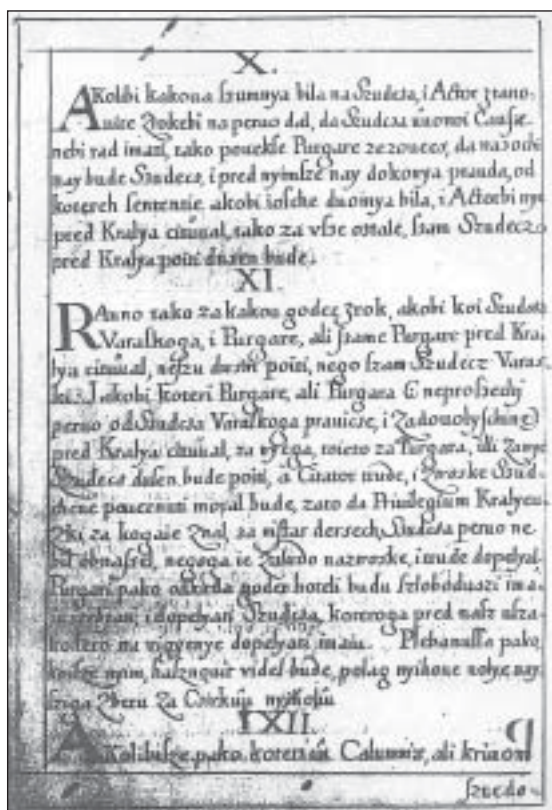
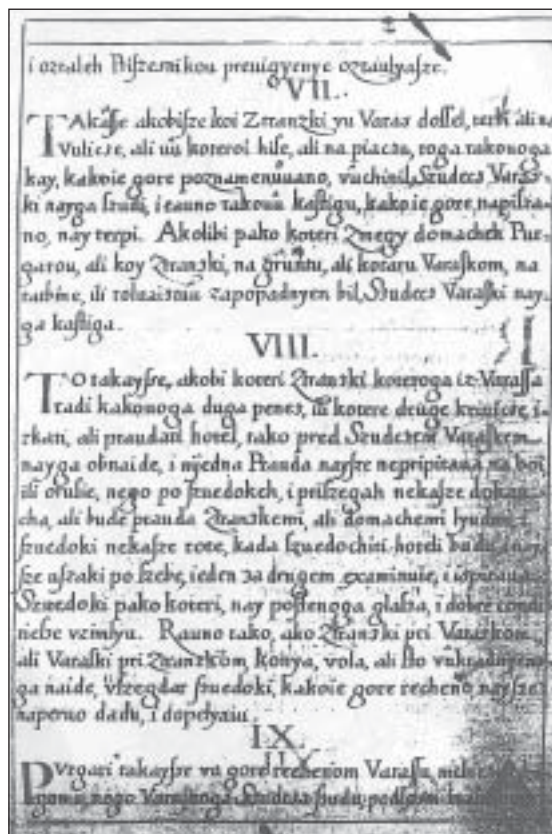
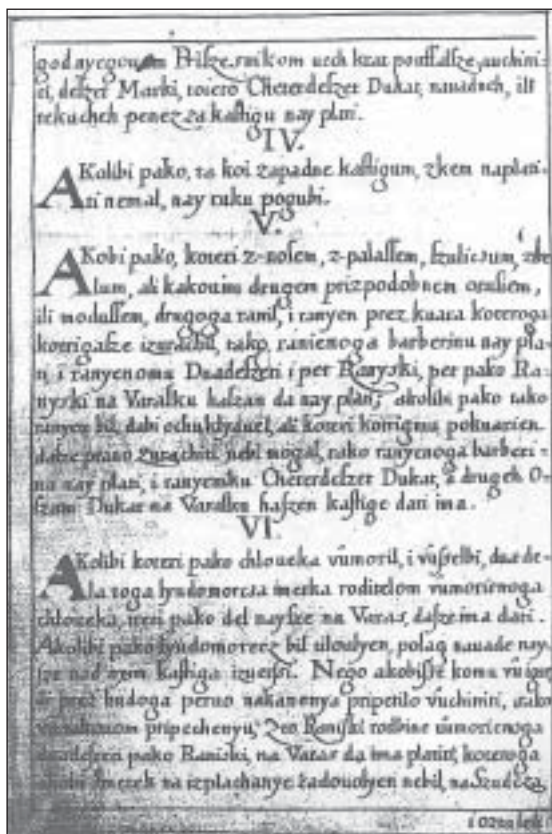
Item, ieszmo odluchili, da vutom iztom Varassu Piacz ueliki ili tergh uszaki tieden, naimre vu Pondelyek biuati ima, i zatem terghom vszagdassni tergh dasze obdersava.

In cuius rei memoriam etc.

Faksimili teksta Privilegija slobodnog i kraljevskog grada Koprivnice (iz 1356.) pisan kajkavštinom 13. studenoga 1669. godine

VPLIV RELIEFNIH IN TOPOKLIMATSKIH ZNAČILNOSTI NA RABO TAL NA OBMOČJU ZAHODNIH HALOZ

THE INFLUENCE OF RELIEF AND TOPOCLIMATIC CHARACTERISTICS ON THE LAND USE IN THE REGION OF THE WEST OF HALOZE

Doc. dr. Igor Žiberna

Oddelek za geografiju

Pedagoška fakulteta

Univerza v Mariboru

Koroška cesta 160,

2000 Maribor

Slovenija

Igor.ziberna@uni-mb.si

Primljeno / Received: 15. 9. 2006.

Prihvačeno / Accepted: 3. 11. 2006.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC 341.748.061 (497.5-35)

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

POVZETEK

Raba tal v pokrajini je odsev naravnih ter historično in ekonomsko geografskih dejavnikov. Med naravnimi dejavniki v gričevnati pokrajini igrajo zelo pomembno vlogo relief in topoklimatske značilnosti. Med nje štejemo tiste klimatske elemente, ki so modificirane zaradi vpliva reliefa. Ta podnevi oblikuje lokalno podnebje predvsem zaradi vpliva naklona in ekspozicije pobočij, ki vplivata na direktno sončno obsevanje in s tem na temperaturo tal in zraka. Ponoči je pomembnejši vpliv relativne višine. Zaradi stekanja hladnega zraka na dna dolin so ta hladnejša od termalnega pasu, ki se pojavlja nekaj deset metrov višje. Med naravnimi dejavniki sta pomembna še prst in litološka zgradba. V prispevku smo analizirali vplive reliefa in, tipov prsti na rabo tal v Zahodnih Halozah, ki velja za eno najbolj razgibanih gričevnatih pokrajin v Severovzhodni Sloveniji.

Ključne besede: Haloze, Zahodne Haloze, topoklima, raba tal

Keywords: Haloze, Western Haloze, topoclimate, land use

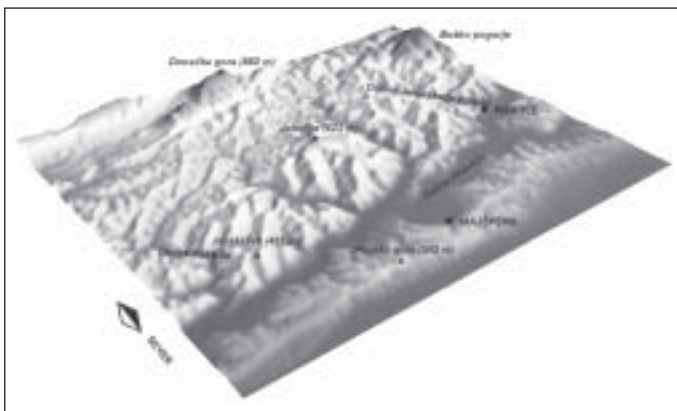
1. UVOD

Raba tal je ena od oblik manifestiranja vzajemnega učinkovanja naravnih danosti pokrajine in človekove rabe le-teh. Med naravnogeografskimi dejavniki so za različne oblike rabe tal odločilni predvsem omejitveni elementi (velike strmine, neugodne ekspozicije, nizke temperature zraka in tal, negativni pojavi kot so pozeba, slana, močan veter, slabša kakovost prsti, poplave in podobno). V razgibanimi gričevnati pokrajini je eden od relevantnih pokrajinsotvornih dejavnikov relief, ki lahko na rabo tal vpliva neposredno (naklon pobočij) ali posredno, kot modifikator lokalnega podnebja. Lokalne podnebne značilnosti, pri katerih kot pomembne modifikator nastopa relief imenujemo topoklimatske značilnosti (Geiger et al., 1995). Te podnevi oblikujeta predvsem naklon in ekspozicija, ki vplivata na vpadni kot Sončevih žarkov in torej določata količino direktnega sončnega obsevanja kot najpomembnejši input energije v agroekosistemi. Ponoči med najpomembnejše oblikovalce topoklimatskih značilnosti sodi relativna višina. Ta je

pomebna zaradi pojava hladnega pasu v nižinah, kamor se ponoči steka ohlajen zrak, ter termalnega pasu, ki se prične nekaj deset metrov nad dolinskim dnom. Za termalni pas so značilne predvsem višje minimalne temperature, redkejša pojavljanja slane in pozebe ter večja insolacija, saj ta pas leži nad območjem megle ali nizke oblačnosti (Oke, 1992).

Cilj naše razprave je analizirati relevantne reliefne in topoklimatske značilnosti območja Zahodnih Haloze in njihov vpliv na rabo tal. Zahodne Haloze po Bračiču (1982) omejujemo na zahodu z dolino Jelovškega potoka, na vzhodu z dolino potoka Peklače, na severu z dolino Dravinje, na jugu pa z Boškim pogorjem, ki se proti vzhodu nadaljuje v Ženčaj in Donačko goro. Zahodne Haloze od ostalih gričevnatih pokrajin severovzhodne Slovenije odstopajo predvsem po večji reliefni energiji, ki se navzven odraža v izrazitejših potezih reliefa in večjih razlikah v rabi tal. Analize vpliva reliefa in topoklimatskih značilnosti na rabo tal smo opravili s pomočjo geografskih informacijskih sistemov (GIS). Za celotno območje smo izdelali baze podatkov geografskega informacijskega sistema z naslednjimi sloji:

- nadmorske višine
- relativne višine
- nakloni pobočij
- ekspozicije pobočij
- tipi prsti
- raba tal.

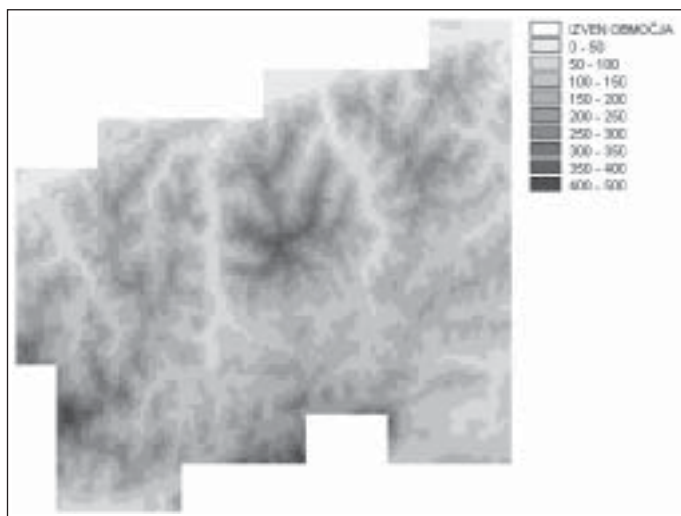
Slika 1: Pogled na Zahodne Haloze s severovzhodne strani. Na severu so omejene z dolino Dravinje, na jugu z Boškim pogorjem in Donačko goro ter Macljem, na zahodu z dolino Jelovškega potoka in na vzhodu z dolino Peklače. Zahodne Haloze sodijo med reliefno najbolj razgibano gričevnato območje Severovzhodne Slovenije.

Celotno območje Zahodnih Haloze smo pokrili s pravilno mrežo kvadratkov 100 x 100 m in za vsakega od teh določili glavne naravnogeografske značilnosti. Absolutno nadmorsko višino, relativno višino, naklon in ekspozicijo smo modelirali s pomočjo digitalnega modela reliefa. Podatke o litološki zgradbi in tipih prsti smo v rasterske podatke pretvorili iz vektorskih digitalnih pedoloških kart. Pri tem smo izdelali še kontingenčne tabele, s katerimi smo prikazovali frekvenčno distribucijo različnih oblik rabe tal glede na reliefni ali topoklimatski element. Omenjene zveze smo prikazali tudi kvantitativno s Cramerjevim koeficientom kontingence, ki pri opisnih spremenljivkah lahko nadomešča običajni Pearsonov koeficient korelacije. Značilnosti klimatskih elementov, predvsem pomen relativnih višin za klimatske elemente smo ugotavljali s pomočjo avtomatskih meteoroloških postaj, ki so vsake pol ure zapisovale podatke o temperature zraka ter smeri in hitrosti vetra. Vpliv ekspozicije in naklona smo analizirali s pomočjo meritev temperatur tal na globini 5 cm.

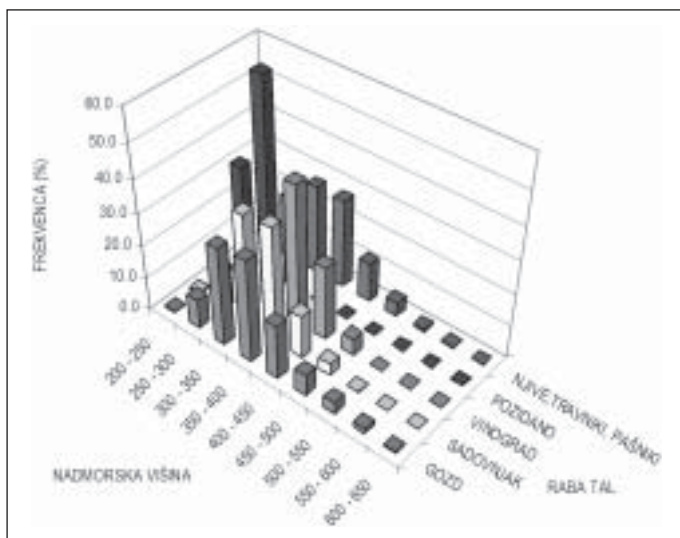
2. NARAVNOGEOGRAFSKE ZNAČILNOSTI ZAHODNIH HALOZ IN NJIHOV VPLIV NA RABO TAL

Zahodne Haloze so v geografski literaturi omenjane kot tisti del gričevnate severovzhodne Slovenije, v katerem reliefna energija dosega zelo visoke vrednosti. To se čuti ne le v velikih relativnih višinah in strminah pobočij, pač pa tudi v velikih absolutnih višinah. Nadmorske višine na območju Zahodnih Haloz segajo na Jelovicah celo 623 m visoko. Največji del površja Zahodnih Haloz – slaba tretjina – leži v pasu višin od 350 do 400 m. Sledijo višinski pasovi od 300 do 350 m (29,4%) in pas od 400 do 450 m (15,1%). Dobra desetina celotnega obravnavanega površja leži še v pasu med 250 in 300 m. V pasu nad 450 m leži okoli 9% celotnih Zahodnih Haloz.

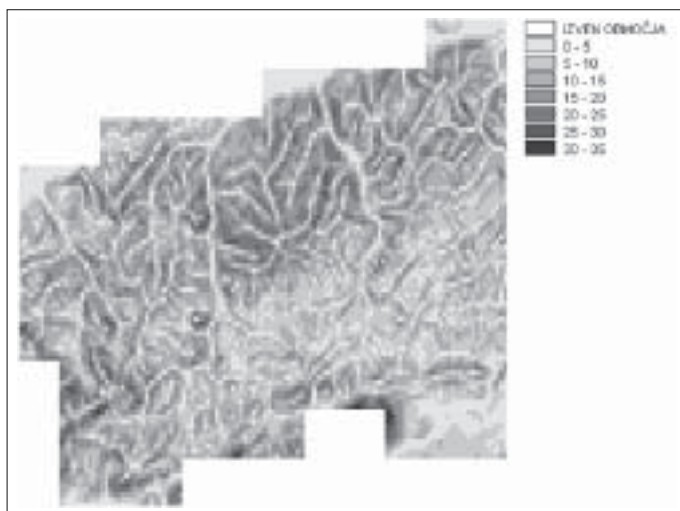
Slika 2: Nadmorske višine na območju Zahodnih Haloz

Velike nadmorske višine se močno odražajo v rabi tal. Na obravnavanem območju med oblikami rabe tal prevladujejo gozdovi, ki pokrivajo 55,6 % območja, sledijo pa jim njive, travniki in pašniki z 33,6 %, sadovnjaki z 6,8 %, vinogradi z 3,8 % in pozidane površine z 0,2 %. Z nadmorsko višino narašča delež gozdnih površin in tako v pasu nad 500 m delež gozda naraste na 85%, v pasu med 600 in 650 m pa celo na 94%. Prav zaradi tako velike gozdnatosti se je Zahodnih Haloz oprijelo ime Gozdnate Haloze (Bračič, 1982). Delež sadovnjakov in vinogradov v pasu nad 400 m prične padati, medtem ko sklenjene pozidane površine segajo le do pasu 350 m. Tudi delež njiv, travnikov in pašnikov prične padati v pasu nad 400 m. Več kot očitno je, da prav nadmorske višine 400 m v Zahodnih Halozah predstavljajo tisto mejo, na kateri se delež gozda, predvsem zaradi podnebnih razlogov in večjih strmin pobočij raba tal prične nagibati v prid gozdnim površinam. Če k temu prištejemo še naslednji višinski pas (400 do 450 m), v katerem se sicer še pojavljajo tako sadovnjaki, vinogradi kot njive, travniki in pašniki lahko sklenemo, da intenzivnejše oblike rabe tal segajo vse do okoli 250 m relativne višine nad dnem dolin.

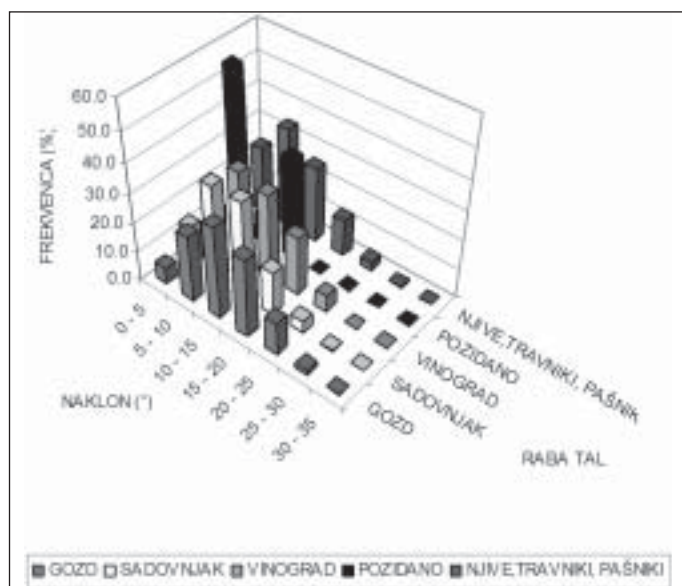
Slika 3: Frekvenčna distribucija kategorij rabe tal glede na nadmorsko višino na območju Zahodnih Haloz

Z vidika sadjarstva in vinogradništva so bolj kot absolutne reprezentativne relativne višine, saj te bolje nakazujejo vpliv hladnega nižinskega in toplejšega termalnega pasu na rabo tal. Vinogradniške površine v Zahodnih Halozah kažejo izrazito koncentracijo na pas relativnih višin med 100 in 250 m, kar se dobro ujema s pojavom termalnega pasu. V tem območju se nahaja 89,6 % vseh vinogradniških površin. Nad tem pasom se nahaja le 5 % vseh vinogradov v Zahodnih Halozah. Vzrok za to so že nekoliko manj ugodne temperature zaradi velike absolutne višine. Sadno drevje ni tako občutljivo na nizke temperature kot vinska trta, zato ne preseneča podatek, da se v pasu relativnih višin do 100 m nahaja skoraj 13 % vseh sadovnjakov. Sadovnjaki se v Zahodnih Halozah prično pojavljati že pri 50 m relativne višine in segajo še v pas do 350 m relativne višine.

Slika 4: Nakloni pobočij na območju Zahodnih Haloz

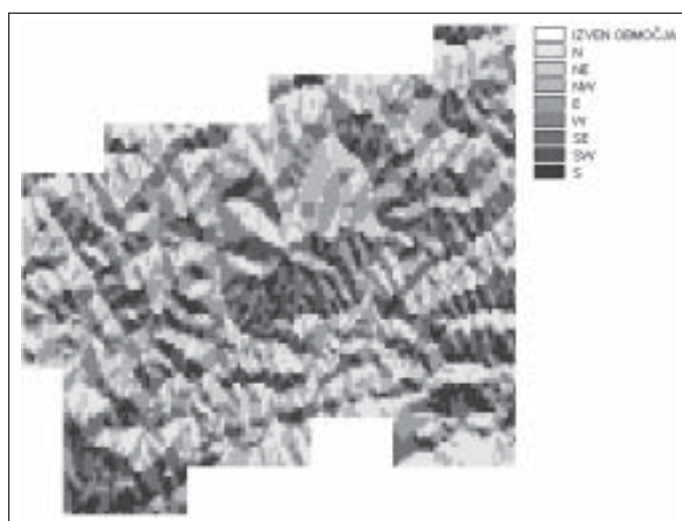
Pomemben pokrajnotvorni element v Zahodnih Halozah so tudi strmine pobočij. V Zahodnih Halozah se pojavljajo strmine vse do 35°, kar to pokrajino uvršča med najbolj strma območja severovzhodne Slovenije. V naklonskem pasu nad 25° leži kar 9% celotnega površja. Najpogostejše se pojavljajo nakloni od 10 do 15° (29,8%) in od 5 do 10° (27,8%). Gre za strme konveksne dele

Slika 5: Frekvenčna distribucija kategorij rabe tal glede na strmino pobočij na območju Zahodnih Haloz

pobočij, ki so zlasti na konkordantnih lapornatih pobočjih zelo izpostavljeni plazenju. Zanimivo je, da danes strma južna pobočja niso tako intenzivno uporabljena za potrebe sadjarstva in vinogradništva kot v preteklosti. Vzroke za to lahko iščemo v strojni obdelavi. Enoosni traktor lahko premaguje naklone do 11°, dvoosni traktor naklone do 17°, traktor goseničar naklone do 20° in motorni vitel naklone do 20° (Colnarič et al., 1985). Poleg manj ugodnih klimatskih razmer (večja višina padavin, manjša insolacija) so vzroki za tako stanje tudi tudi historično geografski, predvsem odsotnost kapitala.

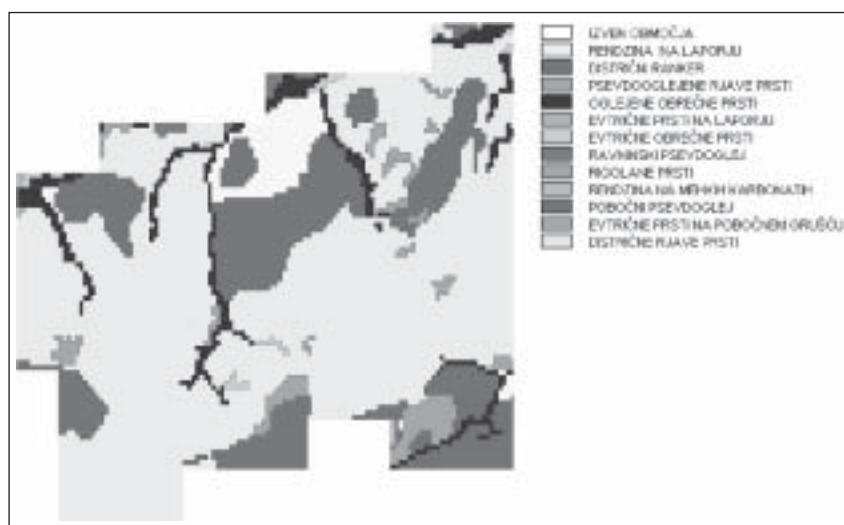
Med vsemi ekspozicijami so na območju Zahodnih Haloz najbolj zastopane severne (16,2% celotnega obravnavanega ozemlja) in severozahodne ekspozicije (15,1%), najmanj pa jugozahodne ekspozicije (9,2%). Seveda je delež vinogradov in sadovnjakov najvišji na jugovzhodnih (27,9 % vseh vinogradov), južnih (21,2 %) in jugozahodnih ekspozicijah (14,7 %). Na prisojnih legah se nahaja torej 62,8 % vseh vinogradov. Nekoliko nižjo stopnjo koncentracije na prisojnih legah imajo sadjarske površine (54,0 %). Na najbolj obsevanih pobočjih absolutno sicer prevladuje gozd, vendar je njegov relativni delež tukaj najmanjši. Potrebno je upoštevati, da so severne lege

Slika 6: Ekspozicije pobočij na območju Zahodnih Haloz

tudi bolj strme, zato imajo gozdne površine tu tudi pomembno varovalno funkcijo, saj preprečujejo erozijo in zemeljske plazove, ki so v Zahodnih Halozah sicer precej pogost pojav. Njive, travniki in pašniki so bolj enakomerno razporejeni glede na ekspozicijo.

Na območju Zahodnih Haloz se pojavlja kar 12 tipov prsti. Med temi se daleč najpogosteje pojavlja rendzina na laporju, ki pokriva kar 67,2% celotnega površja, distrični ranker pa pokriva skoraj petino celotnega površja Zahodnih Haloz. Med ostalimi tipi prsti so močnejše zastopana oglejena obrečna tla na dnu dolin (6,0%) in psevdoglejena evtrična rjava tla na laporju (2,5%). Intenzivne oblike rabe tal so povzročile močan vpliv na pedogenezo, zato tam ne moremo govoriti o naravnih pač pa antropogeniziranih prsteh. Zato ne preseneča, da se kar 21,2% vinogradov nahaja na rigolanih tleh. Večina sadovnjakov in vinogradov pa se nahaja na rendzini na laporju (73,8% oz. 59,4%). Okoli 14% vinogradov se pojavlja tudi na distričnem rankerju, medtem ko je pojav posebnih kultur na ostalih tipih prsti zanemarljiv. Omenimo naj še, da se na rigolanih tleh pojavlja kar 15% njiv, travnikov in pašnikov, ter 11,5% sadovnjakov. Gre torej za območja, ki so bila v preteklosti pod vinogradi, kasneje pa so jih namenili drugim oblikam rabe tal.

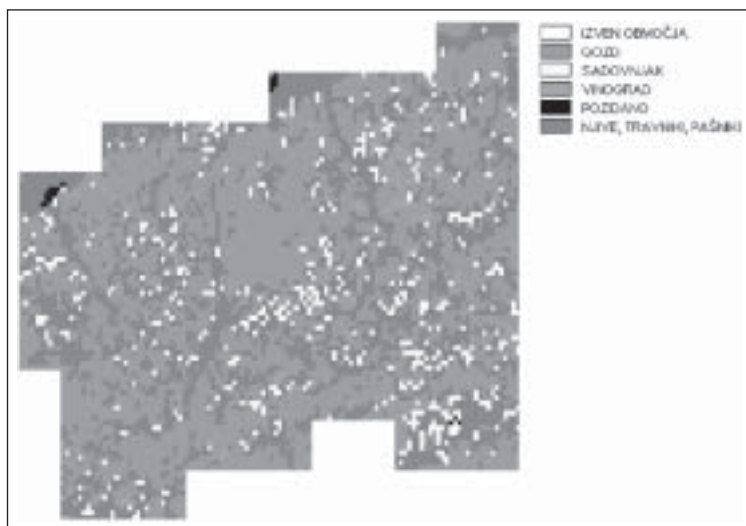

Slika 7: Tipi prsti na območju Zahodnih Haloz

Zveze med omenjenimi naravnogeografskimi elementi in rabo tal smo ugotavljali s pomočjo Cramerjevega koeficienta kontingence. Ta se lahko giblje med 0 in 1. Izkazalo se je, da na rabo tal najbolj vplivajo prsti (Cramerjev koeficient kontingence znaša 0,5118), sledijo pa nakloni pobočij (0,4717), relativne višine (0,4680) in ekspozicije (0,4647). Ugotovitev torej ne potrjuje prevladujočega prepričanja, da so za razporeditev rabe tal v razgibani pokrajini najbolj pomembni morfometrijski elementi in šele nato tipi prsti.

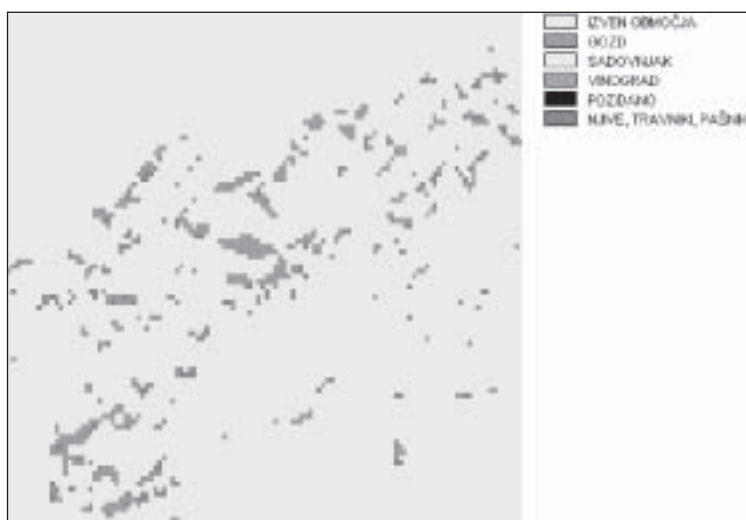
Sloje GIS za območje Haloz smo uporabili tudi za ugotavljanje naravnega potenciala za vinogradništvo in sadjarstvo, ki bi v prihodnosti tej pokrajini lahko prinašalo dodaten zaslužek. V ta namen smo poiskali najkakovostnejša območja za bodoče sadjarske in vinogradniške površine. Upoštevali smo naslednje kriterije:

- relativna višina nad 50 m
- naklon pobočij nad 15°
- ekspozicija z južnimi, jugozahodnimi ali jugovzhodnimi legami
- prsti: rendzina na laporju, evtrične prsti na laporju, rigolane prsti, rendzina na mehkih karbonatnih kamninah.

Slika 8: Raba tal na območju Zahodnih Haloz

Ugotovitve kažejo, da kar 755 ha ali 8,5 % celotnega površja Zahodnih Haloz sodi po teh kriterijih med prvorazredne vinogradniške in sadjarske površine. Zanimala nas je tudi sedanja raba tal na teh površinah. Nekoliko presenetljivo je, da danes gozdne površine prekrivajo kar 60,8 % prvorazrednih vinogradniških in sadjarskih površin, njive travniki in pašniki 24,0 %, sadovnjaki 7,0 %, vinogradi pa le 8,0 %. K tako pasivni rabi tal je v preteklosti botrovala predvsem deagrarizacija in depopulacija, vinogradniške in sadjarske površine pa so danes večinoma v lasti prebivalcev iz okoliških večjih naselij (Ptuj, Slovenska Bistrica, Maribor), ki so si tu uredili počitniška bivališča. Kljub slabšim pogojem za posebne kulture kot v Vzhodnih (Vinorodnih) Halozah pa je več kot očitno, da naravni potencial v Zahodnih Halozah ni dobro izkoriščen.

Slika 9: Današnja raba tal na območju prvorazrednih vinogradniških in sadjarskih površin na območju Zahodnih Haloz

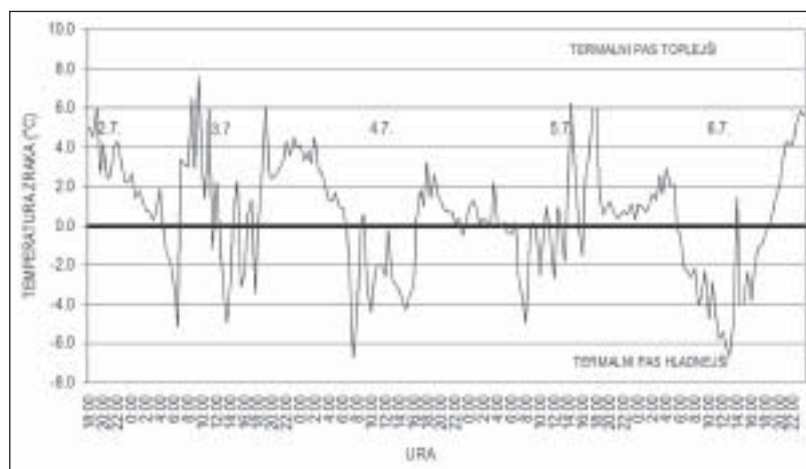

3. TOPOKLIMATSKE ZNAČILNOSTI ZAHODNIH HALOZ

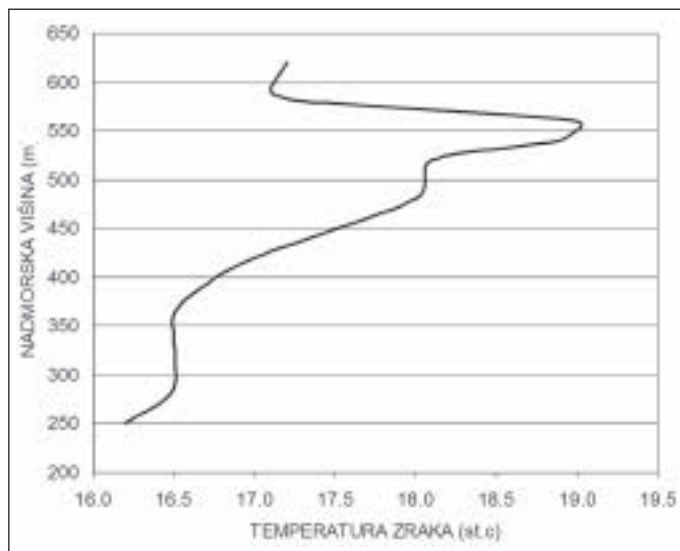
Topoklimatske značilnosti pokrajine so tiste klimatske značilnosti, pri katerih nastopa relief kot pomemben modifikator podnebja. Na območju Zahodnih Haloz smo s terenskimi meritvami julija 2001 in julija 2002 želeli analizirati vpliv reliefa na nekatere relevantne klimatske parametre, kot so temperatura zraka, relativna vlaga, smer in hitrost vetra ter zemeljske temperature na globini 5 cm. Topoklimatske značilnosti pa seveda prav tako vplivajo na rabo tal. V ta namen smo na obravnavanem območju postavili dve avtomatski meteorološki postaji, eno v Makolah ob tamkajšni osnovni šoli, na nadmorski višini 251 m, nekaj metrov nad dnom doline Dravinje, drugo pa v naselju Stari Grad, na slemenu pod Mačkovim Koglom, na nadmorski višini 486 m, torej 235 m višje nad prvo postajo. Podatki so se vsakih 30 minut zapisovali v interni pomnilnik postaje, od koder smo jih kasneje včitali v prenosni računalnik.

Rezultati meritev temperatur zraka so pokazali vidne temperaturne razlike med dolinskim dnom in termalnim pasom. Dolinska dna se občajno čez dan močnejše segrejejo kot višji deli, ponoči pa je obratno. Vzrok za pojav nočne temperaturne inverzije je stekanje hladnega zraka po pobočjih najprej v stranske doline, nato pa v dolino Dravinje, po kateri zaradi majhnega strmca dolinskega dna hladen zrak ne odteka več tako hitro. Omenjen vremenski vzorec je najbolj izrazit v anticiklonalnih vremenskih situacijah, ki so poleti dokaj pogoste (Hočevnar, 1966). V zimskem obdobju tako razporeditev temperatur dodatno modificirajo pojav megle ali nizke oblačnosti na dnu dolin. Če se nizka oblačnost in megla tam zadržujeta ves dan, so zaradi manjšega sončnega obsevanja tudi višje ležeča pobočja podnevi toplejša.

Rezultati meritev med 3.7. in 6.7.2001 so pokazali, da se na tem območju v nočnem času oblikuje izrazit termalni pas, saj so nočne temperature na Mačkovem Koglu kar za nekaj °C višje od tistih v Makolah. Največje temperaturne razlike med Makolami in Mačkovim Koglom so se pojavile v noči med 3. in 4. julijem, ko so bile temperature na Mačkovem koglu kar za 4 st.C višje od tistih v Makolah. Pojav termalnega pasu je bil izrazitejši tudi zaradi nižje relativne vlage in s tem povezane manjše vrednosti dolgovalovnega protisevanja atmosfere. Odločilno vlogo je igrala advekcija hladnega zraka, pri čemer je s pobočij na Mačkovem koglu le-ta nemoteno odtekal, na njegovo mesto pa je s kompenzacijskimi lokalnimi vetrovi pritekal manj hladen zrak. Na dnu doline Dravinje se je hladen zrak stekal ne le s sosednjih pobočij pač pa tudi po dolinah stranskih potokov (npr. po dolini Jelovškega potoka). Manjše temperaturne razlike so se pojavljale v noči od 4. na 5. julij (do 1 °C) in v noči od 5. na 6. julij (do 2 °C). Vzrok za manjše temperaturne razlike v nočnem in jutranjem času je večja količina oblačnosti in v splošnem vlažnejši zrak, ki

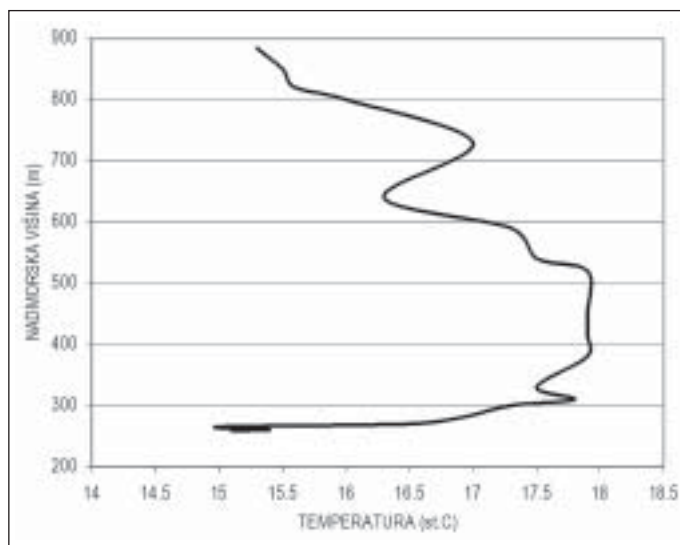
Slika 10: Razlike temperatur zraka med Mačkovim koglom (termalni pas) in Makolami (nižinski pas) med 2.7. in 6.7. 2001

Slika 11: Temperaturni profil med Spodnjimi Poljčanami in planinsko kočo na Boči, izmerjeno 6.7.2001 med 5:55 in 6:16 uro

je povečal dolgovalovno protisevanje atmosfere, zaradi česar se temperatura ponoči na dnu doline Dravinje ni znižala tako močno. V obeh nočeh so bile temperature za 5 st.C višje od temperatur v prejšnjih nočeh. Ugotovimo torej lahko, da anticiklonalni vremenski tip z jasnimi nočmi in suhim zrakom potencira pojav termalnega pasu ponoči.

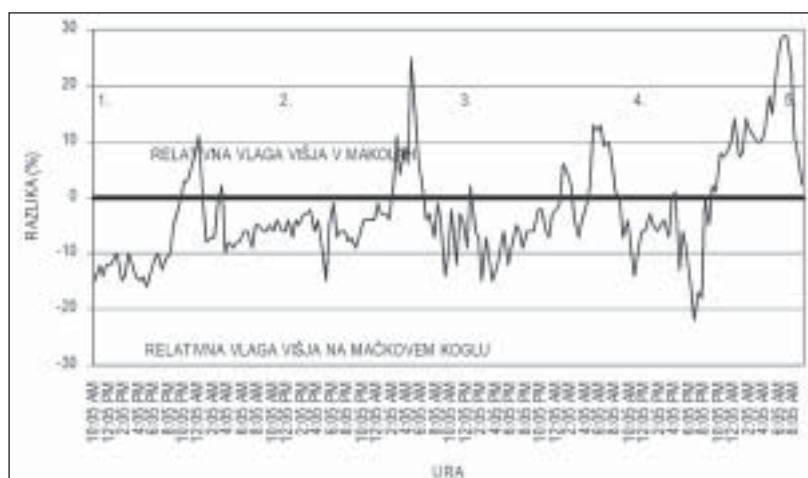
Meritve z avtomatskimi meteorološkimi postajami so bile omejene le na dve stalni merilni mesti. Ugotovili smo, da se ponoči oblikuje termalni pas, ki je posledica pojava temperaturnega obrata. Ker smo želeli ugotoviti kako intenziven je temperaturni obrat in v kako visoki plasti se pojavlja, smo dne 6.7.2001 opravili tudi maršrutno meritev temperatur zraka med Spodnjimi Poljčanami in planinsko kočo na Boču. Meritve smo opravili v skoraj 400 m debeli plasti atmosfere med 5:55 in 6:16 uro po poletnem času. Rezultati meritev kažejo na izrazit pojav temperaturne inverzije. Temperatura zraka se je od dna doline Dravinje do nadmorske višine okoli 550 m povišala za skoraj 3 st.C. Od tod se je do travnika pod planinsko kočo na Boču temperatura znižala. Na osnovi splošnih zakonitosti (Thompson et al., 1998) lahko sklepamo, da so v anticiklonalnih vremenskih tipih v jesenskem in zimskem času, ko je čas ohlajanja dolinskega dna zaradi daljše noči daljši, temperaturne inverzije še izrazitejše.

Slika 12: Temperaturni profil med Rogatcem in Donačko goro, izmerjen 2.7.2002 med 5:30 in 6:30

Podobno meritev smo ob jasnem jutru 2.7.2002 izvedli v pasu med Rogatcem (259 m) in vrhom Donačke gore (882 m). Temperaturni obrat je bil to jutro zelo intenziven, saj je od Rogatca do kmetije Polajžar temperatura narasla za okoli 3 °C, nad 520 m nadmorske višine pa je temperatura zraka začela padati, vendar je bila pod vrhom Donačke gore še vedno za nekaj desetink °C višja od tiste v Rogatcu. Temperaturni pojav v Halozah torej ni pojav, ki je vezan le na hladno polovico leta, pač pa se pojavlja tudi ob poletnih jutrih z mirnim, anticiklonalnim vremenom. Zanimivo je, da se je v obeh primerih zgornja plast inverzije pojavljala na nadmorski višini okoli 550 m, oziroma na okoli 300 m relativne višine, kar dobro potrjuje ugotovitve, dobljene pri analizi zvez med razširjenostjo vinske trte in morfometrijskimi značilnostmi na območju Zahodnih Haloz.

Zaradi nižjih temperatur na dnu doline Dravinje, je relativna vlaga tam najvišja prav ponoči, medtem ko se podnevi zmanjša in je celo nižja od tiste v termalnem pasu. Razlike v relativni vlagi med termalnim pasom so občutne in nihajo med 30% v prid Makol (ponoči) ali 20 % v prid Mačkovega Kogla (podnevi).

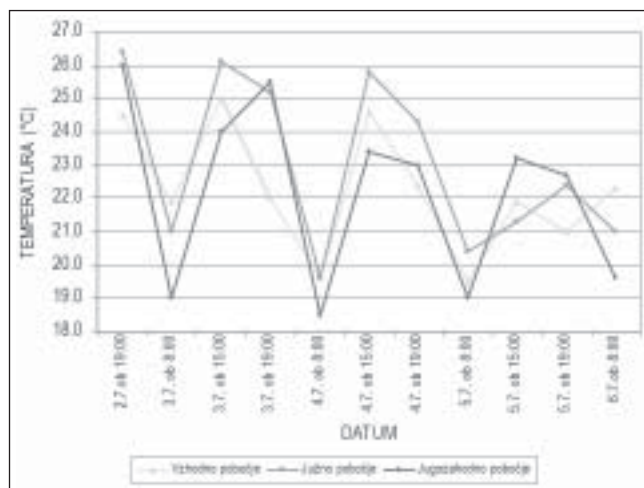
Slika 13: Razlike v relativni vlagi zraka med Mačkovim koglom in Makolami med 1.7. in 5.7.2002

Kot posledica intenzivnega segrevanja na južnih pobočjih Mačkovega kogla se je čez dan vzpostavila značilna lokalna cirkulacija zraka, ki je bila pogojena z reliefom. Roža vetrov na pobočjih Mačkovega kogla je izrazito deformirana, saj se med smermi vetra pojavljata predvsem južni, jugozahodni in jugovzhodni veter, ki imajo izrazito časovno komponento. Vetrovi so namreč izrazitejši podnevi, ko zaradi segrevanja prisojnih pobočij pihajo po pobočju navzgor. Lokalni pobočni vetrovi lahko dosegajo relativno velike hitrosti, do 6 m/s. Največjo jakost so lokalni vetrovi dosegali v zgodnjem popoldnevu, kasneje pa je njihova hitrost hitro padla. Opaziti je mogoče tudi, da so lokalni vetrovi pulzirajoči kar pomeni, da se sprožijo, ko je pobočje dovolj segreto. Ponoči so se pojavljali lokalni vetrovi v obratni smeri, po pobočju navzdol, vendar je bila njihova hitrost bistveno nižja. V Makolah so najpogostejše smeri pogojene z položajem Dravinjske doline na območju Makol, dodatno pa se kaže še vpliv jugozahodnega dolinskega vetra, ki piha ponoči po dolini Jelovškega potoka v Dravinjsko dolino.

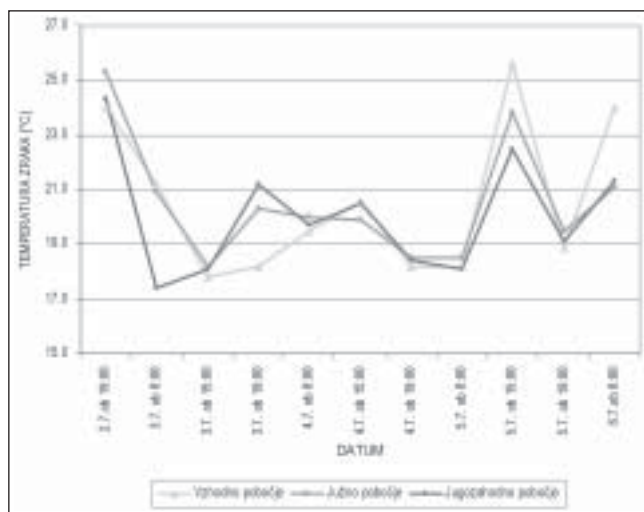

Slika 14: Pogostost vetra v Makolah in na Mačkovem kglu med 1.7. in 5.7. 2002

Z meritvami temperatur zraka in tal na Mačkovem kglu smo ugotavljali pomen ekspozicije za temperature zraka in tal. Meritve smo opravljali na pobočjih z vzhodno, južno in jugozahodno ekspozicijo pri podobnih naklonih teh pobočij. Temperature tal smo merili s kolenčastimi živosrebrnimi termometri na globini 5 cm. Ta globina kaže hitre temperaturne odzive na spremembe v globalnem kratkovalovnem sevanju. Vzhodne ekspozicije so v jutranjem času

Slika 15: Temperature tal na Mačkovem kglu v odvisnosti od ekspozicije pobočij med 2.7.in 7.7. 2001

Slika 16: Temperature zraka na Mačkovem kglu v odvisnosti od ekspozicije pobočij med 2.7.in 7.7.2001

praviloma najtoplejše. Sledijo jim južne ekspozicije, medtem ko so jugozahodne najhladnejše. Zgodaj popoldne so najtoplejše južne ekspozicije, ki jim sledijo jugozahodne in vzhodne. Zvečer so najtoplejše jugozahodne, najhladnejše pa praviloma vzhodne. Temperaturne razlike pa zaradi velike višine Sonca (meritve smo opravljali le dobra dva tedna po poletnem solsticiju) niso velike. Sklepamo pa lahko, da so v pomladanskem in jesenskem času temperaturne razlike zaradi manjše višine Sonca vendarle večje. Zlasti spomladansko obdobje je za zgodnje fenofaze najpomembnejše. Vpliv ekspozicije na topoklimatske razmere se torej v poletnem času zmanjšajo, pomebnije pa postanejo jeseni, ko sadje in grozdje zorijo. Manj pravilno so razporejene temperature zraka na omenjenih ekspozicijah na Mačkovem kogle. Opaziti je sicer mogoče, da so opoldne najvišje temperature zraka praviloma na južni ekspoziciji, zjutraj na vzhodni in popoldne na jugozahodni, vendar se za razliko od temperature tal tu pojavljajo nekoliko večja odstopanja, ki so posledica mešanja zraka. Tudi temperaturne razlike med posameznimi merilnimi mesti niso tako velike kot pri temperaturah tal.

ZAKLJUČEK

Zahodne Haloze sodijo med reliefno najbolj razgibane gričevnate pokrajine severovzhodne Slovenije. Velike razlike v reliefnih značilnostih se odražajo tudi v hitrih spremembah v rabi tal. Slednja je v tesni zvezi s tipi prsti, relativnimi višinami, nakloni pobočij in ekspozicijami. Kljub temu so naravne danosti na območju Zahodnih Haloz še preslabo izkoriščene, saj je veliko prvorazrednih sadjarskih in vinogradniških leg danes pasivnih, predvsem zaradi pomanjkanja finančnih sredstev.

Topoklimatske značilnosti vplivajo na rabo tal predvsem zaradi oblikovanja termalnega pasu, ki je najizrazitejši ponoči. Med seboj neodvisne meritve kažejo, da so inverzne situacije predvsem ob jasnih nočeh prisotne tudi v vegetacijski dobi. Temperature zraka ob inverziji naraščajo do nadmorske višine okoli 500 m, kar potencialna območje, primerna za gojenje sadnega drevja in vinske trte močno razširi. Temperature tal so v tesni povezavi z nakloni in ekspozicijami pobočij, medtem ko je vpliv na temperature zraka predvsem zaradi mešanja v atmosferi manj očiten.

SUMMARY

The land use in the region is a reflection of natural, as well as historically and economically geographical factors. Among the natural factors in a hilly region, a relief and topoclimatic characteristics play an important role, to which belong those climatic elements, that are modified because of the relief influence. By day this one forms local climate, primarily owing to the influence of inclination and slope exposition, which have influence on a direct solar radiation and herewith on soil and air temperature. By night the influence of relative height is more important. Owing to the flowing of cold air to the valley grounds they are colder than thermal zone, which appears some ten meters higher. Among the natural factors soft soil and lithological structure are also important. In the contribution we have analyzed the influences of the relief and soft soil types on the land use in the Western Haloze, which is considered to be one of the most interesting hilly regions in the northeastern Slovenia.

LITERATURA

1. Barsch H. et. Al., Arbeitsmethoden in Physiographie un Geoökologie, Klett-Perthes, Gotha, 2000.
2. Bračič V., Gozdnote Haloze, Založba Obzorja, Maribor, 1982.
3. Colin W. Mitchell, Terrain Evaluation, Longman, Essex, 1991.
4. Colnarič et al., 1985, Posebno vinogradništvo, Biotehnična fakulteta, VTOZD za Agronomijo, Ljubljana.
5. Državna topografska karta 1:25000, listi Poljčane, Majšperk, Ptujška gora, Šmarje pri Jelšah, Rogaška Slatina, Dobovec pri Rogatcu.
6. Geiger R., Aron R.H., Todhunter P., The Climate Near the Ground, Voeweg, 1995.
7. Hočevār A, 1966, Prikaz vremena nekaterih krajev Slovenije z lokalnimi vremenskimi tipi, Razprave Društva meteorologov Slovenije, VII, Ljubljana.
8. Linacre E., Climate Data and Resources, Routledge, London, 1992.
9. Oke T.R., Boundary Layer Climate, Routledge, London, 1992.
10. Thompson R.D., Perry A., (ur.), Applied Climatology. Principles and Practice, Routledge, 1998.

"TOR" USRED VINOGRADA NA BRIJEGU. POKUŠAJ ODREĐIVANJA LOKACIJE NOVOG ZRINA

HILLSIDE FORTIFICATION REMAINS IN THE MIDDLE OF A VINEYARD (EFFORTS TO LOCATE THE REMAINS OF NOVI ZRIN STRONGHOLD)

Gábor Hausner

Lajos Négyesi

Ferenc Papp

Povijesni institut

Mađarske akademije znanosti

Uri utca 53

Budapest

Primljeno / Received: 14. 7. 2006.

Prihvaćeno / Accepted: 3. 11. 2006.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC 94 (497.5) - 05 Novi Zrin.292.52

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

SAŽETAK

Autori u članku nastoje odrediti lokaciju utvrde Novi Zrin koja je postojala od 1661. do 1664. godine. Na temelju izvora pronađenih u novije vrijeme oni su nadopunili i potvrdili ranije poznata razmišljanja o smještaju Novog Zrina s lijeve obale Mure kod sutoka potoka Kaniže i Mure.

Ključne riječi: 17. stoljeće, obitelj Zrinski, smještaj utvrde Novi Zrin

Key words: 17th century, Zrinski nobility, location of Novi Zrin stronghold

Dana 10. kolovoza 1664. posebni carski povjerenik Simon Reninger u vašvarskom je turskom vojnom taboru prihvatio mirovni sporazum koji je u svojem šestom članku određivao da "nijedna strana ne smije niti obnoviti niti opskrbiti posadom utvrdu koja se nalazi nasuprot Kaniže, jer bi u danom trenutku ta utvrda mogla poticati spomenute pobune."¹ Time je završen rat koji je izbio 1663. godine, među ostalim i zbog spomenutog Novog Zrina. Casus belli, utvrda podignuta 1661. kod sutoka potoka Kaniže i Mure, na lijevoj obali Mure, na turskom ozemlju, a koju su Turci zauzeli 30. lipnja 1664. nakon trodnevne opsade te 7. srpnja spalili do temelja, konačno je nestala s lica zemlje, premda su je zemljovidima s početka 18. stoljeća još označavali.² Kasnije je bilo brojnih pokušaja da se odredi smještaj i zemljopisni položaj Novog Zrina, ali ti pokušaji nisu bili popraćeni identificiranjem pojedinih točaka na današnjem terenu. U ovom radu napraviti ćemo još jedan takav pokušaj, uz pomoć usporedbe slikovnih prikaza s rezultatima satelitske lokalizacije, obavljene tijekom terenskog obilaska. Nadamo se da ćemo ovime pridonijeti uspjehu kasnijih iskanjanja.³

¹ Marosi Endre, Megjegyzések az 1664. évi hadjárat és a vasvári béke értékeléséhez, u: Hadtörténelmi közlemények (HK), 1971., br. 1., str. 124. Latinski tekst mirovnog sporazuma izdao je Stjepan Katona: Historia critica Regni Hungariae, sv. 33., Budim, 1804., str. 565-568.

² Hrenkó Pál, Zrínyi-Újvár (Újzerinvár) helyszínrajzai nyomában, u: Geodézia és kartográfia, 1979., br. 2., str. 128-132.

³ U ovom radu ne želimo se baviti poviješću izgradnje utvrde i pitanjima međunarodnih konstelacija. O ovome sažeto vidi: Perjés Géza, Zrínyi Miklós és kora, Budapest, 1965., str. 309-314. (drugo izdanje: Budapest, 2002., str. 334-339); R. Várkonyi Ágnes, Reformpolitika Zrínyi mozgalmában, u: Irodalomtörténeti Közlemények, 1987.-1988., br. 1-2, str. 139-140; Vándor László, Nagykanizsa története a honfoglalástól 1690-ig, Nagykanizsa, 1988., str. 43-44;

IZVORI

Za određivanje mjesta Novog Zrina, u nedostatku sustavnih arhivskih istraživanja, na raspolaganju nam stoje ponajviše pripovijedni izvori, suvremeni nacrti i likovni prikazi.

Sačuvana pisma Nikole Zrinskog sadrže prilično malo informacija o zemljopisnom okruženju utvrde. Zrinski je 5. srpnja 1661. obavijestio članove Dvorskog ratnog vijeća o vojnim razlozima za gradnju utvrde. Izvještaj o prikladnosti lokacije podnio je preko vojnog inženjera Wassenhovena, suradnika u gradnji, ali, na žalost, samo usmeno (moguće i crtežom), međutim u pismu tako i tako možemo pronaći nekoliko važnih uporišnih točaka. Jedna od njih je, na primjer, da dosljedno govori o brdu (mons): “onaj koji vlada tim brdom, vlada Međimurjem i dvjema rijekama, Murom i Dravom,” “ako slutimo da nam prijeti rat ili barem onakav mir kakav je bio dosada [...], nikamo ne možemo poslati pomoć, ako se makar i sto Turaka nalazi na tom brdu.” Otklanjajući prigovore protiv izgradnje utvrde, piše: “utvrdu ne gradim na turskom teritoriju, nego u cijelosti na svom vlastitom posjedu, na deset koraka od Mure, na udaljenosti dometa jednog topovskog hitca od Legrada [...] Još k tomu napominjem da je na četvrt milje odavde bila jedna utvrdica imenom Bajača, u kojoj se nalazila i posada nakon zauzeća Kaniže, ali je kasnije mjesto napušteno zbog svoje neprikladnosti.” Na prvi pogled nema tu govora o određenju lokacije, ali je ipak važna primjedba da “tijekom šezdeset godina nitko nije razgledavao ovo mjesto.”⁴ Zrinski ovdje pokazuje izvanredno dobru informiranost i pripremljenost, jer vidi se da vodi računa o djelatnosti kontrolnih komisija (Muster Commission) sastavljenih od članova Ratnog vijeća i pojedinih vojnograničnih kapetana, koje su ranije obilazile taj kraj.⁵ U sedamdestim godinama 16. st., kao i nakon 1600., doista je nekoliko komisija izvršilo posjete u utvrde i utvrđena mjesta oko Kaniže radi ispitivanja terena.⁶ Idući tragom sačuvanih izvora o radu komisija za pregled granica, nailazimo na geografski lokalitet na kojem je kasnije igraden Novi Zrin, a to je upravo Kakonya, koja se nalazi kod utoka potoka Kaniže u Muru. Godine 1577. kanišku dolinu obilazili su Andreas Kielmann, Juraj Zrinski, Franz von Poppendorf i poslanici štajerskih staleža, te su ustanovili da je na mjestu, gdje na brežuljku Kakonya stoji ruševna crkva okružena járcima, vodostaj potoka opasno nizak, toliko da ga s lakoćom mogu prijeći konjanici i pješaci. “A ciljem da ovaj dio doline opskrbe prikladnom obranom, naumili su pomoću jednog starog mrtvog rukavca Murinu vodu uvesti u kanišku dolinu.”⁷ Ovaj plan, koji se izjalovio zbog nedostatka “stručnjaka za pitanja vodotoka,” mogao je iskoristiti Zrinski pri gradnji utvrde, jer, kako piše István Vitnyédy, protestantski “sluga-doglavnik” Zrinskog, u jednom svom pismu datiranom u proljeće 1662.,

Zala megye ezer éve. Tanulmánykötet a magyar államalapítás tiszteletére. (Szerk. Vándor László), Zalaegerszeg, 2001., str. 96; vidi i najnoviju hrvatsku monografiju o Novom Zrinu: Hrvoje Petrić – Dr. Dragutin Feletar – Petar Feletar: Novi Zrin. Zrinska utvrda na Muri (1661–1664), Donja Dubrava–Zagreb, 2001., posebice: str. 58–69, 79–95. Što se tiče prijepora o vrijednosti same utvrde, tog se dotičemo samo onoliko koliko je to neophodno zbog kritike izvora. O tom prijeporu vidi: Perjés Géza: A „metodizmus” és a Zrínyi–Montecuccoli vita. I. rész, u: Századok, 1961., str. 507–533, II. dio. Ibidem: 1962., str. 25–44, posebice: str. 41–43. (Novije izdanje studije: Perjés Géza: Seregszemle. Hadtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok, Budapest, 1999., str. 185–187. U daljnjem tekstu citirat ćemo iz ovog izdanja.)

⁴ Nikola Zrinski Dvorskom ratnom vijeću, 5. srpnja 1661., Legrad. Zrínyi Miklós válogatott levelei. (Válogatta, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Bene Sándor, Hausner Gábor), Budapest, 1997., str. 117–118.

⁵ Kelenik József, A kanizsai védelmi övezet és természetföldrajzi adottságai a XVI. század 70-es éveinek végén, u: Végvár és környezete. (Szerkesztette Petercsák Tivadar és Pető Ernő), Eger, 1995., (Studia Agriensia, 15.), str. 166.

⁶ Juraj Zrinski, Nikolin djed, sudjelovao je u komisijama koje su obilazile kaniške utvrde kao i u radovima oko ustrojavanja vojne granice nasuprot Kaniže, nakon pada tog grada u turske ruke. O svemu ovome vidi: Kelenik József, Egy végvidék születése. A Kanizsa ellen vetett végek kialakulásának története 1600–1601., u: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. (Szerk. Hausner Gábor), Budapest, 2005., str. 353.

⁷ Kelenik, A kanizsai védelmi övezet..., op. cit., str. 166.

“ovih dana iskopan je velik jarak kod Novog Zrina, uz pomoć kojeg će se Mura uvesti u vodu Kaniže, a velika šuma koju su posjekli i iskopali, upotrijebit će se za korist nove utvrde.”⁸

Osim pisma upućenog Dvorskom ratnom vijeću, Zrinski je progovorio o utvrđi u još trima pismima kao i u oporuci sastavljenoj 1662. U oporuci Novi Zrin ostavlja voljenoj supruzi Mariji Sofiji Löbl i svojim kćerima, jer sina tad još nije imao. U oporuci piše: “Novi Zrin i tvrđavu izgradili smo na pustom mjestu, vlastitim snagama, uz veliki rad i znojenje, uz napore i nemjerljive troškove. To mjesto toliko je važno, da bez njega Međimurje ne bi moglo ostati sigurno. Dakle, ako se grad i utvrda u bitnom mogu sačuvati i, ako se u skladu s našom nakanom mogu još više usavršiti, tako da budu još sigurniji, u tom slučaju čemu ih neraskidivo pripojiti našem međimurskom posjedu.”⁹

Tek godinu dana nakon ovoga, 30. lipnja 1663., u pismu Giovanniju Sagredu opet govori o Novom Zrinu: “Moja utvrda, ako i nije na razini Breisacha ili Dunquerque-a, neka zna Vaše Gospodstvo, da ni Ivanić, ni Križ, ni Petrinja, ni bilo koje drugo mjesto na krajini, uz iznimku Koprivnice, nije toliko utvrđeno kao ona, što se tiče položaja i načina gradnje. To što neki kažu da utvrda ne brani Štajersku, nego samo moj otok, čisti je proizvod neznanja i zavisti [...] jer o očuvanju ili gubitku otoka neposredno ovisi i očuvanje ili gubitak Štajerske, budući da, u nedostatku bilo koje druge obrane, s njim neposredno graniči.”¹⁰ U pozadini navedenih redaka stoje kritike vojnog inženjera i pukovnika Jakoba von Holsta, usmjerene protiv Novog Zrina. Holst je, naime, po nalogu Dvorskog ratnog vijeća u proljeće 1662. preispitao utvrdu, kako bi “razvidio, je li to doista takvo mjesto, kakvim ga opjevavaju, to jest, je li u stanju obraniti se protiv vojske, te bi li se moglo još poboljšati.” Nadzornik ja zaključio da je utvrda neobranjiva te je izjavio da se “zbog smještaja ni ne može popraviti.”¹¹ Zrinski nije prihvatio ovo mišljenje, odbivši nepravednu usporedbu s tako značajnim i pravilno izgrađenim utvrdama kao što su, na primjer, Breisach ili Dunquerque, spomenuti u pismu Sagredu, koji se nalaze na Francuskoj granici, te je ispravno odredio mjesto Novog Zrina unutar ugarskog i hrvatsko-slavonskog fortifikacijskog sustava, usporedivši ga s Ivanićem (danas Ivanićgrad, središte jedne od kapetanija u Varaždinskom generalatu, utvrđen bastionima, pokraj rječice Lonje), Petrinjom u Zagrebačkoj županiji (koja se zahvaljujući financiranju od štajerskih staleža već u 16. stoljeću računala među značajnije utvrde) i Koprivnicom (jedna od značajnijih utvrda Slavonske krajine).

27. lipnja 1664. Zrinski se iz međimurskog vojnog logora pismom obratio vladaru. Ovaj spis koji optužuje Montecuccolija zbog načina vođenja rata, te memorandum nastao u Beču nakon pada utvrde, 17. srpnja 1664., koji je prožet ogorčenim tonovima, najvjerodostojniji su izvori za opsadu i pad Novog Zrina.¹² U daljnjem tekstu još ćemo se pozivati na njih, ali oni ne sadrže nikakvu novu obavijest o geografskom okružju utvrde.

Od pripovijednih izvora, s našeg je stanovišta vrijedno uzeti u obzir samo one, autori kojih su sudjelovali u opsadi Novog Zrina, to jest, one koji su se osobno nalazili na licu mjesta. U nekom smislu, možemo reći da smo u sretnoj situaciji, budući da poznajemo tri takva autora (dvojicu s kršćanske strane, a jednog iz turskog tabora) koji su ostavili odljui i vrijedan opis utvrde. K tomu,

⁸ István Vitnyédy Istvánu Rabbyju, 8. travnja 1662., Locsmánd. Vitnyédy István levelei 1652–1664. (Kiadta Fabó András.) Magyar Történelmi Társulat (MTT), XV. Pest, 1871., str. 195. I vojno-inženjerski crtež koji je dao izraditi Pál Eszterházy lipnja 1664., dokazuje da je jarak bio dovršen, a popraćen je sljedećim tekstom: “Gräben, so der graff von Zrin machen lassen den wald vor die garnison zu versichern und zu gebrauchen”. Vidi: Hrenkó, op. cit., str. 127.

⁹ Oporuka Nikole Zrinskog, 6. travnja 1662., Čakovec. Zrínyi Miklós válogatott levelei, op. cit., str. 188.

¹⁰ Nikola Zrinski Giovanniju Sagredu, 30. travnja 1663., Čakovec. Zrínyi Miklós válogatott levelei, op. cit., str. 135.

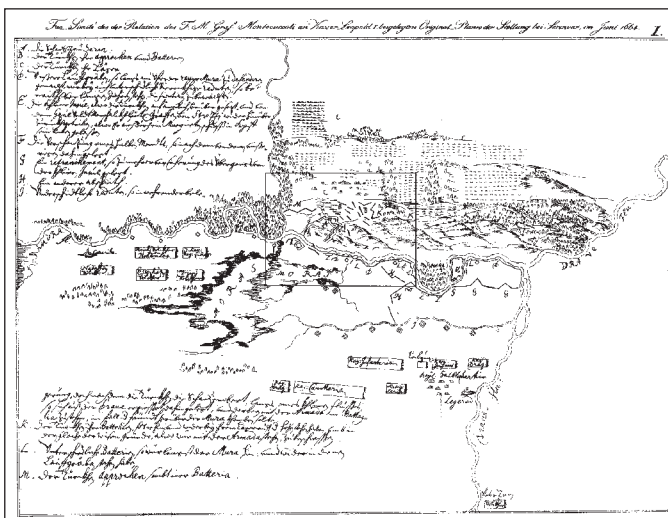
¹¹ Gualdo Priorato, Historia di Leopoldo Cesare, Wien, 1670., II. sv., str. 106–107.

¹² Nikola Zrinski Leopoldu I., 27. lipnja 1664., vojni logor kod Novog Zrina; Nikola Zrinski Leopoldu I., 17. srpnja 1664., Beč. Zrínyi Miklós válogatott levelei, op. cit., str. 159–162, 213–222.

među njima je nacrt i izvještaj iz pera carskog generala koji je vodio obranu, Raimonda Montecuccolija:

“Dakle, ova utvrda izgrađena je stoga – piše Montecuccoli – da bi kao kakva poljska palanka [taborsko utvrđenje] pokrivala most koji je omogućio prijelaz do Kaniže preko Mure, te da osigura pozadinu onim četama, koje u vrijeme mira vrše pljačkaške pohode i povlačeći se pred turskim progoniteljima ovdje nalaze utočište s plijenom, pa da mogu nastaviti po vlastitoj volji. Stoga ovo mjesto nije imalo nikakva značenja, nije raspolagalo ni jarcima, ni štićenim putem, nije imalo ni oblika, ni bokova [...] grudobran mu je visok i tanak, k tomu ga nadvisuje takva jedna uzvisina, na koju su Turci namjestili svoje bitnice. Unutra nije bilo dovoljno prostora i bilo je otvoreno prema oba boka, jer bokovi nisu vodili sve do vode, te je stoga utvrda, ne manje u prvom, nego u zadnjem satu napada, bila u opasnosti da je zauzmu. Zbog uzdignutog terena i brežuljka koji se nad njim diže, utvrda je bila neprikladna za juriše van; bila je vrlo uska, tako da u njoj nije moglo skupa boraviti mnogo vojnika, a da se svi ne tiskaju i da ne smetaju jedan drugom; malo vojnika pak bilo je nedostatno za obranu. Kad je netko bio u utvrdi, mogao je sebi postaviti pitanje, gdje se zapravo nalazi: vojnici su je jednoglasno zvali torom.”¹³

Montecuccolijev opis ostavio je, sve do dana današnjeg, snažan pečat na sliku koju austrijska, njemačka i talijanska historiografija imaju o Zrinskom i njegovoj utvrdi,¹⁴ premda su mađarska istraživanja već prije nekoliko desetljeća skrenula pozornost na to, da se tema mora obrađivati uz

Slika 1: Nacrt opsade Novog Zrina načinjen od carskog generala Raimonda Montecuccolija.

¹³ Raimondo Montecuccoli, Della guerra col Turco in Ungheria, in: Le opere di Raimondo Montecuccoli. (A cura di Raimondo Luraghi) II., Roma, 1988., str. 428–431. Usp.: Rónai Horváth Jenő, Az 1664-ik évi Mura-Rába melléki hadjárat és a Szt-Gotthárdi csata, u: HK, 1891., str. 305–306.

¹⁴ Na primjer, Gualdo Priorato, dvorski povjesničar Leopolda I., u svojem životopisu cara skoro riječ po riječ prenosi Montecuccolijevo mišljenje: “Zrinski je počeo graditi utvrdi na jednom uzvišenju uz obalu Mure, nasuprot svom vlastitom otoku [...]. Zrinski je izgradio ovu tvrđavu zato da bi Hrvatima osigurao odstupnicu za povlačenje nakon što bi obavili pljačkaški pohod na neprijateljskom teritoriju. Prije izgradnje utvrde spomenuti Hrvati nisu bili u stanju toliko brzo prijeći rijeku, a da ih ne dostignu turski progonitelji, što ih je prisiljavalo da za sobom ostave steknut plijen. To je bilo djelo privatne osobe, plan za izgradnju izradio je neiskusni inženjer, pa stoga utvrda nije bila ni toliko jaka ni toliko značajna, koliko su je neznalice uzdizale; stručnjaci su pak bili mišljenja da doista ne vrijedi ni koliko jedna poljska palanka.” Priorato, op. cit., sv. 2., str. 31–32. Ne radi se ovdje o slučajnom podudaranju jer Priorato je dio koji se odnosi na Leopoldov životopis dao na lektoriranje Montecuccoliju, a on je pak brižljivo preradio poglavlja koja se tiču Zrinskoga. Izvore o vezi između Priorata i Montecuccolija, donosi V. A. Veltzé u svojem izdanju Montecuccolijevih spisa: Raymund Montecuccoli: Ausgewählte Schriften (Hsg. V. A. Veltzé) I., Wien, 1899., LXXIV–LXXVII.; III. Wien, 1900., str. 363–381. O njihovoj vezi vidi: Raimondo Luraghi, Introduzione, u: Le opere di Raimondo Montecuccoli (A cura di Raimondo Luraghi) I., Roma, 1988., str. 257. Usporedi: Bene Sándor, A Zrínyi testvérek az Ismeretlenek Akadémiáján (Velencei karnevál), u: Irodalomtörténeti Közlemények, 1993., br. 5–6., str. 655, 661. – Ovo pak Montecuccolijuevo negativno mišljenje dospjelo je preko Priorata do historiografije 18. stoljeća, te njezinim posredovanjem do današnje austrijske i njemačke historiografije koja ga je nekritički prihvatila. Austrijski isusovac Franz Wagner (1675–1748.) opisao je u prvom svesku životopisa cara Leopolda (Historia Leopoldi Magni Romani Imperatoris, I. Bd., Augsburg, 1719., str. 375–376) događaje iz 1664., uključujući i opsadu Novog Zrina, upravo na temelju Priorata, a Wagnerovo djelo kasnije će kao izvor poslužiti, među ostalima, i Mátyásu Bélu pri pisanju djela

Slika 2: Detalj Montecuccolijeva nacrt (objašnjenje: A: šanci Novog Zrina. B: turski opsadni jarci. K, M: turski topnički položaji).

temeljitu kritku izvora. Sve je ovo, međutim, Montecuccoli napisao godine 1670., za vrijeme obračuna s magnatskom Wesselényijevom urotom, u memorandumu priređenom za cara Leopolda I. (Della guerra col Turco in Ungheria), dakle, u jednom takvom djelu, glavni cilj kojega je bila legitimacija Vašvarskog mira i prebacivanje odgovornosti na ugarsku stranu. U interesu toga prešutio je neke činjenice, a druge je iskrivio.¹⁵ Na primjer, u jednoj bečkoj izjavi iz 1661. povoljno se izrazio o Novom Zrinu, istaknuvši njegovu važnu ulogu za blokiranje Kaniže.¹⁶ Tu je izjavu Montecuccoli prešutio u

memorandumu nazvavši Novi Zrin pukom palankom za vršenje pljačkaških pohoda. A ondje gdje piše o opasnosti zbog otvorenosti bokova, tu se već radi o izvrtanju stvarnih činjenica. Sve kad bi i oba boka utvrde bila otvorena (premda se, prema drugim suvremenim izvorima, barem na jednom boku nalazila neka vrsta ograde, od kolaca, koja se provlačila sve do vode), za vrijeme opsade se ustanovilo da su prirodne prepreke (na sjeveru umjetno jezero nastalo preljevanjem potoka Visszafolyó, na jugu poplavljeno područje oko Mure) poslužile kao odgovarajuća obrana, a Turci nisu ni pokušali izvesti napad na nepristupačnim mjestima. Montecuccolijev nacrt iz 1664. ni ne naznačuje da su se na spomenutim područjima nalazili napadači. (V. sliku br. 2.) Potpuno je kriva postavka da utvrda nije raspolagala opkopima, budući da Zrinski, Eszterházy i Čelebija tvrde upravo suprotno. Pa ipak se Montecuccoli, da bi zlonamjerno dokazao beznačajnost Novog Zrina, poslužio jednom tada raširenom anegdotom o utvrdi, proizašlom iz stanovitih dojava, prema kojoj je „Zrinski, čim je od turskog cara dobio dopuštenje da nad rijekom Murom izgradi ovčinjak radi zaštite svojih ovaca od vukova, odmah na istom mjestu počeo graditi Novi Zrin kao kakav tor za svoje jadne ovčice, da ih obrani od napada bijesnog turskog vuka.”¹⁷

Notitia Hungariae. Monografija Georga Wagnera, koja do dana današnjeg predstavlja obradu dotične teme na temelju najbogatijeg materijala – upravo pozivajući se na Priorata, među ostalima – služi legitimiranju Montecuccolija te se ne obazire ni na noviju mađarsku literaturu, kao ni na rezultate ranije pozitivističke historiografije: Georg Wagner, *Das Türkenjahr 1664. Eine europäische Bewährung*. Raimund Montecuccoli, die Schlacht von St. Gotthard-Mogersdorf und die Friede von Eisenburg (Vasvár), Eisenstadt, 1964. (Burgenländische Forschungen 48.), o novom Zrinu na temelju Montecuccolija, str. 114–120. Kritiku je napisala R. Várkonyi Ágnes: *Török világ és magyar külpolitika*, Budapest, 1975., str. 90. O utjecaju Montecuccolija na austrijsku, njemačku i talijansku historiografiju sve do nedavnih vremena, vidi još: Perjés, A „metodizmus” és a Zrínyi–Montecuccoli vita, op. cit., str. 185; Bene Sándor, *Zrínyi mint „magyar Mars,”* u: Esterházy Pál *Mars Hungaricus* (Sajtó alá rendezte, jegyzette és fordította Iványi Emma. Bevezette és szerkesztette Hausner Gábor.) (Zrínyi-Könyvtár III.), Budapest, 1989. (u daljnjem tekstu: Esterházy), str. 406.

¹⁵ Perjés Géza, A „metodizmus” és a Zrínyi–Montecuccoli vita, op. cit., str. 185.

¹⁶ Marczali Henrik, *Regesták a külföldi levéltárakból*, u: *Történelmi Tár*, 1880., str. 754; Perjés, A „metodizmus” és a Zrínyi–Montecuccoli vita, op. cit., str. 185.

¹⁷ Denkmal Serinischer Höldenthaten..., bez navođenja mjesta izdanja i tiskare, App. H. 2071.; *Schauplatz Serinischer auch anderer Teutschen Tapfern Helden-Thaten...*, bez mj. izd. i tisk., App. H., 2079., kao i: *Ortelius redivivus et continuatus*, Nürnberg, 1665., 2. dio, str. 197–198; te *Theatrum Europaeum*, Frankfurt am Main, 1669., 9. dio, str. 332. Usporedi: Bleyer Jakab, *Adalék Zrínyi Miklós és udvara jellemzéséhez és Zrínyi-Újvár történetéhez*, u: *Századok*, 1900., str. 221–226.

Nasuprot tendencioznom i naknadno načinjenom opisu, nacrt zemljovida, koji je pridodao izvješću o ratnom pohodu, „ispravan je i pouzdan, premda štur. Označuje samo glavne elemente. Nisu ocrtane ni građevine unutar utvrde. Opkop je smjestio na na uzvisinu, ali tako da je svoj tlocrt narisao na bočnu sliku reda brežuljaka.”¹⁸

Drugi opis Novog Zrina ostavio nam je vjerni pristaša Zrinskog, mladi Pavao Eszterházy, u spomenici pod naslovom Mars Hungaricus, napisanoj na latinskom nedugo nakon pada utvrde: „Novi Zrin, koji se nekada zvao dvorac Bolondos, služio je na korist obitelji Zrinski, koja ga je, iz zahvalnosti prema jednom od svojih vjernih služitelja [...], njemu prepustila. Međutim, s vremenom, kako je pao Siget, kao i Baboča i nedavno Kaniža [...], mjesto je potpuno opustošeno. Sve je to dosada bilo nenastanjivo i ležalo je u ruševinama, sve dok konačno veleštovani grof Nikola Zrinski, hrvatski, slavonski i dalmatinski ban, s nakanom da uznemirava kaniške Turke, nije jasno uvidio [...] prikladnost [...] mjesta, da bi se s njega mogli vršiti upadi na neprijateljsko ozemlje i činiti šteta – jer sa sjevera je bio susjed Kaniža, s istoka Segesd i Berzence – te je izgradio utvrd u ovom obliku u kojem vidiš. Želja mu je bila da se utvrda prozove Novi Zrin, po njegovu vlastitom imenu, zato da bi se razlikovala od druge utvrde u Hrvatskoj, koja se nalazi u turskim rukama; tako da izgleda kao kakva tvrđava, a ne dvorac. Na onom pak dijelu, gdje se usko na utvrd nadovezuje brijeg, od njega je razdvaja dubok jarak, dok na sjevernoj strani leži jezero, načinjeno uz veliki napor, a s juga i sa zapada, to jest, u smjeru Međimurja, okružuje je rijeka Mura. Budući da je izgrađena na malo višem brežuljku, netko tko dolazi od Međimurja, vrlo teško bi joj se mogao približiti. Ali ondje nema kamenja ni stijena, kao da je cijeli okoliš pjeskovit, te se stoga Novi Zrin, premda su ga uz veliki trud izgradila da bude tvrđava, nikako ne može nazvati doista učvršćenim mjestom, u prvom redu stoga što se brjegovi toliko uzdižu nad njim, da bi se s nekoliko mjesta mogao prikladno napasti topovima.”¹⁹

Esterházy je u ljeto 1664. i sam ondje bio na čelu ugarskih četa sastavljenih od 900 vojnika, na desnoj obali Mure, u taboru pokraj Kotoribe (na Montecuccolijevu nacrtu i poimenice se spominje), a prema svjedočanstvu pisama upućenih supruzi, i sam se našao u opkoljenoj tvrđavi. To je bilo moguće stoga što su, od samog početka turskih opsadnih operacija, branitelje utvrde svakodnevno zamjenjivale svježe i odmorne vojne snage iz redova vojske stacionirane u Međimurju, i to preko mosta na Muri, posebno izgrađenog za tu svrhu. Esterházy je 23. lipnja prvi put stupio u Novi Zrin. Temeljito ga je obišao, štoviše dao je i da se izradi crtež: “sve sam obišao” – piše dan poslije u pismu supruzi – “a poslao sam i crtež.”²⁰ U pismu od 30. lipnja

¹⁸ Hrenkó, op. cit., str. 126.

¹⁹ “Fuit autem NeoZrinium, olim castellum Bolondos nuncupatum commodum familiae Zrinianae, qui liberalitate erga benemeritum servitorem ducti eidem dictum locum cessere. Successu temporis vero occupato Sigeto, nec non Babocza ac postmodum Canisa, locus hic quoque funditus eversus, ad haec usque tempora inhabitabilis fuit ac in ruderibus stetit, donec tandem excellentissimus comes Nicolaus a Zrinio, regnorum Croatiae, Slavoniae ac Dalmatiae banus Canisienses Turcas mortificandi studio, praesertim cum locum ad inferenda per excursiones hostibus damna opportunissimum perspiceret, quippe qui Canisam a septentrione, Segesdinum ac Berzenczam ab oriente vicinas haberet, in hanc, quam vides, erexit formam, a suoque nomine Novam Zrinianam appellari voluit, ad distinctionem alterius in Croatia prae manibus Turcarum existentis; ita, ut non castelli, verum munitionis cuiuspiam prae se ferret faciem. Ea enim parte, qua montem sibi coniunctum habet, fossa profunda ab eodem divellitur, ad Arctum vero lacus ingenti labore exstructus adiacet, ad Austrum vero et occasum seu qua insulam respicit, fluvio Mura cingitur. Cumque in eminentiori paulo colle sit aedificata, arduum ex insula euntibus praebet ascensum. Verum nulla hic saxa et rupes reperias, cum omnia hic arenosa sint ideoque quamvis munimentum ingenti labore sit perfectum, neque tamen vere fortalium nominari potuerit, praesertim cum montes eidem ita immineant, ut tormentis pluribus ex locis perquam opportune peti possit.” Esterházy, str. 162., 252.

²⁰ Pavao Esterházy Ursuli Esterházy, 24. lipnja 1664., iz tabora pod Novim Zrinem. Magyar Országos Levéltár (MOL) P 125 Esterházy hercegi lt., Pál nádor iratai, No. 125. Izdano u: Esterházy, str. 326.

ponovno spominje odlazak u utvrdu,²¹ 14. srpnja pak gledao je ostatke obrambenih strojeva, dignutih u zrak i zapaljenih od Turaka, kao i turske topovske položaje.²² Njegova pisma potvrđuju, a tu i tamo korisnim obavijestima i nadopunjuju (kao na primjer kad se spominje "donja ograda" utvrde²³) ono što je opisano u spisu *Mars Hungaricus*. I nakon preispitivanja izvora za memorandum dolazi se do zaključka da je Esterházy o događajima u kojima je i sam sudjelovao, uvijek pisao točno, uz korištenje vlastitih komentara i suvremenih dokumenata.²⁴

Kao prilog spisu *Mars Hungaricus* sačuvan je i dosta detaljan nacrt zemljovida u mjerilu 1:11 000, s ovim natpisom: "Geometrijski nacrt mjesta i slika opkopa Zrinskoga, Novog Zrina kod rijeke Mure, koji je zauzet 1661. Turci su ga opsjeli 3. lipnja 1664., 30. lipnja ponovno su ga zauzeli, na kraju su ga digli u zrak, zapalili i potpuno razorili. Iste godine, 7. srpnja, napustili su ga."²⁵ Nacrt je vjerojatno identičan s crtežom poslanim kući supruzi iz tabora pod Novim Zrinem, usporediv je s Montecuccolijevim nacrtom i podudara se s tekstualnim izvorima. (Vidi ilustraciju 11.) Iz pisama Istvána Vitnyédya znamo, na primjer, da je utvrda imala tri bastiona, upravo onako kako se vidi na slici.²⁶ Već citiran Esterházyjev opis kao i crtež načinjen na licu mjesta, za vrijeme opsade, treba smatrati vjerodostojnim, štoviše, kako ćemo vidjeti, najvjerodostojnijim kod određivanja lokacije Novog Zrina.

Spomenute kršćanske izvore lijepo nadopunjuje izvještaj turskog svjetskog putnika Evlije Čelebije o Novom Zrinu i njegovoj opsadi. Čelebija je proljeća 1664. iz Bosne pohitao u Ugarsku, kako bi sudjelovao u turskom vojnom pohodu te je, izuzevši period od otprilike 8 do 10 dana – kad je Mehmed IV. pomoću tatarskih četa predvođenih 19-godišnjim Ahmedom Girajem, sinom Giraj-kana, do kraja opustošio Međimurje kao i hrvatsku i slavonski krajinu – do kraja bio prisutan kod opsade. Čelebija je tada već bio proputovao skoro cijelo Osmansko Carstvo (1660. je posjetio i Zrinskog u Čakovcu), a doživljava s putovanja skupio je u djelu *Sejahatname*. U šestom svesku tog djela piše o položaju i obliku Novog Zrina (na turskom: *Yeni Kala*): "Na obali rijeke Mure, an šumovitom i sjenovitom rukavcu, nalazi se drvena utvrda slična Kaniži. Istina je da ju je kleti neprijatelj oblikovao utvrdu Aleksandra Makedonskog: širina zida je pedeset stopa, visina pedeset laktova. Među stablima u utvrdi, ima tamo neko stablo koje je samo izraslo, veliko je to stablo, sa svojim lišćem izraslo iz zida utvrde, duboko ukorijenjeno i već dugo vremena se ne ruši. Između ukorijenjenih cerova i hrastova nasuli su zemlju i od toga su napravili zid utvrde. Sa kopnene strane izgradili su sedam bastiona sličnih Aleksandrovu bastionu, u svakom od kojih se nalaze četrdeset-pedeset baljemez-topova te više kolomburna i šahi-topova. Sa strane rijeke Mure pak na obali nema zida utvrde, već su na tom boku izgradili most uz pomoć pedeset lađa,

²¹ "...prekjučer navečer bio sam unutar utvrde, vidio sam, kako su digli u zrak turski lagum." Pavao Esterházy Ursuli Esterházy, 30. lipnja 1664., iz tabora pod Novim Zrinem. MOL P 125 Esterházy hercegi lt., Pál nádor iratai, No. 128. Izdano u: Esterházy, str. 327.

²² "Prekjučer sam bio u Novom Zrinu i kod turskog tabora. Pogledao sam lagume i bitnice. U svakom slučaju, takav trud još nikad nisam vidio." Pavao Esterházy Ursuli Esterházy, 16. srpnja 1664., na polju kod Hodosánya. MOL P 125 Esterházy hercegi lt., Pál nádor iratai, No. 132. Izdano u: Esterházy, str. 328.

²³ Pavao Esterházy Ursuli Esterházy, 7. srpnja 1664., Novi Zrin. MOL P 125 Esterházy hercegi lt., Pál nádor iratai, No. 130. Izdano: Esterházy, str. 328.

²⁴ Bartoniek Emma, *Fejezetek a XVI-XVII. századi magyarországi történetírás történetéből. Kézirat gyanánt.* (Kiadta Ritoók Zsigmondné), Budapest, 1975., str. 439; Hausner Gábor, *Esterházy Pál emlékirata Zrínyi 1663-64-ben vívott harcáról*, u: Esterházy, str. 11-14.

²⁵ "Geometrische Delineation vnd abbildung der Zrinischen Schantz Zrinwahr an dem Muhrflusse, welche erobert worden Anno 1661. Von dem Türcken belägert ao. 1664. den 3 Juny. Den 30 Dito erobert, letzlich gesprengt, verbrandt vndt gänzlich Demoliret. Von Ihnen verlassen worden darauff gefolgten 7. July desselbig Jahrs." Autor koji se potpisuje monogramom M. I. O.: nacrt mjesta opsade Novog Zrina iz 1664., crtano perom i vodenim bojama. MOL T 2. XXXII. kutija, 1064. Hrenkó, op. cit., str. 126-127.

²⁶ Pismo Istvána Vitnyédya Kecskésu i Ivanu Draškoviću, 5. srpnja 1661., Sopron. Oboje u: Fabó MTT XV., str. 158.

te preko tog mosta svaki dan iz utvrda Čakovca i Legrada, kao i iz vilajeta Međimurja, ulazi vojska u ovu utvrd; oni dolaze kao pomoć i svakodnevno donose hranu. Opkop utvrde do vrha je pun tekućom vodom, toliko da bi po njem mogla ploviti i galija.”²⁷ Od ovoga su još vrjednija zapažanja o tijeku opsade, koja ćemo kasnije još citirati. Gyula Szekfű je doveo u sumnju vrijednost Čelebije kao izvora, pa ga stoga otada međunarodna i domaća historiografija uzimaju sa značajno većom zadržkom. “Ako Evlijino djelo postavimo onamo gdje mu je doista mjesto te ga uvijek čitamo kritički nastojeći razdvojiti fikciju od stvarnosti, ako ne povjerujemo njegovim očitim pretjerivanjima, onda dijelovi Sejahatname, koji se tiču Ugarske, značajnim podacima obogaćuju naše spoznaje o Ugarskoj iz doba turske vladavine.”²⁸

Sve ovo u vezi s opisom Novog Zrina znači da su primjedbe vezane za izgled terena i karakter građevine, kao i redci napisani o stanju bastiona i opkopa, ispravni, budući da se podudaraju s ranije predstavljenim kršćanskim izvorima; naprotiv, pretjerivanja svojstvena Čelebiji trebamo vidjeti, na primjer, u navođenju broja bastiona kao i topova koji se nalaze u utvrdi, u preuveličavanju snage utvrde i broja članova posade, te broja poginulih u borbi i onih koji su završili u zarobljeništvo.²⁹

Među ilustracijama već smo spomenuli Montecuccolijev nacrt i crtež napravljen radi ilustriranja odgovarajućeg poglavlja djela *Mars Hungaricus*, koji je Esterházy dao da se izradi, vjerojatno po nekom inženjeru. Osim ovih ilustracija sve u svemu vjerodostojnim možemo smatrati detaljni zemljovid Međimurja, koji je napravio carski vojni inženjer Giovanni Giuseppe Spalla 1670. godine (koji, s natpisom *Forte Zrino demolito*, označuje i ruševine Zrina kod ušća Visszafolyópataka, na zadnjoj uzvisini hrpta brežuljka uz obalu Mure³⁰), odnosno nacрте nadodane rukopisu koji sadrži opis povijesno-zemljopisnih odnosa šomočke županije, a napravljen je u tijeku predradnja za izradu djela *Mátyása Béla, Notitia Hungariae*; i ti crteži na uzvisini zvanog Újhegy, koja je zadnja na legradskom vinorodnom brijegu, ucrtavaju utvrd “*Serény Újvár*”, odnosno “*Új Zerén*.” Ove je nacрте, kako kaže Pál Hrenkó, na licu mjesta napravio geograf János Matolai.³¹

Slika 3: Detalj sa zemljovida Međimurja od carskog vojnog inženjera Giovannije Giuseppe Spalle. Sliku ruševina Novog Zrina označili smo strelicom.

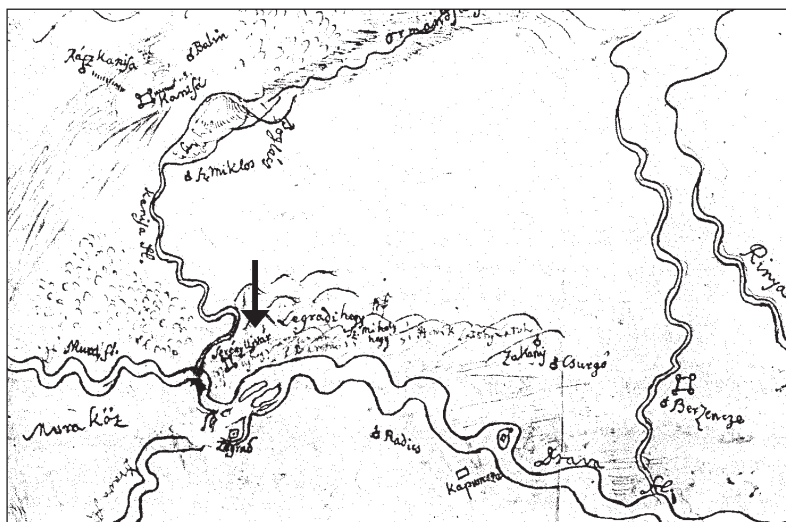
²⁷ Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1600–1664. (Fordította Karácson Imre.), 2. kiadás (Az előszót és a szómagyarázatokat írta Fodor Pál), Budapest, 1985., str. 572.

²⁸ Fodor Pál, Előszó, u: Evlia Cselebi..., op. cit., str. 8–9, 14.

²⁹ Brojčane podatke turskih povjesničara općenito treba uzimati s velikim oprezom: pedeset stopa, sedam bastiona, tisuću vojnika pristiglih u utvrd, sve to kod Čelebije jednostavno znači “mnogo.”

³⁰ Országos Széchényi Könyvtár, Térképtár TK 255. Rukopisni zemljovid ucrtan na pergament, veličine 48x21 cm, omjera 1:115 200. Usp. Hrenkó, op. cit., str. 128–130; Papp-Váry Árpád – Hrenkó Pál, Magyarország régi térképeken, Budapest, 1989., str. 78–79.

Slika 4: Slika lokacije Novog Zrina na skici zemljovida napravljenog za djelo Notitia Hungariae Mátyása Béla. Lokaciju utvrde označili smo strelicom.

Ilustracije i vedute objavljene na stranicama spisa Theatrum Europaeum i drugih suvremenih izdanja, prije možemo vrednovati kao dokumente europskog interesa i pozornosti za Novi Zrin u 17. stoljeću.

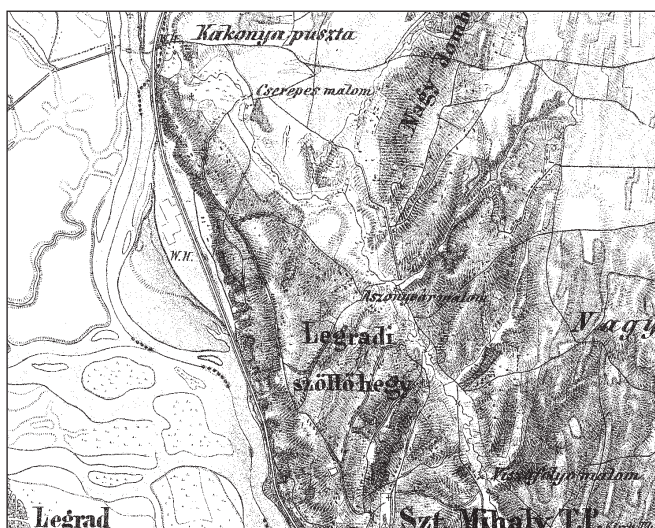
RANIJI POKUŠAJI LOKALIZACIJE

János Matolai pokušao je u 20-im i 30-im godinama 18. stoljeća identificirati lokaciju Novog Zrina u vezi s prikupljanjem podataka za izradu djela Mátyása Béla o Ugarskom Kraljevstvu. Bél je tijekom pripremnih radnja za poglavlje o zaladskoj županiji dobio podatke o Novom Zrinu, koje je isusovački povjesničar Franz Wagner nadopunio dijelovima vezanih za životopis cara Leopolda I. Nakon što je obradio ove podatke, dovršen je rukopis sveska koji opisuje zaladsku županiju, negdje u 30-im godinama 18. stoljeća. O Novom Zrinu među ostalim stoji i ovo: "Zrinski je tu utvrdu podigao, tako reći, kao čuvara mosta postavljenog na Muri, kao pribježište Hrvatima, kao tvrđavu protiv neprijatelja koji je neprestalnim pustošenjima uništavao kaniški kraj, ali ju je podigao na lošoj poziciji. Više je nalik pribježištima koja se, kako kažu, grade radi obrane tabora ili radi opsade gradova. Ali osim toga ima i još nedostataka, jer nema ni opkopa koji bi ga okružio, a nema ni bokova opremljenih za obranu. Šanac se toliko izdiže iz zemlje da mu se donji dio može oboriti topom, a utvrda je i toliko uska da, ako u njoj ima samo malo više

³¹ Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár Fol. Lat. 277. („Minuta Clarissimi Mathiae Belii Comitatus Békés, Veszprim, Ugocsa, Simig, Szala Albensem ac Tolnensem concernentia”) fol. 120v., 131r. Sve tri slike nacrtane perom, nalaze se u dijelu koji potječe od nepoznatog autora, pod naslovom Observationes ad Comitatus Simegiensis. Na istom mjestu (121r) i tekst spominje utvrdu: Új-hegy, „hoc est novum promontorium, Historicis Novum Serinium, a Nicolao Serinio, qui idem sive finium contra Turcas Kanisienses tutandorum”. Pisac zatim nabraja pojedine dijelove lanca brežuljaka nazvanog Földvár ili Légrádi-hegy („vocatur Légrádi-hegy”): Új-hegy, Unom-Bánom, Szent Mihály-hegy, Homok, Látó-hegy. Utrdu spominje na još dva mjesta: 122v., 142r. Jedan dio podataka vezanih za Novi Zrin, mogao je poteci od Kristofora Festeticsa, odvjetka obitelji Festetics, koja je stekla posjede Zrinskih i smatrala se „nasljednikom” obitelji Zrinski, a i njegovo ime rukopis spominje na nekoliko mjesta. (I zemljovid Međimurja Giuseppea Spalle, na kojeg smo se prije već pozvali, dospio je iz vlasništva obitelji Festetics u Nacionalnu knjižnicu Széchényi.) Iz jednog pisma Mátyása Béla znamo da je Bél opis šomočke županije zapravo poslao Kristoforu Festeticsu na pregled negdje oko 1728. godine. Mátyás Bél Dánielu Hajnócziju, 12. lipnja 1731., Požun. Bél Mátyás levelezése. (S. a. r., a jegyzeteket írta Szelestei N. László), Budapest, 1993. (Magyarországi tudósok levelezése III.), str. 230. (br. 417. sz.) Usp. još: Hrenkó, op. cit., str. 131–132.

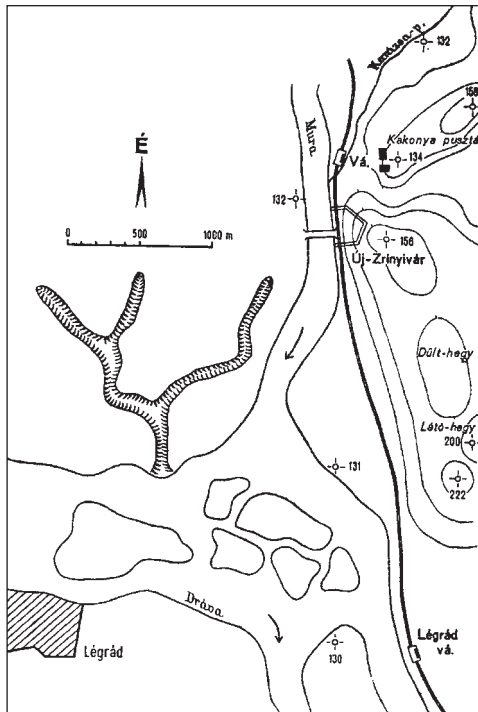
Slika 7: Segment iz drugog vojnog mjerenja, koji prikazuje legradski brijeg s vinogradom (Col. XXIII., Sect. 61.)

kad su se preostale ruševine “već potpuno uništene, svele samo na neznatno uzdignute hrpice.”³⁵

Na vojnim zemljovidima i tekstovnim opisima izrađenim 1784. kao rezultat prvog vojnog mjerenja (“Josephinische Aufnahme”), dovršenog za vladavine Josipa II., više se ne pojavljuje utvrda. Ime nekadašnjeg utvrđenja ponovno izranja tek dobrih nekoliko desetljeća kasnije, u

statistici Kraljevine Ugarske Eleka Fényesa, koja pri opisu tekućih voda, jezera i močvara šomočke županije, u vezi s Dravom bilježi da se “kod Legrada sudara s vrhom šomočkih brjegov, ondje gdje je nekad stajala zemaljska utvrda Zrisnkih (Zerinvár), velikih župana šomočkih.”³⁶ Krajem 19. stoljeća ponovno probuđeni zemljopisni i povijesni interes morao je doći do tužne konstatacije da “od te nekadašnje, povijesno znamenite utvrde danas više nema ni traga te se i samo mjesto, na kojem je nekad stajala, vrlo teško može sa sigurnošću utvrditi.”³⁷

Otada je dugo vremena istraživanje bilo prepušteno samo preostalim opisima, crtežima i bakrorezima. Posebice su ovi zadnji uzrokovali mnogo pomutnje na području utvrđivanja lokacije utvrde; više autora koji su se bavili ovom temom, “nisu mogli ni razriješiti

Slika 8: Nacrt lokacije Novog Zrina izrađen od Géze Perjése, za koju je on pretpostavio da je na njoj bila utvrda.

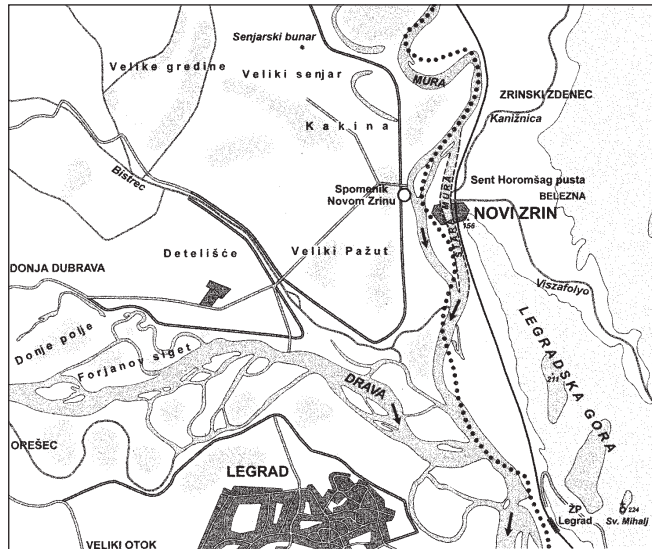
³⁴ Burckhard Puerkenstein, *Auserlesener Anfang zu denen höchstnützlichen mathematischen Wissenschaften*, Augsburg, 1731. Usp. Széchy Károly, *Gróf Zrínyi Miklós 1620–1664.*, IV. sv., Budapest, 1900., str. 177., 182.

³⁵ Zala megye a XVIII–XIX. században..., op. cit., str. 60.

³⁶ Fényes Elek, *Magyar országnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben*, 2., javított kiadás, I. k., Pest, 1841., str. 194.

³⁷ Eötvös Károly, *Zalamegye*, u: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen*, Budapest, 1896., str. 249.

Slika 9: Novi Zrin prema najnovijem hrvatskom mjerjenju. (H. Petrić – D. Feletar – P. Feletar: Novi Zrinj, vidi bilješku 1.)

pitanje, na kojoj obali Mure se utvrda nalazila.”³⁸ Ali, nećemo se upuštati da uđemo u veće detalje s ovim podacima te ćemo više obratiti pozornost na lokalizacijske pokušaje zadnjih desetljeća, povezanih s obilaskom terena i izradom nacrtu mjesta.

Nesigurnost u vezi s položajem Novog Zrina pokušao je raščistiti Géza Perjés u poglavlju Izgradnja Novog Zrina, u svojoj knjizi o Zrinskom.³⁹ Zemljovid koji je sam izradio, a daje i orijentaciju i mjerilo, utvrdu je ponovno smjestio na lijevu obalu Mure, u smjeru Kaniže, na obronak zadnjeg odvojka legradskog vinogorja. Perjés, koji sam nije obilazio teren, osjećao je da je vjerodostojnost ovog nacrtu lokacije dvojben, jer je ustvrdio da u pitanju prigovora vezanih za lokaciju utvrde, zauzimanje stava dosta otežava to, “što se na temelju preostalih crteža ne može točno utvrditi lokacija utvrde, niti njezin tlocrt. Situaciju komplicira još i to što se tijekom tristo godina promijenio tok Mure.”⁴⁰

Na svojem nacrtu zemljovida prikazao je izvorna korita rijeke Mure i potoka Kaniže, iz 1660-ih godina, ali – vjerojatno kao pomoć za bolje razumijevanje – ucrtao je i željezničku prugu i postaje izgrađene u 19. stoljeću, kao i imena pojedinih uzvisina vinogorja i njihove visinske točke. Nije poznavao potok Visszafolyó ili mu nije pridao značaj, a mi danas znamo da je taj potok najsigurnija referentna točka, budući da mu se korito u zadnjim stoljećima praktički nije mijenjalo. Perjésu zaslugu ne umanjuje ni to, što su kasnije kartograf Pál Hrenkó i arheolog László Vándor, na temelju Montecuccolija i Esterházyja, kao i obilaska terena, lokaciju utvrde smjestili na malo više mjesto, na najuzvišeniju točku stražnje strane brežuljka, za koji je odredio da je visok 156 metara. Nacrt mjesta načinjen od Hrenkó-a, u mjerilu 1:11 000, sadrži samo najvažnije vodne elemente naših dana (Mura, cisterna Principális, potok Visszafolyó [ovaj zadnji pojavljuje se bez imena]) i orise brežuljaka, dok se autor nije upustio u oslikavanje mjesta i oblika utvrde.⁴¹ Vándor László već je godine 1972. u diplomskom radu točno odredio lokaciju Novog Zrina na platou vinorodnog brijega, koji pripada općini Órtilos u šomočkoj županiji,⁴² ali se ni on nije upustio u identifikaciju položaja utvrde na današnjem terenu; jedini nacrt koji je obavio,

³⁸ Vándor László, Zrínyi-Újvár helyének kérdése régészeti és történeti dokumentumok alapján, Somogy, 1992., br. 5., str. 67.

³⁹ Perjés, Zrínyi Miklós és kora, op. cit., str. 309–314. (2. izd., op. cit., str. 334–339.)

⁴⁰ Perjés, op. cit., str. 313. (2. izd., op. cit., str. 338.)

⁴¹ Hrenkó, op. cit., str. 133.

⁴² Vándor, Zrínyi-Újvár helyének kérdése..., op. cit., str. 67.

precrt Esterházyjevog zemljovida, oslikava tadašnje odnose na terenu, ali nedostaje određenje kardinalne točke i mjerila. Osim toga, potpuno ispušta najvrjedniji dio vojno-inženjerskog crteža, precizne orise utvrde, te se stoga teško može primijeniti na današnje prostorne odnose.

Identifikacijom lokacije utvrde bavio se i László Horváth u 80-im godinama i na temelju toga je 1988. Péter Németh obišao to područje. U dokumentaciji njegova terenskog obilaska može se pročitati ova dosta iznenađujuća konstatacija: "sjeverozapadni talijanski bastion još je u dosta dobrom stanju."⁴³ Jer, premda je on bio prvi koji je mislio da je na terenu vidio ostatke Novog Zrina, vrijednost njegove konstatacije mnogo umanjuje činjenica da prema našim današnjim spoznajama utvrda na sjeverozapadnoj strani nije imala nikakav bastion, te da se, govoreći o izgrađenim bastionima, ne može sa sigurnošću ustvrditi da se radi o "talijanskim bastionima."

S ciljem upoznavanja mjesta na kojem se nalazio Novi Zrin, godine 2001. skupina hrvatskih stručnjaka izvršila je obilazak terena, pod vodstvom Dragutina Feletara, te su o rezultatima obilaska izvijestili u monografiji koju su napisali o utvrđi. Na temelju topografske identifikacije Vándora László-a, sadržane u njegovoj pionirskoj knjizi koja svjedoči o temeljitom poznavanju mađarske stručne literature te sintetizira historiografska i kartografska istraživanja, lokaciju utvrde smještaju na vinorodne brjegovе općine Őrtilos u šomočkoj županiji, a daju i njezin točan zemljopisni položaj, prema čemu bi to bilo u točki određenoj koordinatama 46° 19' 30" sjeverne širine i 16° 53' 30" istočne dužine.⁴⁴ Na rekonstrukcijskom crtežu (na kojem nema ni orijentacije ni mjerila) označeni su i nekadašnje i današnje korito Mure, ali, naprotiv, samo nekadašnje crta toka potoka Kaniže, dok je Novi Zrin iskliznuo sa 156-metarskog vrha brežuljka, kao i na nacrtu Géze Perjésa, koji je vjerojatno poslužio kao uzor.

S ciljem otkrivanja ostataka utvrde naposljetku su arheolozi Kálmán Magyar i Gyula Nováki obišli područje Őrtilosa. Međutim, na teritoriju jako izbrazdanom rovovima, gdje postoji velika razlika u razinama, nisu našli nikakva određenog traga obrambenih šanaca Novog Zrina: "Na temelju površinskih tvorba nismo uspjeli na zadovoljavajući način odrediti rub nekadašnje utvrde. Na najvišem dijelu može se naći mnogo ostataka cigle. Širina i tlocrt utvrde mogli bi se utvrditi samo pomoću iskapanja. Na sjeverozapadnoj strani, na području jedne veće ravni, godine 2003. digli su spomenik do kojeg vodi stepenasti uspon."⁴⁵

OBILAZAK TERENA

Dosadašnja istraživanja utvrdu su, dakle, lokalizirala na području Őrtilosa, na lijevoj obali Mure, na sjeverni kraj vinorodnog brijega koji se proteže na jug od nekadašnjeg mlina Kakonya, na područje koje se danas zove Szentmihály-hegy (brijeg Svetog Mihaela).⁴⁶ Ovo gledište u potpunosti podržava i Esterházyjev suvremeni vojno-inženjerski nacrt, međutim, na temelju pisanih izvora može izroniti i drugo mjesto.

Esterházyjev memorandum donosi nekoliko podataka u vezi sa smještajem utvrde. Iz njega doznajemo da je utvrda bila na visokom brežuljku koji je bio dubokim jarkom odvojen od susjednog brijega.⁴⁷ Kad se uzme u obzir brežuljkasta konfiguracija terena, brežuljak Kakonya

⁴³ Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár Rég. Adattár 107/1988. Usp. Magyar Kálmán – Nováki Gyula, Somogy megye várai a középkortól a kuruckorig, Kaposvár, 2005., str. 108., 182.

⁴⁴ H. Petrić – D. Feletar – P. Feletar, op. cit., str. 15., 37.

⁴⁵ Magyar – Nováki, op. cit., str. 108.

⁴⁶ Ranije ime tog vinorodnog brijega bilo je Új-hegy (novi brijeg). Još u 18. stoljeću imenom Szent Mihály-hegy nazivali su brežuljak koji se nalazi južnije od njega, na kojem se nalazila crkva Svetog Mihaela. Vidi bilješku br. 31. ako hoćemo biti točni, onda možemo koristiti naziv: točka visine 154,5. U daljnjem tekstu radije ćemo ga nazivati vinorodnim brijegom.

možemo smatrati makar ogrankom vinorodnog brijega koji jarak potoka Visszafolyó – koji je očigledno umjetno proširen – odvaja od višeg dijela brijega. Utvrda je mogla stajati i na brežuljku Kakonya, budući da i njega širok i dubok jarak odvaja od vinorodnog brijega. Prema sljedećem Esterházyjevu podatku, sjvereno od utvrde nalazilo se “jezero napravljeno uz silan trud.” Na sjever od brežuljka Kakonya zaobljuje se naplavno područje Mure. Zemljovid mjerila 1:10 000 ovo naziva ovo mjesto Zrinskim bunarom. Na istočnoj strani zaobljenja ulijeva se potok Kaniža, a na njegovu južnom kraju, kod podnožja brežuljka Kakonya, utiče u Muru. Na ovom se mjestu razaznaju tragovi brane. Ako su ponovno zagatili potok Kanižu, onda je na području Zrinskog bunara moglo nastati veliko jezero, koje identificiramo s jezerom koje spominje Esterházy. I nacrt Mátyása Béla utvrdu smješta u blizinu potoka Kaniže, na brežuljak odijeljen od vinorodnog brijega, što ne isključuje brežuljak Kakonya kao mjesto koje se može uzeti u obzir. Annamaria Jankó u studiji o crtežima utvrda na prvom i drugom vojnom mjerenju, postavlja kao mogućnost da vojni zemljovidi od spomenutih mjerenja oslikavaju ruševine Novog Zrina u Kakonya-pusztu.⁴⁸ Na temelju gorenavedenih argumenata pretpostavili smo da je Novi Zrin stajao na brežuljku Kakonya.

Pri identifikaciji lokacije utvrde – kako smo već spomenuli – najvažnijim dokumentom možemo smatrati vojno-inženjerski nacrt nađen u Esterházyjevoj ostavštini. Vjerodostojnost slikovnog prikaza terena na nacrtu možemo kontrolirati pomoću usporedbe s kasnije napravljenim zemljovidima. Prvo vojno mjerenje prijelaz smješta u Kakonya-pusztu (“Gagonie”). Budući da je zadaća Novog Zrina bila obrana prijelaza preko Mure, ova činjenica potvrđuje lokalizaciju utvrde na brežuljak Kakonya. Tok Mure razlikuje se od onog što je naslikano na vojno-inženjerskom nacrtu. Važniji elementi terena, potok Kaniža, mlin na Kakonyi, razaznaju se, proporcije slika su usporedive, ali nije točno njihovo mjerilo. Slika s drugog vojnog mjerenja detaljnija je, ali je u sadržaju identična s prvim vojnim mjerenjem. Znatnu promjenu možemo otkriti samo u promjeni linije Murinog korita.⁴⁹ (Vidi ilustracije 6-7.) Projekcijom zemljovida jednog na drugog, međutim, lokaciju Novog Zrina naslikanu na vojno-inženjerskom nacrtu, u svakom slučaju možemo lokalizirati na sjeverni kraj vinorodnog brijega, ali ne na brežuljak Kakonya.

Slika 10: Esterházyjev nacrt, crtež perom i vodenim bojama izrađen od vojnog inženjera koji se potpisao monogramom M. I. O., prilog djela Mars Hungaricus.

⁴⁷ Esterházy u izvornom tekstu za vinorodni brijeg koristi izraz mons, a za lokaciju utvrde izraz collis, dakle, nedvosmisleno razlikuje dvije geomorfološke forme. “Ea enim parte, qua monem sibi coniunctum habet, fossa profunda ab eodem divellitur [...]” i: „Cumque in eminentiori paulo colle sit aedificata, arduum ex insula euntibus praebet ascensum. [Mi smo istaknuli.]” Esterházy, str. 252.

⁴⁸ Jankó Annamária, Végvárak az I. és II. katonai felmérés térképein, u: Végvár és környezet. (Szerk. Petercsák Tivadar és Pető Ernő.) Eger, 1995. (Studia Agriensia 15.), str. 40.

⁴⁹ O promjenama korita Mure, kao i o regulaciji Mure i potoka Kaniže (cisterna Principális), vidi: A magyar vízszabályozás története. (Összeáll. Ihring Dénes), Budapest, 1973., str. 275–277.

Detaljna analiza vojno-inženjerskog nacrtu može se provesti na najbolji način uz pomoć zemljovida mjerila 1:10 000. Premda se dva zemljovida ne mogu projicirati jedan na drugoga, ipak se najvažniji elementi zbog detaljnosti slike mogu razaznati samo na ovom zemljovidu malog mjerila.

Na vojno-inženjerskom nacrtu obalna crta Mure sjeverno od utvrde pokazuje karakteristično zaobljenje, s otokom u sredini. Ovo je najvažnija identifikacijska točka, budući da se crta istočne obale tog zaobljenja slaže s linijom današnje cisterne Principális. Na terenu, na istočnoj liniji željeznice, još danas se može vidjeti jarak nastao od negdašnjeg korita, čemu se prilagođava cisterna Principális. Polazeći od ovoga, dobro se može identificirati nekadašnje ušće potoka Kaniže u Muru, a to je široko udubljenje koje se nalazi na donjem odsječku brežuljka Kakonye i potoka Visszafolyó. Uzevši u obzir gorenavedene identičnosti, na temelju vojno-inženjerskog nacrtu i zemljovida mjerila 1:10 000, lokaciju utvrde možemo odrediti na sjevernom kraju vinorodnog brijega. U ovom slučaju, jezero iskopano na sjevernom boku utvrde identično je s proširenjem donjeg odsječka potoka Visszafolyó, što vojni zemljovidi iz prvog vojnog mjerenja oslikavaju kao poplavljeno područje kod kakonskog mlina. Esterházyjevu tvrdnju da se brjegovi uzdižu nad utvrdom, možemo razumjeti i tako da se odnosi na vinorodni brijeg, budući da je južni dio brijega ponedje i barem deset metara viši od sjeverne strana brijega, dakle pretpostavljene lokacije utvrde, koja ima nadmorsku visinu nešto iznad 150 metara. Ova razlika mogla je biti spektakularna ako je spomenuti jarak, koji je utvrdu odvajao od južnog dijela brijega, doista bila široka i duboka.

U skladu s ovim, pri obilasku terena 2005. godine u svibnju, pozornost smo usredotočili na preispitivanje dva područja. S jedne strane, na identifikaciju lokacije velikih jaraka na vinorodni brijegu, u blizini pretpostavljene lokacije utvrde; s druge strane, na obilazak brežuljka Kakonye, za koji pretpostavljamo da je mjesto nekadašnje utvrde. Za vrijeme obilaska terena, uz pomoć satelitskog uređaja za određivanje lokacije (GPS) utvrdili smo koordinate za nas važnih objekata, te smo ih zatim razmotrili na zemljovidu mjerila 1:10 000.

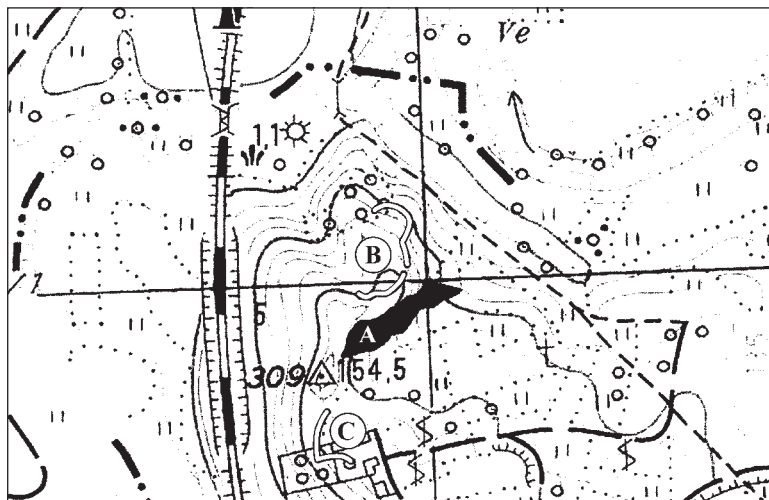
Za vrijeme obilaska terena morali smo uzeti u obzir da tražimo tragove trogodišnjih građevinskih radova i jedne opsade. Nedvojbeno je da se na sjevernoj strani brijega još i danas vide tragovi šanaca i ostaci cigala. Tradicija identificira jednu veliku jamu kao bunar utvrde. Ne smije se, međutim, zaboraviti ni da je na sjevernom kraju vinorodnog brijega, po priličnoj vjerojatnosti, postojalo i neko ranije, kasnosrednjovjekovno utvrđenje koje Esterházy zove kaštelom Bolondos.⁵⁰ S druge strane, na sjevernom kraju vinorodnog brijega, tijekom opsade iz 1664., i Turci su podigli šanac za topovsku bitnicu. Prema Esterházyju, na primjer, Turci su izgradili platforme za paljbu visoke 6-8 stopa, u koje su duboko uronili svoje opsadne topove. Za topnike su oblikovali široke položaje za paljbu, gdje je moglo stati i pedeset ljudi. Topovske su šance napravili tolikima, da bi mogli primiti i četiri tisuće vojnika.⁵¹ Ako je ostalo tragova ovim gradbama, onda njih, zbog njihove veličine, lako možemo identificirati i sa samom utvrdom.

Došašvi na lice mjesta prvo se moramo suočiti s činjenicom da gusta vegetacija znatno ograničava preglednost terena. Naš prvi put vodio je na vinorodni brijeg, po dobro održavanoj stazi mogli smo stići do "dvorišta utvrde," gdje stoji nekoliko obavijesnih ploča i spomenik podignut godine 2003. Ova terasa, široka otprilike 50 metara, izgledala je dosta suženom, a da bi

⁵⁰ U drugim izvorima nalazimo naziv Kecskvár: "Moj gospodar počeo je na ovoj strani Mure, na turskoj obali, između Legrada i Kotoribe, graditi silnu utvrdu, koju su prije toga zvali Kecskvár, a on ju je po vlastitom imenu prozvao Novi Zrin [...]" Pismo Istvána Vitnyédya Menyhértu Keczeru, 5. srpnja 1661., Sopron. Fabó MTT XV., str. 157. Usp. Cselebi, str. 73., „Kedskivár”.

⁵¹ Esterházy, str. 168.

Slika 11: Objava podataka dobivenih GPS-mjerenjem, u mjerilu 1:10 000 (Legenda: A: još i danas sačuvani jarci utvrde. B: zemljana barijera. C: ostatak obrambenog sustava ugrađenog u jarke utvrde.)

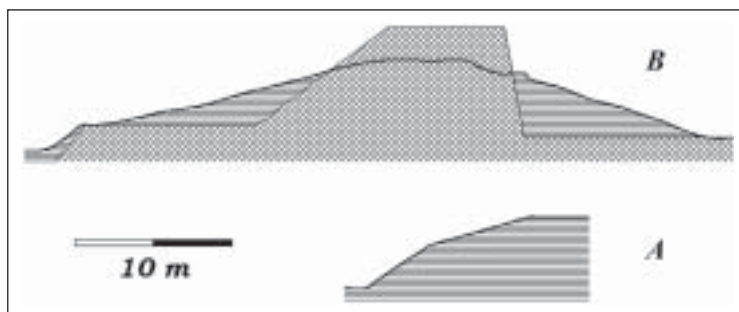
mogla primiti posadu od 1200-1900 vojnika o kojima izvješćuju izvori. Terasu s istoka i sjevera ograđuje markantna zemljana barijera, ali se ona mnogo prije čini prirodnom nego umjetnom tvorbom. Na južnoj strani barijere pak uistinu smo našli trag nečega što sliči na jarak, a što je moglo biti čak i prirodna jaruga; u njoj se nastavlja put koji vodi na vinorodni brijeg. U prilog identifikaciji toga kao jaruge može govoriti i to, što se njezina dubina i širina prema hrptu brijega postupno samnjuju. U interesu kasnijeg evaluiranja, pomoću GPS-a utvrdili smo liniju “zemljane barijere” i oblik jarka-jaruge.

Na strani brijega, gdje se on sušta prema Muri, identificirali smo vojno-obrambene instalacije, ali ovi rovovi i vatreni položaji izgrađeni su u 50-im godinama kao dio vojnog sustava usmjerenog protiv tadašnje Jugoslavije. U jednoj velikoj jami pronašli smo ostatke cigala, a radi se o lako prepoznatljivom modernim ciglama, vjerojatno o onima koje koristili za ugradnju betonskih elemenata utvrđenja, koje se kasnije iskopali i bacili u podnožje brijega; i danas se još tamo mogu vidjeti. Obilazak pretpostavljene lokacije utvrde nije nas uvjerio da se baš ovdje nalazio Novi Zrin.

Tijekom našeg rada upoznali smo se s lokalnim vinogradarem, čija se klijet i vinograd prostiru na južnoj strani jarka-jaruge.⁵² Rekao je da je u vinogradu tlo mješovite konfiguracije, “kao da je područje nabijeno.” Ovu pojavu tada smo protumačili time što je tlo na vinorodnom brijegu naplavne strukture, s mnogo kamenčića. Stojeći ispred klijeti, u dijelu dvorišta, koji se nalazi na obronku prema Muri, opazili smo terasu pravilnih linija. Nakon kratkog ispitivanja ustanovili smo da se na jugoistočnu stranu terase, u brežuljkastom uglu punom guštika, nadovezuje jedan drugi odsječak, pa taj komad zemlje dobiva oblik klina. Unatoč tomu što leži na prilično velikoj udaljenosti ispred jarka-jaruge, dakle izvan pretpostavljene lokacije utvrde, ipak smo pomoću GPS-a utvrdili njezine točke.

Nakon toga smo obišli brežuljak Kakonyu. Ravni vrh brežuljka, otprilike 300 metara dug i 150 metara širok, učinio nam se prikladnim za smještaj velikih šanaca, ali nismo našli nikakva traga njima. Gledajući s mjesta za koje smo pretpostavili da je lokacija utvrde, vinorodni brijeg i brežuljak koji se prostire istočno od kakonye, izgledali su nam značajno višima. Esterházyjev

⁵² Klijet vonogradara Istvána Tótha nalazi se na adresi Szentmihályhegy 73. Kako on kaže, nekad je bio na broju 80 (stari broj još se može vidjeti na zidu klijeti), ali su starenjem i umiranjem vlasnika klijeti toliko opustjele, da je trebalo ponovno numerirati one koji su ostali. Područje nekadašnjih vinograda pomalo ponovno osvaja šuma.

Slika 12: Profili šanaca izrađeni tijekom mjerenja iz listopada 2005.

opis nedvosmisleno odgovara ovom brijegu, pa smo se stoga nakon obilaska terena kući vratili s uvjerenjem da se Novi Zrin nalazio na području nekadašnje Kakonya-puszte.

Pravo iznenađenje doživjeli smo pri evaluaciji podataka. Oblik zemljane barijere oko dvorišta utvrde lagano nalikuje obliku šanaca nacrtanih na vojno-inženjerskom nacrtu, međutim opseg jarka-jaruge, koji smo izmjerili, ni iz daleka ne odgovara širini jaraka utvrde označenoj na nacrtu. Iznenađenje nam je uzrokovala terasa u obliku klina, izmjerena u vinogradu. Kad smo na temelju vojno-inženjerskog nacрта korigirali veličinu izvornog jaraka, mjesto i oblik terase pokazali su identičnost s polumjesecom ugrađenim u jarak utvrde. Ovo slaganje, kao i druge identičnosti u slikanju terena u vojno-inženjerskom nacrtu, nedvosmisleno dokazuje da se, u suprotnosti s našom pretpostavkom, lokacija Novog Zrina ipak nalazila u sjevernom kraju vinorodnog brijega, na mjestu označenom spomenikom. S namjerom da provjerimo našu konstataciju, u listopadu 2005. ponovno smo obišli teren. Izmjerili smo raspoznatljive ostatke polumjeseca i profil zemljane barijere. Sjeverna strana polumjeseca vjerojatno je sačuvala svoj izvorni oblik (profil šanca: A). Od podnožja šanca rubnik se isprva izdiže oko 35°, za 2-2,5 metara, zatim nakon uzdizanja od 15° i 1,5 metara, dostiže krunu šanca. Vjerojatno su tu stajali svi oni pleteni koševi iza kojih su se nalazili branitelji i njihovo vatreno oružje. Dio na 35-stupanjskoj strani šanca omogućio je pak braniteljima da pucaju po terenu ispred šanca. Nije to nekakav amaterski posao, nego obrambeni sustav koji nosi trag inženjerove ruke. I profil zemljane barijere svjedoči o nekadašnjem šancu (profil šanca: B). Mjesto za mjerenje namjerno smo izabrali s područja iza polumjeseca, gdje obala jaraka-jaruge napreduje u ravnoj liniji, te se zbog toga moglo pretpostaviti da čuva obalu izvornog jaraka. Profil smo izmjerili od dna jaraka do dvorišta utvrde. Kao rezultat tog mjerenja ocrkala se 40 metara široka i 4,5 metara visoka zemljana barijera. Jarak koji se prostire ispred nje, dva je metra dubok. Trenutno najviša točka zemljane barijere označuje središnju crtu profila nekadašnjeg šanca. Širina izvornog šanca vjerojatno je bila manja, a visina je mogla biti 1-1,5 metara veća. Bok na strani dvorišta utvrde nalazi se na 17 metara od središnje crte. Tu je erozija sprala, u izvornom obliku je ovaj bok mogao biti strmiji i uži, dakle kosina zemljane barijere pokriva jedan dio dvorišta. Bok na strani jaraka zanimljiviji je: širina barijere od ruba jaraka do središnje linije iznosi 23 metra. Vjerojatno i ovdje treba računati s ispiranjem materijala šanca, tako da kad to uzmemo u obzir, na obali jaraka, pod šancem trebamo pretpostaviti postojanje terase. Pažljivo iščitavši Esterházyjev opis, možemo naići na terasu. Turska vojska pak, nakon što je zauzela prednji bastion, "protjerala je naše iz jaraka utvrde i s grudobrana nazvanih falsa bracha, te su ih odlučno gonili i protjerali u gornje dijelove utvrde."⁵³ Esterházy dakle opisuje trorzinski sustav. Iznad jaraka, na terasi su stajali grudobrani falsa bracha, iza njih pak izdizao se šanac utvrde. O razmjerima ove strukture realnu sliku možemo dobiti tek nakon arheoloških iskapanja; na temelju izmjerenih vrijednosti, međutim, širinu terase možemo

⁵³ Esterházy, str. 167.

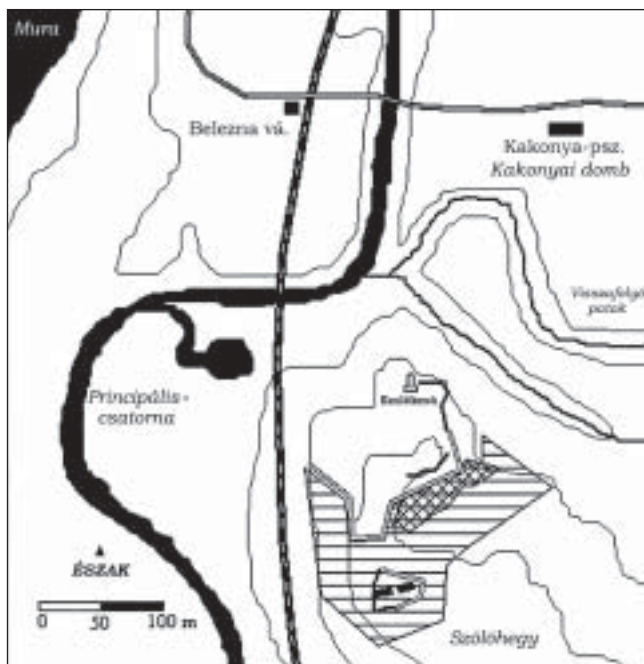
procijeniti na 10-15 metara, a visinu šanca na oko 6 metara. Na sekcijском crtežu "B" područje označeno prugama ocrtaiva sadašnje stanje, dok iscrtano područje označuje rekonstrukciju izvornog šanca.

Koristeći se tlocrtom utvrde iz vojno-inženjerskog nacрта, na licu mjesta smo pomoću GPS-a identificirali lokaciju i veličine jarka, šanaca i bastiona. Zanimljivo je bilo suočiti se s tim, da su se događaji ispriopovijedani u opisima opsade u stvarnosti odvijali na znatno manjem području, nego što bismo to mogli zamisliti na temelju teksta ili barem nacрта.⁵⁴ Tijekom obilaska područja zemljane barijere, na terenu se pojavilo nekoliko pušćanih metaka kao i metaka pušćaka za pucanje iz šanaca. Veći dio njih nosio je na sebi tragove oštećenja.⁵⁵

Iza svega ovog postavlja se pitanje, je li obilazak terena donio kakav rezultat? Odgovor je: svakako da. Premda smo na terenu isprva krenuli od pretpostavke da je utvrda bila na brežuljku Kakonya, nasuprot tomu uspjeli smo pronaći dokaz da je stajala na vinorodnom brijegu. To se u bitnom podudara s mišljenjem László-a Vándora i Pála Hrenkó-a, samo što oni nisu opisali ni jedan objekt na terenu, za koji bi se moglo dokazati da je ostatak utvrde. Tijekom našeg obilaska terena identificirali smo polumjesec koji može služiti kao polazna točka za daljnja istraživanja radi rekonstrukcije utvrde. S ovim ujedno možemo ispraviti grešku starije stručne literaturre, prema kojoj bi najviša točka nekadašnjeg utvrđenja bilo mjesto polumjeseca.⁵⁶ Najviša točka identična je s ostacima zapadnog bastiona utvrde.

Isto tako treba smatrati važnim rezultatom to što je obilazak terena izvan svake sumnje ustanovio vjerodostojnost i točnost Esterházyjeva vojno-inženjerskog crteža. Konačno, ali ne i najmanje važno, uspjelo nam je na nacrtu utvrditi rezultate mjerenja GPS-om te smo pomoću njih

Slika 13: Rekonstrukcijski crtež utvrde na temelju GPS-mjerenja, obilaska terena i Esterházyjeva nacрта. Nacrt prikazuje okolicu Kakonya-puszte i lokaciju Novog Zrina. Na vinorodnom brijegu debela tamna crta pokazuje siluetu zemljane barijere, dobro raspoznatljive na terenu i izmjerene pomoću GPS-a; paralelna tanka crta označuje lokaciju šanaca, pretpostavljenu na temelju suvremenog vojno-inženjerskog nacрта; rešetke označuju područje jaruge; vodoravne pruge pak prikazuju osnovno područje fortifikacijskih jaraka, nacrtanih na temelju vojno-inženjerskih nacрта. U fortifikacijskim jarcima vidljiv je polumjesec (prednji obrambeni stroj), a njegov dio označen debelom i tamnom crtom izmjerili smo pomoću GPS-a. U unutarnjem dijelu polumjeseca nalaze se dva tamna pravokutnika koja označuju lokaciju vinogradareve klijeti i još jedne druge gospodarske zgrade. Južno od velikog zavoja potoka Visszafolyó prostire se jezero koje je Zrinski dao napraviti radi obrane utvrde. Cisterna Principális teče linijom nekadašnje lijeve obale Mure.

⁵⁴ Na drugom obilasku terena s nama su bila dva doktoranda vojne povijesti, iz doktorske škole vojnog učilišta "Zrínyi Miklós", B. Szabó János i Norbert Stencinger.

⁵⁵ Na području oko 70×25 metara našli smo 13 komada olovnih kugla različitog kalibra. Najmanji je promjera 12 mm i 9,7 g težine, dok je najveći promjera 19 mm i 38 g mase. Uzevši u obzir mjerne podatke, streljiva su pripadala barem peterim različitim vrstama vatrenog oružja.

⁵⁶ Hrenkó, op. cit., str. 133.

načinili rekonstrukciju utvrde, koja na današnju reljefnu konfiguraciju projicira one dijelove pomoću kojih se identificira utvrda. (Vidi ilustr. 14.) Prema suvremenim crtežima, i na istočnom boku polumjeseca stajao je bastion, kojemu pak nismo našli traga, štoviše danas se baš tamo prostire jaruga. Crtež ostalih građevina nema baš inženjersku točnost, ali nadamo se da će ponovljena terenska istraživanja i skora iskapanja proizvesti veću točnost.

REINTERPRETACIJA IZVORA

U svjetlu poznavanja terena već možemo ponovno interpretirati ono što je opisano u izvorima. Godine 1664. ispod sjevernog kraja vinorodnog brijega nalazio se pontonski most. Put koji vodi do riječnog prijelaza s jugam približno je išao linijom današnje željezničke pruge. Kao nastavak šanca utvrde, na zapadnom obronku vinorodnog brijega protezala se drvena palanka do Mure i zatvarala je put prema riječnom prijelazu. Ovo je mogla biti "donja ograda" utvrde, a njezinog spaljivanja prisjeća se Esterházy u pismu od 7. srpnja.⁵⁷ Šanci utvrde u prvom su redu služili za smještaj topova i streljiva. Jedan od najvažnijih elemenata obrambenog sustava bio je izvanredno širok i dubok jarak, iskopan na vrhu vinorodnog brijega, u koji su ugradili šance za pješastvo. Ovo je, praktički, bilo mjesto na kojem se vodila i dobivala obrambena borba. Suvremeni nepoznati pisac dnevnika, koji je i sam tamo bio nazočan, više puta spominje žestoke borbe oko šanaca. Dne 24. lipnja ovo je zapisao u dnevnik: "Po noći su Turci zapalili šance, ali naši su brzo ugasili." U zoru 27. turci su opet napali šance: "Nijemce su istjerali iz šanaca, ali su nakon toga izbačeni iz njih pomoću mađarskih hajduka."⁵⁸ Za neposrednu obranu jaraka služio je prednji bastion u obliku klina, s kojeg se moglo pucati na njegovo područje i na prednji dio neprijateljeva položaja. U Esterházyjevu djelu, kod opisa gubitka utvrde, nalazimo potvrdu za goreopisanu strukturu obrane. Turci su isprva napadali prednji bastion: "Oko pedeset Turaka juriša na prednji bastion i, budući da ugarsku vojsku već pet dana nisu pustili u utvrd, odande s golim mačevima tjeraju više od tristo naših vojnika, mnoge ubijaju i zauzimaju spomenuti prednji bastion."⁵⁹ Sljedeća rečenica ukazuje na pješastvo koje se branilo u jarku utvrde: "Ne zadovoljivši se ovim, protjera on naše iz jarka utvrde i s grudobrana zvanih falsa bracha."⁶⁰ Pješastvo koje se borilo u jarku poduprli su topovi preseljeni u bastione.⁶¹ Stoga, kad je eksplodiralo streljivo pohranjeno u najvećem bastionu, značilo je to katastrofu,⁶² budući da je time ozbiljno uzdrman i sustav paljbe branitelja. Novi Zrin jakim su učinili, ne debeli i visoki zidovi, ne zatvorenost utvrđenja, nego dobro razmješteno topništvo, kao i povezanost sa suprotnom obalom. Tako je bilo moguće da unatoč malom temeljnom prostoru utvrde, ipak značajan broj vojnika može sudjelovati u obrani. Znatan dio posade stalno je bio u službi na zidovima i na jarcima. Građevine⁶³ su koristili samo za kratak odmor, a 8. lipnja, kad je broj članova posade narastao na preko 1000, garnizon su svakodnevno mijenjale odmorne čete iz tabora od preko Mure.⁶⁴ Djelotvornost topništva pokazuje to, što su Turci, prema Esterházyjevu i Montecuccolijevu nacrtu, iskopali opsadne jarke tako da budu blizu jedni drugima, gusto raspoređeni, te su umjesto otvorenih juriša radije

⁵⁷ Esterházyjevo pismo iz Novog Zrina, datirano 7. srpnja 1664. Esterházy, str. 328.

⁵⁸ Nagy Iván, *Történeti apró emlékek*, u: *Magyar Történelmi Társ.*, XXVII., Budapest, 1877., str. 272.

⁵⁹ Esterházy, str. 167.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ulogu topova potvrđuje i Čelebijin opis. Cselebi, str. 574-576.

⁶² Esterházy, str. 165-166; Nagy I., op. cit., str. 273.

⁶³ Građevine u utvrdi ocrta Esterházyjev crtež, a spominje ih i Čelebija. Cselebi, str. 591.

⁶⁴ Montecuccoli, op. cit., str. 432. Prema dnevniku nepoznata autora 30. lipnja u utvrdi se nalazilo 1200 njemačkih i 40 mađarskih hajduka. Nagy I., op. cit., str. 274.

eksperimentirali s minobacačkom vatrom.⁶⁵ Na otvoren napad odvažili su se tek onda kad su otkrili da su iz utvrde udaljeni topovi.⁶⁶ Zidovi i obrambeni sustav pružali su osiguranje u prvom redu od napada na hrptu vinorodnog brijega, onih koji dolaze iz smjera juga. S istoka je jezero onemogućavalo opsadu, a tursko je topništvo s brežuljka Kakonye učinkovito znalo razoriti bastion koji je gledao na tu stranu, kao i zidove. Pretrpljena oštećenja ne mogu se, naravno, usporediti s rušenjem neke tradicionalne zidne strukture, izgrađene od kamena, jer su šanci od nabijene zemlje jednostavno progutali topovske kugle.⁶⁷ Na jugozapadnoj strani vjerojatno nije bilo zidova, nego samo strana brežuljka koja se uzdizala prema Muri. "Budući da je izgrađena na malo višem brežuljku, oni koji dolaze iz smjera Međimurja teško joj se mogu približiti" – piše Esterházy.

Neposredno pred pad utvrde na Montecuccolijevu zapovijed posut je barut pod bastione, ali uslijed bijega navrat-nanos zbog turskog sveopćeg juriša 30. lipnja, nije ostalo vremena da se bastioni dignu u zrak.⁶⁸ Nakon zauzeća utvrđenja Turci su nakon višednevnog razmišljanja odlučili da će uništiti utvrdu, a taj posao su i proveli tijekom tri dana: "Jedva četiri dana je utvrda bila u neprijateljevim rukama, kada je na savjetovanju o toj stvari, odnosno na divanu, veliki vezir zapovijedio da se utvrda u potpunosti uništi i sruši; tek što je rekao, već se to dogodilo – piše Esterházy u spisu *Mars Hungaricus* – sljedećeg jutra nakon savjetovanja već su zapalili onaj barut koji su naši bili sasuli u podnožje bastiona, te su zidove, koji su se uz strahovit zvuk urušili, konačno uništili; ne zadovoljivši se svim ovim, bunar utvrde, koji ima izvrsnu vodu, do vrha su napunili kršćanskim mrtvim tjelesima, te su ih posuli zemljom pomiješanom s barutom. Time su napunili i jarak utvrde. Sve us svemu, tijekom tri dana turska je vojska uz neumoran trud tako upropastila utvrdu, da joj se više nije moglo naći traga, pa nije više izgledala kao naseljeno mjesto, nego je prije pružala prizor nekakvog zapuštenog brežuljka. Tako je ogroman trud grofa Zrinskog u cijelosti poništen za tri dana."⁶⁹

Ako se uzme u obzir današnje stanje, ponajprije napunjenost nekadašnjeg jarka upada u oči. Današnja nadmorska visina slaže se s visinom polumjeseca. Punjenje jarka daje smisao vinogradarevu iskazu, prema kojem je na području vinograda miješano tlo. Oblik zemljane barijere oko spomenika slijedi zidove nekadašnje utvrde, ali na temelju današnje visine može se prepostaviti da je rušenje bilo snažno. To što su zemljane barijere zadržale oblik utvrde, navodi na zaključak da su šance izradili od drvene građe brijega, učvrstili ih gredama i nabijenom zemljom, te su tako dali oblik šancu, slično kao u slučaju Bajcsavára, izgrađenog u blizini Novog Zrina, krajem 16. stoljeća, koji se spominje u pismu Zrinskoga Dvorskom ratnom vijeću, napisanom 1661. Bajcsavár su "isjekli" iz brežuljka koji se strmo spušta te su ga učvrstili dijelom ciglom, dijelom drvenim palanačkim zidovima.⁷⁰ Rušenje je uništilo ponajprije drveni skelet, a eksplozije su ponedje uništile čak i punjenje.

⁶⁵ Cselebi, str. 575.

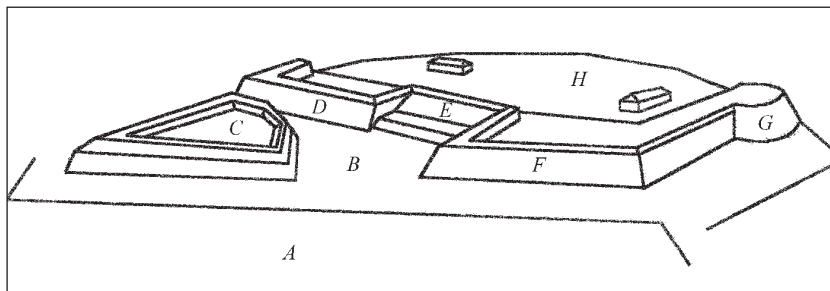
⁶⁶ Esterházy, str. 166; Nagy I., op. cit., str. 274.

⁶⁷ O ovome piše Čelebija. Cselebi, str. 574-575.

⁶⁸ Montecuccoli, op. cit., str. 432.

⁶⁹ Esterházy, str. 167-168. I Čelebija aludira na razmjere destrukcije: u divanu su odlučili da će "utvrdu spaliti paklenim ognjem od vrha do dna i njezin pepeo rasuti po zraku! Ovaj plan je proveden, ali je mnogo koštao." Cselebi, str. 591.

⁷⁰ Na 8 kilometara jugozapadno od Kaniže godine 1578. izgrađen je Bajcsavár (Weitschawar), od drvene građe i cigala. Vidi: Vándor László – Kovács Gyöngyi, *Bajcsavár régészeti kutatása*, u: Weitschawar Bajcsa-vár. Egy stájer erődítmény Magyarországon a 16. század második felében. Kiállítás a zalaegerszegi Göcsej Múzeumban, 2002. május 31 – 2002. október 31. Kiállítás a budapesti hadtörténeti Múzeumban, 2002. november 21 – 2004. január 31. (Szerk. Kovács Gyöngyi), Zalaegerszeg, 2002., str. 49–53.

Slika 14: Moguća rekonstrukcija Novog Zrina. (Legenda: A: vrh brežuljka. B: fortifikacijski jarci. C: polumjesec (prednji dio). D: zapadni bastion. E: kurtina. Ispred nje "falsa bracha." F: jugoistočni bastion. H: dvorište utvrde.)

Na temelju rekonstrukcije terena i utvrde, na ovoj točki treba konstatirati da Montecuccolijevo (i pukovnika Holsta, vojnog inženjera) mišljenje o utvrdi nije bilo neutemeljeno, jer u fortifikacijskim priručnicima 17. stoljeća ovakve nepravilne, iregularnima nazivane palanke, svrstavale su se među taborska utvrđenja. One općenito u stvarnosti i nisu služile za zaustavljanje vojski te su ih, u skladu s Montecuccolijevim tvrdnjama,⁷¹ obično brzo napuštali, ako bi se izrazito nadmoćan neprijatelj utaborio pred njihovim zidinama. Ni sam Zrinski svoju utvrdu nije počeo graditi računajući na opsadu cijele osmanske vojske, premda je nedvojbeno tijekom 1662. i 1663. poduzeo sve da je prikladno utvrdi. Utvrda predviđena za prijem 300-500 vojnika⁷² pokazala se preskučenom za 1200-1900 vojnika koji su se borili za vrijeme opsade, te ih je svaki dan trebalo mijenjati. Isto tako ne možemo odreći Zrinskom genijalnost što se tiče položaja Novog Zrina i opsade, jer turska vojska od skoro 40 000 vojnika mogla je pokrenuti neposredan juriš na utvrdu samo na obronku brijega, na jedva 200 metara širokom području. Širok i dubok jarak udaljio je opsjedatelje od zidova, otežao im je bušenje rupa za mine, ali je bio to povoljniji za mine iz suprotnog tabora. Unatoč tomu što je Montecuccoli podcijenio obrambene kapacitete utvrde, ne možemo zanemariti ni činjenicu da je uz potporu glavne vojske stacionirane u Međimurju bio u stanju opirati se napadačima cijeli mjesec.

(Prijevod s mađarskog na hrvatski jezik: Boris Nikšić, Zagreb)

⁷¹ "Ovakve su se tvrđave, koje su nekakvom rijekom odsječene od veze s vlastitim braniteljima, u sličnim situacijama prema generalnom pravilu obično evakuirale, a da nije bilo ustrajne obrane, obično su bivale napuštene, da ne bi skupa s utvrdom besmisleno izginula i vojska..." Montecuccoli, op. cit., II. sv., str. 431.

⁷² Prema memorandumu koji je Zrinski 17. srpnja 1661. uputio caru Leopoldu I., ranije je utvrdu branilo 120 njemačkih i 150 ugarskih vojnika, dok jedan izvještaj iz srpnja 1661. izvješćuje o posadi od 500 vojnika. Zrínyi Miklós válogatott levelei, op. cit., str. 221; Marczali, op. cit., str. 754.

SUMMARY

In this article, the authors have tried to pinpoint the actual fortification location of Novi Zrin stronghold, which existed in the period 1661 to 1664. Recent sources have confirmed and updated previous hypothesis that Novi Zrin stronghold had been built on the left bank of Mura river, nearby the confluence of Kanizsa and Mura tributary streams.

On 10 August 1664, a special king's envoy Simon Reninger accepted the peace treaty inside the Turkish military camp, its Chapter 6 defining the following: "Neither side in the conflict is allowed to rebuild the above said fortification, located opposite Kanizsa, nor provide supplies to its military crew, as this stronghold might encourage further rebellion".

This ended the war that had broken in 1663 for various reasons, one of them being the existence of Novi Zrin stronghold. The cause of war, *casus belli*, Novi Zrin had been built in 1661 on the left bank of Mura river, near the confluence of Kanizsa and Mura tributary streams, on the Turkish soil at the time. It was taken over by Turks on 30 June 1664, after a three-week siege and burnt to the ground on 7 July. It finally disappeared from the face of earth, even though further maps from early 18th century continued to mark it. There were numerous attempts later on to define the stronghold's location and geographic position. However, those attempts were not accompanied with proper identification of certain recognition points on today's location.

This article will be such an attempt, using graphics and satellite maps, in field research of the site. We hope this will contribute to success of future excavations.

DRAVA - IZVOR SUKOB U PROŠLOSTI – META EUROPSKE SURADNJE U SADAŠNJOSTI I BUDUĆNOSTI

DIE DRAU – KONFLIKTSTOFF IN DER VERGANGENHEIT - ZIEL EUROPÄISCHER ZUSAMMENARBEIT IN GEGENWART UND ZUKUNFT

Dr. sc. Anna Maria Grünfelder

Austrijsko veleposlanstvo

Jabukovac 39

HR- 10000 Zagreb

Republika Hrvatska

anna-maria.gruenfelder@bmaa.gv.at

Primljeno / Received: 9. 9. 2006.

Prihvaćeno / Accepted: 3. 11. 2006.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC 94 (497.5-37 Drava)

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

SAŽETAK

Rijeka Drava na svome toku od izvora u Toblachu/Dobbiaco do ušća u Dunav dodiruje četiri zemlje, povezuje tri velike kulturne i jezične skupine u Europi, i bilo je poprište dviju velikih tragedija, posljedica Drugog svjetskog rata: Uz Dravu se veže britansko izručenje hrvatskih vojnika kod Bleiburga i izručenje (ruskih) Kozaka Crvenoj Armiji i također britansko izručenje ostataka vojske NDH Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije. Dva puta tijekom XX. stoljeća Drava je bila crta razgraničenja između Austrije i Jugoslavije te „svjedokinja“ hrvanja između Austrije i Italije oko Južnog Tirola, koji je godine 1918. pripao Italiji. Drava je, naposljetku, „doživjela“ i ratne operacije godine 1991. i nosi se još dan danas s posljedicama te povijesti. Zato je Drava ne manje od Dunava „europska rijeka“ zbog dramatične povijesti, premda se s Dunavom ne može usporediti glede književne slave i umjetničkog nadahnuća.

Kakav je odnos svih tih zemalja prema Dravi? To je tema radnje – i jedan odgovor neka bude činjenica, što se tog pitanja još nitko nije dotaknuo. Radnja je nastala na osnovu službenih izjava političkih dužnosnika i gospodarstvenika, ali i nevladinih udruga za ekologiju. U pitanju su, dakle, dvije strane, čiji su odnosi prema Dravi nepomirljivi. Drava je poprište sudaranja tehnokratskog i ekološkog stava prema njoj, njezinim potencijalima i prema stanovnicima podravskih regija. Odnos je konfliktan, jer privreda smatra da se ekolozi suprotstavljaju gospodarskom napretku. Ekolozi upozoravaju na vrijednost koju ima danas još jedan od rijetkih priobalnih i riječnih biotopa, kulturni i prirodni krajolik, koji zaslužuje zaštitu od gospodarskog izrabljivanja. U tu svrhu ekolozi njeguju prekograničnu suradnju, s Mađarskom, Slovenijom i Austrijom. No prekograničnu suradnju ekologa s ove strane i onkraj granica konterkariraju gospodarski interesi. Po svemu sudeći, oni se neće obazirati na biotope i raznolikost vrsta životinskog i biljnog svijeta, koji u Podravini još pronalazi zaštićeni prostor. I službena Mađarska nudi svojim zaštitarima okoliša, kao što mađarski interes za Nacionalni park i zaštitu pograničnog pojasa od građevinskih pothvat ide na štetu hrvatskim te slovenskim planerima energetske politike.

Republika Austrija, s druge strane, podržava očuvanje Podravske regije u Hrvatskoj kao ekološki čiste s visokom kvalitetom života: U okvirima programa Europske unije za

prekograničnu suradnju zemalja – članica Europske unije i ne-članica (INTERREG A, B, C), Austrija pomaže županijama uz Dravu u poboljšanju kvalitete vode rijeke Drave, koja je trpjela zbog već izgrađenih hidroelektrana. Drugi projekt u tom programu je zbrinjavanje otpada i otpadnih voda, koje ne smiju utjecati u korito rijeke Drave, jer zbog hidrocentrala Drava je promijenila svoje fizikalne parametre, među inima i osobnost samopročišćavanja. Otpor ekologa prema novom projektu izgradnje hidroelektrane „Novo Virje“ čini se opravdanim, jer su istraživanja – i austrijskih biologa – dokazali da građevinski radovi i same zgrade (stepenice i akumulacijsko jezero) štetno utječu na sposobnost samopročišćavanja, a posredno i na podzemne vode i na kakvoću vode uopće. Visoki vodostaji početkom ovog proljeća i u nedavnoj prošlosti potvrdili su, povrhu toga, da reguliranje korita, akumuliranje vode i bilo kakvi zahvati u život rijeke i te kako umanjuju sposobnost samoreguliranja, a povisuju opasnost od poplava. Biolozi i ekolozi s jedne, a privrednici, stručnjaci za energetiku i poduzetnici s druge strane nigdje nisu našli zajednički jezik. Geslo „europska suradnja“ gubi svoju privlačnost i motivaciju, kad su u pitanju gospodarski interesi zemalja uz Dunav. Nacionalni interesi nadjačavaju europsko zajedništvo i ekološku odgovornost. No bez obzira na tu spoznaju, ideja „europska suradnja“ djeluje privlačno i regije se same udružuju u takozvane „Euroregije“. Iako one nemaju status pravnog subjekta, one nude raznolikost oblika suradnje, koja bi zacijelo svima sudionicima promicala kakvoću života – da tu nisu (nečiji) viši interesi, koji djeluju suprotno ideji suradnje.

Mostovi na Dravi podsjećaju na to da rijeke ne moraju nužno dijeliti i izolirati, već da mogu spajati i povezivati. Most je simbol mira – i jedna od arhitektonski najljepših mostova Austrije, ako ne i Europe, novi most nad Dravom St. Magdalena u Villachu, nosi naziv „Friedensbruecke“ (most mira). Bilo bi poželjno da se lijep naziv pretvori u još ljepšu stvarnost, u poticaj za upoznavanje zemlja i ljudi na gornjem i donjem tijeku Drave, što, na žalost, do sada još nije postignuto. Jezične barijere daju se prevladati. U tom smislu ova radnja treba doprinijeti boljem upoznavanju zemalja i regija uz Dravu, tim više što nam mora biti zajednički interes očuvati kulturni i prirodni krajolik, i pored ekonomskih nužnosti.

Ključne riječi: Rijeka Drava, prekogranična suradnja, održivi razvitak, hidrocentrale, nacionalni parkovi, Euroregije.

Hauptwörter: Drauffluss, grenzüberschreitende Zusammenarbeit, nachhaltige Entwicklung, Wasserkraftwerke, Nationalparks, Euroregionen

OD POVIJESNIH RIVALITETA DO PREKOGRAIČNE SURADNJE

Na svome putu je od ušća u talijanskom Dobbiaco do ušća u Dunav Drava protječe kroz četiri zemlje: Italiju, Austriju, Sloveniju i Hrvatsku; na kraćoj dionici u Sloveniji i u Hrvatskoj, ona sačinjava državnu granicu s Mađarskom. Drava je europska rijeka, premda spaja manje država nego Dunav. Nije ni toliko opjevana kao Dunav – dramatični tijekovi povijest su, kao što se čini, podravske zemlje mimoilazile. No, na svome 486 km dugom putu Drava povezuje romanski, germanski i slavenski svijet, tri najznačajnije jezične i kulturološke „obitelji“ u Europi – i postala poprištem njihovih sukoba i rivaliteta. Gornji tok Drave od izvora u Dobbiacu/Toblachu (u talijanskoj pokrajini Bolzano, regija Trentino – Alto Adige) nakon Prvog svjetskog rata pripojen je Italiji. Time je presječen ne samo tok jedne rijeke, nego austrijska pokrajina Tirol: Južni Tirol, regija između alpskog prijevoja Brenner i talijanskog Trentina, most između Njemačkog carstva

i Italije, izdvojen je iz cjeline, ostavivši dva dijela – Sjeverni i Istočni Tirol nepovezane teritorijalno, prometno, gospodarski. Represivna politika Italije prema njemačkomgovornoj tirolskoj manjini u toj regiji – i to ne samo ona talijanskog fašizma, nego i demokratske, poratne Italije učinile su „problem Južni Tirol“ „otvorenom ranom“ u bilateralnim odnosima između Italije i Austrije. Početkom šezdesetih godina XX. stoljeća „nacionalno osvještani“ južno -i sjevernotirolski aktivisti i lokalni političari u Austriji svojim zahtjevima Italiji da Južni Tirol vrati svojoj matičnoj zemlji, koje su „pojačavali“ i bombaškim napadima na električne stupove, željezničke pruge, karabinijerske ophodnje i druge simbole talijanske vlasti nad Južnim Tirolom, prouzročili su opasnu eskalaciju sukoba i zaoštavanje odnosa Italije prema tirolskoj manji. Godine 1961. tadašnji austrijski ministar vanjskih poslova Bruno KREISKY, izvršavajući ulogu zemlje-zaštitnice nad tirolskom manjinom u Italiji (na osnovu Bečkog Državnog ugovora od 15. svibnja 1955.) internacionalizirao je „problem Južni Tirol“, iznijevši položaj Južnih Tirolaca u Italiji pred Vijeće sigurnosti UN-a. Do 1969. trajali su bilateralni pregovori o zaštiti njemačkih Južnotirolaca u Italiji: Tada je Italija donije "paket zakona o autonomiji“ za njemačku i ladinsku/retoromansku manjinu u provinciji Bolzano.¹ Južni Tirol kao sastavni dio Italije, našao se godine 1957. među osnivaateljima Europske gospodarske zajednice („praoblika“ Europske unije). Doprinosio je talijanskom gospodarskom čudu, kao što je Italija profitirala od prirodnih bogatstava Južnog Tirola i njegovih stanovnika. Može se reći da se Južni Tirol razvitkom udaljavao od svoje matične zemlje, od Tirola sjeverno od austrijsko-talijanske granice na Brenneru i od djelića Tirola istočno od talijansko-austrijske granice na Dravi kod Innichena/San Candida. Da ipak nije došlo do potpunog otuđenja tih triju djelova bivše nadvojvodine i provincije Tirol, unatoč državnim granicama, Drava ima također svoje zasluge.

U prvoj polovini 20. stoljeća Drava je između Villacha i Lavamuenda dva puta „crta razgraničenja“ između Republike Austrije i Jugoslavije: godine 1918-1920., kad je Kraljevina SHS okupirala južnu Korušku u cilju pripojenja tog dvojezičnog dijela Austrije sa slovenskom manjinom. Višemjesečni žilavi otpor koruških dobrovoljaca u dolini Drave između Villacha i Lavamuenda urodio je odlukom mirovne konferencije da organizira referendum o pripadnosti Južne Koruške. Većina ne samo njemačkog nego i slovenskog stanovništva opredijelila se za ostanak u Austriji. U svibnju 1945., nakon kapitulacije Njemačkog Reicha, slovenski partizanski odred „Tone Tomšič“ požurio se ispraviti odluku od 1920. i ostvarivati stari san slovenskih nacionalista, pripojenje Koruške do Drave Jugoslaviji. Tada je Velika Britanija koja je okupirala Korušku, Titove partizane prisilila na povlačenje (isto tako kao u Trstu). Dvije velike tragedije odigrale su se na Dravi, u dane nakon kapitulacije Njemačkog Reicha: Na gornjem tijeku Drave, između mjesta Oberdrauburg i glavnog grada Istočnog Tirola Lienza poražena vojska Kozaka pod generalom Panwitzom i na desnoj obali Drave kod Bleiburga ostaci vojske Nezavisne Države Hrvatske očekivale su zaštitu Ženevske konvencije o ratnim zarobljenicima od britanske okupacijske vlasti – ali su predani Staljinu odnosno Titovim partizanima. Kozake je čekao Sibir, prisilni rad, glad, izmorenost, a hrvatske vojnike likvidacija prijekim sudovima ili marš smrti.

U Sloveniji i u Republici Hrvatskoj je Drava povezana s tragedijom njemačke narodnosne skupine u Titovoj Jugoslaviji: Valpovo, gradić u blizini ušća Drave u Dunav, povezano je u sjećanju bivših izbjeglica od osvetničke NOV u svibnju 1945. s jednim od „sabirnih“ logora za „Volksdeutsche“, koji je za mnoge od njih postao logorom smrti. Preživjeli pripadnici njemačke manjine iz bivše Jugoslavije, koji su se uspješno integrirali u Austriju (kao i u Njemačku, SAD,

¹ Klaus GATTERER: Im Kampf um Rom. Buerger – Rechte - Autonomien. Europaverlag Wien-Zuerich, 1969. str. 1070. na dalje – Denis I. RUSSINOW: Italy's Austrian Heritage 1919-1946. Oxford, Clarendon Press 1969.

Kanadu, Australiju, Južnu Ameriku....) s dvjema novim državama imaju otvorene račune: njihovu rehabilitaciju od kolektivne osude zbog suradnje s okupatorom i izdaje, te – slijedom toga – povrat oduzete imovine. Zakonska rješenja ni u Sloveniji niti u Hrvatskoj ne zadovoljavaju Pitanje povrata imovine;² prošlost bi se mogla ispriječiti na „europskom putu“. Donji tok Drave kod ušća u Dunav nosi još obilježje rata: teren još nije do kraja razminiran, granica sa Srbijom i Crnom Gorom je sporna.

Zbog tih povijesnih tragedija podravski je prostor južno od Karavanki u percepciji Koruščana ostao „trusnom zonom“, bez obzira što je Jugoslavija 1955. pristupila Bečkom Državnom ugovoru od 15. svibnja 1955. o ponovnom uspostavljanju Republike Austrije i priznala austrijske granice sa stanjem na dan 13. ožujka 1938. (tj. na dan ulaska Njemačkog Wehrmachta u Austriju, kad je Austrija državnopravno prestala postojati). Territorijalne prohtjeve južnog susjeda Austrija se danas ne mora više bojati: Republika Slovenija i Republika Hrvatska kao zemlje nasljednice bivše Jugoslavije, uspostavljene i međunarodno priznate na temeljima međunarodnog prava, tj. na nedodirljivosti granica, nenasilju, miroljubivu rješenju sukoba i vladavini prava.

Izazovi koji se danas nameću zemljama na granicama Europske unije i tranzicijskih država, zajednički su problemi cijelog europskog kontinenta i globalnog svijeta: zaštita okoliša od zagađivanja i uništavanja životnog prostora je samo jedan, ali veoma važan: O njegovu rješenju ovisi, hoće li stanovnici kontinenta u svojim zemljama naći prirodne i osnovne preduvjete za život dostojan čovjeka, ili će se osjećati primorani otisnuti na put u potrazi za tim uvjetima. Pitanja okoliša nadilaze granice i mogućnosti pojedinih država izaći s njima na kraj. Prekogranična suradnja je imperativ i izazov. Republika Slovenija i Republika Hrvatska naslijedile su od bivšeg sustava posljedice gospodarskih i investicijskih promašaja te neodgovornog iscrpljivanja prirodnih resursa uključivši i mentalitet bahatog odnosa Čovjeka prema dobrima zemlje i prema svojim postupcima. Ekološka problematika – sigurnost nuklearne elektrane Krško, zbrinjavanje i skladištenje radijacijskog otpada, hidroelektrane upitne sigurnosti u pograničnom području, prevencija od poplava, neobavješćivanje o ekološkim katastrofama i sl. – opterećuju danas bilateralne odnose između Republike Hrvatske i Republike Slovenije, kao što su susjedi u širem krugu zabrinuti zbog službenih stavova dviju država u ekološkim pitanjima³. Ujedno je skrb za osigurane izvore energije jedan od prioritetnih zadataka svake odgovorne vlade. Ukratko: Briga za prirodu i njezine resurse te očuvanje životnog prostora izravno utječu na kvalitet života, i zato jedno od prvorazrednih tema u odnosima podravnih zemalja. Zato neka ta tema služi kao ocjena današnjih odnosa u podravskom prostoru. Radnja počiva na službenim webstranicama regija, gradova i općina uz Dravu u sve četiri zemlje; posebno zahvaljujem gradonačelnicima i službenicima koji su mi odgovorili na moje konkretne upite glede 1. odnosa službene politike, 2. odnosa stanovništva prema Dravi: Na točku 2) su odgovorile ekološke udruge. Gospodarsko korištenje i ekološka zaštita ispala je kao dualizam koji se ne može spojiti: Izjave gospodarskih i energetske stručnjaka, koji su u službi energetske privrede, dijametralno su i nepomirljivo suprotstavljeno. Znakovito je da elektroprivreda ne pokazuje razumijevanje za zabrinutosti zaštitara okoliša, nego im zamjerava koćenje tehničkog i gospodarskog napretka. Zato se može ustvrditi da se i na Dravi, na današnjoj granici Europske unije prelamaju sukobi mentaliteta i dvaju posve drugačija gledanja na budućnost Drave.

² Vidi o tome informaciju ministarstva pravosuđa Republike Hrvatske [www.pravosudje.hr/povrat oduzete imovine](http://www.pravosudje.hr/povrat%20oduzete%20imovine). Analogne informacije v. i na webstranici Saveznog ministarstva za vanjske poslove Republike Austrije [www.bmaa.gv.at/Konsularische Angelegenheiten/Vermoeogensfragen](http://www.bmaa.gv.at/Konsularische%20Angelegenheiten/Vermoeogensfragen).

³ Sukob između ekologa i privrede nije ostao ograničen na Dravu nego obuhvaća i dolinu Mure, jer je Slovenija odlučila izgraditi – bez obzira na granicu i na rijetko očuvani biotop – hidroelektrane: LA VOCE DEL POPOLO, Rijeka, 29.4.2006: Lunedì singolare protesta sul fiume Mura. Con il rafting contro le centrali.

I. DRAVA - KONFRONTACIJA: EKOLOZI PROTIV EKONOMISTA

I.1. IZVOR ČISTE I OBNOVLJENE ENERGIJE

Do 20. stoljeća⁴ vodena snaga Drave iskorištavana je do ušća Mure. U gornjem toku, od izvora u Italiji do koruškog gradića Spittal, gdje Drava izlazi iz stjenovitog klanca u prvo veće ravno polje, rijeka je „mlada“, divlja ali plitka – izvrsna za razne športove, ali ne i za gospodarsko korištenje, iako na prostoru gornjeg dolina Pustertal/Alta Pusteria na talijanskom teritoriju (područje grada Innichena/San Candida s prigradskim općinama Vierschach/Versacco i Winnebach/Val Pusteria postoji veoma malena hidroelektrana na Dravi s prosječnim novimalnim učinkom od 400 kW. U samom gradu Innichen (San Candido, na ušću pritoka „Sextner Bach“ u Dravu) postoji također mala hidroelektrana talijanske energetske mreže ENEL s prosječnim nominalnim učinkom manjim od 3.000 kW. Na graničnom prijelazu Winnebach/Val Pusteria – Arnbach (austrijska strana) godine 1999. stavljen je pogon pročišćavač za gradove Innichen i Sexten /Sesto, tj. za cjelokupno područje dotoka Drave na talijanskoj dionici. Od tada je voda Drave zaštićena od dotoka otpadnih voda iz kućanstava i poduzeća, tako da voda Drave ima stupanj čistoće koji odgovara pitkoj vodi (stupanj I). Taj pročišćavač uspjeva održavati tu visoku razinu čistoće vode, tako da drugih mjera zaštite od zagađivanja za sada nisu potrebna, izjavio je gradonačelnik grada Innichena/SanCandida.⁵

Od Spittala, pak, na dužini od 150 km do slovenske granice, Austrija je izgradila deset riječnih hidroelektrana.⁶ Izgradnja tog lanca planirana je već godine 1910. Godine 1942. dogotovljena je prva hidrocentrala na Dravi, Schwabeck. Boom gradnje elektrana na Dravi i na ostalim austrijskim tekućicama počeo neposredno nakon stjecanja potpune suverenosti Republike Austrije Bečkim Državnim ugovorom od 15.5.1955. Godine 1988. savršena je izgradnja posljednje elektrane na Dravi, Paternion (između Villacha i Spittala). Lanac hidroelektrana na Dravi (Paternion, Kellerberg, Villach, Rosegg-St. Jakob, Feistritz – Ludmannsdorf, Ferlach – Maria Rein, Annabruecke, Edling) proizvodi 2,6 Mrd. Kilovat sati “ekološki čiste obnovljene električne energije iz vodne snage”⁷. Maksimalni učinak svih elektrana zajedno iznosi 600 Megawatsati.

Taj sustav ne samo da daje značajan doprinos opskrbi električnom energijom: Veće elektrane napajaju strujnu mrežu Koruških elektrana d.d. (Kaerntner Elektrizitaets-AG), dok jedno postrojenje u hidroelektrani Annabrücke opskrbljuje Austrijske savezne željeznice (Oesterreichische Bundesbahnen OeBB). No, elektrane na Dravi nisu samo značajni izvori električne energije – one funkcioniraju i kao regulatori u slučaju visokog vodostaja i poplava. Austrijska savezna elektroprivreda (“Verbund AG”) smatra da su hidroelektrane na Dravi najzaslužnije za to da u mjestima uz obalu Drave opasnost od poplave praktički više ne postoji.

Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija gledala je na Dravu (kao i na druge prirodne fenomene) tehnokratski i sa stanovišta gospodarskog profita. Slovenija je u tim kalkulacijama igrala važniju ulogu nego Hrvatska.⁹

⁴ Hrvatska elektroprivreda (HEP) sa svojim planovima korištenja Drave kao izvora energije, može se pozivati na habsburške kameraliste, koji su započeli regulacijske radove još u 18. stoljeću: Andrija BOGNAR, Zlatko PLETIKAPIĆ (Elektroprojekt d.d.Zagreb) und Zdenko TADIĆ (Hidroing d.o.o. Osijek): Rijeka Drava i održivi razvitak (manuskript): www.geografski-odsjek-pmf@zg.htnet.hr

⁵ Dr. Josef PASSLER, odgovor autorici dne. 2.5.2006. theresia.innichen@gvcc.net.

⁶ Andrija BOGNAR je kao pozitivan primjer za višebnamjenske sustave citirao hidroelektranu Grafenstein na Dunavu: str. 4 nacрта njegova teksta.

porasle potrebe za električnom energijom pokriva do 60% iz uvoza, što znači ne samo odricanje od čiste i obnovljive energije, nego i povećanu ovisnost o inozemstvu. Vodni potencijal dao bi – prema stručnjaku Hrvatske elektroprivrede Miljenko IVICI¹¹ nije do kraja iskorišten; još postoje mogućnosti za izgradnju 40-ak većih i manjih hidroelektrana. Problem je u tome što je najveći dio neiskorištenog hidropotencijala u sjevernom djelu Hrvatske na međudržavnim vodama ili u njihovoj blizini.¹²

I.2. EKOLOZI: HRVATSKA PODRAVINA – UGROŽEN KRAJOLIK

Ekolozi, okupljeni u nizu nevladinih udruga¹³ protivnici su daljnje izgradnje hidroelektrana na Dravi i na Muri, jer smatraju da već postojeće hidroelektrane ugrožavaju jedan od rijetkih očuvanih ekosustava, naplavne šume i močvarne livade uz rijeku. Vrijednost tog krajolika se sastoji u tome što je on rezervat velike raznolikosti životinjskog i biljnog svijeta, od kojih neki primjeri pripadaju ugroženim vrstama. Gust i prostran zeleni pojas je do kraja XIX.stoljeća obuhvatio cjelokupno područje između Ormoškog jezera i ušća Drave s Dunavom, tj. površinu od otprilike 300 kilometara. „Jelačička šuma“ je ostatak tog bivšeg šumskog područja, ondje raste cca. 90 vrsta kopnenih biljki, od kojih se mnoge nalaze na popisu globalno ugroženih vrsta. Životinski svijet bio je najbogatiji od svih nizinskih regija (među ostalim je ovdje sve do početka 20. stoljeća živio vuk). Ta je šuma unakažena, jer u njoj sada rade tvornica betona, crpilište plina i plinovod. Zbog hidroelektrane Donja Dubrava, za koju su se morali kopati kanali, bedemi i akumulaciona jezera, nepovratno je poremećena ravnoteža površinskih i dubinskih voda Drave, a time i razmjenu kisika u vodi, što bi – zajedno sa dužetrajnim sušnim razdobljima moglo prouzročiti ugibanje riba većih razmjera. Specifična močvarna šuma je već u fazi izmaka zbog opadanja razine podzemnih voda.¹⁴

Elektrana nije jedini krivac. Čovjek još dodatno nudi tom ionako već oštećenom krajoliku zbog crpljenja šljunka iz korita iznad mosta kod Botova. „Dravska liga“ je prosvjedovala zato što je to po njihovu uvjerenju nepotrebno i štetno. Koncesija za to po mišljenju „Dravske lige“ nije napravljena prema zakonu, ali je važeća. Uslijed vađenja šljunka urušava se prirodna obala koja pruža mrežilišta ribama i skrovišta za vriše vrsta gmazova, insekata i ostalih „stanara“ rijeke.¹⁵

I.3. AUSTRIJA – SURADNJA NA SPAŠAVANJU EKOSUSTAVA „DRAVA“

Očuvanje tog biotopa zanimalo je Austrijsku radio televiziju, prekogranični program „Alpe – Dunav – Jadran“, koji je snimao dokumentaciju o sadašnjem stanju tih šuma i o opasnosti od njene devastacije i o planiranom projektu izgradnje hidroelektrane Novo Virje. Austrija je ponudila svoju suradnju, jer taj sukob poznaje iz vlastitog iskustva¹⁶: U prosincu 1984. austrijska elektroprivreda je pristupila ostvarivanju projekta izgradnja elektrane na Dunavu kod Hainburga, u močvarno-šumskom području uz Dunav, prirodnom rezervatu. U čijoj zimi okupljali su se u toj šumi šarolika šaćića samozvanih zaštitara prirode, koji su bdijeli više noći, ne bi li kružnim

¹¹ Miljenko IVICA: Višenamjenski hidrotehnički sustav Novo Virje. Priprema izgradnje. Miljenko.Ivica@hep.hr

¹² Miljenko IVICA, Hrvatska elektroprivreda (HEP) u odgovoru autorici 4. ožujka 2006. Miljenko.Ivica@hep.hr

¹³ Dravska liga u Varaždinu i u Koprivnici (www.dravska-liga.hr), Udruga „Fran Korošec“, Varaždin (www.fran-korosec.hr) i Murska liga, Pregrad (www.murska-liga.hr)

¹⁴ www.dravska-liga.hr.

¹⁵ www.wwf.at Arno MOHL, predsjednik World Wildlife Fonda u odgovoru autorici 16. 2.2006. – Helena HEĆIMOVIĆ, odgovor autorici 29. travnja 2006., hello-english-lc@kc.htnet.hr

¹⁶ www.diegruenen.at;

pilama i buldožerima branili pristup i štitili stoljećima stare hraste i bukve od sječe. Austrijska je policija izašla na teren da bi demonstrante protiv izgradnje hidroelektrane najprije nagovorila da se maknu, a zatim silom odvucla. Božićna noć 1984. je datum rođenja političkog pokreta „Zelenih“, koji će postati respektabilnom političkom snagom. Austrija je izgradila hidroelektranu Freudenau na Dunavu (dogotovljenu 1998.), prvu hidrocentralu u blizini velegrada Beča i uz priobalne šume na Dunavu, a uz poštivanje svih onih standarda i očuvanje tih šuma, radi kojih je godine 1984. nastao dramatičan sukob između ekologa i „tehnokrata“.¹⁷

World Wildlife Funds Austria (WWF) nositelj je međunarodne inicijative za proglašenje rezervata biosfera „Drava – Mura“, koji bi uključili podravsku i mursku dolinu te Južnu Austriju. Rezervat bi obuhvatio cijeli tok Drave sve do ušća u Dunav, s time da bi se uključio i Nacionalni park Kopački rit i Nacionalni park Dunav – Drava s lijeve strane Drave u Mađarskoj. World Wildlife Funds Austrija i Dravska liga s ograncima u Varaždinu i u Koprivnici nastoje stati na put iskorištavanju Drave nekontroliranom vađenju šljunka iz korita.¹⁸ Iako je problem poznat već desetljeće i pol, nadležne vlasti na državnoj razini i u županiji, vodoprivreda i šumsko gospodarstvo ne zauzima se niti doslano niti odlučno za to da stanu na kraj toj raboti. Nevladine udruge mogu upozoravati i „senzibilizirati“ javnost – ali na tome završava njihova nadležnost.¹⁹

Susjedna Republika Mađarska jest zainteresirana za zaštitu rijeke Drave, jer se uz granicu, sve do ušća rijeke Mure u Dravu prostire mađarski Nacionalni park Dunav-Drava (s površinom od 8.229 ha). Zbog tog Nacionalnog parka Republika Mađarska je već 1990. godine istupila iz zajedničkog projekta sa SFRJ o izgradnji elektrana, o čemu je godine 1992. službeno obavijestila Republiku Sloveniju i Republiku Hrvatsku. Godine 1996. Mađarska je vladu Republike Hrvatske obavijestila o osnivanju Nacionalnog parka Dunav–Drava. Kad su godine 2001. mađarska javnost i ekološke akcije u Mađarskoj saznale da hrvatske vlade nastavi rad na projektu „Novo Virje“, ta je vijest u Republici Mađarskoj izazvalo nevjericu i zaprepaštenje te glasne prosvjede nevladinih udruga protiv hrvatske energetske politike i odnosa prema ekolozima. Od tada se ostvaruju kontinuirani susreti hrvatskih i mađarskih ekologa, uz sudjelovanje predstavnika WWF-a. Značajno je da nevladne udruge pozivaju na svoje susrete i predstavnike „druge strane“, zagovornike elektrana na Dravi. Rasprava između dvije strane vodi se oko pitanja, je li se mogu pomiriti gospodarski interesi i zaštita okoliša? Jedan odgovor daje i sama Mađarska. Ona na području samog Nacionalnog parka crpi šljunak iz Drave²⁰, s time da nije sigurno radi li se to samo radi održavanja ili i u komercijalne svrhe. Ima li iskustava u susjedstvu?²¹

¹⁷ www.verbund.at/Austria/Hydropower/Freudenau

¹⁸ www.dravska-liga.varazdin.hr : Dravska liga je savez niza ekoloških skupina i udruga osnovan godine 2001. u Osijeku. Pripadaju joj „ZEO Nobilis“ iz Čakovca, „Franjo Košćec“ iz Varaždina, „Ekološko društvo Koprivnica“, „Ekološko društvo Đurđevac“, Prirodoslovno društvo „Drava“ iz Virovitice, „Zeleni Osijek“ te „Hrvatsko šumarsko društvo“. Helena HEĆIMOVIĆ: Četiri godine Dravska liga. Referat podnesen na Okruglom stolu u Osijeku, god. 2001. i odgovor autorici dne. 29. travnja 2006.

¹⁹ H. HEĆIMOVIĆ, odgovor autorici 29.4.2006. - hello-english-lc@kc.htnet.hr

²⁰ Helena HEĆIMOVIĆ, odgovor autorici 29.4.2006. hello-english-lc@kc.htnet.hr

²¹ Helena HEĆIMOVIĆ, Dravska liga, Koprivnica: Prezentacija na Okruglom stolu u Osijeku 17.2.2001: „Četiri godine Dravska liga“. Manuskript. hello-english-lc@kc.htnet.hr: Dravsku ligu kao takvu nitko ne financira. Članice ostvaruju pomoć od lokalne zajednice svaka samostalno za projekte koje rade na svom terenu. Isto tako financiraju ih i donatori na čijim su natječajima dobili sredstva. Sredstva se troše kako je u kojem projektu odobreno, ali uglavnom na educiranje i senzibilizaciju javnosti, a neka i direktno na zaštitu i monitoring vrsta i staništa uz Dravu. Tak oje nedavno u Varaždinu predstavljena poučna staza u Dravskoj šumi i održano najtecanje po nazivom „Vratimo šljunak Dravi“, a ogranak u Koprivnici se najviše bavi osmišljavanjem programa ekološkog turizma u Podravini. Dravska liga, inicijativ i mreža udruga koje se bave zaštitom Drave, dobila je dne 28. travnja 2006. u Beču nagradu od WWF-a Austrije (www.sterna-albifrons.net)

I.4. POLEMIKA IZMEĐU EKOLOGA I TEHNOKRATA: IMA LI EKOLOŠKIH ELEKTRANA?

Da, ekološki, održivi razvitak i korištenje rijeka radi razvitka može se osigurati i tehničkim korištenjem rijeka, tvrde Andrija BOGNAR, geograf na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu (PMF) u Zagrebu i njegovi koautori²², te Miljenko IVICA²³. Oni naglašavaju da je Hrvatska elektroprivreda (HEP) već davno napustila izgradnju hidroelektrana koje imaju samo jedan jedini aspekt, eksploataciju vodene snage i okrenula se višenamjenskim hidroelektranama (višenamjenskim hidrotehničkim sustavima VHTS). Takve elektrane ne samo što akumuliraju vodu za dobivanje energije: povrh svega oni štite od poplava i spriječavaju dotok otpadnih voda iz kanalizacije odnosno iz pritoka. Na taj način VHTS omogućavaju ekološku poljoprivredute svekoliku zaštitu prirodne i kulturne baštine. Ekologija se, prema spomenutim stručnjacima, sretno povezuje s ekologijom, ali i s gospodarskim koristima: izgradnja elektrana davala bi kruh i radna mjesta podjednako ekolozima kao i tehničarima.²⁴ Andrija BOGNAR smatra da zato ne treba ograničavati broj hidroelektrana, nego izgraditi cjelokupni sustav od jedanaest elektrana, planiranih još u vrijeme Jugoslavije, jer one čine jedinstven sustav, koji je jedini u mogućnosti da funkcionira i kao proizvođač energije, kao prevencija od poplava i kao životni prostor za čovjeka te za životinski i biljni svijet.

Austrija koja je svoju energetska politiku usmjerila tako da 90% svojih potreba pokrije iz „obnovljivih izvora“, prvenstven iz vodne snage, ali i iz sunca, vjetra i biomase, izgradila je spornu elektranu na Dunavu Freudenu unatoč protivljenju ekologa: Savez austrijskih elektrana uvjeren je da su hidroelektrane uz primjenu najsuvremenijih tehnologija, uz poštivanje tih imperativa od svih kooperanata ekološki opravdane. Godine 2004. aktiviran je pravilnik za krizni menadžment u nužnim slučajevima, tj u slučajevima zagađenja opasnim tvarima, gospodarenje otpadom te kontrolu sigurnosti. U slučaju hidroelektrane Freudenu „Verbund“ naglašava da je izgradnja mogla ispraviti neke starije negativne pojave, npr. urušavanje korita Dunava, koje je prouzročilo snižavanje razine podzemne vode i probleme s pumpanjem u vodovodnu mrežu grada Beča, Dunava i njegovih rukavaca. Nakon izgradnje „Verbund“ je ponovno posadio 10 ha šume posječene za gradnju. Na otocima u koritu Dunava ponovno su oživnuli biotopi. Ekološki izgrađeni odvodni potok privlačio je ribe, tako da „Verbund“ s ponosom može ustanoviti kako je unatoč izgrađenoj elektrani ili baš upravo zbog nje ponovno uspostavljen biološki prostor.²⁵

Prema navodima Andrije BOGNARA²⁶ i Miljenka IVICE²⁷, plan za hidroelektranu Novo Virje jest višenamjenski sustav, koji bi udovoljavao tim zadacima. On bi trebao obuhvatiti akumulacijsko jezero u dužini od 6 km, zatim regulaciju korita i uređenje obala do Terezinog polja. Unutar akumulacije predviđa se marina za šport i rekreaciju. Postrojenja će biti sposobna

²² Andrija BOGNAR, Zlatko PLETIKAPIĆ (Elektroprojekt d.d.Zagreb) und Zdenko TADIĆ (Hidroing d.o.o. Osijek): Rijeka Drava i održivi razvitak (interni, neobjavljeni dokument): www.geografski-odsjek-pmf@zg.htnet.hr; pletikapic@elektroprojekt.hr; zdenkot@hidroing-os.hr

²³ Miljenko IVICA: Višenamjenski hidrotehnički sustav Novo Virje. Priprema izgradnje. (interni, neobjavljeni dokument) Miljenko.Ivica@hep.hr

²⁴ Miljenko IVICA, loc. cit.: HEP-ova struktura proizvodnje električne energije je: 50% iz HE (7,4 TWh), 30% iz TE (6,1 TWh) i 20% uvoza (4 TWh). Zadnjih godina porast potrošnje el. energije, osigurava se iz uvoza i time povećava ovisnost RH Preostali komercijalno iskoristivi hidro potencijal (oko 4 TWh) moguće je osigurati izgradnjom 40 većih i manjih HE u sklopu izgradnje VHTS i time smanjiti ovisnost o uvozu. (ibidem):

²⁵ www.verbund.at/AustriaHydropower/Freudenu

²⁶ Andrija BOGNAR: Rijeka Drava...str. 3

²⁷ Miljenko IVICA: Višenamjenski sustavi...

za obranu od poplava, odvodnju poljoprivrednog zemljišta (ca. 12.000 ha.), izgradnju prometnica i mosta preko Drave, opskrbu vodom svih naselja uz lijevo i desno zaobalje, povećanje ihtiomase u akumulaciji, otvaranje novih radnih mjesta (300 za vrijeme izgradnje i 100 tokom pogona), te plaćanje svih naknada za korištenje voda i zemljišta. Indirektne mogućnosti hidroelektrane bile bi navodnjavanje poljoprivrednog zemljišta gravitacijom iz akumulacije, mogućnost za ribogojstvo, rekreacija i turizam, kontinuirane kontrole ekoloških standarda, a time i kvalitetna životna sredina. Miljenko IVICA smatra da nevladine udruge svoje protivljenje izgradnji elektrane Novo Virje ne mogu obrazložiti ničim drugim osim željom da pružaju otpor radi samog otpora, umjesto da zajedno s gospodarstvom traže načine i promociju održivog razvoja. "Pojam zaštite okoliša i održivog razvoja kod mnogih 'Zelenih' znači očuvanje 'postojećeg' stanja prirode bezikakvih intervencija i zadiranja u prosto."²⁸

Goran ŠAFAREK usprotivio se toj tvrdnji predstavnika Hrvatske elektroprivrede argumentima biologije: „Akumulacijsko jezero izbrisalo bi ono najvrjednije što Drava ima, a što je gotovo cijela Europa izgubila: zdrav sustav rukavaca i mrtvica“. Njihova funkcija je odvođenje vode u slučaju visokog vodostaja i poplava. Njihov značaj se dokazao tijekom nedavnih poplava Dunava i Drave: bez prirodnih spremnika suvišnih voda za vrijeme prirodnog bujanja rijeke Drave, voda će se nakupljati i s vremenom prelići, i tu nikakav nasip neće pomoći. Uz to, rukavci i mrtvice uklanjaju zagađenja iz otpadnih voda te iz poljoprivrednih površina i na taj način pročišćuju vodu za piće.²⁹ Sadašnja potpredsjednica World Wildlife Fundsa Austria (WWF) Hildegard AICHINGER također je isticala da je nedostak putanja za odvođenje visokih vodostaja, bilo rukavcima, kanalima ili kroz močvarno područje glavni krivac poplava, što se potvrdilo i u Austriji: Gdje se rijeka mogla rašćvati i, neometano reguliranjem korita, prelijevati u sporedne rukavce ili mrtvice ili naplavne šume, livade i sl. izostajala je neukrotivo bujanje rijeke. Ljudski zahvati u prirodu nisu „nevini“ i bezazleni, nego u kriznim trenucima pokazuju svu svoju ambivalentnost.³⁰ I austrijska je biologinja Sigrid KLAUS, koja je za austrijsku dionicu toka Drave utvrdila utjecaje hidroelektrana na okoliš, ustanovila je da kakvoća riječne vode ne trpi bitno zbog postrojenja hidroelektrana, jer rijeka u akumulacijskim jezerima uglavnom ne gubi sposobnost samočišćenja i neutraliziranja štetnih tvari,³¹ no da pitka voda veoma trpi, zato što opadanje podzemnih voda štetno djeluje na starije sustave kanalizacijskih cijevi i septičkih jama, te ispirati taloge sa cijevi u vodotok. zbog promjene razine podzemnih voda.³²

II. PREKOGRANIČNA SURADNJA I ZAŠTITA DRAVE U SKLOPU MEĐUNARODNOG PROJEKTA „DUNAV-KARPATI“ – ALTERNATIVNI PLAN ZA PODRAVINU

„Dravska liga“ kani Podravinu pretvoriti u biorezervat na Dravi, jezgro kojeg bi bile naplavne šume u Virovitičko-podravskoj i u Koprivničko-križevačkoj županiji, s time da se biorezervat treba prostrti na mađarsko područje, gdje se nalazi Nacionalni park „Dunav – Drava“, te na

²⁸ M. IVICA, Višnamjenski sustavi...str.1

²⁹ Gordan ŠAFAREK, odgovor autorici dne. 26. travnja 2006.

³⁰ Hildegard AICHINGER, World –Wildlife-Funds Austria: Einserfrage – Wer ist schuld? U: Der Standard, Wien, 8./9. travnja 2006.

³¹ Sigrid KLAUS: Die Beeinflussung es Grundwasserhaushaltes durch Energiegewinnung mittels Kraftwerksbauten (Stautufen) in einer Talandschaft am Beispiel der „Oberen Drau“ Untersuchungsmethoden, deren Ergebnisse und die Auswirkungen der Grundwasserhaushaltsbeeinflussung auf den Naturhaushalt sowie die Nutzung der Grundwasservorkommen; str. 69, Wien, Magistratska radnja, Prirodoslovni fakultet Sveučilišta u Beču, 1992.

³² S. KLAUS, ibid. str. 122-126.

Kopački rit.³³ Mađarske ekološke udruge podržavaju taj plan. Naime, mađarski Nacionalni park „Dunav-Drava“ Svjetski je fond za zaštitu okoliša (WWF) prepoznao kao element širokog prostora zaštićene prirode, „Dunav-Karpati“ („Danube-Carpathian-Programme“³⁴), međunarodni koncept zaštite Dunava i svih rijeka dunavskog sliva. Uključivanje Kopačkog rita u taj projekt vezan uz Dravu nailazio je na ne baš nepomučeno zadovoljstvo Srbije i Crne Gore, kao što se pokazalo na prvom zajedničkom susretu u Budimpešti 2001. WWF se zato intenzivno trudio održavati o životu dijalog između predstavnika Hrvatske te Srbije i Crne Gore, jer neriješena granica između Republike Hrvatske sa Srbijom i Crnom Gorom predstavlja veliku psihološku i praktičnu prepreku za uspostavu suradnju. Suradnja je potrebna sada i odmah, jer je važno preduhitriti nepopravljive zahvate u jedno od najdragocjenijih europskih biotopa, sliva Drave u Dunav: Kad se, naime, definira granica, koja će proteći po sredini korita Dunava, za kontrolu granice brodovima pogranične policije biti će potrebno izdubiti korito i regulirati priobalno područje. „Regulirati“ znači pokršiti šume i proširiti korito radi tehničkog uređenja granice.³⁵ Na koji način WWF kani djelovati u tom smislu, nije za sada tema razmišljanja. Ovdje se, s obzirom na važnost hrvatsko-srpske granice glede spriječavanja ilegalne migracije i širenja prekograničnog, organiziranog kriminala, ekološki aspekti će najvjerojatnije morati ustuknuti pred potrebama sigurnosti.

Savezno ministarstvo vanjskih poslova i Savezno ministarstvo za poljoprivredu, šumarstvo, zaštitu okoliša i vodoprivredu Republike Austrije donirala su u okvirima gospodarske dimenzije OESSa tehničku i logističku podršku WWF-u (tešku 250.000 Eura). OESS-a je godine 2001. uspio prvi put okupljati za zajedničkim stolom predstavnike zaštitnih područja Hrvatske i srpske strane da bi porazgovarali o prekograničnim projektima. Susret nije protekao bez „iskrica“ i napetosti. Projekt se do sada nije ostvario, jer dobra volja uključenih ne može ipak zbrisati sa stola različitost interesa, opterećenost povijesnim hipotekama i gospodarskim mogućnostima pojedinih regija, što se naročito mora imati na umu glede Srbije i Crne Gore.

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske također podržava lokalne nevladine inicijative da se hrvatska Podravina proglasi zaštitnim područjem i uključi u planiran Nacionalni park,³⁶ što znači da je na području Nacionalnog parka zabranjeno gospodarsko korištenje prirodnih dobara.³⁷ Zakon o zaštiti prirode, što ga je donijela vlada Republike Hrvatske 20. svibnja 2005.³⁸, ustvrđuje (čl. 6) da do suspenzije skrbi za očuvanje biološke i krajobrazne raznolikosti može doći samo u izvanrednim okolnostima, u slučaju ratova i ugrožavanja mira, kad potrebe obrane mogu opravdavati zapostavljanje potreba zaštite prirode zbog drugih prioriteta. Gospodarski procesi neće se podrediti, ali i ne dati posebne ovlasti. Gospodarstvo, socijalni život, kultura i sve ostale djelatnosti trebaju usvojiti načelo zaštite okoliša i uskladiti svoje radne programe s tim aspektima.

³³ Arno MOHL, predsjednik WWF Austria, odgovor autorici 4.3.2006.

³⁴ WWF-Donau-Karpathen-Programm posvećuje se zaštiti i održivu korištenju prirodnih resursa Istočne Europa te ekološkim posljedicama proširenja Europske unije prema Istoku. Pored toga projekt se bavi stručnim osposobljavanjem nevladinog sektora i podrškom nevladinim udrugama. „Zeleni Podunavski program“ namijenjen je prekograničnoj zaštiti Dunavskog korita, renaturiranju oštećenih Aulandschaften i osmišljenom korištenju močvarnih područja ribolovom i turizmom. Projekte financiraju WWF Švicarske, Njemačke i Austrije, te međunarodne financijske ustanove (Svjetska banka, GEF, EU). WWF je aktivan u Hrvatskoj od 1998., prije svega na području Kopačkog rita zbog ekoloških problema sljiva Dunava i Drave.

³⁵ Arno MOHL, odgovor autorici 16.2.2006. :www.wwf.at

³⁶ HINA, Zagreb, 1. prosinca 2005.

³⁷ Zakon o zaštiti prirode, Narodne novine (NN) br. 70/2005 od 20.7.2005.

³⁸ Narodne novine br. 70/2005 od 20.svibnja 2005.

Radnje na projektu „biosfere“ obuhvaćaju inventarizaciju šuma uz Dravu, zatim – zajedno sa slovenskom udrugom stvaranje ornitološkog rezervata oko Ormoškog jezera, u pograničnom području između Hrvatske i Slovenije i edukaciju stanovništva - djece, učenika, mladih, široke javnosti – za vrijednosti tog kraja, te osvješćivanje za moguće opasnosti i ugroze.³⁹ Da ekološke udruge ne pružaju otpor izgradnji elektrane Novo Virje radi samog otpora, pokazuju njezini pozitivni pothvati za promicanje ekološkog i kulturnog turizma.⁴⁰ Za manifestacije, izložbe, priredbe korisna je podrška gradonačelnika i Gradskog poglavarstva grada Koprivnice, škole i predškolskih ustanova u Koprivnici, Turistička zajednica županije, a napose velikog broja slikara i kipara koji ondje, u toj kolijevci Hrvatske naive imaju svoje atelijere. Među njima bio je Josip GENERALIĆ.⁴¹

Za sada je stanje očuvanosti Drave „status quo.“ „Dravska liga“ čeka da Ministarstvo kulture odradi dogovorene pripreme za osnivanje Regionalnog parka Mura-Drava kako je bilo obećano, „šume su u međuvremenu na miru i Repaš izgleda čarobno u rano proljeće“. Nema većih zahvata; stanje rijeke nije u međuvremenu poboljšalo, ali ni pogoršalo.⁴²

Prvi konkretni projekt koji je proizašao iz zalaganja nevladinog sektora i ustanova županija uz Dravu je biciklistička magistrala „Drava ruta“. Pri tome se ne radi samo o izletničkoj stazi duž obale rijeka, potoka i jezera – uključivši i akumulacijska jezera, nego sustavno osvješćivanje za to da je voda osnov života, hrana, odmor, rekreacija, životni prostor za bilje i životinje.⁴³ Jedan od ciljeva te inicijative je spriječavanje privatne izgradnje obala i prisvajanje javnog dobra u privatne svrhe.⁴⁴ Dravu prati biciklistička magistrala od izvora u mjestu Dobbiaco/Toblach u talijanskoj provinciji Bolzano (regija Trentino – Alto Adige) do Maribora, „Drauwanderweg“. Ukupna dužina iznosi ca. 366 km. „Drauwanderweg“ je upisan u europski program biciklističkih staza pod brojem „R1“.

Toblach/Innichen - Sillian - Lienz
(47 km)

Lienz – Spittal (66 km)

Spittal – Feistritz (105 km)

³⁹ www.dravska-liga.hr

⁴⁰ Helena HEĆIMOVIĆ, Četiri godine....

⁴¹ H. HEĆIMOVIĆ, Četiri godine...

⁴² H. HEĆIMOVIĆ, odgovor autorici 29.travnja 2006: [hello-english-lc@kc.htnet.hr]

⁴³ Pokrajina Koruška je u Međunarodnoj godini vode 2003. promovirala korištenje svih koruških tekućica kao prostor za izlete, rekreaciju i razonodu, pod geslom „Životni prostor – voda“: www.kaernten.at/landesregierung

⁴⁴ www.verbund.at.

SPITTAL – FEISTRITZ (105 KM)

U ovoj dionici biciklistička staza prolazi hidroelektranama Paternion, Feffernitz i Kellerberg i Rosegg s velikim mostom preko akumulacijskog jezera. Od tamo staza prati nasip do Feistritza.

Feistritz – Voelkermarkt (38 km)

Lavamünd – Maribor (95 km)

I od Feistritza do hidroelektane Annaberg staza prolazi nasipom, odakle puca pogled na utvrdu Hollenburg.

Kod Lavamuenda „Drauradweg“ napušta Austriju i ulazi u Sloveniju. I na slovenskom teritoriji „Drauradweg“ prati obale i nasipe slovenskih elektrana Dravograda, Vuzenice i Ruse do Maribora. „Drauradweg“ treba se kad tad produžiti sve do ušća Dunava u Crno more., no za sada se pokrajina Koruška trudi da Slovenija nastavi urediti biciklističku stazu „R 1“ do hrvatske granice.

Hrvatska biciklistička magistrala, uređena u ljetu 2002., dužine 84 km, prolazi podravskom nizinom duž obale Drave od Legrada do Virovitice. Ona vodi ne samo kroz sela, nego i kroz livade i šume, djelomično prirodnim stazama. I u selima biciklisti ne ostaju samo na glavnoj cesti, nego svrate i u skrivena mjesta, gdje se seoski život odvija u malim otvorenim dvorištima, takoreći pred očima turista. Studenti Visoke škole za tehniku u švicarskom Rapperswilu (HSR), koji su 2003. zajedno s ekološkim udrugom „Dravska liga“ (DL) iz Koprivnice istraživali tu magistralu i daljnje potencijale za „meki turizam“ u hrvatskoj Podravini, upozorili su domaćine na neke osnovne probleme koji umanjuju značenje te staze: neriješeno financiranje i održavanje, te nerazjašnjena nadležnost za održavanje. U proračunu županije, čiji je objekt ta staza, bila su rezervirana sredstva, no ona se do sada nisu mogla povući, jer ne postoji institucionalizirani oblik organizacije za skrb nad tom stazom. Staza je plod privatnog entuzijazma pojedinaca, no bez sustavne skrbi postoji opasnost da će ta središnja turistička infrastruktura svakim danom gubiti vrijednost i funkcionalnost. To isto važi i za popratne, uslužne objekte: Poštanski uredi, banke, policija, radione za popravak vozila i trgovine s rezervnim djelovima, restorani i ugostiteljska poduzeća moraju povećati svoju ponudu. Njihovo pomanjkanje može dovesti do toga da turistička destinacija, ma koliko atraktivna bila, ne može ostvariti sve svoje potencijale. U Podravini nedostaje turističkog marketinga; još nema ni posebne ponude, izuzevši možda lovnog turizma. Ponudajući za seoski turizam najučinkovitijim se služe web stranicama, ali i ekološke udruge, koji se glasno opiru ilegalnom vađenju šljunka te izgradnji hidroelektrane „Novo Virje“, pribave toj regiji pozornost i zanimanje svijeta. Sve dok ne postoji poseban regionalni ekoturistički proizvod, prosvjednici mogli bi biti najbolja međunarodna reklama za prirodne ljepote regije.⁴⁵

⁴⁵ www.kckz.hr/Dravska_ruta

Inicijatori Podravske biciklističke magistrale nisu do sada uspjeli ostvariti svoju nakanu nastaviti tu Podravsku biciklističku magistralu preko granice, u susjednu Mađarsku. Prema neslužbenim informacijama iz Mađarske ondje se želi sačekati i promatrati razvitak Nacionalnog parka "Dunav – Drava". Kao dodatni "remetilački čimbenik" umiješala se vijest o odluci vlade Republike Slovenije od početka ove godine da će Republika Slovenija pristupiti ostvarivanju svog energetskeg plana, tj. izgradnji osam novih elektrana na Muri u neposrednoj blizini mađarske granice. Župani Međimurske i Varaždinske županije, podržavajući otpor ekologa, obratili su se za pomoć i zajednički istup protiv slovenskog plana vlastima mađarske županije Zala.⁴⁶

III. PREKOGRANIČNA SURADNJA – EUROREGIJE

Ideja za prekograničnu suradnju i osnivanje zajedničkih pograničnih „Euroregija“ proizlazila je iz nastojanja europskih država prevladati podjele i neprijateljstva stvorenih u svjetskim ratovima u prvoj polovini XX. stoljeća. Europska okvirna konvencija o prekograničnoj suradnji između teritorijalnih jedinica ili vlasti (Madridska konvencija) iz 1980. s dodatnim protokolima dala je poticaj tom procesu europskih integracija. Tijekom 90-ih godina došlo je do bujanja takve suradnje, posebice uz granicu tranzicijskih zemalja, a Europska je unija promicala te projekte financijskim programima, nazvanim INTERREG: Prekogranična suradnja (Cross border cooperation, CBS) postala je dio predpristupne strategije Europske unije.⁴⁷

III.1. PROJEKTI EUROPSKE UNIJE ZA SLIVNO PODRUČJE DRAVE (DRAVA-RIVER-BASIN)

Europska unija u okvirima svojeg programa Interreg IIIB CADSES⁴⁸, a na temelju Ugovora Europske unije čl. 130 "Politika zaštite okološa – obvezuje se na promicanje mjera na međunarodnoj razini radi rješavanja regionalnih ili globalnih ekoloških problema. Za porječje Drave Europski fond za regionalni razvoj (ERDF) kao financier i Radna zajednica "Drava-River-Basin-Project" sa stručnjacima iz Austrije, Hrvatske i Mađarske, a uz pomoć lokalnih i regionalnih vlasti i institucija, pripremaju ekološke infrastrukturne mjere, koje trebaju sanirati ekološke štete i promicati kvalitetniji život modernizacijom infrastrukture: Kako taj program treba dobiti karakter pilotprojekta za druge regije u današnjim tranzicijskim zemljama. Izabrano je područje s naglašeno gustom naseljenošću. Rijeka Drava na dionici Republike Hrvatske, odnosno četiri županija kojima teče Drava: Krapinsko-zagorsku, Varaždinsku, Koprivničko-križevačku i Međimursku županiju udovoljavaju tom uvjetu: Gustoća naseljenosti u bazenu rijeke Drave je 92 stanovnika na km². Stanovništvu treba osigurati kvalitetnu pitku vodu. Zbog specifičnosti ovih porječja projekt će imati važnost ne samo za samu regiju, nego za buduće sveeuropske razvojne planove.⁴⁹

⁴⁶ Večernji list, Zagreb, 31.3.2006. i LA VOCE DEL POPOLO, Rijeka, 29.4.2006.

⁴⁷ www.eu.org./INTERREG: o povijesti i organizacionoj strukturi Euroregija v. Davor BRUNČIĆ: Projekt . Organizacija euroregionalne suradnje "Dunav-Drava-Sava". Prijedlog modela. Osijek, travanj 2001, www.osjecko-baranjska-zupanija.hr str. 1-31.

⁴⁸ Gerhard STADLER: Europarecht. Oesterreich in der EU. Verträge – Gesetze – Dokumente samt Einführung in die spezifische Stellung Oesterreichs. Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, Wien, 1995. – INTERREG A i B obuhvaćaju projekte za pogranične zone između zemalja-članica EU i ne-članica. www.european-union.org.

⁴⁹ KUPFERSBERGER Hans: Regional Waste Management in Western Croatia. Feasibility-Study. April 2004 JOANNEUM, Graz, www.joanneum.at

Područje rijeke Drave u Hrvatskoj i južnoj Mađarskoj

Za to područje Institut „Joanneum Research“ iz Graza, ustanova pokrajine vlade Štajerske za znanstveno istraživanje i inovacije⁵⁰ će izraditi planove za niz manjih pročištača otpadnih voda. Ukupan iznos projekta je 2.28 milijuna €, a financiranje obuhvaća četiri proračunske godine (od 2002. do 2005.). Na razini institucija koje osiguravaju sredstva, projektom upravljaju transnacionalni upravni odbor te nacionalni upravni odbori pojedinih zemalja. Ostvarivanje tog projekta imat će značenje modela za buduće gospodarske planiranje

Republike Hrvatske, upravo zbog vjerojatnog ostvarivanja hidroelektrane Novo Virje, kad će se zbog nestanka naplavnih šuma pojavljivati štetne posljedice po vodne zalihe.⁵¹

Drugi projekt INTERREG- A za spomenute četiri županije je gospodarenje otpadom. I ovdje se radi o pilotprojektu za područje u kojem su podzemne vode glavni izvor vodoopskrbe. Zbog relativno visoke razine podzemnih voda, i zbog tankog pokrova vodoprenosnika, koji se sastoji od mulja i ilovače (manji od 5 m) svaka lokacija na kojoj bi se odlagao otpad, mogla bi zagaditi zalihe pitke vode. Masterplan koji se radi u JOANNEUMU, predvidio je brežuljkasto područje koje dijeli rijeku Dravu od bazena rijeke Save, kao alternativno područje za lokacije odlagališta otpada. Regionalni centar za gospodarenje komunalnim i neopaznim industrijskim otpadom sjeverozapadne Hrvatske izradio je "masterplan", tj. studij izvedivosti". Projekt čeka odobrenje Ministarstva zaštite okoliša, prostornog uređenja i graditeljstva RH. Austrijsko ministarstvo gospodarstva i rada biti će izvođač, a nositelj radova biti će ARGE DRBP, konzorcij kojega čine tri austrijske kompanije. Za vođenje cjelokupnog projekta zadužena je projektna grupa ARGE DRAVA RIVER BASIN, koja predstavlja konzorcij stručnjaka - partnera s međunarodnim iskustvom, a to su Quantum Institut für betriebswirtschaftliche Beratung GmbH iz Klagenfurta, te Consulanten Ziviltechniker GesmbH iz Beča i Joanneum Research GmbH iz Graza. U razradi i razvijanju projekta sudjeluju stručnjaci iz tri različite zemlje (Austrije, Hrvatske i Mađarske), u suradnji s lokalnim i regionalnim vlastima i institucijama. Namjera je ovoga projekta pripremiti provedbu budućih infrastrukturnih projekata u porječju rijeke Drave i prenijeti iskustva i rezultate na europskoj razini. Ova je studija izvedivosti temelj za pilot-projekt na području gospodarenja otpadom.⁵²

⁵⁰ www.ioanneum.at . najveća nesveučilišna ustanova za znanstveno istraživanje, pretežito na području primjenjenih znanosti i tehničkih inovacija. Joanneum surađuje s industrijom i radi za nju.

⁵¹ Regionalni centar za gospodarenje komunalnim i neopasnim industrijskim otpadom sjeverozapadne Hrvatske Tvrtki Quantum - Institut für betriebswirtschaftliche Beratung GmbH iz Klagenfurta, Consulanten Ziviltechniker GesmbH iz Beča, Joanneum Research GmbH iz Graza; travanj 2004.

⁵² Hans KUPFERSBERGER, Joanneum Research.-hans.kupfersberger@joanneum.at

III.2. EUROREGIJA „DUNAV-DRAVA“

Dne. 28. studenog 1998. u Pečuhu je svečano potpisan statut o osnivanju Euroregije Dunav - Drava⁵³ kao međunarodna organizacija županija, kantona, gradova i njihova sjedišta te gospodarskih komora Republike Mađarske i Republike Hrvatske.⁵⁴ U Mađarskoj su članice Županija Baranja, Županijski grad Pečuh, Pečuško-baranjska trgovinska i industrijska komora, grad Barč i Županijski grad Szekesyard; Županija Somogy; u Hrvatskoj su članice Osječko-baranjska, Grad Osijek i Hrvatska gospodarska komora Osijek; Virovitičko-podravsko, Koprivničko-križevačka i Požeško-slavonska županija s gradovima i gospodarskim komorama. Postepeno se ta zajednica proširila na Posavinu, tako da su pristupili Vukovarsko-srijemska županija s gradom i Hrvatskom gospodarskom komorom Vukovar; u BiH je to Tuzlansko-podrinjski kanton te grad Tuzla s privrednom komorom regije Tuzla i Brčko-distrikt. U Srbiji i Crno Gori priključili su se 2001. gradovi Sombor, Subotica i Bač. Posavski kanton iz BiH godine 2001. podnio zahtjev za članstvo. Zbog neriješenih granica u odnosima Republike Hrvatske prema Srbiji i Crnoj Gori, Srbije i Crne Gore s jedne te Bosne i Hercegovine s druge strane, te zbog nejasnog statusa Republike Srpske u BiH kao i Brčkog distrikta ne može se govoriti o euroregionalnoj suradnji i o jedinstvenom euroregionalnome prostoru, nego tek o međunarodnoj suradnji regija triju država.⁵⁵

Skupština Euroregionalne suradnje Dunav-Drava-Sava donijela je 17.12.2002. svoj program rada u razdoblju od 2002. do 2006.: Suradnja će se njegovati u područjima prostornog planiranja, očuvanje prirode i zaštite okoliša, s time da suradnja obuhvaća međusobno informiranje, prostorno uređenje glede prometnica i energetskog sustava, zbrinjavanje otpada, poboljšanje kakvoće riječnih tokova, očuvanje raznolikosti životinjskog i biljnog svijeta, utemeljenje prekograničnih parkova prirode, međusobno informiranje i pomaganje u slučajevima ugroženosti i opasnosti po okoliš, te u prirodnim kata. Suradnja treba promicati i prometne i komunikacijske sustave, pomoći gospodarskom razvitku, razvoju turizma, obrazovanja i športa. Nositelji suradnje trebaju biti tijela lokalnih i regionalnih vlasti, institucija i građani – stanovnici regija-članica. "Suradnjom do prijateljstva" glasi moto umreživanja. "Znanjem bez granica" znači da će se promicati što življa razmjena osoba studijskim putovanjima i boravcima, razmjenom stručnjaka i zajednički znanstveni i stručni susreti. Cilj je tog projekta izravnavanje razvojnih razlika između regija. Tome služi i program "Zajedno u razvoju" i "Različitošću do jedinstva".⁵⁶ Mnogo lijepih riječi i mnogo programa ne mogu ipak zasjeniti činjenicu da – kao što se vidi po projektu zajedničkog Nacionalnog parka prevagu dobiti nacionalni interesi, čak i kad sputavaju gospodarski razvitak u drugoj zemlji. Još uvijek neprevladani resantimani iz ratne prošlosti još dodatno doprinose tome da su „Euroregije“ prije svega deklarativno-propagandističke naravi te

⁵³ BRUNČIĆ citira Denisa DE ROUGEMONTA: Euroregije su prekogranične regije potencijalno nerazdvojive u zemljopisu, povijesti, ekologiji, etničkim grupama, gospodarskim mogućnostima i sl., ali razbijena suverenost vlada koje upravljaju na svakoj strani granice. One imaju regionalne značajke u zemljopisnom smislu i obuhvaćaju određene upravne teritorijalne jedinice s obje strane granice. s 4tr.

⁵⁴ Euroregije osnuju zainteresirane zemlje; ali euroregije nemaju status pravne osobe. Kako to nisu institucionalizirani oblici unutar Europske unije, ne vrijedi uvjet da zemlje moraju biti članice Europske unije. U slučaju Euroregionalne suradnje Dunav-Drava-Sava za sada mogu surađivati samo regije, jer između Republike Hrvatske te Srbije i Crne Gore još nisu riješene granice. Otvoreno je reguliranje i u odnosu Srbije i Crne Gore s jedne strane, te Bosne i Hercegovine s druge strane, dok je status Republike Srpske u BiH nejasan.

⁵⁵ BRUNČIĆ, str. 7.

⁵⁶ Davor BRUNČIĆ: Projekt . Organizacija euroregionalne suradnje "Dunav-Drava-Sava". Prijedlog modela. Osijek, travanj 2001, www.osjecko-baranjska-zupanija.hr

usmjeren na pristup financijskim izvorima, plod aktivizma euro-entuzijasta, koji ne moraju razmišljati o ostvarivosti konkretnih planova.

ZAKLJUČAK: KANALIZIRATI EURO-IDEALIZAM U PREKOGRANIČNI SURADNJU

Drava, koja je sve do druge polovice XX. stoljeća bila poprište sukoba i rivalnosti, sve više poprima značaj kao područje eksperimentiranja i prakticiranja europske suradnje. Iako se stariji i noviji rivaliteti, te posljedice rata u Hrvatskoj prelamaju na projektima, koji bi stanovnicima šire regije donijeli viši standard kvalitete života, interesi i interpretacije o tome što bi trebalo biti najbolje za zaštitu životnog ambijenta, razilaze se. I prostor Drave te države koje imaju udjel u njoj, zrcale stvarne unutarnje prilike Europske unije: nacionalni su interesi još uvijek važniji i u presudnim trenucima mjerodavni. Stanovništvo u zemljama treba se probuditi iz letargije i formulirati svoje želje, a nevladine udruge ekološkog smjera su u tome važni pregaoci. S druge strane je hiperprodukcija „Europa“ i europskih priredbi posljedica nespornog idealizma i aktivizma iza kojih ne stoje materijalne osnova za europsku suradnju u pravom smislu.

Lokalna politika se rado služi sintagmom da su rijeke i mostovi ili „mostovi mira“. U Villachu je jedno od modernijih remek-djela mostogradnje, most preko Drave u predgrađu St. Magdalena (koji je zbog elegantne konstrukcije i izvedbe dobio nagradu pokrajine Koruške za najljepši most u Koruškoj),⁵⁷ i most preko Drave u Lavamuendu nose epitet „most mira“. Naziv još isuviše podsjeća na vremena sukoba i predstavlja s jedne strane anakronizam s obzirom na riješene sukobe, a s druge strane eufemizam: Ljudi s jedne i s druge strane granica, bilo talijansko-austrijskog, bilo austrijsko-slovenskog premalo se poznaju i – kao što se čini – još manje se zanimaju jedni za druge. Jezične barijere su zacijelo razlog tomu; ali tu su i interesi, različiti, suprotstavljeni i nepomirljivi između granica. Prekogranična suradnja je zato koliko potreba toliko i lijep privid i iluzija. To ne znači da je ne treba biti: dapače, treba joj dati sadržaj, a ne samo deklaracije.

U tom smislu ova rad treba doprinijeti boljem upoznavanju zemalja i regija uz Dravu, tim više što nam mora biti zajednički interes očuvati kulturni i prirodni krajolik Drave kao osebujnu vrijednost – i pored ekonomskih nužnosti, koje podjednako pritišću Austriju, Sloveniju i Hrvatsku. Drava je zajedničko prirodno dobro, zajednička obveza svima nama, susjedima. Neka bude i poticaj za kreativne ideje kako njezinu zaštitu pomiriti s neumitnim potrebama čiste, izdržljive i obnovljive energije.

POPIS IZVORA⁵⁸ I LITERATURE

I. Izvori – službene izjave i web stranice

BOGNAR, Andrija (Prirodoslovno-matematički fakultet Zagreb, PMF) – Zlatko PLETIKAPIĆ (Elektroprojekt d.d.)
– Zdenko TADIĆ (Hidroing.d.d., Osijek): Rijeka Drava i održivi razvitak (interni, neobjavljeni dokument Hrvatske elektroprivrede/HEP)

BUNDESMINISTERIUM FUER AUSWAERTIGE ANGELEGENHEITEN, Wien: www.bmaa.gv.at/Konsularangelegenheiten/Vermoegensangelegenheiten

⁵⁷ www.villach.at

⁵⁸ Kao „izvor“ koristila sam službene izjave osoba koje su izravno uključene u rad, s jedne strane na projektima zaštite okoliša, a s druge strane u gospodarsko planiranje, i naposljetku u istraživanje i sastavljanje master-studija.

Die Gruenen Oesterreichs: www.diegruenen.at
 Dravska liga: www.dravska-liga.hr
 ELEKTROGOSPODARSTVO SLOVENIJE: www.elektrogospodarstvo.si
 Helena HEĆIMOVIĆ: Četiri godine Dravske lige. Predavanje za Okrugli stol, Osijek, 17. veljače 2001. i odgovor autorici od 29. travnja 2006.: hello-english-lc@kc.htnet.hr
 Innichen/San Candido: www.innichen.it
 IVICA Miljenko: Višenamjenski hidrotehnički sustav Novo Virje. Priprema izgradnje (interni dokument HEP).
 INTERREG: www.eu.org/INTERREG
 IVICA, Miljenko: Višenamjenski hidrotehnički sustav Novo Virje. Priprema izgradnje. Miljenko.Ivica@hep.hr (manuskript)-
 KÄRNTEN, LANDESREGIERUNG (pokrajinska vlada Savezne pokrajine Koruške): www.kaernten.at/Landesregierung
 Koprivničko-križevačka županija: [www.kckz@htnet.hr](mailto:kckz@htnet.hr)
 Lienz: www.lienz.at
 Ministarstvo pravosuđa Republike Hrvatske: www.pravosudje.hr/Povrat oduzete imovine
 MOHL Arno, World Wildlife Funds Austria /WWF Austria: odgovor autorici od 16. veljače 2006. arno.mohl@wwf.at
 MRAVLJAK Jakov: Pregled hidroenergetskoga potencijala Slovenije. Maribor 2000. www.slovenija.si/vlada Republike Slovenije,
 MRAVLJAK Jakov: Ocjena zadostnosti proizvodnih vrov električne energije v Republiki Sloveniji za odbodbje 2005-2008: dokument. št. 35/H/98, jul 2005: www.slovenija.si/vlada
 Murska liga: www.murska-liga.hr
 Osječko-Baranjska županija: www.osjecko-baranjska-zupanija.hr
 PASSLER Josef, gradonačelnik Innichena/San Candida: Nutzung der Drau. Odgovor autorici thesia. innichen@gvcc.net.
 Dora RADOSAVLJEVIĆ, ekološka udruga „Franjo Košćec“, Varaždin: franjo.koscec@hotmail.com; ekoloska-udruga@vz.htnet.hr
www.slovenija.si/vlada Republike Slovenije
 Gordan ŠAFAREK, Dravska liga: odgovor autorici od 26. travnja 2006. gsafarek@biol.pmf.hr,
 Toblach/Dobbiaco: www.toblach.it i www.dobbiaco.it
 World Wildlife Funds Austria: www.wwf.at
 „Verbund“: www.verbund.at/Austria Hydropower/Freudenau
 Viroviticko-Podravska županija: viroviticko-podravski-zupanija.hr
www.villach.at

II. Pomoćna literatura

AICHINGER, Hildegard (World Wildlife Funds Austria /WWF Austria): Einserfrage: Wer ist schuld? – U: Der Standard, Wien, 8. travnja 2006.
 ANZENBACHER, Arno: Christliche Sozialethik. Universitätsverlag Freiburg, 2002.
 BRUNČIĆ Davor: Projekt: Organizacija euroregionalne suradnje „Dunav-Drava-Sava“. Prijedlog modela. Osijek, travanj 2001. www.osjecko-baranjska-zupanija.hr
 GATTERER, Klaus: Im Kampf um Rom. Buerger – Rechte - Autonomien. Europaverlag Wien-Zuerich, 1969.
 HINA, Zagreb, Bulletin (na engleskom jeziku): 1. prosinca 2005.
 KLAUS Sigrid: Die Beeinflussung des Grundwasserhaushaltes durch Energiegewinnung mittels Kraftwerksbauten (Stuastufen) in einer Tallandschaft am Beispiel der „Oberen Drau“. Untersuchungsmethoden, deren Ergebnisse und die Auswirkungen der Grundwasserhaushaltsbeeinflussung auf den Naturhaushalt sowie die Nutzung der Grundwaservorkommen. Magistarski rad Sveučilišta u Beču.
 KUPFERSBERGER Hans: Regional Waste Management in Western Croatia. Faceability Study: JOANNEUM RESEARCH, www.joanneum.at
 LA VOCE DEL POPOLO, Rijeka, 29. April 2006: Lunedì singolare protesta sul fiume Mura: Con il rafting contro le centrali.

RUSSINOW Denis I.: Italy's Austrian Heritage 1919-1946. Oxford, Clarendon Press 1969.

STADLER Gerhard: Europarecht. Oesterreich in der EU. Verträge – Gesetze – Dokumente samt Einfuehrung in die spezifische Stellung Oesterreichs. Manzsche Verlags-und Universitätsbuchhandlung, Wien 1995.

VEČERNJI LIST, Zagreb, 31.3.2006. „Slovenija će graditi osam elektrana na Muri“.

Zakon o zaštiti prirode. Narodne novine (NN) br. 70/2005 od 20.7.2005.

ZUSAMENFASUNG

Die Drau berührt auf ihrem Laufe von der Quelle auf dem Toblacherfeld in der italienischen Provinz Bozen (Südtirol) bis zu ihrer Mündung in die Donau vier Staaten: Italien, Österreich, Slowenien und Kroatien. Sie verbindet die drei großen Sprachfamilien und Kulturen: die germanische, romanische und slawische Welt. Dennoch wird sie nicht als europäischer Fluss wahrgenommen und hat auch nicht jenes Interesse bei Künstlern und Literaten gefunden, das der Donau zuteil wurde. Aber wie die Donau, so hat auch die Drau im XX. Jahrhundert eine bewegte Geschichte erlebt: Im Jahre 1918, als Südtirol an das Königreich Italien fiel und dieses am Brennerpass sowie im Pustertal, bei der Osttiroler Ortschaft Sillian die Staatsgrenze zog, wurde der Oberlauf der Drau abgeschnitten. Ein Teil des von Toblach /Dobbiaco bis zur Hauptstadt von Osttirol reichenden Pustertales fiel an Italien. Die Grenze zerschnitt nicht nur den Fluslauf, sondern das historische Tirol. Der Verlust der fruchtbaren Region Südtirol wurde von Österreich, besonders von den Tirolern schmerzlich und als große Ungerechtigkeit der Versailler Friedenskonferenz empfunden, zumal Italien die Südtiroler mit Druck und Gewalt zur Italianisierung zwang. Die Versuche Tiroler Nationaler und „Patrioten“, Südtirol zurückzugewinnen, bei denen sie auch Gewalt anwendeten, bewirkte nur eine Verschärfung der italienischen Repressionsmaßnahmen gegen die deutschsprachigen Südtiroler und einen ersten Konflikt zwischen Österreich und Italien. Zu seiner Schlichtung musste im Jahre 1961 der UN-Sicherheitsrat angerufen werden. Das von Italien gewährte „Autonomiepaket“ für die Region Trentino – Alto Adige versöhnte die deutschsprachige Südtiroler Bevölkerung mit der neuen Realität. Sie trugen zum italienischen Wirtschaftswunder nach dem Zweiten Weltkrieg bei und profitierten auch ihrerseits davon, insbesondere als Italien der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft (EWG) beitrug. Südtirol entwickelte sich in der Folgezeit vom Kernland Tirol weg. Dass es nicht zur gänzlichen Entfremdung zwischen Tirolern kam, ist nicht zum geringsten Teil der verbindenden Kraft der Drau, die das Bewusstsein von der Einheit dieses Raumes zu bewahren half, zu verdanken.

Die Drau war während des XX. Jahrhunderts zweimal Demarkationslinie: nach dem Ersten Weltkrieg, als die Armee des Königreiches der Serben, Kroaten und Slowenen (SHS) in Kärnten einmarschierte, um das zweisprachige, deutsch-slowenische Gebiet zu besetzen, das slowenische und serbische Nationalisten als Teil des slowenischen Stammlandes bzw. als ehemals slawisch besiedeltes Territorium für den SHS-Staat beanspruchten. Die Friedenskonferenz in Versailles ließ die Kärntner Bevölkerung im Jahre 1920 über ihren Verbleib abstimmen; beide Volksgruppen – die slowenische und die deutsche – entschieden sich mehrheitlich für den Verbleib bei Österreich. Nach dem Zweiten Weltkrieg versuchte Josip BROZ TITO mit dem Einmarsch eines Bataillons der „Armee der Volksbefreiung“ Kärnten südlich der Drau für Jugoslawien zu vereinnahmen, wurde jedoch von der britischen Besatzung zur Aufgabe dieses Planes gezwungen.

Zu Ende des Zweiten Weltkrieges wurde die Drau zum Schauplatz zweier Tragödien: Der Kosakenarmee, die aus Italien flüchtete, aber im Vertrauen darauf, dass die Briten sie nicht an

Stalin ausliefern werde, auf dem Lienzer Feld die Waffen streckte und die britische Entscheidung abwartete. Von dort aus wurden die Kommandanten direkt zur Übergabe an die Rote Armee deportiert wurden. Als Nachrichten darüber durchsickerten, begingen zahlreiche Kosakensoldaten mit ihren mitwandernden Familienangehörigen Selbstmord; manche konnten sich durch Flucht in die Berge um Lienz der Auslieferung entziehen. Wer es nicht schaffte, wurde nach der Rückkehr nach Russland zur Zwangsarbeit nach Sibirien verbannt.

Auch die Armeeangehörigen des Unabhängigen Staates Kroatien versuchten die Drau und damit die britische Besatzungszone zu erreichen und kamen bis auf das Bleiburger Feld. Auch in diesem Fall handelte die britische Besatzungsarmee in Kärnten gegen die Bestimmungen der Genfer Konvention für Kriegsgefangene (1929) und lieferte die Angehörigen dieser Armee der Rache der Sieger in Jugoslawien aus.

In Slowenien und in Kroatien ist die Drau ein Synonym für die Tragödie der deutschsprachigen Volksgruppe, für die kollektive Rache Jugoslawiens an den als „Quislingen“ und „Verrätern“ beschuldigten Volksdeutschen. Sie erlitten die Ausbürgerung und die Enteignung ihres Vermögens, wurden in Sammellager zur Vertreibung interniert oder ausgewiesen oder zur Flucht gezwungen. Die Rehabilitierung und die Rückerstattung des enteigneten Vermögens wurden bisher in Slowenien und Kroatien halbherzig und unbefriedigend gelöst.

Die Drau trägt auch die Spuren des Kroatischen Unabhängigkeitskrieges: im Terrain drohen noch Minen; die Grenzen zwischen Kroatien einerseits und Serbien – Montenegro sind noch nicht festgelegt.

Wegen all dieser historischen Hypothesen hielt sich in der Kärntner Bevölkerung hartnäckig die Vorstellung von einer Unruhezone südlich der Karawanken. Dies änderte sich auch nicht, als Jugoslawien dem Wiener Staatsvertrag vom 15. Mai 1955 beitrug und damit die Grenzen des neuerstandenen Österreich, jene vom Tag des Erlöschens Österreichs auf der politischen Landkarte (infolge des Einmarsches Hitlerdeutschlands in Österreich – 13. März 1938) anerkannte. Territoriale Ansprüche musste (und muß) Österreich von seinem/seinen südlichen Nachbarn seither nicht mehr fürchten, ganz besonders nicht seit Slowenien und Kroatien völkerrechtlich anerkannte Staaten sind, die sich zu den Grundlagen des Völkerrechtes, zu Unverletzlichkeit der Grenzen, gewaltloser Konfliktlösung und Rechtsstaatlichkeit bekennen.

Die Herausforderung, welche der Raum südlich der Karawanken heute an Österreich stellt, sind die gleichen, mit denen sich der ganze europäische Kontinent, ja die gesamte globalisierte Welt auseinandersetzen müssen: Die drohende Umweltverschmutzung und Zerstörung des natürlichen Lebensraumes sind nur eines der weltumspannenden Probleme, aber ein sehr wesentliches, handelt es sich doch um die vitalen Notwendigkeiten einer menschenwürdigen Existenz. Von der erfolgreichen Bewältigung hängt es ab, ob die Menschen in ihrer angestammten Heimat eine lebenswerte Existenz genießen oder sich zum Verlassen ihrer Heimat genötigt sehen. Die Republik Kroatien und die Republik Slowenien haben vom Vorgängerstaat ein unheilvolles Erbe wirtschaftlicher Fehlentscheidungen und vernachlässigten Umgangs mit natürlichen Ressourcen und Volksvermögen übernommen. Daher belasten heute die bilateralen Beziehungen der beiden neuen Republiken mit Österreich und den anderen Nachbarstaaten ein sicherheitstechnisch problematisches und administrativ konfliktträchtiges Kernkraftwerk (Krško), die Endlagerung des Atommülls, Wasserkraftwerke mit fragwürdiger Umweltverträglichkeit in grenznahen Bereichen, Hochwasserschutz, mangelnde Transparenz bei Katastrophenfällen u.ä. Die Sorge um eine umweltverträgliche Entwicklung, die langfristige Gewährleistung der Versorgung mit Energieträgern und die Sorge um Lebensqualität sind heute prioritäre Aufgaben aller Regierungen im Drauraum. Im vorliegenden Artikel setzt sich die Autorin mit der Erfüllung dieser Aufgaben auseinander und misst an ihnen die Qualität der Beziehungen im Drauraum heute.

I. DIE DRAU – KONFRONTATION VON ÖKOLOGIE UND WIRTSCHAFT

I.1. QUELLE SAUBERER UND ERNEUERBARER ENERGIE

Im Oberlauf, im italienischen und im Osttiroler Pustertal ist die Drau noch ein „junger“, ungestümer Gebirgsbach, geeignet für Wildwassersport, aber nicht zur wirtschaftlichen Nutzung der Wasserkraft. Im südlichen Kärnten aber reiht sich Kraftwerk an Kraftwerk, erbaut in den Jahren des wirtschaftlichen Aufschwungs, ab 1955. Die österreichischen Draukraftwerke speisen das gesamte Kärntner Stromnetz und versorgen auch die Österreichischen Bundesbahnen mit Energie. Mit Stolz verweist der Dachverband der österreichischen Wasserkraftwerke („Verbund“) darauf, dass im Umfeld der von ihr erbauten Wasserkraftwerke die Gefahr von Überschwemmungen praktisch beseitigt wurde.

Die Sozialistische Föderative Republik Jugoslawien ließ an der Drau in Slowenien Wasserkraftwerke errichten. Die Republik Slowenien hat sie fertiggestellt. Die Drau ist der wichtigste slowenische Energiespender.

In Kroatien wurde zur Zeit des ehemaligen Jugoslawien an der Drau nur ein Wasserkraftwerk errichtet (Donja Dubrava). Die Katastrophe von Tschernobyl (der Tag der Fertigstellung dieses Manuskriptes ist der 20. Jahrestag dieses Super-GAU) brachte ein Umdenken in der Energiepolitik Jugoslawiens; er kann meiner Meinung nach als die eigentliche Geburtsstunde auch der politischen Opposition im ehemaligen Jugoslawien betrachtet werden.

Die Republik Kroatien hat die internationalen Dokumente über Umweltschutz und nachhaltige Entwicklung mitunterzeichnet und sie in ihre Gesetzgebung und strategische Planung eingebaut.

Daher wird die Nutzung der Wasserkraft als sauberer und erneuerbarer Energiequelle von der Kroatischen Elektrizitätsverwaltung hohe Bedeutung zugemessen und eine Steigerung des Anteils an Wasserkraftwerken in der Energiegewinnung auf 50% angestrebt (während Wärmekraftwerke ein Drittel der benötigten Energie und der Import die restlichen 20% decken sollen). Vor allem soll die Abhängigkeit von ausländischen Energielieferungen möglichst klein gehalten werden.

I.2. DER EINWAND DER ÖKOLOGEN – DIE KROATISCHE PODRAVINA IST JETZT SCHON ÖKOLOGISCH GEFÄHRDET.

Die Podravina gilt als eines der letzten Naturreservate mit wenigen noch erhaltenen Auwäldern und einem Überschwemmungsgebiet, das zahlreichen gefährdeten Tier- und Pflanzenarten Lebensraum bietet. Die Kraftwerkspläne der Kroatischen Elektrizitätsverwaltung würden dieses Augebiet und damit die Artenvielfalt dieses Lebensraumes zerstören. Das Kraftwerk Donja Dubrava hat schon einen großen Teil des einstigen 300 km langen Waldgürtels „gekostet“; der Bau des geplanten Kraftwerkes „Novo Virje“ würde das Ende dieses geschützten Lebensraumes bedeuten.

Aber nicht nur die Artenvielfalt und ein spezifischer natürlicher Raum sind in Gefahr. Jedes Kraftwerk wirkt sich nach Meinung von Ökologen – welche von biologischen Untersuchungen bestätigt werden – nachträglich auf die Bodenqualität und den Grundwasserspiegel aus.

In diesen Wäldern wurde auch durch langjährige illegale Sand- und Kieselgewinnung aus dem Flussbett und durch Flussbettregulierung nicht wiedergutmachender Schaden angerichtet.

I.3. ÖSTERREICH – HILFE BEI DER RETTUNG DES ÖKOSYSTEMS „DRAU“

Österreich hat Erfahrungen mit dem Konflikt zwischen Ökologen und der Wirtschaft: Dramatisch brach dieser Konflikt aus, als der Bau des Wasserkraftwerkes in der Hainburger Au in Angriff genommen wurde und sich in den Dezembertagen 1984 Umweltaktivisten den Holzfällern, Bauarbeiten und der Gendarmiere entgegenstellte; die Geburtsstunde der politischen Umwelt- und Grünbewegung in Österreich ist die Weihnachtsnacht 1984.

Der Österreichische World Wildlife Funds (WWF Austria) bietet daher den kroatischen Umweltaktivisten der „Drau-Liga“, einer Sammelbewegung von lokalen Nichtregierungsorganisationen zum Schutz der gefährdeten Flusslandschaften an Drau, Mur, Save und Donau logistische und materielle Hilfe.

Auch Ungarn ist daran gelegen, dass das Grenzgebiet in Kroatien ökologisch geschützt wird, da Ungarn bereits 1990 von seinen Projekten zur Nutzung der Wasserkraft an der Drau und an der Donau zurückgetreten ist. Ungarn hat die Republik Kroatien 1996 offiziell davon unterrichtet, dass es die noch mit Jugoslawien vereinbarten Wasserkraftwerke nicht realisieren werde. In Westungarn wurde ein „Nationalpark Donau-Drau“ proklamiert, der Teil des von der Europäischen Union geförderten Schutzgebietes „Donau-Karpatenraumes“ ist. Die ungarischen Zupane im Nationalpark „Donau-Drau“ bieten den kroatischen Gespanschaften und Umweltaktivisten moralischen und politischen Rückhalt im Widerstand gegen die kroatische Atom-Lobby und lässt die offiziellen Stellen wissen, dass der Bau des geplanten Kraftwerkes „Novo Virje“ in Ungarn nicht mit Zustimmung rechnen könne.

Die Kroatische Elektrizitätswirtschaft (HEP) wirft Ungarn vor, mit der Ablehnung des kroatischen Kraftwerksbaus die Entwicklung Kroatiens bremsen zu wollen. Die kroatischen Umweltaktivisten werden von HEP verdächtigt, Opposition um der Opposition betreiben und den Status quo einzementieren zu wollen. Ihre Experten sind überzeugt, dass Wasserkraftwerke ökologisch sind. Im Hochwasserschutz hätten sie sich bewährt; es komme darauf an, die gesamte Kette von Kraftwerken an der Drau fertigzustellen, weil das gesamte Kraftwerkssystem auf Multifunktionalität angelegt sei und in vollständigem Zustand seine Aufgaben bei der Stromgewinnung, beim Schutz des Grundwassers und bei der Hochwasservorsorge leisten könne. Darüber hinaus fungierten Kraftwerke heute als Freizeit- und Erholungszonen für den Menschen und für die Tier- und Pflanzenwelt. Sie stützen sich in dieser Argumentation auf den bereits seit Jahren bestehenden „Drau-Fahrradweg“, der von der kroatisch-slowenischen Grenze an durch die Dörfer und Städtchen, teilweise am Draufer entlang führt und ein wichtiger Baustein eines – noch nicht ganz abgerundeten – Tourismusangebotes ist. Der Drauradweg – ein europäischer, in den europäischen Fahrradkarten als „R1“ bezeichnet – führt auch von der Quelle der Drau entlang ihren Ufern bis Maribor (366 km). Das Stück von Maribor bis zur slowenischen Grenze bei Ljubljana sollte von Slowenien ausgebaut werden, um einen Anschluss zum kroatischen Drauweg „Dravska ruta“ zu erhalten; es dürfte kaum technische Schwierigkeiten geben; das Problem scheint im mangelnden politischen Willen zu liegen.

Der Streit zwischen Ökologen und den Energietechnikern wird auf hohem Niveau und mit beachtlichem argumentativen Einsatz geführt. Eine Entscheidung kann in diesem Streit vermutlich nur mit metadisziplinären Überlegungen einer Umweltethik getroffen werden.

Das vom Österreichischen World Wildlife Funds unterstützte Bemühen um den Erhalt der Auwälder bezieht auch den Kroatischen Nationalpark Kopački rit mit ein: Zum einen, weil er sich im Mündungsbereich der Drau befindet und damit auch noch zum geplanten Bioreservat gehören kann, welches den kroatischen Teil der Podravina und den ungarischen Teil, langfristig auch Slowenien und Serbien – Montenegro umfassen soll. Doch dies ist noch „Zukunftsmusik“:

im Falle von Serbien und Montenegro müssen die Staatsgrenzen festgelegt, die „Grenzbalken im Kopf“ abgetragen, die Vorbehalte ausgeräumt werden. Slowenien verfolgt in seiner Umwelt- und Energiepolitik eigene Wege und stellt die nationalen Interessen noch immer vor jene der Gemeinschaft: so will es die acht neuen Kraftwerke in Grenznähe bauen, gegen welche sowohl die kroatischen Gespanschaften wie auch die ungarischen Komitate wegen der Grenznähe Einspruch erheben.

III. GRENZÜBERSCHREITENDE ZUSAMMENARBEIT - EUROPAREGIONEN

III.1. PROJEKTE DER EUROPÄISCHEN UNION FÜR DIE DRAU-REGION (DRAVA – RIVER – BASIN):

Während Mitgliedsstaaten der Europäischen Union (in diesem Fall Slowenien mit seinem Programm zum Ausbau von Kraftwerken in Grenznähe) ihren nationalen Interessen Vorrang vor dem Geist der Gemeinschaft geben, fördert die Europäische Union die grenzüberschreitende Zusammenarbeit. Gerade im Bereich des Umweltschutzes in der Drauregion gewährt die Europäische Union finanzielle und technische Unterstützung unter Einbeziehung auch des Savebeckens (Drava – River – Basin – Project) im Rahmen ihrer Förderungsprojekte für grenzüberschreitende Zusammenarbeit INTERREG A. Es handelt sich um ein Pilotprojekt, das wegweisend für den gesamten Raum der Europäischen Union werden soll: Die Gewährleistung von sauberem Wasser aus den Flüssen mit Wasserkraftwerken für eine Region mit hoher Bevölkerungsdichte. Österreichische Unternehmen arbeiten derzeit gemeinsam mit dem renommierten österreichischen Forschungsinstitut JOANNEUM RESEARCH aus Graz an den Machbarkeits- und Umweltverträglichkeitsstudien. Parallel dazu führt die Europäische Union ein weiteres Projekt im Drau-Save-Becken durch: Die Abfallbewirtschaftung mit besonderer Berücksichtigung der ökologischen Verträglichkeit für die Flüsse und die Trinkwasserversorgung . Auch hierbei sind österreichische Firmen mit dem genannten Grazer Institut beteiligt.

III.2. DIE ZUKUNFT DER EUROPÄISCHEN ZUSAMMENARBEIT AN DER DRAU

Bereits im Jahre 1998 gründeten die kroatischen Gespanschaften an der Drau mit der ungarischen Region Baranja eine Euroregion, eine Form der grenzüberschreitenden Zusammenarbeit, die keine eigene Rechtsperson ist und derzeit überhaupt mehr demonstrativen Charakter als praktische Bedeutung hat. Diese Euroregion dehnte sich in den darauffolgenden Jahren sogar bis in die bosnischen Kantone an der Save und auf die woiwodinischen Städte aus. Die bis zum Jahre 2005 konzipierten Kooperationsprojekte der neuen „Euroregion“ beziehen sich auf eine Vielzahl von Lebensbereichen (öffentliche Verwaltung, Wirtschaft, Bildung, Kultur, Sport, Gesundheit, Umweltschutz) und verpflichten die Unterzeichner, auf das gemeinsame Interesse Bedacht zu nehmen. Auch im Bereich der Energiewirtschaft soll das Gemeinschaftsinteresse bestimmend sein. Angesichts der tatsächlichen Differenzen um die Gewährleistung der Energieversorgung und des Umweltschutzes sind diese Projekte bestenfalls Absichtserklärungen.

DIE LEHREN DARAUS: DIE ENERGIE IN GRENZÜBERSCHREITENDE ZUSAMMENARBEIT KANALISIEREN!

Die Hyperproduktion von „Euroinitiativen“ und „Euroregionen“ entspringt dem Enthusiasmus von Aktivisten; sie sind begrüßenswert, insofern sie die Bevölkerung motivieren, sich für den eigenen Lebensraum im engeren, aber auch im weiteren, grenzüberschreitenden Sinn zu engagieren. Die Politik in den Euroregionen spiegelt allerdings die Verhältnisse in den EU-Mitgliedsstaaten wieder: die Vorherrschaft nationaler Interessen und Egoismen, die Interessensdivergenzen der einzelnen Mitgliedsstaaten und jene zwischen den Regierungen und den Bürgern.

Politiker verwenden gerne Brücken als Metapher für „Friedensbrücken“: In der Draustadt Villach trägt eine der europaweit architektonisch schönsten Brücken diese Bezeichnung. Die noch immer unbefriedigende Intensität der grenzüberschreitenden Zusammenarbeit (eine der Ursachen mögen die Sprachbarrieren sein) müsste doch mit dem guten Willen aller Seiten überwunden werden können, zumal die Interessen der Menschen in allen Regionen und Staaten an der Drau gleich sind: Die Erhaltung einer einzigartigen Natur- und Kulturlandschaft und die Verbindung dieses Ziels mit der nicht weniger wichtigen Suche nach verträglichen, erneuerbaren, sauberen Energiequellen. In diesem Sinn soll der Aufsatz dazu motivieren, die Zusammenarbeit der Drauländer- und Regionen zu vertiefen.

PREKMURSKI PROTESTANTI V 18. STOLETJU IN NJIHA IZSELITEV V ARTIKULARNE KRAJE NA MADŽARSKEM *ÜBERMURPROTESTANTEN IM 18. JH. UND IHRE AUSWANDERUNG IN DIE ARTIKULARORTE IN UNGARN*

Mr. sc. Franc KUZMIČ

Pokrajinski muzej

Murska Sobota

Slovenija

Primljeno / Received: 18. 8. 2006.

Prihvačeno / Accepted: 3. 11. 2006.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC 262.2 (497.5)

Stručni rad

Professional paper

POVZETEK

18. stoletje je bilo obdobje, ko so se morali protestanti, pripadniki evangeličanske in kalvinske veroizpovedi iz Prekmurja umakniti na tuje, in sicer zaradi premoči katoliške cerkve in veleposestniške gosposke. Nekateri so se izselili v artikularni kraj Šurd v županijo Somogy, južno od Velike Kaniže. Leta 1718 je tja odpotovalo prvih 14 slovenskih evangeličanskih družin in se tam naselilo. Dobili so neobdelana grofovska zemljišča. Tako naj bi se Prekmurci sredi 18. stoletja naselili v vsaj 12 naseljih med Veliko Kanižo in Csurgo. Med njimi so delovali tudi vidni duhovni delavci, med njimi Števan Küzmič in Mihael Bakoš. Pomembno vlogo je prav tako imel artikularni kraj Nemes Csó v Železni županiji, kakor tudi kraj Tarany. Iz teh krajev je pozneje izšlo več vidnih izobražencev. Razpršenost protestantskega življa je pripomogla tudi k nastanku prekmurske protestantske književnosti. Tako so protestanti v doglednem času dobili vse temeljne knjige tako za verske potrebe, kakor tudi za šolo. Torej je bilo 18. stoletje za prekmurske protestante obdobje kar velikih preizkušenj z več vidikov.

Ključne riječi: protestanti, Prekmurje (Slovenija), 18. stoljeće, artikularni krajevi

Keywords: protestants, Prekmurje (Slovenia), 18th Century, articular places

Največji veleposestniki v 18. stoletju v Železni županiji so bili Batthyányji. Z doto hčerke družine Széchy Eve Poppel so si pridobili polovico gospostva v Murski Soboti in Rakičanu, gospostva v Dobri, del gornjelendavskega gospostva, ki so ga pozneje priključili h gospostvu v Murski Soboti in Rakičanu.

Družina Batthányi je imela leta 1767 v Železni županiji deset gospostev, v nekaterih vaseh pa manjše dele posesti, vsega 64.918 oralov. General Ferenc Nádasdy se je poročil z dekletom iz družine Széchy in si pridobil del gornjelendavske posesti Széchyjev. Ob davčni rektifikaciji je imel 16.386 oralov. Lastnica gornjelendavskega gospostva je bila vdova grofa Lipóta Nádasdyja. Drugi del gornjelendavskega gospostva Széchy, t.j. Murska Sobota in Rakičan, je kupil grof Péter Szapary leta 1687 od grofa Ferenc Kéryja in njegove soproge Julije Széchy in je leta 1767 imel 4507 rektifikacijskih oralov.¹

¹ Az urbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terezia korában, I Dunántul, Budapest 1970, 14, 267-268 – povzeto po Marija Kozar-Mukič: Podatki o načinu življenja prekmurskih Slovencev v 18. stoletju. Zbornik soboškega muzeja 4. Murska Sobota (Pokrajinski muzej) 1995, str. 77-78.

Ozemlje Dolnje Lendave in spodnji del Dolinskega je imela v posesti rodbina Esterházy. V začetku 18. stoletja so začeli Esterházyji urejevati in utrjevati odnose s podložnimi kmeti in kraji, ki so bili v 17. stol. v celoti ali v veliki meri požgani, porušeni, prebivalstvo pa uničeno. Začeli so tudi z novimi kolonisti. Tudi patronat nad župnijami v dolinskem delu Prekmurja je imela rodbina Esterházy. V nemirnem 17. stol. so veliko pretrpele tudi cerkvene zgradbe. Lendavska cerkev je bila leta 1683 zelo prizadeta, in leta 1751 na novo pozidana.

To je obdobje, ko je začela vladati tudi Marija Terezija (1717-1780) in pozneje njen sin Jožef II.. Na prestolu je bila od leta 1740. Po vojni s Prusijo, v kateri je izgubila leta 1747 Šlezijo, je začela v avstrijskih deželah z reformami, ki so vpeljevale državno upravo in s tem ustvarjale moderno državo. Zaradi nove davčne politike se je začela s prosvetljenjskimi reformami vtikati v razmerja med fevdalci in kmeti, s čimer se je družbeni položaj kmetov izboljšal. Pri novem upravnem in kulturnem življenju je pospeševala centralizacijo in nemški jezik. V duhu idej razsvetljenstva in potreb gospodarstva je uvajala osnovno šolstvo. Pri nenemških narodih se je začel zaradi tega nacionalni preporod. Od leta 1760 je bil v habsburških deželah sovladar sin Jožef II, ki je v prosvetljenjskih reformah šel še dalje.

To je bilo obdobje, ko so se morali protestanti, tj. pripadniki evangeličanske in kalvinske veroizpovedi iz Prekmurja umakniti, in sicer zaradi premoči katoliške cerkvene in veleposestniške gosposke.

Nekateri so se izselili v artikularni kraj Šurd v županiji Somogy, južno od Velike Kaniže. Grofica Marija Magdalena Drašković, čeprav katoličanka, a po rodu iz evangeličanske družine Nadasdyjev, jim je dovolila naseliti se na njenem posestvu blizu Šurda in odstopila pusto Liszo, kar se je zgodilo 3. julija 1718. Še isto leto je odpotovalo tja 14 slovenskih evangeličanskih družin iz Železne županije in se tam naselilo. Zatem so sledile še druge družine, kjer so tudi grofje Festeticsi prepustili izseljencem neobdelana zemljišča.

Sicer pa so protireformacijski ukrepi v prvi polovici 18. stoletja zajeli tudi Šomodsko županijo, a je vseeno tja gotovo privabljalo prekmurske protestante tudi delovanje prekmurskega učitelja in bogoslužnega pomočnika Andreja Arvajia, ki je deloval v Šurdu. V kroniki beksinskega arhidiakonata se v Šurdu v obdobju 1733 – 1742 omenja "luteranski predikant iz Železne županije", ki je sklepal mešane zakone in krstil otroke.²

Naselitev na neobdelanih predelih je bila tudi v skladu z državno politiko, ki je pospeševala kolonizacijo v tista območja ogrskih dežel, ki so bila po vojnah s Turki nenaseljena.

Zgodovinarji menijo, da so se Prekmurci sredi 18. stoletja naselili vsaj v 12 naseljih v Šomodski županiji, in sicer med Veliko Kanižo in Csurgo. Naselili pa so se tudi v Taranyu. Tako so v županiji Somogy nastale slovenske evangeličanske vasi: Miháld, Sand, Path, Puszta, Sz. Péter, Bükösd, Sz. Pál, Porrog, Sz. Király, Berény in Vése. Vse te vasi so pripadale k evangeličanski verski občini Šurd in tam imele tudi svojo šolo. Sprva so bili v Šurdu madžarski evangeličanski duhovniki, pozneje pa Slovenci, med njimi Adam Berke (1751-1755), Števan Küzmič (1755-1779) in Mihael Bakoš (1779-1784), ko je ta odšel v Prekmurje in po tolerančnem patentu, ki se je v Prekmurju začel uresničevati leta 1783, začel organizirati evangeličansko občestvo in za pastora v Križevce v Prekmurju. V Šurd se je vrnil leta 1790 in ostal v Šurdu vse do smrti 1803. leta.

Ko je cesar Karel VI. Uredil vojne razmere s Turki³, ni prav nič skrival svoje protireformacijske politike, katero je potem nadaljevala Marija Terezija.

² Franc Šebjanič, *Protestantsko gibanje panonskih Slovencev*. Murska Sobota (Pomurska založba) 1977, str. 49-50.

³ Po dvehletnem uspešnem vojskovanju (1716-1718) je namreč kralj Karel VI. sklenil 21. 7. 1718 s Turki v Požarevcu mir. S tem je bila vsa Madžarska rešena Turkov, toda podrejena Habsburžanom.

Kralj je leta 1731 izdal resolucijo Carolina resolutio,⁴ ki je obnovila zakonske člene za protestante neugodne protireformacijske določbe.⁵

Resolucija je dovoljevala zemljiškim gospodom obdržati patronate nad protestantskimi vasmi. Verski obredi so bili dovoljeni protestantom le v artikularnih krajih.

Protestanti so lahko obdržali osnovne šole, medtem ko višje le s kraljevim dovoljenjem.

Kraljev namen je bil protestantom zadati poslednji udarec. Vseeno pa je del katoliške duhovščine menil, da je resolucija do protestantov preveč popustljiva.

Tako so bile v Prekmurju novembra 1732 odvzete evangeličanom še zadnje verske občine na Goričkem, in sicer Hodoš s štirimi vasmi, Gornji Petrovci (Sv. Trojica) z več kot 13 vasmi, Kančevci (Sv. Benedikt) z 12 vasmi in Selo s šestimi vasmi.⁶

Sedaj je za prekmurske protestante nastopilo je obdobje moralne preizkušnje, ki je trajalo pol stoletja, vse do tolerančnega patenta, ki je bil v Prekmurju realiziran leta 1783.

Tisti protestanti, ki so ostali doma, so poskušali uveljavljati svoje pravice. Med njimi je tudi prošnja, ki so jo posredovali okrog leta 1740 graškemu (gornjelendavskemu) zemljiškemu gospodu Leopoldu Nádasdyju. Prosili so ga, da bi na najbolj primernem kraju izposloval vnovično vzpostavitev cerkve s šolo in duhovnikom. V zahvalo bi izkusil vsakodnevno "množitev tlačanov" in povpraševanje po njegovem vinu.

Namesto, da bi Marija Terezija prekmurskih protestantom uresničila željo po vsaj eni župniji, je raje ustanovila leta 1777 na novo škofijo v Sombotelu, ki je pokrivala celotno Prekmurje. Prvi škof J. Szily je prekmurskih katoličanom celo oskrbel najosnovnejše knjige, da bi tako preprečil vpliv oz. uporabo prekmurskih protestantskih knjig.

Poslej so v Prekmurju preostali živeči protestanti lahko hodili k bogoslužjem v artikularne kraje Nemes Cso, Nemes Dömölk⁷ in Šurd, v tega poslednjega največ.

Razpršenost protestantskega življa pa je v teh časih začela povezovati tiskana beseda.

Že leta 1715 je Ferenc Temlin prevedel in izdal Lutrov Mali katekizem. Čez deset let je izšel prvi abecednik v prekmurščini, in sicer protestantski, Abecedarium Szlowenszko.

V artikularnem kraju Nemes Csó, ki leži med Köszegom in Sombotelom, je v letih 1736 do 1750 deloval kot učitelj "slovenskega naroda" in kantor nemške evangeličanske cerkve Mihael Sever, doma iz Vaneče v Prekmurju, ki je sestavil nekakšen večnamenski učbenik Red zveličanstva, ki je izšel leta 1747 v Halleju na Saškem v Nemčiji.⁸

Severja je v Nemes Csóju potem nasledil Števan Küzmič, ki je učiteljeval v tem kraju v letih 1751-1755, ki je bil v teh letih zelo plodovit pisec na vzgojno izobraževalnem področju. Izdal je Slovenski mali katekizem (1752), Abecednik (1753), Madžarska aritmetika in pogovori (Colloquia) o sedmero veroizpovedanjih (?), Vöre krščanske kratki navuk (1754).⁹

Vsaj blizu 20 prekmurskih šolarjev je obiskovalo v obdobju več deset let šolo v Nemes Csóju; čeprav to število ni veliko, je pa zelo pomembno, da so se pozneje po končanih študijih vračali med svoje rojake kot pastori in učitelji ter postali vplivni dejavniki.

⁴ Erik Molnár, Magyarország története. Budapest 1971, str. 337; Révai Nagylexikon. Budapest 1912, zv. IV, str. 293.

⁵ Resolucija je tvorila člene XXV in XXVI iz leta 1681, XXI iz leta 1687, Explanatio iz leta 1691 in še nekatere druge določbe.

⁶ Sándor Payr, Dunántuli evangélikus Egyházkerület története. Sopron 1924, str. 268.

⁷ Danes se imenuje ta kraj Celldömölk in je na vzhodnem robu Železne županije.

⁸ Učbenik je v prvi vrsti namenjen "drobni deci" v šoli, obenem pa tudi pripomoček za branje, molitvenik in pesmarica in glavni členi vere v obliki vprašanj in odgovorov (katekizem). Prim. Vilko Novak, Izbor prekmurskega slovstva. Ljubljana, (ZKD) 1976, str. 46.

⁹ Niki Brumen, Bibliografija Štefana Küzmiča, v: Zbornik Štefana Küzmiča. Murska Sobota (Pomurska založba) 1974, str. 136

Prekmurški protestantski učitelji in duhovniki, ki so potem večinoma delovali v diaspori, so se v tem času šolali na bratslavskem evangeličanskem liceju, ki je bil pietistično usmerjen.¹⁰ Jan Čaplovič glede tega prihaja do ugotovitve: "Bratislava... je skrbela za najmanjšo slovensko evangeličansko cerkev, za podonavske Slovence. Z nudenjem pomoči slovenskim evangeličanskim duhovnikom pri delu med razkropljenimi evangeličani Slovenci in izdajanjem knjig za njih, je delala to, kar je v velikem obsegu delalo veliko pietistično središče Halle. Predvsem je to opravljala zaradi cerkvenih interesov, posredno pa je to vplivalo tudi narodnostno na ogrske Slovence.

Slovenski študentje v Bratislavi torej niso dobili samo višjo izobrazbo, ampak tudi pripravo in spodbudo za svoje bodoče delo med ogrskimi Slovenci v narodnem jeziku in duhu. Tako je bratslavski licej odigral že v 18. stoletju pomembno vlogo pri ustvarjanju regionalne slovenske književnosti in indirektno tudi glede nacionalne zaščite ogrskih Slovencev."¹¹

Predstavniki evangeličanske župnije v artikularnem kraju Šurdu so 12. maja 1755 Števana Küzmiča povabili za duhovnika¹², saj se je takratni duhovnik Adam Berke s svojimi dejanji onemogočil.

V lokalni cerkveni kroniki je namreč zapisano, da je Küzmič "s svojim pravilnim učiteljevanjem zvesto služil tudi prekmurškemu življu".

V pastorja je bil posvečen v Tétu, slovesnosti so se udeležili cerkveni in šolski predstavniki, med njimi tudi Küzmičev usmerjevalec pastor Janoš Szabo – Sartorius iz Nemes Csója¹³, pastor v letih 1729-1756 v Nemes Csóju, sicer pa tudi izredno ploden madžarski protestantski pisec.

Küzmič je v tem narodnostno mešanem območju (Madžari, Hrvati, Nemci, prekmurški Slovenci) ob dokaj šibki gmotni podlagi razvil intenzivno cerkveno organizacijsko delo. Seveda je nadaljeval s prevajanjem. Lotil se je prevoda Nove zaveze v prekmurščino, ki je izšla 1771, zbiral, preurejal in prevajal je cerkvene pesmi v prekmurščino in tako pripravljaj prvo protestantsko pesmarico v prekmurščini, a je ni dokončal. Po njegovi smrti je to delo prevzel in opravil Mihael Bakoš.¹⁴

Seveda so ga že takoj na začetku doletele številne ovire. Kmalu po njegovem prihodu, še istega leta, je katoliški župnik iz sosednjega Sz. Mihaela organiziral nanj fizični napad. Zvrstili so se tudi oblastveni posegi. Med njimi je bilo zasliševanje v Breznici (madž. Berzence) leta 1757.¹⁵

Najzaznavnejši preselitveni tok iz Prekmurja na Šomodsko pa je gotovo vezan za obdobje delovanja Števana Küzmiča. Zadolžen je bil tudi za legradsko versko skupnost in je tako oživil versko dejavnost v materinskem jeziku v takratnih krajih s slovenskim in hrvaškim življem.

¹⁰ Prim. Jan Čaplovič, Studiranje slovenskih protestanta u Bratislavi. Zbornik Štefana Küzmiča. Murska Sobota (Pomurska založba) 1974, str. 76-88.

¹¹ Jan Čaplovič, n. d., str. 84-85.

¹² V pismu so med drugim zapisali: "Glede na spoznanje, ki izvira iz priporočil humanih ljudi in častitih očetov in ki se nanaša na modro znanje vaše milosti o Jezusu Kristusu in o drugih nebeških stvarih, na vašo resnično učenost in prav tako na poštino, ponižno in vzorno življenje, smo s pozivnim pismom, ki je zasnovano na cerkvenem zakonu, želeli vas, milostljivi Štefan Küzmič, pridobiti in zaprositi, in resnično pošteno prosimo, da bi se priklonili božjemu pozivu in prišli k nam v šurdsko in patriotsko cerkev oznanjat čisto božjo besedo, da bi pod vodstvom našega nad vse častitega superintendenta in drugih častnih očetov prevzeli predikatorsko funkcijo, pridigali tako v madžarskem in ko bo treba v slovenskem jeziku, podeljevali sakramente ter nas tako z živo besedo kot tudi z milostnim in Bogu vdanim obnašanjem izobraževali in učili ter blagovolili pripravljati na večno življenje." Prim. Franc Šebjanič, Štefan Küzmič in njegovo delo. Murska Sobota (Pomurska založba) 1976, str. 14.

¹³ Szabo je bil v letih 1729-1756 v Nemes Csóju pastor, sicer pa tudi izredno ploden madžarski protestantski pisec. Franc Šebjanič, Štefan Küzmič in njegovo delo. Murska Sobota (Pomurska založba) 1976, str. 8-9.

¹⁴ Gre za pesmarico Nouvi Graduval (1789).

¹⁵ Franc Šebjanič, Štefan Küzmič in njegovo delo. Murska Sobota (Pomurska založba) 1976, str. 8-9.

V tem času je imela šurdska luteranska šola slovenskega učitelja Janeza Adaniča.

Izseljenci iz Prekmurja, med njimi so bili tudi "brezzemljaši, so videvali v tem novem kraju možnost gospodarskega napredka, izobraževanja svojih otrok in prav tako izpovedovanja svoje verske opredeljenosti".¹⁶

Zaradi obetavnih možnosti za boljše gospodarjenje na opustelih kmetijskih in še neizkrčenih gozdnih površin se je nekaj protestantskih družin, tudi katoliških, preselili v oddaljeni Tarany in dve bližnji madžarski naselji. Ta kraj je cerkveno-upravno pripadal zagrebški škofiji, ki pa je v Taranyu leta 1767 vzpostavila samostojno župnijo, seveda s hrvaškim župnikom, tako so se ti maloštevilni slovenski protestanti pokatoličaniili.¹⁷

Po tolerančnem patentu je skupinsko preseljevanje prekmurskega življa prenehalo. Tako sta konec 18. stoletja delovala dva slovenska pastora, eden v Šurdu, drugi pri Sv. Kralju (Szentkiraly).

Slovenska protestantska kolonija na Šomodskem je v drugi polovici 18. stoletja narasla na blizu 2000 prebivalcev. Tako so bili na primer prekmurski Slovenci v naseljih Porrog, Sand in Iharosberény v večini ali pa številčno enaki madžarskemu prebivalstvu; v drugih krajih so bili v manjšini.

Števana Küzmiča je nasledil njegov rojak Mihael Bakoš. Znano je, da so Küzmiča in Bakoša v znatni meri gmotno in moralno podpirali bratislavski zaščitniki, med njimi je znana Serpiliusova vdova.¹⁸

Tudi iz šomodskega je izšlo nekaj šolancev, med njimi omenimo Davida Novaka, prvega znanega narečnega verzifikatorja.¹⁹

Teh le nekaj okvirno nanizanih stvari bogato izpričuje, da je bilo osemnajsto stoletje za prekmurske protestante močno obdobje preizkušenj z več vidikov. Tudi žrtve so bile velike, predvsem migracijske, vse tudi z dolgoročnimi posledicami.

¹⁶ Franc Šebjanič, *Protestantsko gibanje panonskih Slovencev*. Murska Sobota (Pomurska založba) 1977, str. 50

¹⁷ Marija Kozar Mukič je leta 1988 zvedela od Tünde Dravec, študentke iz Taranya, da v tem kraju in okoliških vaseh govori slovensko še okrog 300 ljudi. Kot etnologinja in slovenistka se je napotila leta 1990 v te kraje in ugotovila, da prebivalci slovenske narodnosti teh krajev govorijo dolinski govor prekmurskega slovenskega narečja. Prim. Marija Kozar-Mukič: *Slovenci v Taranyu*. Zbornik soboškega muzeja 1. Murska Sobota (Pokrajinski muzej) 1991, str. 101.

¹⁸ Samuel Wilhelm Serpilius (1707-1762) je bil ugledni bratislavski pastor in duhovni vodja Števana Küzmiča.

¹⁹ V bratislavskem liceju je nastopil s svojo "Slovensko pesmijo" (Versus vandalici) leta 1774.

ZUSAMMENFASSUNG

Das 18. Jahrhundert war eine Epoche, in der sich die Protestanten, das heißt Angehörige des evangelischen und calvinischen Bekenntnisses wegen der Übermacht der katholischen Kirche und der Großgrundbesitzer aus dem Übermurgebiet in die Fremde zurückziehen mussten. Manche siedelten in den Artikularort Surd in das Comitatus Somogy, südlich von Nagykanizsa aus. Im Jahre 1718 wanderten 14 slowenische evangelische Familien als erste dorthin aus und ließen sich dort nieder. Sie bekamen dort die unbearbeiteten Ländereien der Grafen. In der Mitte des 18. Jahrhunderts sollten sich die Übermurbewohner in mindestens 12 Siedlungen zwischen Nagykanizsa und Csurg niedergelassen haben. Unter ihnen haben auch angesehene geistliche Männer gewirkt, wie Stefan Küzmič und Mihael Bakoš. Eine wichtige Rolle hat auch der Artikularort Nemes Cso im Eisenkomitat, sowie auch der Ort Rarany. Aus diesen Orten sind später mehrere angesehene Gelehrte hervorgegangen. Die Zerstreuung der protestantischen Bevölkerung hat auch zur Entstehung der protestantischen Literatur beigetragen. So haben die Protestanten in einer überschaubaren Zeit alle wichtigsten Bücher für die religiösen Bedürfnisse wie auch für die Schule bekommen. Deshalb war das 18. Jahrhundert für die Übermurgebietprotestanten eine Epoche von Herausforderungen in vielfacher Hinsicht.

PRILOG ISTRAŽIVANJU BAROKNE SAKRALNE ARHITEKTURE PODRAVINE – ŽUPNA CRKVA SV. MARTINA U MARTIJANCU*

CONTRIBUTION TO RESEARCH OF BAROQUE SACRAL ARCHITECTURE OF PODRAVINA – PARISH CHURCH IN MARTIJANEC

Dr. sc. Katarina Horvat-Levaj

Institut za povijest umjetnosti /
Institute for History of art
Ulica grada Vukovara 78
Zagreb

Primljeno / Received: 15. 6. 2006.

Prihvaćeno / Accepted: 3. 11. 2006.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC 72.034 (Martijanec - 497.5-3)

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

SAŽETAK

U okviru bogate graditeljske baštine Podravine, posebno mjesto pripada kasnobaroknoj župnoj crkvi sv. Martina u Donjem Martijancu (1767.-1777.). Podignuta nakon velike poplave Drave (koja je oštetila srednjovjekovnu župnu crkvu), crkva se odlikuje osebujnom kasnobaroknom sintezom longitudinalnog i centralnog prostora. S jedne strane takvo prostorno rješenje nadovezuje se na jednotravejne (četverolisne) crkve koje u sjeverozapadnoj Hrvatskoj podižu štajerski arhitekti, a posebno Josef Hoffer, graditelj obližnje kapele sv. Katarine u Malom Bukovcu (1757.-1758.). S druge strane, kompleksnošću svojih prostornih obilježja župna crkva sv. Martina ukazuje da je mogla nastati po uzoru na longitudinalnu centraliziranu pijarističku crkvu sv. Terezije (1765.-1772.) u novoosnovanom vojnom gradu Bjelovaru. Projekt pijarističkog sklopa nosi potpis G. d' Ustricha, ali svojim se značajkama crkva sv. Terezije uključuje u kasnobarokno-klasicističku sakralnu arhitekturu Beča i Donje Austrije, nalazeći najviše paralela u opusu Matthiasa Gerla. Time je jedna arhitektonska intervencija iz Beča, izvedena na području Vojne krajine (Varaždinskog generalata), doprinijela obogaćenju kasnobarokne arhitekture Banske Hrvatske. Međutim, uz prostorne podudarnosti s bjelovarskom crkvom, u martijanečkoj crkvi ostvarene su i važne inovacije vezane uz konstrukciju integriranog pročelnog zvonika, nošenog impozantnim unutrašnjim pilonima. Za istraživanje isprepletanja različitih utjecaja, simptomatično je da najznačajniju primjenu takve konstrukcije zvonika nalazimo u crkvama Vojne krajine, podizanih potkraj 18. i tijekom prve polovice 19. stoljeća.

Ključne riječi: Podravina, Martijanec, župna crkva sv. Martina, kasni barok, sinteza longitudinalnog i centralnog prostora, integrirani pročelni zvonik

Keywords: Podravina, Martijanec, parish church of St. Martin, late Baroque, synthesis of longitudinal and central spaces, integrated frontal bell-tower.

* Tekst je dio referata Barokna arhitektura Podravine izloženog na znanstvenom skupu Ekohistorija Podravskog višegraničja od 15. stoljeća do cca 1918. godine, koji je održan u Koprivnici (listopad 2003.) u organizaciji projekta Triplex confinium: Hrvatska višegraničja u euromediterranskom kontekstu (voditelj prof. dr. sc. Drago Roksandić), Zavod za hrvatsku povijest Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Povijesnog društva Koprivnica.

Rijeka Drava od osobita je značenja za kulturnu povijest regija koje istodobno dijeli i povezuje. S izvorom u Italiji, te gornjim tokom kroz Austriju i Sloveniju, u svom donjem dijelu zadobiva značajnu ulogu državne granice između Hrvatske i Mađarske. Uz stabilnu longitudinalnu graničnu liniju rijeke, područje uz Dravu bilo je kroz povijest i transverzalno ispresjecano različitim političkim formacijama. Među njima najdramatičnije je svakako širenje Otomanskog carstva, zaustavljeno u 16. stoljeću upravo na liniji koja gotovo po sredini presjeca hrvatsko područje uz Dravu – Podravinu – dok su na mađarskom teritoriju Turci prodrli uz rijeku znatno dalje prema zapadu.¹ Tada započeto isprepletanje jurisdikcija Banske Hrvatske i Vojne krajine također se odrazilo na podjeli prostora južno od Drave, štoviše vojni je teritorij ovdje, nakon oslobođenja šireg panonskog područja od Turaka (1699.), prevladao barijeru rijeke, proširivši se u uskom pojasu i sjeverno od nje.²

Strateška važnost prostora uz donji tok Drave poticala je kroz povijest njegovu pojačanu izgradnju, a složena geopolitička konstelacija nije značila samo razdvajanje, već naprotiv i spajanje različitih kulturno-povijesnih ishodišta, rezultirajući stilsko-tipološki bogatom urbanističkom i arhitektonskom baštinom. Navedena obilježja zamjetljiva su od najranijih povijesnih razdoblja, no ona su postala najjasnije izražena u doba ranoga novog vijeka – tijekom renesanse i baroka.

Nakon srednjovjekovnog procvata, naime, graditeljske se intervencije ponovno inteziviraju u 16. stoljeću radi suzbijanja turskog nadiranja. Unutar primarnog zadatka utvrđivanja postojećih gradova i podizanja novih renesansnih utvrda na cijelom međurječju Save i Drave, prednjači urbano središte Podravine – Koprivnica.³ Sa svojih planiranih pet, a izvedena četiri moderna bastiona nadmašila je samo središte Slavonske granice (krajine)⁴ – Varaždin – koji se prvi u Hrvatskoj utvrđuje bastionima, istodobno s Bečom i Grazom (1544.).⁵ Uz ove zahvate, poticane nakon formiranja Varaždinskog generalata od vojnih vlasti, odnosno Habsburške države, kao inicijator značajnih urbanističko-arhitektonskih pothvata ističe se i hrvatsko plemstvo, napose Zrinski. Svoj posjed u Međimurju osigurali su u 16. i 17. stoljeću nizom utvrda (Čakovec), obuhvativši i lijevu obalu dravske pritoke Mure (Novi Zrin), ali i samu Dravu (Legrad).⁶

Pojačana graditeljska aktivnost dala je potom prepoznatljivo obilježje Podravini tijekom barokne obnove u 17. i naročito 18. stoljeću, a promijenjene povijesne prilike rezultirale su osim fortifikacijskim i kvalitetnim stambenim i sakralnim građevinama, smještenima unutar utvrđenih gradova (Varaždin, Koprivnica, Virovitica), ali i na izvangradskom području.⁷ Kao ranije u renesansi i sada su na teritoriju Podravine glavni naručitelji reprezentativne arhitekture plemstvo (svjetovno i crkveno) i država. Njihov različiti status i podrijetlo ostavili su neizbrisiv trag u

¹ Anđelko Mijatović. "Hrvati i Osmanlijsko Carstvo." iz Ivan Golub (ur.). Hrvatska i Europa. sv. III. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb, 2003., str. 101

² Ibid., str. 105.

³ Milan Kruhek. "Tvrdava u Koprivnici – povijesni i tipološki razvoj." iz Ivanka Reberski (ur.). Koprivnica – grad i spomenici. Odjel za povijest umjetnosti Centra za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb, 1986., str. 25-31.

⁴ O pojmovima "Vojna krajina" i "Vojna granica" vidi u: Drago Roksandić. *Triplex Confinium ili o granicama i regijama hrvatske povijesti 1500-1800*. Barbat. Zagreb, 2003., str. 25-28.

⁵ Andrej Žmegač. Bastioni kontinentalne Hrvatske. Golden marketing, Institut za povijest umjetnosti. Zagreb, 2000., str. 27- 28.

⁶ Ibid., str. 33.

⁷ Anđela Horvat. "Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj." iz Anđela Horvat, Radmila Matejčić, Kruno Prijatelj. Barok u Hrvatskoj. Sveučilišna naklada Liber. Zagreb, 1982., str. 42, 46, 64, 101, 105. Marija Mirković. "Barokna obnova Ludbreškog kraja. Graditeljstvo." iz Ludbreg. Skupština općine Ludbreg. Ludbreg, 1984., str.162. Dragutin Feletar. Kulturno-povijesni spomenici općine Koprivnica. Koprivnica, 1992.

obilježjima podravske barokne arhitekture: one vlastelinske orijentirane primarno prema štajerskom kulturnom krugu, a one krajiške kao dio državnih intervencija Habsburške monarhije. No posebna vrijednost graničnog teritorija uz rijeku, kakva je Podravina, jest upravo u međusobnom prožimanju različitih utjecaja, čime je arhitektura tog kraja postala svojevrsnim fenomenom i u širem prostornom kontekstu. Uz mnogobrojne primjere navedenog trenda, simptomatično je da jedan od najreprezentativnijih arhitektonskih spomenika – župna crkva sv. Martina u Donjem Martijancu⁸ – svoju gradnju u drugoj polovici 18. stoljeća izravno duguje "promjenjivoj čudi" rijeke Drave.

Vlastelinski posjed sv. Martina javlja se u izvorima od 13. stoljeća,⁹ a već u prvom spomenu 1259. godine navodi se i crkva sv. Martina,¹⁰ potvrđena kao župna u prvom popisu župa Zagrebačke biskupije 1334. godine – *Item ecclesia sancti Martini*.¹¹ Epitet "uz Dravu", prisutan već u najranijim dokumentima martijanečkog vlastelinstva,¹² govori o većoj blizini Drave naselju, formiranom uz cestu Varaždin – Ludbreg – Koprivnica, nego što je to danas. Graditi blizu rijeke, od koje se nazire staro korito (južnije položeno od sadašnjega toka Drave),¹³ značilo je u tom nesigurnom razdoblju zaštitu ne samo vlastelinskoj utvrdi (Wasserburgu) nego i srednjovjekovnoj crkvi. Oba žarišta naselja, naime, bila su smještena na karakterističnim povišenim gradištima¹⁴ prema Dravi (sjeverno od ceste) i danas jasno prepoznatljivima u konfiguraciji nizinskog terena, a sličnu dispoziciju u prostoru nalazimo i u susjednom Križovljanu s očuvanom romaničko-gotičkom crkvom sv. Križa.

Pa ipak i tako promišljeni sustav obrane, pojačan gradnjom kaštela u 15. stoljeću, podlegnuo je turskom nadiranju. Ubrzo nakon spomena župne crkve sv. Martina u drugom popisu župa Zagrebačke biskupije 1501. godine,¹⁵ vlastelinstvo s burgom i crkvom opustošili su Turci.¹⁶ Do obnove je došlo tek početkom 17. stoljeća, a shodno nesigurnim prilikama, tadašnji je gospodar martijanečkog vlastelinstva – podban Tomo Mikulić – najprije podigao novi kaštel.¹⁷ Već 1659. godine, međutim, darovnicom kralja Leopolda I. "stari i novi kaštel" u Martijancu prelaze u vlasništvo Gotala.¹⁸ Je li gradnju novih fortifikacija pratila i odgovarajuća obnova crkve, čiji su patroni bili martijanečki plemići, danas se ne može više sa sigurnošću ustvrditi. No svakako je iz izvora jasno da je bila riječ o reprezentativnoj građevini.

⁸ Katarina Horvat-Levaj. "Sakralna arhitektura." iz Katarina Horvat-Levaj, Ivanka Reberski (ur.) Ludbreg – Ludbreška Podravina. Institut za povijest umjetnosti. Zagreb, 1997., str. 133, 292-295.

⁹ Josip Adamček. "Ludbreg i njegova okolica u doba feudalizma." iz Ludbreg. Skupština općine Ludbreg. Ludbreg, 1984., str. 83. Hrvoje Petrić. "Društveni i gospodarski razvoj od srednjeg vijeka do Prvoga svjetskog rata." iz Katarina Horvat-Levaj, Ivanka Reberski (ur.). Ludbreg – Ludbreška Podravina. Institut za povijest umjetnosti. Zagreb, 1997., str. 45.

¹⁰ Porto terra Potey quae Zuhodol dicitur et descendit ad caput Zolonapotok et venti ad magnam viam Varastini, ab occidente est terra Crisiensis filii Zenesae, ubi castrum construxit et vadit prope ecclesiam sancti Martini et transuendo ecclesiam per viam cadit in Chernech potoka per quem circuit ecclesiam sanctae Crucis et terminatur in Vulchuk. Codex diplomaticus. sv. V., str. 133. Prema tome, uz spomen crkve sv. Martina u dokumentu se navodi i obližnja crkva sv. Križa u današnjem Križovljanu (sa sačuvanim romaničkim elementima).

¹¹ Josip Buturac. "Popisi župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. g." iz Starine JAZU 59/1984., str. 74.

¹² U listini zagrebačkog biskupa Ivana (1288.-1295.) koji poklanja županu Nikoli "posjed sv. Martina uz Dravu". Marija Winter. "Iz starije prošlosti Martijanaca." iz Podravski zbornik 77/ 1977., str. 234.

¹³ Ibid.

¹⁴ Željko Tomičić. "Arheološki nalazi." iz Katarina Horvat-Levaj, Ivanka Reberski (ur.) Ludbreg – Ludbreška Podravina. Institut za povijest umjetnosti. Zagreb, 1997., str. 291.

¹⁵ Josip Buturac. "Popis župa ..." (bilj. 11), str. 74.

¹⁶ Josip Adamček. "Ludbreg i njegova okolica ..." (bilj. 9), str. 86.

¹⁷ Ibid., str. 92.

¹⁸ Ibid., str. 93.

Prva kanonska vizitacija iz 1650. godine svjedoči o crkvi građenoj od "kvadratnog kamena" (očito klesanaca) te, što je izuzetak za izvangradske župne crkve tog doba, cijeloj nadstvođenoj¹⁹ (nasuprot praksi natkrivanja broda drvenim tabulatom). Na viši nivo kvalitete crkve također ukazuje podatak o zidanom pjevalištu (umjesto uobičajenih drvenih), a isti izvor navodi i nadstvođenu sakristiju te pročelni toranj na četiri stupa ispred glavnog ulaza.²⁰

Tako uređena crkva nastavila je svoju građevnu povijest i za dolaska novih vlastelinskih patrona – grofova Patačića iz Zajezde²¹ – uvedenih u martijanečki posjed 1746. godine.²² Štoviše, s obzirom na istaknuta arhitektonska obilježja, sigurno bi glavnina njezinih srednjovjekovnih elemenata ostala sačuvana do naših dana, da nije bilo Drave. Izgubivši svoju ulogu prirodne zaštite, neregulirana rijeka koja je u proljeće, zbog topljenja snijega u Alpama, i u svojim donjim tokovima ponekad plavila okolna područja, počela je ugrožavati crkvu sv. Martina. Katastrofalna poplava sredinom 18. stoljeća, kako to doznajemo iz župne spomenice,²³ bila je presudna da se 1767. godine započne s gradnjom nove, također kamene, crkve na sigurnijoj lokaciji.²⁴ U skladu s baroknim poimanjem prostora, te po uzoru na barokni Patačićev dvorac u Martijancu, izabrana je markantna povišena pozicija južno od ceste. Iako to više u baroku nije bilo pravilo, crkva je orijentirana svetištem prema istoku, čime je njezino reprezentativno zapano pročelje postalo izloženo udaljenim vizurama iz glavnog prilaznog smjera od strane Varaždina.

Sretnim spletom okolnosti, uz uobičajene naručitelje sakralne arhitekture na vlastelinskim posjedima – feudalne patrone, u ovom slučaju velikog župana virovitičkog Ljudevita Patačića i njegova sina Ivana, križevačkog velikog župana²⁵ te župnika Matiju Vagjona – za gradnju nove crkve sv. Martina posebno se založio i jedan visoki crkveni dostojanstvenik – zagrebački kanonik i naslovni beogradski biskup Antun Zlatarić – koji je svoju prestižnu karijeru započeo kao župnik u Martijancu.²⁶ Je li baš on izabrao projektanta ili je to učinio netko od Patačića, ostaje zasada otvoreno. No u svakom slučaju ostvareno je velebno zdanje koje je od samog početka kod vizitatora izazivalo divljenje. Tako je godinu dana nakon početka gradnje (1768.) do polovice podignuta crkva u vizitaciji pohvaljena zbog "elegantnih oblika i proporcija",²⁷ da bi nakon dovršenja svodova 1771. godine²⁸ i zvonik bio 1778. godine okarakteriziran kao elegantissimus, a oratorij zapažen kao "zgodno i elegantno postavljen iznad sakristije".²⁹ Još u tijeku radova 1775. godine župnu je crkvu posvetio biskup Zlatarić,³⁰ a potpuno dovršenu i oslikanu građevinu

¹⁹ Nadbiskupski arhiv Zagreb (dalje: NAZ). Kanonske vizitacije (dalje: Kan. viz.), protokol (dalje: prot.) 89/I., str. 62.

²⁰ Ibid. Jednaki opis crkve donosi i vizitacija iz 1680. godine (uz spomen drvenog trijema ispred bočnog ulaza). Prot. 90/II., str. 14. U vizitacijama 1700. i 1714. godine ističe se patronat plemenite obitelji Gotal. Prot. 91/III., str. 22. Prot. 92/IV., str. 241.

²¹ Josip Matasović. "Prilog genealogiji Patačića." iz Narodna starina 24/1930., str. 426. Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Spisi obitelji Patačić, kut. I-IV.

²² Martijanečki posjed pripadao je barunima Gotalima do smrti Gabrijela Gotala 1740. godine. Potom je Martijanec zauzeo kraljevski fisk, ali je već 1746. dodijeljen grofu Ivanu Patačiću. Hrvoje Petrić. "Društveni i gospodarski razvoj ..." (bilj. 9), str. 50.

²³ Spomenica župe sv. Martina. Župni dvor u Donjem Martijancu.

²⁴ Godine 1768. vizitator navodi da se (budući da je stara crkva porušena) gradi nova "na terenu kurije", tj. župnog dvora, koji se i danas nalazi u blizini kasnobarokne crkve. NAZ. Kan. viz., prot. 99/XI., str. 75.

²⁵ Ibid. Spomenica župe sv. Martina. Josip Matasović. "Prilog genealogiji ..." (bilj. 21), str. 426.

²⁶ NAZ. Kan. viz., prot. 99/XI, str. 18; prot. 103/XV b, str. 312.

²⁷ Vizitator naglašava da se crkva neće moći dovršiti bez pomoći patrona. NAZ. Kan. viz., prot. 99/XI, str. 75.

²⁸ Te godine gradnja je došla do svodova i krova. Nedostajao je samo zvonik i žbukanje zidova. NAZ. Kan. viz., prot., 97/IX., str. 185.

²⁹ Vizitator posebno ističe i trostruku kapu zvonika (lukovicu) od bijelog lima, te pjevalište "pogodno za smještaj orgulja". Spomenuta je i zasluga patrona za dovršetak crkve 1777. godine. NAZ. Kan. viz., prot. 97/IX., str. 141-142.

³⁰ NAZ. Kan. viz., prot. 99/XI., str. 19; prot. 101/XIII, str. 13.

s "prostranim i svijetlim korom" vizitator je 1787. godine ocijenio da je sazidana "kako se sjaja i otmjenosti samo poželjeti može".³¹

Opravljanost izjava vizitatora kasnog 18. stoljeća potvrđuje sama crkva sv. Martina. Sačuvana gotovo intaktna u svom kasnobaroknom obliku,³² najvišu kvalitetu postiže upravo usklađenošću proporcija pravokutnoga broda i polukružno zaključenoga svetišta, obilježenih sintezom longitudinalnog i centralnog prostora. Artikulacijom broda na samo jedan središnji pravokutni travaj kupolastog svoda (češke kape), longitudinalni je prostor centraliziran, a jednaki način nadsvođenja ponovljen je u svetištu. Spomenutoj centralizaciji, ali i baroknoj prostornoj dinamici uopće, pridonosi oblikovanje konkavnih zona, tzv. svođenih slavluka, uz središnji travaj u brodu, čime je ostvaren njegov organski spoj s užim i nižim svetištem na jednoj strani te s ulaznim prostorom nadvišenim pjevalištem na drugoj strani. Zaobljenje svođenog slavluka ponavlja u dubinu potisnuta kalota apside, dok su ulazni prostor i pjevalište nadsvođeni usitnjenim češkim kapama.

U skladu s elegancijom tako koncipirane unutrašnjosti, s akcentom na središnjem prostoru broda, jest i sustav raščlambe zidova kojeg čine stupci s pilastrima i impostima (prekinutim gređem) što nose segmentne pojasnice svodova. Postavljeni na mjestima svodnih uporišta – po četiri u brodu i svetištu – međusobno se razlikuju stupnjem plastičnosti. Tako svod broda, veće visine i raspona, podupiru masivni stupci naglašeni trostrukim pilastrima (po dva na čeonj strani i jedan prema centralnom travaju), dok su u svetištu tanji stupci artikulirani jednostrukim pilastrima. Pilastri pripadaju kompozitnom redu, ali asimetričnost u oblikovanju biljnih ukrasa njihovih kapitela odaje slobodnu interpretaciju proizašlu iz rokoko stilskeg ukusa.

Najjača plastička snaga dana je, međutim, vertikalnim elementima raščlambe pjevališta. Zidni se stupci osamostaljuju ovdje u dva slobodnostojeća pilona, kojih uloga nije samo vidljivo nošenje pjevališta i svođenog slavluka, već i podupiranje stražnje strane pročelnog zvonika. Piloni su praćeni odgovarajućim pilastrima na bočnim zidovima, a njihova se posebnost očituje u oblikovanju kapitela sa širokim lepezastim palmetama. Između pilona i pilastara utisnuta je ograda pjevališta na lukovima, koji se superponirani ponavljaju iznad imposta pilona. U distinkiciji središnje šire zone s konveksnom ogradom pjevališta i stlačenim lukovima te bočnih dijelova s konkavno izvijenim segmentima ograde koje prate asimetrične krivulje lukova prepoznaje se barokna sklonost organski tretiranim formama.

Tako ostvarena kasnobarokna organskost i sceničnost pojačana je intenzivnim osvjetljenjem što ističe plastičnu monumentalnost pilona. Uz uobičajeno postavljanje središnjeg ulaza i prozora na razini pjevališta i u bočnim se osima na oba nivoa također nalaze veliki pročelni prozori. Time je ulazni dio postao ne samo najefektniji nego i najjače osvijetljen dio crkvenog interijera, što je još više dolazilo do izražaja prije recentnog povećanja prozora u poprečnoj osi broda.³³ Svetište je osvijetljeno samo jednim bočnim prozorom kojemu pandan na suprotnoj (južnoj) strani čine vrata nadsvođene sakristije i vlastelinska empora oratorija iznad nje.³⁴ Uz raščlambu i osvjetljenje, sastavni dio arhitektonske koncepcije unutrašnjeg prostora znače iluzionističke zidne slike kojih je autor u prvoj fazi Anton Lerchinger.³⁵

³¹ NAZ. Kan. viz., prot. 99/XI., str. 17.

³² Katarina Horvat-Levaj, Davorin Stepinac. Župna crkva sv. Martina u Martijancu, povijesno-građevni razvoj i valorizacija, prijedlog konzervatorskih smjernica. Elaborat Instituta za povijest umjetnosti. Zagreb, 1998.

³³ Nakandnim povećanjem prozora u brodu uništeni su gornji dijelovi naslikanih (iluzionističkih) kasnobaroknih bočnih oltara.

³⁴ Sakristija i oratorij nadsvođeni su koritastim svodovima.

³⁵ Marija Mirković. "Starije zidno slikarstvo." iz Katarina Horvat-Levaj, Ivanka Reberski (ur.). Ludbreg – Ludbreška Podravina. Institut za povijest umjetnosti. Zagreb, 1997., str. 170.

Vanjstinom crkve s brodom i nižim svetištem (svakim pod zasebnim krovom) dominira aksijalni zvonik s lukovicom, rizalitno istaknut ispred plohe pročelja, te volumno osamostaljen u zoni krovišta (tzv. "zvonik iza pročelja"). Trodijelnu podjelu pročelja prati i veliki red pilastara, što nose vijenac, postavljenih na zaobljene uglove središnjega šireg rizalita i bočnih užih polja, a pilastrima i vijencima raščlanjen je i gornji dio zvonika. Za razliku od klasicističkog tretmana toskanskog reda pročelnih pilastara, pilastri zvonika oblikovani su poput herma (donji red), a njihove kapitule čine volute i jastučasti profili iz kojih vise rokoko biljni i tekstilni ornamenti. Baroknom izgledu pročelja pridonose pak standardne volute na njegovu spoju sa zvonikom, nadvišene kipovima.

Posebni značaj pročelju crkve daje veliki broj segmentno zaključenih prozora, dok je gornji dio zvonika, uz uobičajene lučne otvore lože za zvona, akcentiran i ovalnim okulusom. Otvori također artikuliraju ostale jednostavne fasade crkve i dvoetažne sakristije, no njihov je oblik, kako je već spomenuto, dijelom naknadno mijenjan. Naknadni zahvati, kao rezultat inicijative župnika Ilačića i Likevića te financijske potpore novih patrona – grofova Rauch (koji od 1817. godine posjeduju Martijanec) – izmijenili su u 19. stoljeću i pročelje crkve. Tako 1833. godine majstor Franjo Vencler iz Varaždina obnavlja zvonik,³⁶ a pedeset godina kasnije također varaždinski kamenoklesar Ignjat Mayer podiže ispred baroknog lučnog portala neoklasicistički trijem sa stupovima i timpanonom.³⁷ Zaslugom Pavla Raucha ponovno je 1890. popravljen zvonik, kojom je prilikom pronađen natpis u jabuci križa što spominje godinu gradnje crkve: Anno dominis millesimo octingentesimo trigesimo et tertia 29 martii reparatio turris parochialis ecclesiae erectae anno 1767. inovatae 13. Maji a.e. cupa cum cruce renovata turris imposita est. Parochiani per praedecessorem meum Mathiam Vagion per quem parochialis ecclesia haec in loca actuali aedificata exceque primitus turri posita erat.³⁸

Svojom kvalitetom župna crkva sv. Martina svjedoči da je nastala prema razrađenom projektu. Realizirane značajke tog projekta pak upućuju na zanimljivu kombinaciju različitih utjecaja u formiranju arhitektonskog tipa crkve, na određeni način vezanih uz njezin geografski smještaj uz rijeku Dravu na razmeđu bogatoga graditeljskog nasljeđa Banske Hrvatske i njezina tadašnjega glavnog grada Varaždina te novih poticaja graditeljstva obližnje Vojne granice – Varaždinskog generalata – pod izravnom upravom Beča.

Osnovnim karakteristikama svog arhitektonskog tipa martijanečka se župna crkva izravno uključuje u kasnobarokne trendove sintezi longitudinalnog i centralnog prostora, dominantne u srednjoeuropskoj sakralnoj arhitekturi sredinom 18. stoljeća.³⁹ Ne ulazeći sada u istraživanje podrijetla navedenih tendencija centralizaciji ni u analizu različitih arhitektonskih tipova unutar kojih se one manifestiraju, valja naglasiti da je upravo jednotravejnost broda i jednotravejnost svetišta, kao u Sv. Martinu, jedan od najučestalijih načina ostvarivanja spomenute prostorne sinteze.⁴⁰

Jednotravejne centralizirane crkve prisutne su u sakralnoj arhitekturi kontinentalne Hrvatske od četvrtog desetljeća 18. stoljeća, a oblik u kojem se najprije javljaju predstavljaju tlocrti s kvadratičnim brodovima.⁴¹ Štoviše, pojedne od ranih primjera hrvatskih kvadratičnih

³⁶ Spomenica župe sv. Martina.

³⁷ Marija Mirković. "Barokna obnova ..." (bilj. 35), str. 162.

³⁸ Spomenica župe sv. Martina.

³⁹ Hellmut Lorenz. "Architektur." iz Hellmut Lorenz (ur.). Barock – Geschichte der bildenen Kunst in Österreich. Beč, 1999., str. 293.

⁴⁰ Katarina Horvat-Levaj. "Sakralna arhitektura." iz Žarko Domljan (ur.). Križevci – grad i okolica. Institut za povijest umjetnosti. Zagreb, 1993., str. 255.

⁴¹ Katarina Horvat-Levaj. "Sakralna arhitektura" iz Ludbreg ... (bilj. 8), str. 132.

jednotravejnih crkava možemo posjedovno i teritorijalno povezati upravo s Martijancem. Naime, pravokutan tlocrt blizak kvadratu ima kapela u Patačičevu baroknom dvorcu u Zajezdi, podignutom neposredno prije dolaska Patačića u Martijanec (oko 1740. godine), a sredinom 18. stoljeća gradi se kapela sličnih obilježja na obližnjem Draškovićevom vlastelinstvu uz Dravu (u Malom Bukovcu).

Cijeli dvorac u Zajezdi, prvi baroknoga otvorenog "U" tlocrta u Hrvatskoj, a napose njegova kapela, upućuju na štajersko podrijetlo projektanta. U tom pogledu posebno su relevantni ugaoni nosači češkog svoda, što svojim skošenim uglovima daju tlocrtu kapele složeniji oblik, te veliki prozori u obliku kartuše, tipični za crkvenu arhitekturu širega štajerskog područja.⁴² Posebnoj vrijednosti tog minijaturnog sakralnog prostora, stiješnjenog u bočnom krilu dvorca u produžetku arkadno rastvorenog hodnika, ali visinski protegnutog kroz dvije etaže, pridonosi konveksna ograda pjevališta, koje je ujedno i vlastelinska empora.

Drugi primjer teritorijalno vezan uz Dravu i Martijanec, kapela sv. Katarine u Malom Bukovcu, sagrađena 1757.-1758. godine,⁴³ predstavlja već razrađeno rješenje spomenuta tipa: na kvadratični brod nadovezuje se uža, također kvadratično svetište sa segmentnim zaključkom, a obje prostorne cjeline, čiju centralnost pojačavaju skošeni uglovi, nadsvođene su po jednim travejom kupolastog (češkog) svoda. Na spoju broda i svetišta umetnut je svođeni slavluk, ponovljen uz pročelni zid iznad konveksno-konkavno tretiranog pjevališta. Iako je navedeno rješenje ostvareno u kontinentalnoj Hrvatskoj već nešto ranije (npr. župna crkva na Draškovićevom posjedu u Brezovici iz 1756. godine), kapela u Malom Bukovcu od osobita je značenja jer arhivskim podatkom o graditelju izravno svjedoči o štajerskim utjecajima. Naime, prema zapisu iz župne spomenice, ovo zdanje pod patronatom grofova Draškovića, podigao je Josip Hofer.⁴⁴ S obzirom da (nedavno u arhivskim izvorima otkriveni) istoimeni renomirani mariborski arhitekt – Josef Hoffer – projektira na tlu Štajerske (u slovenskom i austrijskom dijelu), ali i u sjeverozapadnoj Hrvatskoj,⁴⁵ crkve slične centralizirane koncepcije, nije presmionno zaključiti da je riječ o istoj osobi.⁴⁶

Navedena konstatacija ujedno potvrđuje opravdanost tipološkog povezivanja kvadratičnih jednotravejnih crkava s tzv. četverolisnim crkvama,⁴⁷ kojih je glavni promicatelj upravo spomenuti Hoffer.⁴⁸ Naime, iako se Hofferu i izvan Hrvatske pripisuju pojedine jednostavne kvadratične crkve (Sv. Florijan u Svetom Dolu u Sloveniji),⁴⁹ njegov glavni arhitektonski izraz predstavljaju složenije crkve sastavljene od kvadratičnoga kupolasto svođenoga broda flankiranog stiješnjenim bočnim kapelama, koje zajedno sa svođenim slavlucima prema pjevalištu i užem kvadratičnom svetištu formiraju spomenuti četverolisni oblik (Sladka Gora u Sloveniji,

⁴² Vladimir Marković. Barokni dvorci Hrvatskog zagorja. Kajakavsko spravišće. Zagreb, 1975., str. 22, 128.

⁴³ Katarina Horvat-Levaj. "Sakralna arhitektura" iz Ludbreg ... (bilj. 8), str. 132.

⁴⁴ Spomenica župe sv. Martina.

⁴⁵ Metoda Kemperl. "Josef Hoffer: Ein neuer Name unter den steirischen Architekten des 18. Jahrhunderts." iz Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege, 56, 2/3, 2002., str. 261-271.

⁴⁶ Prema istraživanjima Metode Kemperl (bilj. 45), arhitekta Josefa Hoffera karakterizira osebujni dekorativni repertoar (jastučasti kapiteli, konzole u obliku svitaka, koncentrični krugovi, trakasti ornamenti i sl.) koji se na kapeli u Malom Bukovcu ne javljaju, što se može tumačiti redukcijom (ekonomiziranjem) u toku izvedbe.

⁴⁷ Katarina Horvat-Levaj. "Sakralna arhitektura" iz Ludbreg ... (bilj. 8), str. 132; Katarina Horvat-Levaj. "Barokna arhitektura." iz Natalija Čerti (ur.). Kulturna baština Požege i Požeštine. Spin valis. Požega, 2004., str. 195; Dubravka Botica. Sakralna arhitektura Vrbovečkog arhiđakonata od 17. do sredine 19. stoljeća. Magistarski rad. Zagreb, 2003., str. 60.

⁴⁸ Metoda Kemperl. Romarske crkve – novogradnje 17. in 18. stoeletja na Slovenskem: arhitekturni tipi, poslikava, oprema. Doktorska disertacija. Ljubljana, 2001., str. 166-171.

⁴⁹ Ibid., str. 182.

Ehrenhausen u Austriji).⁵⁰ I najraniji primjer četverolisne crkve u Hrvatskoj – Sv. Ladislav u Pokupskom (1736.-1739.)⁵¹ – kojeg za zagrebačkog biskupa Jurja Branjuga po svemu sudeći također projektira Hoffer,⁵² nalazi svoju redukciju (ukidanjem bočnih kapela) u centraliziranoj kvadratičnoj crkvi sv. Marije u Gradišću kraj Bosiljeva (1753.-1776.).⁵³

Formirane sredinom 18. stoljeća, centralizirane crkve s jednotravejnim kvadratičnim brodom i svetištem ulaze potom u širu primjenu u sjeverozapadnoj Hrvatskoj tijekom kasnobaroknog razdoblja (šesto i sedmo desetljeće), obilježivši ujedno interijere mnogih srednjovjekovnih barokiziranih crkava te zadržavši se kao prikladno rješenje i tijekom baroknog klasicizma u 19. stoljeću.⁵⁴ Time se vrijeme njihove najintenzivnije izgradnje poklopilo s vremenom nastanka župne crkve u Martijancu. No unatoč neospornoj povezanosti prostorne koncepcije Sv. Martina s kvadratičnim crkvama, neke prostorne inovacije martijanečke crkve upućuju i na njezina druga ishodišta, osim navedenih štajerskih.

Za razliku od ranih kvadratičnih crkava posjedovno i teritorijalno povezanih s Martijancem – Zajezda i Mali Bukovec – ali i većine kasnijih istovrsnih crkava, podizanih uglavnom na području Hrvatskog zagorja (Završje Začretsko, Ivanec, Margečan, Oroslavje), crkva sv. Martina ne samo da ima izrazito pravokutni tlocrt broda, već je u takav tlocrtni obris, umjesto uobičajenog kvadratnog traveja, umetnut poprečno položeni pravokutni travej.⁵⁵ S jedne strane time je naglašeno dinamično suprostavljanje različito orijentiranih osi, dok su s druge strane dobili na važnosti zaobljeni svodeni slavluci, kojih je dubina povećana (kako bi se ispunio prostor broda prije i poslije suženoga središnjeg traveja). Isti princip ponovljen je u svetištu martijanečke crkve: umjesto tzv. dvodijelnih svetišta,⁵⁶ sastavljenih od kvadratnog dijela i nešto užeg segmentnog zaključka, ovdje je svetište raščlanjeno na poprečni pravokutni travej i jednako široku kalotu polukružne apside. Premda takav trend – suženje svodnih traveja i oblikovanje polukružno zaključenih svetišta – prepoznamo potkraj 18. stoljeća i unutar drugih tipoloških skupina sakralne arhitekture, za župnu crkvu u Martijancu nalazimo na tlu Hrvatske i jedan tipološki istovjetan, vrlo reprezentativan uzor. Riječ je o tek dvije godine starijoj, prvotno pijarističkoj, crkvi sv. Terezije u Bjelovaru.

Gradnja crkve u novoosnovanom vojnom gradu Bjelovaru sastavni je dio carske intervencije iz Beča. Na prijedlog generala Filipa Becka, godine 1756. Marija Terezija donosi odluku o osnivanju novoga grada (koji se trebao zvati Novi Varaždin) kao sjedišta Križevačke i Đurđevačke pukovnije, te ubrzo i samoga Varaždinskog generalata.⁵⁷ U centru planiranoga urbanog tkiva

⁵⁰ Ibid., str. 165-184.

⁵¹ Anđela Horvat. "Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj ..." (bilj. 7), Zagreb, 1982., str. 42; Đurđica Cvitanović. "Sakralna arhitektura baroknog i klasicističkog razdoblja." iz Sveti trag katalog izložbe Devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije 1094.-1994., Zagreb, 1994., str. 242-244.

⁵² Katarina Horvat-Levaj. "Katedrala sv. Terezije u Požegi." iz Radovi Instituta za povijest umjetnosti 28/2004., str. 226.

⁵³ Značenje ove crkve te njezinu vezu s četverolisnim crkvama prva je istaknula Anđela Horvat. "Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj ..." (bilj. 7), str. 51.

⁵⁴ Među primjerima barokizacije posebno je kvalitetna obnova gotičke župne crkve sv. Ladislava u Malom Ravenu, započeta 80-tih godina 18. stoljeća te dovršena 20-tih godina 19. stoljeća. Unutar starijeg broda formiran je jedan centralizirani travej te duboki svodeni slavluk, dok je u kvadratnom svetištu sačuvan kasnogotički zvjezdasti svod uz dodatak stiješnjenog zaključka s kalotom. Katarina Horvat-Levaj. "Sakralna arhitektura" iz Križevci ... (bilj. 40), str. 255, 358-360.

⁵⁵ Poprečno položeni pravokutni traveji javljaju se, doduše, u nekim kasnobaroknim i klasicističkim zagorskim crkvama (Donja Batina, Strmec), ali na tom području unutar jednotravejnih crkava prevladavaju ipak sve do kraja baroknog klasicizma kvadratični traveji centralizirani skošenim uglovima.

⁵⁶ O tom tipu svetišta vidi u Anđela Horvat. "Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj..." (bilj. 7), str. 51.

⁵⁷ Ljerka Biondić. Bjelovar – razvoj grada. Magistarska radnja. Zagreb, 1982., str. 17.

ortogonalne strukture,⁵⁸ u osi prostranoga središnjeg trga, red pijarista iz Austrije započinje 1765. godine gradnju monumentalne samostanske crkve sv. Terezije.⁵⁹ Po dovršetku crkve 1772. godine, kada ujedno postaje sjedištem župe, podignut je u roku od dvije godine i jednokatni višekrilni samostan.⁶⁰ Nacrt (projekt) prizemlja pijarističkog sklopa, otkriven zahvaljujući arhivskim istraživanjima Đurđice Cvitanović, nosi potpis G. d' Ustricha.⁶¹

Već po svom odnosu prema zgradama samostana crkva je značila izrazitu novost u sakralnoj arhitekturi Hrvatske: umjesto tradicionalnog postavljanja uz jednu od bočnih strana zatvorenoga četverokrillnog sklopa, ovdje je crkva smještena u središnju os samostana, sastavljenog od dvije simetrične zgrade (kolegija i škole) što, prateći obrise gradskog bloka, formiraju sa svake strane crkvenog pročelja otvoreni "U" tlocrt.⁶² Važnost takve impostacije pojačava činjenica da je crkva sagrađena u osi kvadratnog trga upravo na onom mjestu koje na njegove ostale tri strane zapremaju ulice sa završetkom u gradskim vratima, kakva se nalaze i u odgovarajućoj osi iza crkve.⁶³ Time je barokna ideja prožimanja vanjskog i unutrašnjeg postora dostigla svoj maksimum. Prekidanje jedne od četiri središnje ulice crkvom nadoknađeno je na toj strani trga trasiranjem dviju sporednih ulica uz bočne fasade pijarističkog samostana, što je cjelokupnoj dominaciji sakralnog sklopa dalo još veći značaj.

Ne manje razrađenih baroknih obilježja jest i prostorna organizacija bjelovarske crkve. Kao što je za očekivati, s obzirom na spomenutu usporedbu s Martijancem, riječ je o centraliziranoj longitudinalnoj građevini. U sredini pravokutnog broda formiran je poprečno položeni pravokutni travej češkog svoda na koji se duž longitudinalne osi nadovezuju duboki svodeni slavloluci, dok svetište artikulira istovjetni svodni travej i kalota polukružne apside. Zidni stupci što nose pojasnice svoda raščlanjeni su dvojn timer kompozitnim pilastrima, a jedinstvenoj koncepciji cjelokupnog prostora doprinosi formiranje kontinuiranog gređa između nosača unutar slavloluka. Unatoč očitoj kasnobaroknoj prostornoj dinamici, koju pojačava veća dubina konkavnog slavloluka iznad pjevališta kao i konkavno oblikovanje bočnih zidova uz središnji travej u brodu (tako da asociraju na plitke kapale), artikulacija unutrašnjosti crkve odiše klasicizmom. Klasicističko stilsko usmjerenje⁶⁴ posebno je prisutno na pročelju s integriranim zvonikom ("iza pročelja"), rafinirane raščlambe s rustikom u prizemlju i velikim redom kompozitnih pilastara u gornjoj zoni, te raskošnom kamenom plastikom portala i prozora.

Svojom arhitektonskom kvalitetom i prostornim obilježjima bjelovarska Sv. Terezija nadilazi kasnobarokne crkve vojnih gradova u Hrvatskoj. Iako postoje određene podudarnosti u artikulaciji unutrašnjosti i kod drugih krajiških crkava – primjerice centralizirani traveji konkavnih bočnih strana u istoimenoj crkvi istodobno osnovane Nove Gradiške (1756.) – crkve vojnih gradova karakterizira tipizirano rješenje s dvotravejnim longitudinalnim brodom. Osim posebnoga

⁵⁸ Anđela Horvat. "O Bjelovaru, gradu ortogonalne strukture." iz Bulletin JAZU, 61/1960., str.12-21.

⁵⁹ NAZ. Kan. viz. različite, br. 61.

⁶⁰ Josip Buturac. Povijest rimokatoličke župe Bjelovar. Požega, 1970., str. 13-16.

⁶¹ Đurđica Cvitanović. "Sakralna arhitektura ..." (bilj. 51), str. 256. Nacrt prizemlja pijarističkog kompleksa (bez datacije) pohranjen je uz dokumente iz 1769. godine koji sadrže usklađivanje financijskih potraživanja za gradnju crkve s onima iz prethodne godine te financijski zahtjev za početak gradnje samostana. HDA, 426. Ujedinjena generalkomanda, 1769-7-24. Zahvaljujem dr. Đurđici Cvitanović što mi je ustupila rezultate svojih arhivskih istraživanja pijarističkog sklopa u Bjelovaru.

⁶² Plan sklopa (v. bilj. 61) pokazuje da je navedeno stanje rezultat izmjene i redukcije prvotnog projekta četverokrillnog samostana planiranog na prostoru cijelog gradskog bloka. Izveden je samo pročelni dio s crkvom te bočnim krilima upola kraćima od predviđenih. No to nije umanjilo urbanističko-arhitektonsku vrijednost sklopa. Naprotiv!

⁶³ O dataciji najstarijih planova Bjelovara vidi u: Mirela Slukan Altić. Povijesni atlas gradova - Bjelovar. sv. I., Bjelovar – Državni arhiv, Zagreb – Hrvatski državni arhiv, 2003., str. 30-32.

⁶⁴ Đurđica Cvitanović. "Sakralna arhitektura..." (bilj. 51), str. 255-256.

značaja novoosnovanoga Bjelovara, navedenu izuzetnost Sv. Terezije možemo tumačiti i posebnošću njezinih naručitelja – pijarista iz Austrije – sa sjedištem u Beču u monumetalnoj crkvi Maria Treu, pripisanoj samome Johannu Lucasu von Hildebrandtu (1716.).⁶⁵

Da bi podrijetlo projekta bjelovarske crkve moglo biti upravo u Beču potvrđuje brojnost crkava identičnog tipa na području habsburške prijestolnice te u Donjoj Austriji uopće. Centralizirane longitudinalne crkve – längszentralen Kirchenräume – odnosno izdužene centralne crkve – längsoblonger Zentralbauten – počinju ulaziti u širu primjenu kod Hildebrandtovih sljedbenika, napose Franza Antona Pilgrama, državnog arhitekta za Donju Austriju, aktivnog i na širem području Monarhije (u Mađarskoj i Slovačkoj).⁶⁶ Unutar različitih tlocrtnih varijacija kojima, uz Pilgrama, i drugi austrijski arhitekti realiziraju spomenute prostorne ideje (poput Franza Munggenasta ili Donata Felice d'Allia),⁶⁷ rješenje najrodnije našoj bjelovarskoj (i martijanečkoj) crkvi nalazimo u krugu dvorskih arhitekata – Marinellijeva župna crkva sv. Wolfganga u Tribuswinkelu kraj Beča (1732.)⁶⁸ – da bi postalo osobito karakteristično za bečkog arhitekta Matthiasa Gerla⁶⁹ – Bergkirche u Beču (1739.-1745.), župna crkva sv. Egidija u Oberlaa (1744.-1746.), župna crkva sv. Lovre u Altsimmeringu (barokizirana 1746.-1747.), župna crkva u Grossreidenthalu (1768.-1771.)⁷⁰ – ali i za projekte nekih drugih manje poznatih graditelja: Paul Ulrich Trientl, župna crkva sv. Petra i Pavla u Oedu (1759.-1761.), Peter Mollners, župna crkva sv. Andrije u Ladendorfu (1766.).⁷¹ Opravdanost povezivanja projekta crkve sv. Terezije u Bjelovaru s navedenim kulturnim krugom dodatno argumentira podatak o angažmanu Matthiasa Gerla na gradnji bečke pijarističke crkve Maria Treu (1750.-1751.),⁷² te posebno na projektiranju pijarističkog samostana sa školom i crkvom u Gleisdorfu (Štajerska), po narudžbi austrijskog kardinala hrvatskog podrijetla – Sigismunda Kolonića (1744.).⁷³

Premda istraživanje podrijetla projekta crkve sv. Terezije u Bjelovaru zahtijeva zasebnu studiju, ovim se kratkim prikazom željelo ukazati na njezinu dosada nedovoljno istaknutu arhitektonsku vrijednost, koja ujedno baca novo svjetlo na temu ove studije – crkvu sv. Martina u Martijancu. S obzirom na frapantne sličnosti u prostornoj koncepciji, jasno je da je projektant

⁶⁵ Bruno Grimschitz. Johann Lucas von Hildebrandt. Verlag Herold. Wien, München, 1959., str. 40-47.

⁶⁶ Pál Voit. Franz Anton Pilgram (1699.-1761.). Budimpešta, 1982. str. 145, 160, 319;

⁶⁷ Hellmut Lorenz. "Barock..." (bilj. 39), str. 23-233, 293. Učestalost primjene centraliziranih longitudinalnih crkava sredinom 18. stoljeća u bečkome krugu arhitekata potvrđuje i studija objavljena nakon predaje ovog rada: Metoda Kemperl. Lovrenc Prager – arhitekt Župne crkve sv. Lovre u Vivodini. Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 29/2005., str. 201-210.

⁶⁸ Dehio, Niederösterreich südlich der Donau, Teil 2, str. 2387-2388. Crkvu je dao podići Guido von Starhemberg. S obzirom da se u austrijskoj literaturi inače ne spominje dvorski arhitekt Anton Marinelli, moguće da je u podatku objavljenom u Dehiu riječ o lapsusu, odnosno o krivom čitanju dokumenta o posveti crkve gdje se spominje projektant, te da je crkvu projektirao dvorski arhitekt sličnog imena: Anton Eberhard Martinelli.

⁶⁹ U austrijskim pregledima baroka spominje se samo Matthias Gerl. Günter Brucher. Barockarchitektur in Österreich. DuMont Buchverlag. Köln, 1983., str. 172, 197, 279; Hellmut Lorenz. "Barock ..." (bilj. 39), str. 262. No prema istraživanjima Pála Voita. Franz Anton Pilgram ... (bilj. 66) str. 167, u Austriji i Mađarskoj djelovalo je više članova graditeljske obitelji Gerl iz Klosterneuburga: graditelj Matthias Gerl stariji (u. 1729.), njegovi sinovi – graditelj Josef Matthias (1707.-1776.) i arhitekt Matthias Franz (1712.-1765.), te sin Josefa Matthiasa – Josef Ignaz (1734.-1798.), aktivan u Mađarskoj. Među njima najznačajniji je bio Matthias (Franz) Gerl koji je postao bečki nadbiskupski arhitekt.

⁷⁰ Dehio, Wien X. bis XIX. und XXI. bis XXIII. Bezirk, str. 14, 45, 687; Dehio, Niederösterreich nördlich der Donau, str. 348. I u Gerlovim centraliziranim crkvama zamjetljiv je raspon od onih s jednim kvadratnim travejom (Bergkirche) do crkava s poprečno položenim pravokutnim travejom (Oberlaa), obje u pregradu Beča.

⁷¹ Dehio, Niederösterreich südlich ... (bilj. 68), str. 1603-1604; Dehio, Niederösterreich nördlich... (bilj. 70), str. 627.

⁷² Hellmut Lorenz. "Barock ..." (bilj. 39), str. 262.

⁷³ Günter Brucher. "Die Entwicklung barocker Kirchfassaden in der Steiermark." iz Jahrbuch des Kunsthistorischen Institutes der Universität Graz 5/1970., Vol. II., str. 79-81.

martijanečke crkve ili potekao iz istog kruga kao i projektant bjelovarske crkve (ako nije riječ o istoj osobi),⁷⁴ ili je njome bio inspiriran. Učestali dolasci kanonika zagrebačke biskupije u Bjelovar radi pokušaja da još u tijeku gradnje promoviraju pijarističku crkvu u sjedište župe, upućuju na vjerojatnost navedenoga, tim više kada znamo da je glavni inicijator podizanja martijanečke župne crkve bio zagrebački kanonik Zlatarić. Time je jedna arhitektonska intervencija iz Beča izvedena na području direktne carske dominacije – Vojnoj granici – doprinijela obogaćenju kasnobarokne arhitekture Banske Hrvatske.

Pa ipak uz istaknute prostorne podudarnosti s bjelovarskom crkvom, u Martijancu su ostvarene i neke oblikovno-konstruktivne inovacije značajne ne samo u odnosu na prototip u Bjelovaru, nego i prema ranijoj baroknoj sakralnoj arhitekturi kontinentalne Hrvatske. Riječ je o rješenju zvonika, što pripada tzv. tipu "iza pročelja",⁷⁵ dakle, osovinski postavljenom prednjom stranom na zid pročelja, a stražnjom stranom na unutrašnje nosače koji ujedno definiraju ulazni prostor i pjevalište. Premda izvedba martijanečkog zvonika ima iza sebe u Hrvatskoj tradiciju izgradnje srodnih pročelja započetu prije sredine 18. stoljeća (uršulinska crkva Rođenja Kristova u Varaždinu),⁷⁶ on donosi novi način konstrukcije reflektiran u unutrašnjem izgledu crkve.

Integrirani pročelni zvonici nisu, naime, srednjoeuropskom području, gdje se i razvijaju,⁷⁷ donijeli samo obogaćenje volumne kompozicije crkava, nego su potaknuli rješavanje složenih konstruktivnih problema. Stabilno rješenje sa zvonikom oslonjenim na vlastite bočne zidove (prikrivene izvana konkavnim dijelovima pročelja),⁷⁸ ostavilo je razmjerno mali prostor za ulaz i pjevalište formirane u donjim zonama zvonika. Stoga se već vrlo rano pristupilo ukidanju bočnih zidova zvonika i njihovoj zamjeni sustavom unutrašnjih nosača (zidnih stupaca i lukova) koji su omogućili proširenje ulaznog prostora i pjevališta, rastvorenih prema brodu superponiranim (jednostrukim) lukovima – emporama – (ujedno nosačima zvonika) – Hildebrandtova crkva u

⁷⁴ Da se vjerojatno radi o utjecajima, a ne o istom projektantu, upućuju razlike u elevaciji i raščlambi zida.

⁷⁵ Estetsku vrijednost takvog tipa zvonika na primjerima u Hrvatskoj prva je istaknula Anđela Horvat. "Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj ..." (bilj. 7), str. 28-29. Konstruktivni problemi tog tipa zvonika, kao i termin "iza pročelja" dalje su razrađeni u: Katarina Horvat-Levaj. "Sakralna arhitektura ..." iz Križevci (bilj. 40), str. 192, 255 i Ludbreg (bilj. 8), str. 134. Taj termin u novije vrijeme preuzimaju i neki drugi autori: Dubravka Botica. Sakralna arhitektura Vrbovečkog arhidakonata... (bilj. 47), str. 78 (zvonik iznad/iza pročelja). Između termina korištenih u stranoj literaturi valja dati prednost onome Christiana Norberga-Schulza – zvonik integriran s pročeljem. Late Baroque and Rococo Architecture. Electa. London, 1980., str. 89, 93.

⁷⁶ U dosadašnjoj literaturi (v. bilj. 75) bila je prihvaćena teza Anđele Horvat. "Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj ..." (bilj. 7), str. 28-29. o zvoniku varaždinske crkve uršulinki (1712.-1726.) kao najranijem primjeru tog tipa u kontinentalnoj Hrvatskoj. S obzirom na ranu dataciju u odnosu na istovjetne srednjoeuropske primjere, pojedini su autori, doduše, izrazili sumnju u tako ranu dataciju (Dubravka Botica. Sakralna arhitektura Vrbovečkog arhidakonata... (bilj. 47), str. 79). Međutim, i sam uvid u konstrukciju zvonika jasno govori da je on podignut naknadno, zajedno s kulisnim zabatom. Naime, zvonik je iznutra nošen s dva superponirana luka, jednim vidljivim u interijeru crkve koji, postavljen na zidne nosače, prekriva izvorne ugaone pilastre i dio križnog svoda iznad pjevališta, te drugim lukom u potkrovlju, naknadno prigradenim uz bočne zidove crkve. Svojim oblikovanjem luk zvonika u unutrašnjem prostoru crkve odudara od sustava raščlambe broda i svetišta, a slična je razlika zamjetljiva između donje zone pročelja i zabata ispred zvonika. Unatoč tome zvonik uršulinske crkve predstavlja vrlo kvalitetno ostvarenje, blisko, kako je to već Anđela Horvat istaknula, zvoniku crkve elizabetinki u Bratislavi (F. A. Pilgram, 1739.), odakle uršulinke u Varaždin i dolaze, te pod čijim je utjecajem vjerojatno i nastao. Na jednaki način treba korigirati i drugi primjer rano datiranog integriranog zvonika na kapeli sv. Florijana u Varaždinu iz 1738. godine – A. Horvat. "Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj" (bilj. 7), str. 38. Naime, i ovdje analiza oblikovnih i konstruktivnih elemenata pokazuje da je pročelje sa zvonikom naknadno izvedeno ispred staroga pročelja kapele.

⁷⁷ Günter Brucher. "Die Entwicklung barocker Kirchefassaden ..." Vol. I. (bilj. 73), str. 60-63; Bernhard Schütz. Die kirchliche Barockarchitektur in Bayern und Oberschwaben 1580-1780. Hirmer Verlag. München, 2000., str. 155.

⁷⁸ Primjerice Hildebrandtova crkva u Stranzendorfu. Bruno Grimschitz. Johann Lucas von Hildebrandt. (bilj. 65) str. 129.

Pottendorfu (1714.-1717.),⁷⁹ Marinellijeva crkva u Tribuswinklu (1732.),⁸⁰ Stenggova Barmherzigenkirche u Grazu (1735.).⁸¹

Želja za izgradnjom sve viših zvonika nalagala je daljnu razradu konstrukcije, a posebnu inventivnost u tom pogledu, uz bečke Hildebrandtove sljedbenike (Pilgram,⁸² Gerl), pokazuje i već spomenuti štajerski arhitekt Josef Hoffer,⁸³ rezultate čijih dostignuća nalazimo i u Hrvatskoj. Bočnim proširenjem pročelnih dijelova svojih crkava (izvana plastički naglašenih) pružio je sigurno uporište zvoniku "iza pročelja" omogućivši istodobno rastvaranje prostora ispod zvonika u cijeloj širini broda. Kombinacijom uobičajenih superponiranih lukova (ulaznog dijela i pjevališta) sa svođenim slavlukom postignuti su u crkvama pripisanim Hofferu različiti scenični efekti, ovisno o tome je li slavluk postaljen ispred lukova pjevališta – Ehrenhausen (1751.-1754.) ili iznad samog pjevališta – Trški Vrh kraj Krapine (1749.-1752.),⁸⁴ te ovisno o tome počiva li (redovito konveksno-konkavna) ograda pjevališta na jednom ili tri luka. Osim u unutrašnjosti, kasnobarokna dinamika prisutna je i u vanjskom oblikovanju spomenutih pročelnih zvonika, redovito s konkavnim bočnim poljima pročelja.

Usporedo s kulminacijom inventivnog razvoja smionih konstrukcija zvonika "iza pročelja", tijekom kasnog baroka ponovno se izvode statički sigurnija rješenja sa zasebnim pročelnim dijelom nadvišenim integriranim zvonikom (kojeg nose zidovi), te s pjevalištem formiranim neovisno od zvonika unutar broda. Primjenjivano na području Beča i Donje Austrije, spomenuto rješenje karakterizira i pojedine centralizirane crkve prostorne organizacije bliske martijanečkoj i bjelovarskoj crkvi – župna crkva sv. Leonharda u Ollersdorfu (1742.-1746.).⁸⁵ Navedeni odnos pročelnog zvonika i pjevališta,⁸⁶ realiziran i u crkvi sv. Terezije u Bjelovaru,⁸⁷ iako znači stanovito pojednostavnjenje, omogućuje "korak dalje" u baroknom sceničnom poimanju prostornih planova i osvjetljenja: na pjevalište, nadvišeno svođenim slavlukom, nadovezuje se u dubinu potisnuta empora u katu zvonika, intenzivno osvijetljena kroz pročelni prozor u dnu osi. Izvana, međutim, većina navedenih primjera, ravnim ploham pročelja, tek s rizalitno istaknutim središnjim dijelom ispod zvonika, odaje već klasicizam.

U svjetlu navedene skice razvoja baroknih "zvonika iza pročelja", koncepciju zvonika crkve sv. Martina u Martijancu možemo ocijeniti kao uspješnu sintezu težnje prostornoj integraciji sa statički sigurnom konstrukcijom, koja i u širem srednjoeuropskom kontekstu znači visoku

⁷⁹ Ibid., str. 86.

⁸⁰ Dehio, Niederösterreich südlich ... (bilj. 68), str. 2387-2388.

⁸¹ Günter Brucher. "Die Entwicklung barocker Kirchefassaden ..." Vol. I. (bilj. 73), str. 60-63.

⁸² Pál Voit. Franz Anton Pilgram ... (bilj. 66), str. 120, 134, 154, 164, 301.

⁸³ O atribuciji štajerskih crkava s integriranim pročelnim zvonikom (Ehrenhausen i Saggautal) najprije Johannu Fuchsu, a potom Josefu Hofferu vidi u: Günter Brucher. "Die Entwicklung barocker Kirchefassaden ..." Vol. II. (bilj. 73), str. 81-88; Metoda Kemperl. Romarske crkve ... (bilj. 48), str. 165-184.

⁸⁴ Atribuciju hodočasničke crkve sv. Marije Jeruzalemske na Trškom Vrh kraj Krapine Josefu Hofferu izvršila je Metoda Kemperl. Romarske crkve ... (bilj. 48), str. 179.

⁸⁵ Dehio, Niederösterreich nördlich ... (bilj. 70), str. 844.

⁸⁶ Osim projektiranih baroknih novogradnji, takva je konstrukcija često rezultat naknadne intervencije: ispred postojećeg pročelja podiže se novo pročelje s osovinom zvonikom (nošenim starim i novim pročeljem), kako to primjerice svjedoči kapela sv. Florijana u Varaždinu (v. bilj. 76) ili župna crkva sv. Ladislava u Malom Ravenu (v. bilj. 54). Kada su u pitanju barokizacije (ili obnove u 19. stoljeću), težnja za integracijom starijeg zvonika (postavljenog ispred pročelja) ponekad se postiže prigradnjama uz njegove bočne strane, tako da izgleda kao zvonik "iza pročelja" (župne crkve u Donjoj Stubici i Bednji).

⁸⁷ Crkva sv. Terezije donekle se razlikuje od spomenutih austrijskih primjera (Ollersdorf), jer je ispod njezina zvonika već formiran prostor za pjevalište (empora) širi od samog zvonika, na koji se nadovezuje pjevalište unutar broda na stupovima. Na planu crkve, pohranjenom u HDA (bilj. 62), nije prikazano pjevalište na stupovima, iz čega bi se moglo pretpostaviti da je ono pridodano naknadno. Slično rješenje pročelnog zvonika i pjevališta ima župna crkva sv. Lovre u Petrinji (1780.), dakle, također barokno-klasicistička kraiška građevina.

kvalitetu. Postavljanjem martijanečkog zvonika na dva, već spomenuta, masivna slobodnostojeća piona, nosači su se ponovno našli na mjestu uporišta najvećeg tereta zvonika, a da je pri tome sačuvana maksimalna optička povezanost broda s ulaznim prostorom i pjevalištem, formiranima u cijeloj širini pročelne zone crkve. Takav "sintezni" karakter konstrukcije martijanečkog zvonika odražava se na određeni način i u oblikovanju njegovih nosača što na originalni način objedinjavaju dva, tada aktualna stilska izraza – kasnobarokni i ranoklasicistički. Naime, uz meke barokne krivulje pjevališta i svođenog slavloluka postavljenog ispred transparentne zone lukova, u naglašenoj tektoničnosti piona dolazi do izražaja novi stil klasicizma.

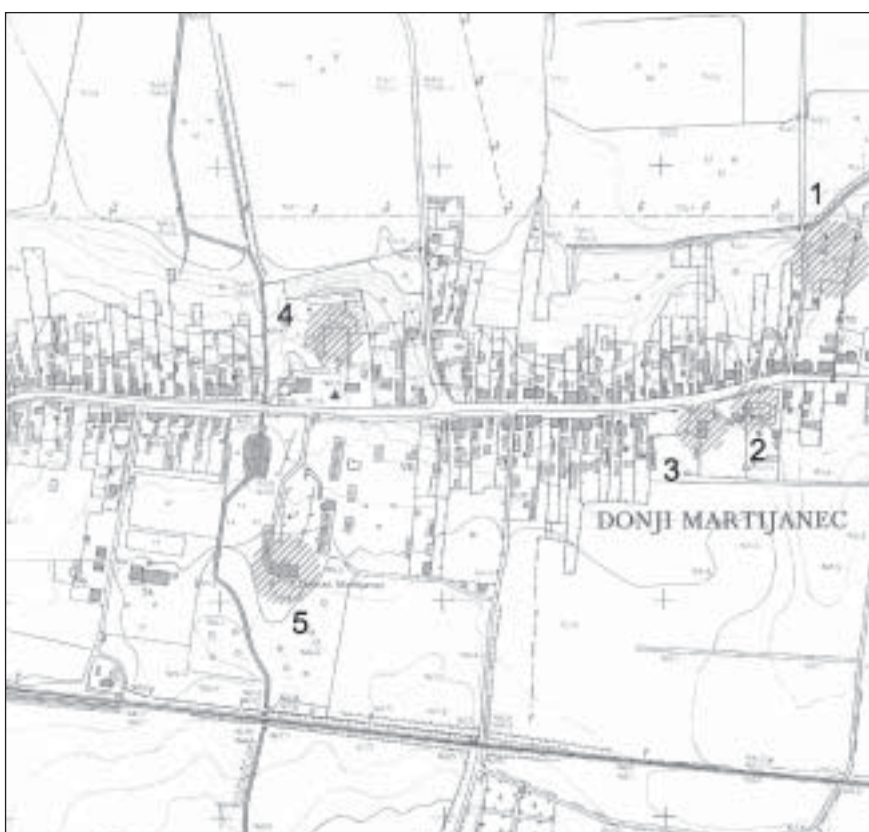
Upravo u okviru baroknog klasicizma, odnosno ranog klasicizma, navedeno martijanečko rješenje konstrukcije zvonika doživljava svoj nastavak na hrvatskim prostorima. U skladu sa sveopćim smirivanjem barokne dinamike, klasicistički zvonici "iza pročelja" počivaju sada na pilonima s jednolikim polukružnim lukovima i ravnim ogradama pjevališta, da bi postupno jasan odnos nosača i lukova bio zamijenjen zidom perforiranim lukovima. No za međusobno isprepletanje različitih utjecaja zanimljivo je da, uz bliski primjer župne crkve sv. Franje Asiškog u Velikom Bukovcu uz Dravu (podignute početkom 19. stoljeća inicijativom feudalnih patrona Draškovića), najširu primjenu tog tipa zvonika nalazimo u vojnim gradovima – župna crkva sv. Ivana Nepomuka u Vinkovcima (1772.), župna crkva sv. Trojstva u Otočcu (1774.),⁸⁸ župna crkva sv. Stjepana kralja u Novoj Gradiški (1811.).

Na taj je način župna crkva sv. Martina u Martijancu postala svojevrsna materijalizacija svog geografskog položaja. Određena rijekom Dravom i podignuta između dva najznačajnija središta podravske regije – Varaždina i Koprivnice – u sebi je ujedinila obilježja različitih, još udaljenijih centara srednjoeuropskog baroka. Ujedno, ostvarivši zahvaljujući iznimnim patronima kvalitetu i obilježja znatno viša nego što je to za slične izvangradske sredine uobičajeno, poslužila je dalje kao jedno od ishodišta za širenje upravo onih motiva koji u njoj znače i najoriginalniju kvalitetu.

⁸⁸ Anđela Horvat valorizirala je crkvu u Otočcu kao najraniji primjer pjevališta riješenog sa superponiranim trostrukim lukovima te također ističe važnost tog motiva za crkve Vojne krajine. "Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj ..." (bilj. 7), str. 59

Slika 1: Karta Podravine s označenim granicama Banske Hrvatske i Varaždinskog generalata u drugoj polovici 18. stoljeća (grafička obrada: Ivana Haničar)

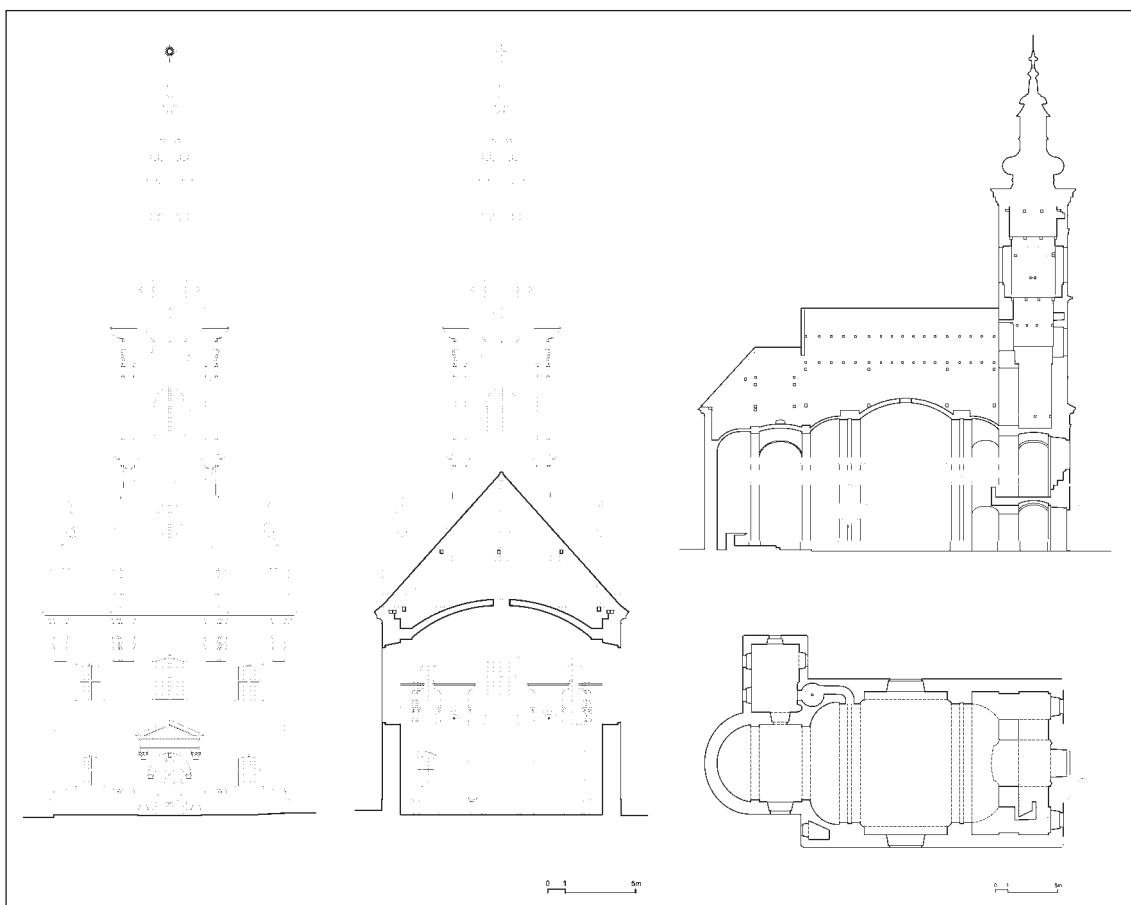

Slika 2: Karta Martijanca s označenim pozicijama glavnih sakralnih i profanih građevina u srednjem vijeku i baroku (grafička obrada: Ivana Haničar)

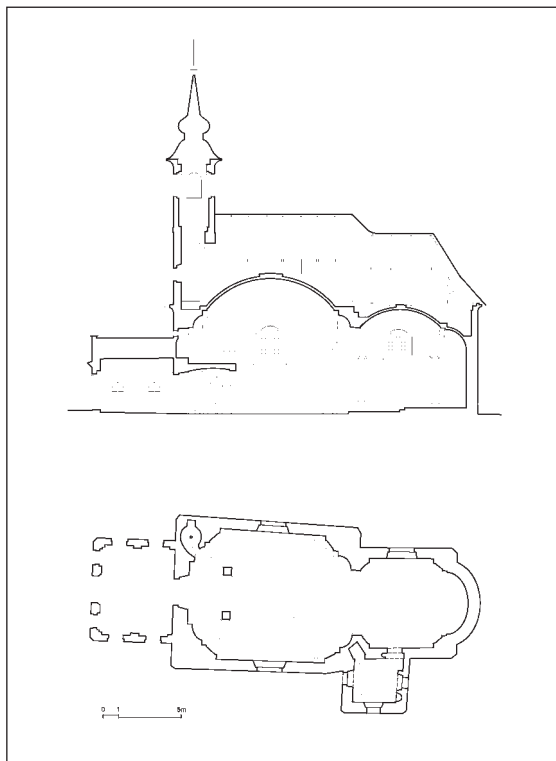

Slika 4: Martijanec, župna crkva sv. Martina, pogled prema svetištu (foto: Krešimir Tadić)

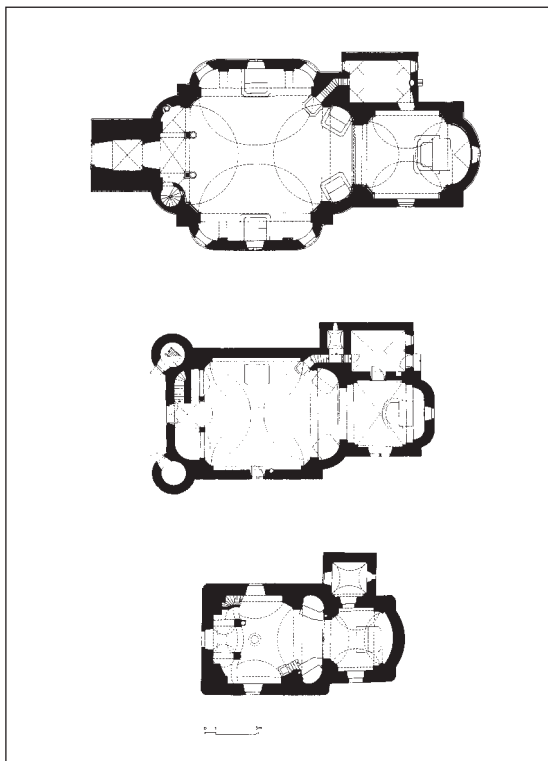
Slika 3: Martijanec, kasnobarokna župna crkva sv. Martina (foto: Milan Drmić)

Slika 5-6: Martijanec, župna crkva sv. Martina, pročelje i poprečni presjek; tlocrt i uzdužni presjek (arhitektonska snimka: Marie Stepinac)

Slika 7: Mali Bukovec, crkva sv. Katarine, tlocrt i uzdužni presjek (arhitektonska snimka: Marie Stepinac)

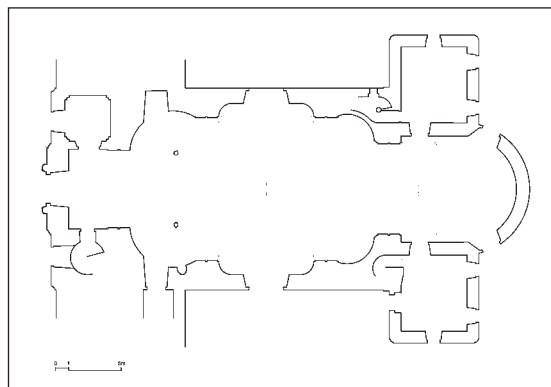
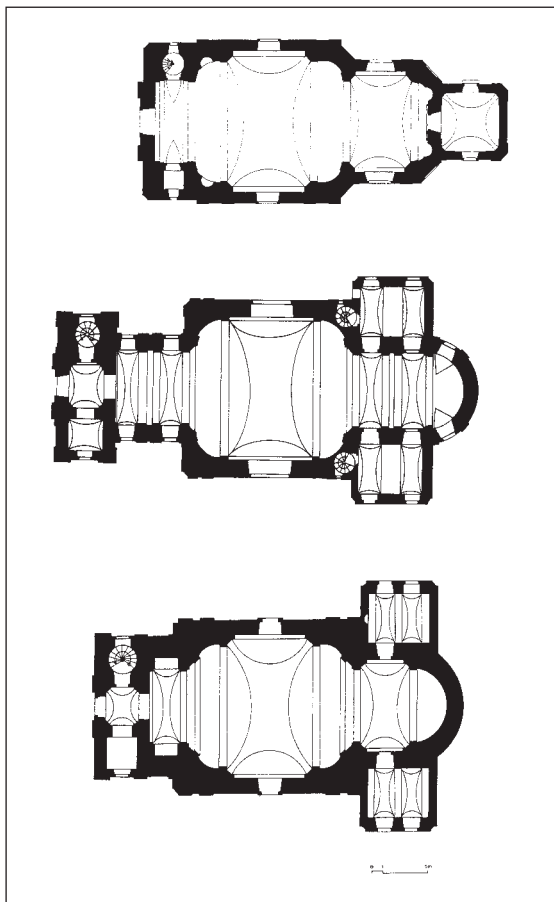
Slika 8: Karakteristični primjeri crkava s jednotravnim brodovima (redukcija od četverolisnog do kvadratičnog oblika) – tabla tlocrta – Pokupsko, Brezovica, Završje Začretno (grafička obrada: Ivan Tenšek)

Slika 9: Bjelovar, prvotno pijaristička i župna crkva sv. Terezije, pročelje (foto: Milan Drmić)

Slika 10: Bjelovar, župna crkva sv. Terezije, pogled prema svetištu (foto: Milan Drmić)

Slika 12: Bjelovar, župna crkva sv. Terezije, tlocrt
(arhitektonska snimka: Davorin Stepinac)

Slika 11: Karakteristični primjeri longitudinalnih centraliziranih crkava na području Donje Austrije i Beča – tabla tlocrta – Tribuswinkel, Oberlaa, Ollersdorf (grafička obrada: Ivan Tenšek)

Slika 13: Tribuswinkel, župna crkva sv. Wolfganga, pogled prema svetišću (foto: Katarina Horvat-Levaj)

Slika 14: Tribuswinkel, župna crkva sv. Wolfganga, pročelje (kapa zvonika izmijenjena u 19. stoljeću) (foto: Katarina Horvat-Levaj)

Slika 15: Ollersdorf, župna crkva sv. Leonharda, detalj svodenog slavloluka (foto: Jovan Kliska)

Slika 16: Martijanec, župna crkva sv. Martina, pogled prema pjevalištu (foto: Milan Drmić)

Slika 17: Ollersdorf, župna crkva sv. Leonharda, pogled prema pjevalištu (foto: Jovan Kliska)

Slika 18: Trški Vrh kraj Krapine, hodočasnička crkva sv. Marije Jeruzalemske, pogled prema pjevalištu (foto: Katarina Horvat-Levaj)

Slika 19: Varaždin, uršulinska crkva Rođenja Kristova, pročelni zvonik (foto: Katarina Horvat-Levaj)

Slika 20: Otočac, župna crkva sv. Trojstva, pogled prema pjevalištu (foto: Katarina Horvat-Levaj)

SUMMARY

In the rich building heritage of Podravina, a special place is secured for the parish church of St. Martin in Donji Martijanec (built in the late Baroque style in the period 1767- 1777).

It was built after a great flooding of Drava river (which damaged the medieval parish church) noted for its unique late Baroque synthesis of longitudinal and central spaces. On one hand, such spatial scheme is continuation from single traverse (four-leaf) church, which in Croatia were built by Styria architects, Josef Hoffer in particular, the builder of St.Catherine's chapel in nearby Mali Bukovec (1757-1758). On the other hand, complexity of spatial characteristics in St.Martin's parish church indicates that it could have been built on the model of longitudinally centralized pijar church of St.Therese (1765-1772) in the newly formed military stronghold of Bjelovar. The pijar project is created by G. d'Ustrich; however, its characteristics put the church of St.Therese into the late Baroque Classicism sacral architecture of Vienna and Lower Austria, mostly seen in the work of Matthias Gerl. This is how an architectural intervention from Vienna, built in the Military Border territory (Varaždin generalate) contributed to late Baroque architecture of Banovina Hrvatska.

However, apart from spatial characteristics similar to Bjelovar church, Martijanec church also had important innovations in construction of the frontal bell-tower, standing on striking inner pylons. If we want to research the various influences interlinked here, we should pay attention to the most important application of such bell-tower construction in all the churches of Military Border in late 18th and early 19th century.

DOPRINOS U PROUČAVANJU POVIJESTI I VAŽNOSTI VISOKE GOSPODARSKE ŠKOLE U KRIŽEVCIMA

A CONTRIBUTION TO THE RESEARCH OF HISTORY AND IMPORTANCE OF THE HIGH FARMING SCHOOL IN KRIŽEVCI

Jelena Balog

Hrvatski povijesni muzej

Matoševa 9

Zagreb

Primljeno / Received: 3. 8. 2006.

Prihvaćeno / Accepted: 3. 11. 2006.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC 334.72 (497.5-3 Križevci)

Stručni rad

Professional paper

SAŽETAK

Na temelju novina, godišnjaka i relevantne literature rad analizira važnost križevačkog Visokog gospodarskog učilišta za hrvatsku ekonomiju, posebice u drugoj polovini 19. stoljeća. Križevačko Učilište utemeljeno je 1860. g. i bilo je jedino gospodarsko učilište s hrvatskom jezikom u Austro-ugarskoj monarhiji. Rad također analizira nacionalnu, socijalnu i spolnu strukturu polaznika Učilišta.

Ključne riječi: Visoko gospodarsko učilište, Križevci, ekonomska povijest 19–20. stoljeća, Hrvatska.

Keywords: College of Agriculture Križevci, economic history 19th-20th century, Croatia.

1. UVOD

Križevačko gospodarsko veleučilište osnovano 1860. godine značilo je veliki korak u modernizaciji hrvatskoga gospodarstva, pogotovo u razdoblju druge polovice 19. stoljeća. Cilj rada jest pokazati tu važnost kako za razdoblje 19. stoljeća, tako i za novije vrijeme i to posebice kroz nacionalnu, socijalnu i spolnu strukturu polaznika. Prikazati će probleme s kojima se Učilište susretalo, posebno u počecima svog rada, kao i promjene kroz koje je prošlo. Rad se temelji na objavljenim izvorima i relevantnoj literaturi.

2. DRUGA POLOVINA 19. STOLJEĆA U HRVATSKOJ

Osnutku visoke gospodarske škole u Križevcima prethodilo je razdoblje neoapsolutizma, te je potrebno reći nešto o Hrvatskoj u tim godinama. Neoapsolutizam je uslijedio kao posljedica revolucionarnih gibanja 1848/1849. g., a prethodilo mu je razdoblje oktroiranog ustava. Jedna od bitnih karakteristika oktroja jest uvođenje jedinstvenog tržišta.

U pogledu uprave ukida se Banskog vijeće i uvodi Banska vlada, koja je ubrzo pretvorena u Namjesništvo, a njemački se uvodi kao jezik uprave. Pitanje organizacija seoskih općina riješeno je tek krajem pedesetih godina. Naime, ključni problem predstavljalo je financiranje općina, koje su se radi štednje spajale u veće. Što se tiče gradova, na prostoru Hrvatske i Slavonije postoje svega tri grada s više od 10.000 stanovnika (Rijeka, Zagreb i Osijek), a samo Rijeka ostvaruje

znatniji ekonomski uspon. Modernu gradsku upravu u Osijeku i Zagrebu uvodi carski patent 1850. g., ali bez puno uspjeha.¹

Promjene nastaju i u sudstvu. Silvestraski patent uvodi apsolutističko sudstvo, koje uklanja dotadašnje feudalne odvjetnike, a novi red onemogućava praksu nestručnih odvjetnika jer su dosadašnji odvjetnici morali obnoviti svoje dozvole ili čak polagati ispit. To je omogućilo nastanak odvjetničke inteligencije, koja će odigrati nemalu ulogu u kasnijim političkim akcijama i modernizacijskim nastojanjima.² Osim toga, provedene su reforme u poreznom sustavu, ustrojstvu policije, te je provedeno zemljišno rasterećenje.

2.1. EKONOMSKA SITUACIJA U PODRAVINI U DRUGOJ POLOVINI 19. STOLJEĆA

Revolucionarna gibanja 1848/1849. g. osjetila su se i na prostoru Podravine, tim više što donose i privremene teritorijalne promjene u vidu priključivanja Međimurja i Legerada Hrvatskoj (do 1860. g.). Nešto kasnije dolazi i do razvojačena bjelovarskog generalata (đurđevačka i križevačka regimenta) i uključivanja tog prostora u Bansku Hrvatsku. Tijekom razvojačenja, civilne poslove preuzima Križevačka županija, koja se širi i 1874. g. postaje križevačko-bjelovarska županija sa sjedištem u Bjelovaru.³

Razdoblje druge polovine 19. stoljeća obilježeno je ekonomskim i socijalnim raslojavanjem u podravskim selima. Iako je kmetstvo ukinuto još 1848. g., agrarna reforma nije provedena. Postojeći vlasnički odnosi teško su se mijenjali. Onaj dio vlastele koji nije shvatio industrijsku revoluciju i primjenio nove tehnologije, ubrzano propada. Kako bi se održali ekonomski, ali i društveno, vrše dodatni pritisak na nadničare. Tome još treba pridodati i proces raspadanja zemljišnih zadruga i usitnjavanje seoskog posjeda. Istodobno, rastu državni porezi i podravski seljak unatoč ukidanju kmetstva, ne može bitnije popraviti svoj položaj. Zbog toga, već krajem 19. stoljeća dolazi do pojave emigracije (ekonomske), kako unutar Monarhije, tako i u svijet. Osim toga, ovaj prostor je uz germanizaciju, pogođen i vrlo agresivnom mađarizacijom. Mađarska buržoazija je krajem sedamdesetih godina 19. stoljeća promijenola svoju politiku prema Hrvatskoj, što se posebno očituje u sustavnom kršenju Nagodbe i stezanjem hrvatske autonomije. Taj je proces, osim toga, bio pomagan ekonomskom ekspanzijom mađarske buržoazije.⁴ Ekonomska diferencijacija zajedno s općim osiromašenjem sela nastavila se i za vrijeme Khuenova režima. Krajem stoljeća situacija na selu bila je doista tužna.

Unatoč tome, od polovine 19. stoljeća počinje se situacija u Podravini mijenjati, ali promjene teku vrlo sporo i, dijelom, čak dodatno osiromašuju selo. Iako je 1848. g. ukinuto kmetstvo, kako nije provedena agrarna reforma, pojačao se pritisak vlastele na nadničare. Uz to, taj se kraj nalazio u vrlo izraženoj ovisnosti prema austro-mađarskoj privredi, a državni aparat nema sluha za radikalnije rješavanje seljačkog pitanja. Kao i u ostalim krajevima Hrvatske i u Podravini dolazi do raspadanja zadruga i usitnjavanja posjeda. Posebnost ovog kraja jest formiranje imovnih općina i zemljišnih zajednica. Uloga imovnih općina bila je organizirana eksploatacija šuma, dok su zemljišne zajednice upravljale uzajedničkim seoskim zemljištima.⁵ Osnutak Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva donio je također promjenu. Ubrzo nakon osnivanja

¹ Mirjana GROSS, Agneza SZABO, "Prema hrvatskom građanskom društvu", Zagreb, 1992, 86–87.

² M. GROSS, A. SZABO, Prema hrvatskom..., 88.

³ Takvo stanje ostalo je sve do 1929. godine. (Dragutin FELETAR, "Podravina: općine Đurđevac, Koprivnica i Ludbreg u prošlosti i sadašnjosti", Koprivnica, 1988, 124.)

⁴ D. FELETAR, Podravina..., 125. O zadrugama u Hrvatskoj vidi i u M. GROSS, A. SZABO, Prema hrvatskom..., 387–397.

⁵ D. FELETAR, Podravina..., 140.

društva, otvaraju se u pojedinim mjestima njegove podružnice, sa ciljem unapređivanja poljoprivrede, ali i gospodarstva općenito. Drugi poticaj koji se javlja su gospodarske izložbe i smotre, koje se održavaju u naprednijim trgovištima poput Križevaca, Koprivnice, Đurđevca, Varaždina, Čakovca i dr.⁶

Iz ovog kratkog pregleda vidljiva je loša gospodarska slika Podravine, posebice u poljoprivredi. Ta se slika ipak u drugoj polovini 19. stoljeća mijenjala, iako vrlo sporo. U tim promjenama nemalu ulogu odigrale su gospodarske organizacije poput Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva.

3. STANJE ŠKOLSTVA U BANSKOJ HRVATSKOJ U DRUGOJ POLOVINI 19. ST.

Druga polovina 19. stoljeća predstavlja prekretnicu u sustavu obrazovanja na tlu Hrvatske na više načina. Već je 1848. odbor Hrvatskog sabora izradio školsku osnovu, ali reforma započinje tek ukidanjem Banskog vijeća, kada inicijativu preuzima ministar Leo Thun. Tako je 1849. g. donesena Osnova za organizaciju austrijskih gimnazija i realka, koja od 1850. godine vrijedi za Hrvatsku. Prema svojim sastavljačima, reforma je poznata kao Exner-Bonitzova reforma. Tom reformom gimnazija postaje osmogodišnja s četiri viša i četiri niža razreda, odnosno dijeli se na Višu i Nižu gimnaziju. Niža gimnazija osposobljavala je učenike za prijelaz u višu, ili za nastavak školovanja u nekom praktičnom zvanju. Viša gimnazija omogućavala je upis na sveučilište. Također je hrvatski postao nastavnim jezikom u gimnazijama na području Slavonije i Hrvatske osim u razdolju od 1854–1860. g. Uz to se za potrebe višeg stručnog obrazovanja otvaraju posebne srednje škole, tzv. realke. U njima se uz opće predmete poučavaju i praktični poput matematičko-prirodoslovnih predmeta, živih jezika i dr. Konačno uređenje realnog obrazovanja riješeno je vladinom odlukom 1894. g., a nastavna osnova posve je oblikovana 1908. g.⁷

Što se tiče osnovnog školstva, Thun je predložio zajedničku upravu crkve i zemaljske oblasti u pučkom školstvu. To je značilo da se crkva brine za udžbenike, nastavu i učitelje, a zemaljske i mjesne oblasti preuzele bi financiranje i izgradnju. Glavne probleme u drugoj polovini 19. stoljeća predstavljaju velike udaljenosti od pojedinih naselja do škola, slaba obrazovanost učitelja, neadekvatnost prostora, općinsko financiranje, a siromašna djeca nemaju odjeću i obuću.⁸ Ipak, jedan od najvećih problema je što roditelji često ne šalju djecu u školu. Dječji rad je raširen, i seljak se teško odriče tog rada da bi sina poslao u školu (djevojčice se ionako rijetko šalju). Tako većina seoske djece ostaje nepismena. U gradskim sredinama situacija je bolja, no i ovdje siromašna djeca uglavnom ne pohađaju nastavu. U gradskim glavnim školama odgaja se buduća inteligencija, a njihovi nastavnici sve češće su školovani učitelji.

Ipak, tek sa školskom reformom bana Mažuranića i uvođenjem obveznog osnovnog školovanja, situacija u osnovnom školstvu će se ponešto popraviti. Njome je napušteno načelo konfesionalne osnovne škole, iako je zadržan izraziti religijski značaj. Zahtijeva se obrazovanost učitelja, a obveza pohađanja škole vrijedi i za djevojčice.⁹

S obzirom na temu rada, stanje stručnih škola zavrđuje poseban osvrt. Razvoj stručnih škola, logično, povezan je s razvojem gospodarstva i industrije. U vrijeme neopasolutizma stručnih je škola malo. U gradovima postoji nešto obrtničkih škola, te pokoja trgovačka. Njihov mali broj ukazuje na nepovoljne mogućnosti gospodarskog razvoja, kao i slabu vertikalnu pokretljivost na

⁶ D. FELETAR, Podravina..., 150

⁷ Hrvatski školski muzej 1901–2001., 142.

⁸ M. GROSS, A. SZABO, Prema hrvatskom..., 98.

⁹ M. GROSS, A. SZABO, Prema hrvatskom..., 403–406.

društvenoj ljestvici.¹⁰ Situacija se ponešto mijenja Mažuranićevim reformama. Najniži stupanj stručnog obrazovanja pružale su šegrtske škole, uređene Obrtnim zakonom iz 1884. g. i Ustrojnom statutu iz 1886. g. Postojali su viši i niži odjeli. U niže odjele upisivali su se polaznici koji nisu završili nižu počku školu, ali su znali čitati i pisati. U više odjele upisivali su se polaznici koji su završili nižu pučku školu ili niži odjel šegrtske škole. Na prostoru Hrvatske i Slavonije 1895. postoje 32 šegrtske škole.¹¹

Imajući na umu modernizacijske procese koji se javljaju u drugoj polovini i posebice krajem 19. stoljeća, ne treba čuditi što su upravo gospodarske škole najvažnije stručne škole u Hrvatskoj. Prva takva je upravo križevačka gospodarska škola. Uz njih, veliku važnost imaju i obrtne škole. Što se tiče umjetničkih škola, jedine takve su glazbene škole. Prva među njima je Narodni zemaljski glazbeni zavod, koji je 1891. g. uređen kao konzervatorij. Postojala je i glumačka škola u (1896–1898. g.), ali je nakon dvije godine postojanja prestala s radom, te je ponovno otvorena tek 1922. g. Zanimljivo je istaknuti i postojanje Kraljevskog primaljskog učilišta u Zagrebu, osnovanog 1876. g. Osim toga, poseban status među stručnim školama imale su više trgovačke škole, koje su bile spojene s velikim realkama u Zagrebu, Zemunu i Osijeku.¹²

Obrazovanje žena u Hrvatskoj u drugoj polovini 19. stoljeća nezaobilazno je kada se govori o stanju školstva. Osnovni je zadatak žene u to vrijeme "odgajanje djece u narodnom jeziku i domorodnom duhu", zbog čega tiskaju "dječjoj dobi primjerene knjižice i u narodnom čistom jeziku spisane".¹³ Već je ranije spomenuto kako se ženska djeca, posebice na selu, još rijeđe šalju u škole, nego što je to slučaj s muškom djecom. Seljačke žene treba odgojiti za valjane supruge za što im je dovoljan minimum obrazovanja kao domaćica vještih vođenju seoskog domaćinstva.¹⁴ Sve rasprave vođene oko ženskog obrazovanja svode se na ulogu majke u domoljubnom odgoju sinova. Prve veće promjene dolaze u vrijeme Mažuranićevih školskih reformi, uvođenjem obveznog osnovnog obrazovanja, kako za dječake, tako i za djevojčice.

		1869.		1880.		1890.		1900.		1910.	
		BROJ	PREMA UK. BROJU	BROJ	PREMA UK. BROJU	BROJ	PREMA UK. BROJU	BROJ	PREMA UK. BROJU	BROJ	PREMA UK. BROJU
ZNALO JE ČITATI I PISATI	M	175.679	23,2%	245.355	31,5%	353.764	39,4%	523.206	52,4%	636.740	60,7%
	F	83.353	11,1%	144.898	18,4%	229.163	25,2%	364.672	36,0%	499.950	48,7%
	UK	259.032	17,2%	390.253	24,9%	582.927	32,3%	887.878	44,1%	1.136.690	52,3%
ZNALO JE SAMO ČITATI	M	18.401	2,4%	4.660	0,6%	4.258	0,5%	7.522	0,8%	11.316	1,1%
	F	15.836	2,1%	12.677	1,6%	11.131	1,2%	21.785	2,1%	21.356	2,1%
	UK	34.237	2,3%	17.337	1,1%	15.389	0,9%	29.307	1,5%	32.681	1,5%
NIJE ZNALO NI ČITATI NI PISATI	M	563.359	74,4%	528.732	67,9%	540.740	60,2%	466.912	46,8%	400.115	38,2%
	F	652.525	86,8%	627.828	79,9%	667.383	73,5%	627.693	61,9%	505.733	49,2%
	UK	1.215.884	80,6%	1.156.560	73,9%	1.208.123	66,9%	1.094.605	54,4%	1.005.888	46,2%

Tablica 1: PRIKAZ PORASTA PISMENOSTI ŽENA OD 1869. DO 1910.

Izvor: Popis žiteljstva od 31.12.1910. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji; Statistički godišnjak zemalja Ugarske krune 1895.-1898.

¹⁰ M. GROSS, A. SZABO, Prema hrvatskom..., 98.

¹¹ Hrvatski školski muzej 1901–2001., 143.

¹² Hrvatski školski muzej 1901–2001., 143.

¹³ Agneza SZABO, "O sudjelovanju žena u Hrvatskom narodnom preporodu (1835–1848.)". Kaj 28 (1995) br. 4/5, 114.

¹⁴ M. GROSS, A. SZABO, Prema hrvatskom..., 553.

Ova tabela daje primjer utjecaja što su ga ostavile Mažuranićeve reforme na porast pismenosti u Hrvatskoj i kod ženske i kod muške populacije. Podaci ukazuju na znatnu razliku u pismenosti između muške i ženske populacije. Najveći porast pismenosti kod žena zabilježen u razdoblju 1900–1910. g., dok je kod muške populacije najveći porast pismenosti zabilježen od 1890–1900. g. Mogući razlog tome jest taj što su široki slojevi (prvenstveno seljaci) lakše prihvatili obvezno obrazovanje muške, nego li ženske djece. Ipak, unatoč brojnim preprekama, obvezno osnovno obrazovanje postupno je postizalo svoj glavni cilj – opismenjavanje širokog sloja stanovništva.

4. OSNUTAK GOSPODARSKOG UČILIŠTA U KRIŽEVCIMA

Potreba za institucijom koja bi osposobljavala buduće gospodarstvenike pojavila se u Hrvatskoj još u prvoj polovini 19. stoljeća, iako se o poljoprivredi pisalo i puno ranije.¹⁵ Razlog je, dakako, bio zaostalost hrvatskog gospodarstva. Ta je zaostalost bila samo jedan segment kašnjenja za europskim trendovima, koje se javilo najprije kao posljedica osmanskih pustošenja, a kasnije, od 18. stoljeća, su politički problemi i buđenje nacionalne svijesti bili važniji od promicanja gospodarstva. Tako se tek u vrijeme Hrvatskog narodnog preporoda ozbiljnije pristupilo promatranju zaostalosti hrvatskog gospodarstva. Prvi ozbiljni pokušaj da se nešto riješi nalazimo 1841.g. u osnutku Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva (HSGD).¹⁶ To je, naime, bio prvi korak u osnivanju opće poljoprivredne škole po uzoru na najrazvijenije zemlje Monarhije (Austrija, Češka). Cilj Društva bio je širenje znanja o poljoprivredi među veleposjednicima i pukom. Društvo je već iduće godine pokrenulo i svoje glasilo – Gospodarsko list – a zatim slijedi osnutak podružnica za promicanje poljoprivrede. Jedna od njih osnovana je 1843. g. u Križevcima zahvaljujući Nikoli pl. Zdenčaju¹⁷, potpredsjedniku HSGD-a 1841.-1847. g.¹⁸

Ukinućem kmetstva 1848.g. gospodarski problemi postaju još izraženiji: proces raspadanja veleposjeda i zemljišno rasterećenje povećali su dodatno potrebu za osnivanjem poljoprivredne škole. Naime, zaostalost poljoprivrede bila je više nego očita, a novi su posjedi zahtijevali i moderniji način proizvodnje da bi se moglo preći na kapitalizam. Ideja poljoprivredne škole uklapala se u učenja fiziokratizma 19.stoljeća, pa je u vrijeme neoapsolutizma ministar Aleksandar Bach podržao tu ideju. Nadao se na taj način ojačati poreznu moć stanovništva (najviše seljaštva) i tako napuniti državnu blagajnu. Tako Bach šalje banu Jelačiću 1853. g. dopis u kome ističe

¹⁵ Dalje HSGD. O problemima poljoprivrede kao najvažnije ekonomske grane raspravljalo se kod nas još u srednjem vijeku, najprije u Dubrovniku, ali dosta površno. Primjerice, Beno Kotruljević (1416.-1469.) u svom djelu o trgovini i savršenom trgovcu smatra poljoprivredu vrlo važnom za blagostanje idealne srednje vjekovne države. (Renata HUSINEC, Petar DELIĆ, "Gospodarsko i šumarsko učilište u Križevcima" Križevci, 1995., 13.)

¹⁶ Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo osnovano je krajem 1841. g., a glavnu ulogu u osnutku imao je zagrebački biskup Juraj Haulik, koji je bio i prvi predsjednik. Članovi društva bili su pripadnici plemstva i krajiški časnici. Osnovni cilj društva bio je promicanje razvoja poljoprivrede (agrotehnike). Svoj rad usmjerava primarni prema seljačkom stanovništvu. Društvo pokreće i svoj časopis (Gospodarski list) u kojem izlaze, između ostalog, poloprivredni savjeti za seljake. (Igor KARAMAN, "Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću", Zagreb, 1972, 18).

¹⁷ Nikola Zdenčaj od Zahumić grada (Vel. Raven kod Križevaca 6.12.1775 – Vel. Raven kod Križevaca 28.4.1854.), pravnik, podžupan kiževačke županije. U Zagrebu je završio pravo i 1794. g. izabran je za vel. odvjetnika kiževačke županije. Od 1827. do 1836. g. vrši službu kao podžupan kiževačke županije, a 1830. imenovan je za hrvatskog poslanika u ugarskom saboru. Kao kiževački podžupan, veliku je pažnju posvetio izgradnji cesta. Bio je jedan od osnivača Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva 1841. Godine 1838. imenovan je velikim županom zagrebačkim i na toj je dužnosti ostao do 1844. g., kada je na vlastiti zahtjev umirovljen. Za svoje zasluge postao je kraljevski savjetnik i vitez zlatne ostruge. (Znameniti i zaslužni Hrvati, 289–290.)

¹⁸ R. HUSINEC, P. DELIĆ, Gospodarsko i šumarsko učilište..., 19.

¹⁹ Spomenica o pedesetogodišnjem postojanju Kr. Višeg gospodarskog učilišta, 3.

potrebu za razvojem gospodarstva, koje je preduvjet za "narodno blagostanje i poreznu snagu",¹⁹ a da bi se to ostvarilo potrebno je imati stručni kadar, dakle obrazovanje. Bach je čak u svom dopisu predložio i program buduće škole. Ban Jelačić je zatim tražio mišljenje velikih župana ali je sve ostalo bez odaziva. Kada je Beč 1854. g. zatražio da se svakako pronađe odgovarajuće zemljište za podizanje poljoprivrednog zavoda, odgovor je došao tek za dvije godine. Naime, 1856. g. gradonačelnik Križevaca Janko Gašparý predlaže Križevce kao mjesto osnutka, ističući da se blizu grada nalaze "zemljišta, sverhi ovoj tako odgovarajuća, kako se to najbolje riebovati može" jer je zemljište vrlo raznoliko.²⁰ Nakon što je pronađen smještaj za učilište, trebalo je riješiti financijska pitanja. Nakon dužih rasprava, pitanje je riješeno tako da je financijski teret pao na zemaljsku vladu. Pri osnutku odlučeno je da se zbog količine i važnosti šuma osnuje i šumarski odjel. Tako je napokon 1860. g. osnovano Učilište, a izgrađena je i većina zgrada.

Prema pravilima cilj je "znanstveno i djelovno obrazovanje mladih ljudi, koji će nekoć gospodariti na imanju srednje ruke, ili će pod zakup...uzimati imanja, ili pak obnašati službu kod uprave imanja-...mladih ljudi koji uzhtiju obavljati službu šumarah kod vlastele ili obćinah oli pako stupiti u državnu službu...uzdržavat će se okrom glavnog zavoda, još i ratarska učionica ili jednom rieči ratarnica...namijenjena seljačkoj mladeži, u kojoj će se obrazovati seoski gospodari..., a dvorski ili narednici (šipani) za vlastelu".²¹ Dakle, već je u pravilima sustavno razrađen obrazovni plan i program Učilišta.

Primaju se đaci s navršenih 17 godina, koji moraju biti zdravi i snažni, te moraju donijeti "sviedočbu o poštenom i ćudorednom vladanju i dopuštenju roditelja ili štitnika da smije stupiti u ovaj zavod".²² Učenici koji se upisuju moraju imati završenu malu realku (3 god.) ili malu gimnaziju. Obrazovanje traje 2 godine i dijeli se na 4 semestra, a ukoliko netko želi završiti i šumarstvo, 3 godine (samo šumarstvo traje 1 godinu). Utvrđeno je i plaćanje školarine: osim pripravnog tečaja plaća se svake godine 30 for., šumar 20 for. (od toga polovicu na početku semestra), te pripremni tečaj 15 for. ali je smještaj u privatnim kućama. Za učenike Ratarnice određeno je slijedeće: "nastanit će se i hraniti u gospodarskom dvoru, zato će morati marljivo raditi"²³, a obrazovanje traje 3 godine.

Kada je Učilište napokon osnovano, prvim je ravnateljem zavoda postao Čeh Dragutin Lambl (1860.-1874. g.). Treba istaknuti da je križevačko Učilište bilo "jedino učilište u Austro-ugarskoj Monarhiji, na kojem se je predavalo slavenskim, doćim hrvatskim jezikom".²⁴ Osnutak ovog učilišta imao je veliku važnost ne samo na području gospodarstva, nego i šumarstva. Sada se, naime, moglo školovati domaće ljude, te povećanjem stručnosti podići i kvalitetu šumarstva u Hrvatskoj (do tada se samo mali broj ljudi mogao školovati u europskim zemljama). Za ovo najranije razdoblje istaknula bih još kao zanimljivost predmete koje su studenti slušali. Tako su polaznici višeg gospodarskog smjera slušali između ostalog ove predmete: aritmetika, algebra, geometrija, deskriptivna geometrija, geodezija, mehanika, graditeljstvo, zoologija, botanika, klimatologija i meterologija, strojevi, livadarstvo i dr. Polaznici šumarskog smjera su uz opće predmete slušali i primjerice: šumarska zoologija, entomologija, šumarska botanika, lovstvo, šumarsko kućanstvo i dr.²⁵

O daljnjoj povijesti ovog Učilišta već je dosta pisano te smatram nepotrebnim ponavljati tu povijest i u ovom radu. Istaknula bih samo nekoliko glavnih datuma. Tako je 1877. g. donesen

²⁰ Spomenica o pedesetgodišnjem..., 13.

²¹ Gospodarska, ratarska i šumarska učionica u Križevcu, Gospodarski list br. 17, 26.4.1860.

²² Spomenica o pedesetgodišnjem..., 29.

²³ Spomenica o pedesetgodišnjem..., 34.

²⁴ R. HUSINEC, P. DELIĆ, Gospodarsko i šumarsko učilište..., 23.

²⁵ Spomenica o pedesetgodišnjem..., 42.-44.

zakon kojim su ustanovljena 2 odjela: viši i niži. Niži je prozvan Ratarnicom i bio je predviđen za obrazovanje seoskih sinova za seoske gospodare, a viši je osposobljavao za javnu ili privatnu službu, odnosno vlastito gospodarstvo. Tu bih spomenula jednu zanimljivost vezanu uz uvjete upisa u Ratarnicu. Polaznik je morao biti 16 godina star, "zdrav, krepak i čudoredan".²⁶ Godine 1896. zavod je sudjelovao na "millenijskoj izložbi u Budimpešti"²⁷ i time pobudio interes i stekao opće priznanje. Zatim početkom 20. stoljeća organiziraju godišnje seminare za vođenje gospodarstva, na kojima su se trebala iznositi najnovija postignuća, no nisu imali većeg uspjeha. Bolje su prošli sa zimskim gospodarskim školama osnovanim 1909. g. u Sv. Ivan Žabno i 1910. g. u Koprivnici. Također su uvedeni i tečajevi za pivničare kako bi se unaprijedilo pivarstvo. Kada je 1919. g. u Zagrebu osnovan Agronomski fakultet, križevačko Učilište prestaje s radom. U Križevcima je osnovana Srednja gospodarska škola, koja je do svog ukinuća 1860. g. bila povremeno trogodišnja, a povremeno četverogodišnja. Ratarnica je reformirana u Nižu poljoprivrednu školu, ali je 1931. g. ukinuta zbog redukcije državnog proračuna za školstvo. Srednja škola ukinuta je 1960. g., ali da ne bi prestao dugogodišnji rad poljoprivrednog školstva u Križevcima, osnovana je 1961. g. Viša poljoprivredna škola ratarskog i stočarskog smjera. Imala je završni karakter i nije omogućavala prijelaz na Fakultet u Zagrebu.²⁸ Nekoliko godina kasnije, 1966. g. osnovan je Poljoprivredni školski i istraživački centar koji se služio za obrazovanje stručnih kadrova, istovremeno omogućavajući i znanstveni rad. Taj je centar nastojao vratiti ono značenje što ga je imalo staro Gospodarsko učilište. Povodom 125. obljetnice, 1985. g. Viša poljoprivredna škola u Križevcima/Poljoprivredni institut Agronomski fakultet organizirali su zajedničko studij VI stupnja poljoprivredne struke.²⁹ To je zahtijevalo nove reorganizacije, pa je 1993./4. Križevačko-koprivnička županija osnovala Srednju gospodarsku školu. Poljoprivredni je institut uskoro postao član JTP-a (Jumelage/Twinning/Partnerschaft). Radi se o europskoj nevladinoj organizaciji poljoprivrednih škola osnovanoj 1991. g. u Horstu u Nizozemskoj. Poljoprivredni institut sudjeluje u njoj kao jedini predstavnik iz Hrvatske. Na inicijativu Renate Husinec, koordinatorice JTP-a za Hrvatsku, u rujnu 1994. g. Poljoprivredni institut posjetio je tajnik JTP-a, Egid Mulleneers iz Nizozemske. Danas, Učilište organizira tečajeve za seljake po europskim standardima. Time bih završila pregled povijesti Visokog gospodarskog učilišta u Križevcima.³⁰

Kroz ovaj sam kratak povijesni pregled nastojala istaknuti važnost i ulogu ovog Učilišta za razvoj hrvatskog gospodarstva i šumarstva, no valjalo bi istaknuti i njegovu ulogu u razvoju hrvatskoga Visokog školstva. Naime, od šumarskog se odjela razvio Šumarski fakultet u Zagrebu 1898. g. pod nazivom Šumarska akademija pri Mudroslovnom fakultetu. Osim toga, iz zavoda koji su osnivani unutar učilišta, razvili su se i drugi fakulteti, a i osnutak Poljoprivrednog fakulteta (Agronomije) omogućio je rad Učilišta.

4.1. GOSPODARSKI LIST O OSNUTKU KRIŽEVAČKOG UČILIŠTA

Gospodarski list popratio je nastanak Učilišta brojnim vijestima. Tako se već u travnju 1860. g. u jednom članku spominje buduća škola: "Već smo u prijašnjem broju očitovali svoju radost nad novim nekojih naših podružnicah...Križevačka podružnica nakanila je očividno...zasiecati u život... Osobito nam je drago što se je u Križevcu počelo viećati o praktičnih, neposredno u

²⁶ Spomenica o pedesetgodišnjem..., 42.

²⁷ Spomenica o pedesetgodišnjem..., 52.

²⁸ Spomenica o pedesetgodišnjem..., 38.-39.

²⁹ R. HUSINEC, P. DELIĆ, Gospodarsko i šumarsko učilište..., 42.

³⁰ Aktualne informacije o Učilištu dostupne su na web stranici www.vguk.hr

gospodarstvo zasiecajućih predmetah...".³¹ Isti broj donosi i zapisnik sa sjednice križevačke podružnice Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva, u kojem se ističe govor predsjednika A. Fodrocija u kojem se, ovaj puta znatno jasnije, spominje buduća škola. Tako on ističe: "Što da govorim o onom predmetu, koji našu podružnicu i najviše zanima, o ustrojenju gospodarstvene učione u Križevcima? Najnovije viesti jesu žalibože žalostne u tom obziru. Premda je naš premilostivi vladaoc otu učionu odobrio i premda je za nju već 70.000 iz domaćih zakladah doznačeno – to ipak neima učione. A zašto? Jer su se ote zaklade, kako se čuje, za podignuće zemačjske bolnice, koju će više tudjinci nego–li naši zemljaci uživati, iscrpile...".³² Ipak, unatoč preprekama, već 19. travnja stiže vijest "...da je gospodarska, ratarska i šumarska učionica u Križevcu ne samo dozvoljena, nego, uslijed posredovanja svetloga bana, već je i određeno da se čim prije ostvori. Tim je vruća naša želja ispunjena, koja će biti od neizmjerne koristi za sve naše gospodarstvo...".³³ Krajem travnja i početkom svibnja u broju 16 i 17, Gospodarski list donosi cjelovito ustrojstvo Učilišta. Tako, među ostalim, navodi i plaće pojedinih zaposlenika. Primjerica, ravnatelj će "dobivati 2000 for. plaće i stan; učitelji po 900 for., zamjenici učiteljski po 600 for., gospodar 700 for., a njegov pomoćnik i vrtlar po 500 for. pa sva trojca stan u gospodarskom dvoru".³⁴ Ratarnica je primala 20 polaznika godišnje, no čini se da je postojala osnovana bojazan da se kvota neće moći ispuniti, ne radi pomanjkanja interesa, već zbog financija. Stoga Gospodarski list potiče "da bi se naši bogatci spomenuli u oporuci gospodarskog učilišta i ostavili za podpru mladeži koju hiljadu; jer o svom trošku slabo će koji naš seljak poslati svoga sina u Križevac".³⁵

Kada je napokon Učilište službeno otvoreno, Gospodarski list donosi govor prvog ravnatelja, dr. Dragutina (Karla) Lambala, koji ističe želju "da viribus unitis – pomoćju ostale gospode učiteljah – podignem ovaj zavod na takav stupanj savršenstva, da mladež naša uzmogne služiti vjerno domovini...".³⁶

Važnost Ratarnice očitujue se između ostaloga, u carskoj naredbi "da se u križevačku ratarnicu pošilja i 18 krajiških dječakah i da se za izdržavanje svakoga 160 for. iz krajiške zaklade plaća".³⁷ Zamisao je očito bila da se dio seljaka iz Vojne krajne obrazuje, kako bi mogao svojim znanjem pomoći ostalima. Ovu tezu potvrđuje kasnije i članak Gospodarskog lista od 10. listopada 1861.: "Za postignuće ratarstva u vojničkoj krajni osamnaest podpratnih (stipendijah) ustanovljeno, koje će se dati momkom krajiškim, da ratarsku učionicu u Križevcu polaze...svako će se ljeto po šest momakah redomice iz svakog krajiškog regimenta u rečenu ratarsku učionu u Križevac slati... Kod toga se mora obzir uzeti na momke, koji će na skorom biti kućegospodari".³⁸ Ti će se obrazovani seljaci onda "namiestiti...po mogućnosti i po svojih inih sposobnostih u sgodno vrijeme kao podčastnici il frajti kod upraviteljstva, da tako budu u prilici ne samo svoje zemlje umno obradljivati, nego i svoje komšije u tom obučavati".³⁹ Iako se kroz dvije godine nigdje ne navode eventualni uspjesi polaznika Učilišta, Gospodarski list daje vrlo zanimljiv uvid u ustrojstvo i život Učilišta u počecima njegova djelovanja.

³¹ Domaće viesti, Gospodarski list br. 14, 5.4.1860.

³² Zapisnik sjednice križevačke podružnice, Gospodarski list br. 14, 5.4.1860.

³³ Domaće viesti, Gospodarski list, br. 16, 19.4.1860.

³⁴ Gospodarska, ratarska i šumarska učionica u Križevcu (nastavak), Gospodarski list br. 17, 26.4.1860.

³⁵ Zapisnik 18. glavne skupštine Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva, Gospodarski list, br. 21, 24.5.1860.

³⁶ Otvaranje gospodarskog učilišta, Gospodarski list, br. 48, 19.11.1860.

³⁷ Otvaranje gospodarskog učilišta, Gospodarski list, br. 48, 19.11.1860.

³⁸ Sbornica, Gospodarski list, br. 41, 10.10.1861.

³⁹ Sbornica, Gospodarski list, br. 41, 10.10.1861.

5. ANALIZA STRUKTURE POLAZNIKA KRIŽEVAČKOG UČILIŠTA

Važnost ove ustanove od njenoga osnutka do danas možemo vidjeti i u sastavu njenih polaznika. Tako i Gospodarski list 1861. g. ističe da su među polaznicima "dva Čeha i jedan Poljak...Budući da u čitavoj austrijskoj carevini neima višnjega gospodarskog učilišta, u kojem bi se nauke predavale slavjanskim jezikom".⁴⁰ Istražujući, iz dostupnih mi podataka doznala sam dosta o nacionalnoj strukturi polaznika kroz povijest. Moje istraživanje obuhvaća razdoblja od 1860.-1910. g., 1910.-1919. g. zatim 1923.-1930. g., 1930.-1950. g., 1975.-1980. g., te 1980.-2000. g. Na žalost, zbog nedostatka izvora nisam uspjela obuhvatiti čitavo razdoblje od osnutka do 2000. g. Iako se u svim razdobljima javljaju strani studenti, najzanimljivije je razdoblje prvih 50 godina postojanja Učilišta.

U razdoblju 1860.-1910. g. iz podataka je odmah vidljivo da je struktura polaznika Ratarnice znatno homogenija od polaznika višeg smjera. Polaznici Ratarnice gotovo su isključivo s prostora Hrvatske i Slavonije, vrlo malo iz Dalmacije, a stranaca gotovo i nema.⁴¹ S druge strane polaznici višeg odjela su raznoliki. Od stranaca najviše je studenata iz Bugarske, a ima ih čak i iz Rusije i Turske.⁴² Također su polaznici višeg smjera većinom iz gradova, dok su polaznici Ratarnice znatnijim dijelom iz seoskih sredina. Općenito gledajući nacionalni sastav stranih studenata vidljivo je da su oni većinom iz okolnih slavenskih (i neslavenskih) zemalja. To je razumljivo s obzirom da je križevačko Učilište jedno od prvih učilišta u ovom dijelu Europe. U vrijeme njegova osnutka takva učilišta u Europi postoje još samo u Engleskoj (Oxford, 1790. g.), Njemačkoj (Moeglin, 1806. .) i Francuskoj (Grignon 1827. g. i Rennes 1846. g.).⁴³ Tako je križevačko Učilište pokrivalo područje jugoistočne Europe.⁴⁴ Za ovo je razdoblje karakteristično i to da je razmjerno malen broj studenata iz gradske sredine. Kao primjer napravila sam usporedbu tri najzastupljenija grada Hrvatske (Križevci, Zagreb, Varaždin) i dva iz Slavonije (Osijek i Đakovo). Evo rezultata mog istraživanja:

Polaznici 1860.-1885.		
MJESTO	BROJ	POSTOTAK
Zagreb	30	9,40%
Osijek	25	7,84%
Križevci	12	3,76%
Varaždin	11	3,45%
Đakovo	9	2,82%
Ukupno u Hrvatskoj i Slavoniji	319	100,00%

Polaznici 1885.-1910.		
MJESTO	BROJ	POSTOTAK
Zagreb	23	6,65%
Križevci	12	3,47%
Osijek	10	2,89%
Varaždin	4	1,16%
Đakovo	1	0,29%
Ukupno u Hrvatskoj i Slavoniji	346	100,00%

Za isto razdoblje, analiza polaznika Ratarnice izgleda bitno drugačije. Vrlo je malen broj polaznika iz ovih gradova, pa možemo zaključiti da je općenito Ratarnicu polazilo većinom seosko stanovništvo. Evo i tih rezultata:

⁴⁰ Gospodarske vesti iz Križevaca, Gospodarski list, br. 51, 19.12.1861.

⁴¹ Vidi tablicu br.2.

⁴² Vidi tablicu br.1.

⁴³ R. HUSINEC, P. DELIĆ, Gospodarsko i šumarsko učilište ..., 23.

⁴⁴ Jedino je Ugarska u razdoblju 1797.-1848. g. imala Višu poljoprivrednu školu koja je kroz 50 godina svog postojanja služila kao uzor ostaloj Europi. (R. HUSINEC, P. DELIĆ, Gospodarsko i šumarsko učilište ..., 23.)

RATARNICA 1860.-1885.		
MJESTO	BROJ	POSTOTAK
Križevci	0	0,00%
Zagreb	2	0,46%
Varaždin	1	0,23%
Osijek	1	0,23%
Đakovo	0	0,00%
Ukupno u Hrvatskoj i Slavoniji	436	100,00%

RATARNICA 1885.-1910.		
MJESTO	BROJ	POSTOTAK
Križevci	1	0,32%
Zagreb	0	0,00%
Varaždin	0	0,00%
Osijek	0	0,00%
Đakovo	0	0,00%
Ukupno u Hrvatskoj i Slavoniji	308	100,00%

Također je vidljivo smanjenje stranih polaznika u kasnijim razdobljima, što je lako objasniti napretkom gospodarstva u ostalim zemljama. Najnovije razdoblje od 1990.-2000. g. zanimljivo je zbog podrijetla stranih studenata. Tako ćemo pronaći studente čak iz Južne Amerike (Čile, Peru).⁴⁵

Što se tiče žena na ovom učilištu, prve su Marija Hlebec i Maca Kučenjak u školskoj godini 1918./1919. g. i to na višem odjelu.⁴⁶ Zatim u razdoblju 1923.-1935. g. nisu prisutne, a znatniji pomak vidljiv je krajem 40-tih godina. Ukupno u razdoblju od 1930.-1950. g. Učilište je pohađalo 28 studentica sto iznosi o. 4,5% ukupnih polaznika. Od njih je samo jedna studentica bila stranog porijekla (iz Mađarske). Od druge polovine 20.stoljeća broj žena na križevačkom učilištu sve je više rastao, te studentice danas čine o. 40% polaznika.

SPOLNA STRUKTURA 1935.-1950.		
Muškarci	588	95,45%
Žene	28	4,55%
Ukupno	616	100,00%

SPOLNA STRUKTURA 1975.-1990.		
Muškarci	863	70,33%
Žene	364	29,67%
Ukupno	1227	100,00%

SPOLNA STRUKTURA 1990.-2000.		
Muškarci	443	59,54%
Žene	301	40,46%
Ukupno	744	100,00%

6. ZAKLJUČAK

Gospodarska situacija u Banskoj Hrvatskoj polovinom 19. stoljeća prilično je loša. To se posebno očituje u poljoprivredi, a izuzetak nije ni Podravina. Ukidanje kmetstva nije donjelo pravih promjena jer nije provedena agrarna reforma. Ipak, osnivanje gospodarskih udruga poput Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva, pokazuje da postoji jasna svijest o potrebi poboljšanja u poljoprivredi, prije svega preko obrazovanja. U tom smjeru ide i križevačko učilište.

⁴⁵ Vidi tablicu br.6.

⁴⁶ R. HUSINEC, P. DELIĆ, Gospodarsko i šumarsko učilište ..., 132.

Osnutak križevačkog gospodarskog učilišta imao je važnu ulogu u poboljšanju poljoprivrednog razvoja Podravine, ali i šire. Kao što je ranije prikazano, Učilište su, posebno u početku, pohađali učenici iz različitih krajeva Monarhije, pa i izvan nje. To nije neobično, budući da je križevačko Učilište u vrijeme kada je nastalo, jedino takva ustanova u jugoistočnoj Europi, te jedina na kojoj su predavanja održavana na slavenskom jeziku. Kraljeva odredba o slanju krajiških dječaka na školovanje u Križevce, pokazuje težnju da se i taj dio Hrvatske obrazuje radi kvalitetnije obrade zemlje. Struktura polaznika pokazala je da uvelike prevladavaju seljačka djeca, a upravo je obrazovanje seljaka primarni cilj Učilišta. Zanimljiv je i podatak da su Učilište pohađale i žene, premda tek od prve polovine 20. stoljeća.

UKUPAN BROJ POLAZNIKA 1860.-1910.		
PROSTOR	BROJ POLAZNIKA	POSTOTAK
Hrvatska	419	48,00%
Slavonija	246	28,18%
Dalmacija	78	8,93%
Bugarska	38	4,35%
Slovenija	15	1,72%
Ugarska	15	1,72%
Češka	12	1,37%
Bosna	11	1,26%
Srbija	10	1,15%
Makedonija	4	0,46%
Istra	3	0,34%
Međimurje	3	0,34%
Galicija	3	0,34%
Moravska	3	0,34%
Banat	2	0,23%
Rumelija	2	0,23%
Bukovina	2	0,23%
Austrija	2	0,23%
Turska	2	0,23%
Italija	1	0,11%
Njemačka	1	0,11%
Rusija	1	0,11%
Ukupno	873	100,00%

UKUPAN BROJ RATARA 1860.-1910.		
PROSTOR	BROJ POLAZNIKA	POSTOTAK
Hrvatska	686	89,32%
Slavonija	58	7,55%
Dalmacija	8	1,04%
Banat	8	1,04%
Srbija	2	0,26%
Slovenija	1	0,13%
Bosna	1	0,13%
Moravska	1	0,13%
Češka	1	0,13%
Ugarska	1	0,13%
Italija	1	0,13%
Istra	0	0,00%
Međimurje	0	0,00%
Ukupno	768	100,00%

RATARNICA 1910.-1919.		
PROSTOR	BROJ POLAZNIKA	POSTOTAK
Hrvatska	74	97,37%
Ugarska	1	1,32%
Srbija	1	1,32%
Ukupno	76	100,00%

RAZDOBLJE 1910.-1919.		
PROSTOR	BROJ POLAZNIKA	POSTOTAK
Hrvatska	104	86,67%
Bosna	6	5,00%
Bugarska	5	4,17%
Slovenija	3	2,50%
Ugarska	1	0,83%
Rusija	1	0,83%
Ukupno	120	100,00%

POLAZNICI 1975.-1990.		
PROSTOR	BROJ POLAZNIKA	POSTOTAK
Hrvatska	1109	90,38%
Bosna	113	9,21%
Čile	2	0,16%
Francuska	1	0,08%
Peru	1	0,08%
Njemačka	1	0,08%
Ukupno	1227	100,00%

POLAZNICI 1930.-1950.		
PROSTOR	BROJ POLAZNIKA	POSTOTAK
Hrvatska	517	83,93%
Slovenija	32	5,19%
Bosna	15	2,44%
Srbija	13	2,11%
Vojvodina	12	1,95%
Albanija	9	1,46%
Crna Gora	7	1,14%
Mađarska	6	0,97%
Austrija	3	0,49%
Njemačka	1	0,16%
Italija	1	0,16%
Ukupno	616	100,00%

POLAZNICI 1990.-2000.		
PROSTOR	BROJ POLAZNIKA	POSTOTAK
Hrvatska	689	92,61%
Bosna	29	3,90%
Njemačka	9	1,21%
Slovenija	4	0,54%
Austrija	3	0,40%
Francuska	3	0,40%
Makedonija	3	0,40%
SRJ	3	0,40%
Švicarska	1	0,13%
Ukupno	744	100,00%

IZVORI

1. Gospodarski list, 1860, 1861.
2. Popis žiteljstva od 31. prosinca 1910. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji: Demografske prilike i zgrade za stanovanje, Zagreb 1914.

LITERATURA

1. 120. obljetnica poljoprivrednog školstva i znanstvenog rada u Križevcima 1860.-1980. Križevci, 1980.
2. 140. obljetnica poljoprivrednoga školstva, znanstveno-istraživačkoga i stručnoga rada u Križevcima 1860.-2000. Križevci, 2000.
3. Feletar, Dragutin. Podravina : općine Đurđevac, Koprivnica i Ludbreg u prošlosti i sadašnjosti. Koprivnica : Centar za kulturu, 1988.
4. Gross, Mirjana : Szabo, Agneza. Prema hrvatskom građanskom društvu. Zagreb : Globus, 1992.
5. Hrvatski školski muzej 1901–2001. [Katalog stalnog postava] Zagreb : Hrvatski školski muzej, 2001.
6. Husinec, Renata : Delić, Petar. Gospodarsko i šumarsko učilište u Križevcima. Križevci, 1995.
7. Karaman, Igor. Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću. Zagreb : Školska knjiga, 1972.
8. Poljoprivredna škola u Križevcima, prigodom 90-godišnjice rada 1860.-1950. Križevci, 1950.
9. Spomenica o pedesetogodišnjem postojanju Kr. Višeg gospodarskog učilišta i ratarnice u Križevcu 1860.-1910. Križevci, 1910.
10. Szabo, Agneza. O sudjelovanju žena u Hrvatskom narodnom preporodu (1835.-1848.) // Kaj: časopis za književnost, umjetnost i kulturu, 28 (1995.), 4/5
11. Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti 925–1925. Zagreb, 1925.

SUMMARY

In this paper the author has analyzed significance of College of Agriculture at Križevci in Croatian economy, especially in second half 19 century. College of Agriculture at Križevci was founded 1860. and was the only economic school on croatian language in Austro-ungarn Monarchy. Author has, also, in this paper analyzed national, social and gender structure of students in Economic school Križevci and used newspapers, yearbooks and other relevante literature.

POLITIČKA SITUACIJA I IZBORI U OPĆINI MOLVE OD 1871. DO 1914. GODINE

POLITICAL SITUATION AND ELECTIONS IN MUNICIPALITY OF MOLVE IN THE PERIOD FROM 1871 TO 1914

Vladimir Šadek

OŠ Đuro Ester

Đuro Ester Elementary School

Koprivnica

Primljeno / Received: 19. 6. 2006.

Pthvaćeno / Accepted: 3. 11. 2006.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC 323.22 (497.5.)-32-05

Stručni rad

Professional paper

SAŽETAK

Teritorij varaždinske Vojne krajine sjedinjen je s civilnom Hrvatskom kraljevim manifestom od 8. lipnja 1871. Novoosnovana Bjelovarsko-križevačka županija podijeljena je na upravne kotare, koji su dalje podijeljeni na općine. Jedna od novih općina bila imala je sjedište u mjestu Molve. Od tada se sve više u cijelom kraju počinje osjećati političko djelovanje pojedinih stranačkih grupacija, a naročito je to bilo izraženo prilikom izbora za Hrvatski sabor. Izbornici iz Općine Molve odlazili su na glasovanje u Novigrad Podravski, koji je tada imao ulogu sjedišta izbornog kotara.

Početkom 20. stoljeća u Molvarskoj Podravini do izražaja dolazi rad braće Radić. Brojne pučke skupštine i sastanci rezultiraju stvaranjem ogranaka Hrvatske pučke seljačke stranke po cijeloj Podravini. Stjepan Radić u to je doba u više navrata posjetio Molve i održao pouzdane sastanke.

U predizbornoj kampanji 1908. u novigradskom izbornom kotaru dolazi do žestoke izborne borbe između pristaša Stjepana Radića i Ivice Franka. U Molvama u to vrijeme većinu izbornika čine pristaše HPSS-a, koji ometaju skup frankovaca pred izbore. Radić je pobijedio u 2. krugu izbora, na oduševljenje brojnih seljaka koji su slavili na novigradskom trgu.

Na svim idućim izborima za Hrvatski sabor do 1. svjetskog rata pobijedio je kandidat HPSS-a, Tomo Jalžabetić iz Đurđevca.

Ključne riječi: Molve, izbori, seljački pokret, HPSS, Stjepan Radić.

Keywords: Molve, elections, peasants' movement, Croatian Peasants' Party, Stjepan Radić.

1. UVOD

Molve se nalaze u sjevernoj Hrvatskoj, u blizini korita rijeke Drave, nedaleko od granice s Mađarskom. Mjesto je smješteno na manjem brežuljku i kao takvo dominira svojom visinom iznad okolnog nizinskog područja, a naročito crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u nebo, koja se uzdiže iznad naselja i predstavlja znamenitost cijelog podravskog kraja. Molve se prvi puta spominju 1273. godine, a ime su dobile po mlinovima na rijeci Dravi, prvotno Molywa, Molwe. U različitim srednjovjekovnim spisima Molve se spominju u popisu župa komarničkog arhiđakonata, u popisu poreza, darovnica itd. Cjelokupni razvoj Molva kao mjesta uvelike je

vezan uz legendu o drvenom gotičkom kipu Bogorodice s djetetom, koji je donesen iz franjevačkog samostana u Prekodravlju. Nakon provale Turaka u 16. stoljeću mještani su, nadajući se brzom povratku, zakopali kip u zemlju i otišli u progonstvo. Međutim njihovi potomci vratili su se natrag tek stotinjak godina poslije, a kip je ostao zaboravljen u zemlji. Kip je prema legendi iskopao vol jednog gazde, koji je ne sluteći ništa svakodnevno vodio stoku na ispašu. Molvarci su kip odmah postavili u staru obnovljenu kapelu, a glas o čudesnom pronalasku kipa ubrzo se proširio cijelim krajem, pa je narod već od 17. stoljeća počeo hodočastiti u Molve. Molvarci su sredinom 19. stoljeća za brojne vjernike izgradili najveću crkvu u Podravini, čija gradnja je trajala 10 godina. Prilikom gradnje vladala je marvinska pošast koja je uvelike osiromašila ljude ovog kraja, koji su bili glavna radna snaga prilikom gradnje.¹ Prilikom proštenja u Molve su dolazili brojni hodočasnici iz cijele Podravine, Zagreba, Koprivnice, Križevaca, Bjelovara, Virovitice i susjednih mađarskih krajeva. Tako se prilikom posvećenja nove kapelice u Marijanskoj ulici, u kojoj se čuva kip gotičke Madone, u srpnju 1901. godine u Molvama okupilo blizu 30.000 hodočasnika. Prilikom blagdana Velike Gospe u hodočašće redovito dolaze tisuće vjernika.

Molve su do 1871. godine bile dio Vojne krajine, a kao takve spadale su pod upravu Virovske kapetanije. Raspadom Vojne krajine Molve po prvi put dobivaju svoju općinu, o čemu će kasnije biti više riječi. U Molvama su nekoliko godina kasnije osnovane brojne udruge: knjižnica, tamburaški orkestar, dobrovoljno vatrogasno društvo, seljačka zadruga, veresijska udruga, gospodarsko društvo, itd. Također su se održavali i godišnji gospodarski sajmovi. Pred 1. svjetski rat osnovan je i poštanski ured, dok škola u Molvama postoji još od 1674.² Drugim riječima bujao je zanimljiv kulturni i društveni život, što dokazuje da su Molve tada bile jedno od naprednijih mjesta u Podravini. Općina Molve je oko 1900. imala blizu 3600 stanovnika.³

U ovom radu pokušat ću se više osvrnuti na političku situaciju i izbore, zapravo tematiku kojom se o Molvama još nitko nije opsežnije pozabavio. S obzirom na velik broj radova o okolnim podravskim mjestima, naročito Virju i Novigradu, kojima su svoja djela posvetili stručnjaci poput Mire Kolar-Dimitrijević, Hrvoja Petrića i ostalih, šteta je da o Molvama ima vrlo malo objavljenih radova. Naročito se to odnosi na političke, gospodarske i društvene prilike od 1871. do samostalnosti Republike Hrvatske. List Podravac, koji se kasnije preimenovao u Hrvatske novine, nudi široku lepezu događaja na području virovske Podravine. Brojni su članci o političkim događajima od početka 20. stoljeća do 1908. iz kojih se vrlo lijepo dočarava situacija među stanovništvom ovog dijela Podravine. Povjesničar Rudolf Horvat pisao je o izborima za Hrvatski sabor u Izbornom kotaru Novigrad u koji su spadale Molve, te će mi i njegov rad biti vrlo koristan u istraživanju navedene problematike. Također i brojni radovi u kojima se Molve samo usputno spominju pružit će mi dijelić slike u slaganju konačnog mozaika političkih previranja i predizbornih borbi navedenog kraja.

¹ Više o gradnju crkve vidi: HORVAT, Rudolf. Hrvatska Podravina. Koprivnica : Nakladn kuća "Dr. Feletar", pretisak 1997. Str. 56-59. ; MAGJEREC, Juraj. Majka Božja Molvarska. Rim 1957. ; JALŠIĆ, Draženka. Povijesni zapisi i legenda o štovanju Čudotvorne Majke Božje Molvarske. // Župa i općina Molve : izabrane teme. Molve : Poglavarstvo općine Molve, 1998. Str. 132-155.

² Više o školstvu u Molvama vidi u: ŠPOLJAR, Rudolf. Razvoj obrazovanja i školstva u Molvama i okolici. // Župa i općina Molve : izabrane teme. Molve : Poglavarstvo općine Molve, 1998. Str. 202-219.

³ FELETAR, Dragutin. Demografske značajke Općine Molve. // Župa i općina Molve : izabrane teme. Molve : Poglavarstvo općine Molve, 1998. Str. 46-56.

⁴ MADJER, Blaž. Časti i dobru zavičaja. Zagreb, pretisak 1992. Str. 322-330. ; MATIŠIN, Martin. Civilna uprava od 1871. do 1945. // Virje na razmeđu stoljeća 4(1991), str. 33-34.

2. UKIDANJE VOJNE KRAJINE I IZBORI ZA HRVATSKI SABOR U VIRJU I NOVIGRADU PODRAVSKOM DO 1901. GODINE

Teritorij varaždinske Vojne krajine, koji su između ostalih činile đurđevačka i križevačka pukovnija, kraljevim manifestom od 8. lipnja 1871. godine sjedinjen je s građanskom Hrvatskom. Razrješenje vojne uprave u pukovnijama križevačkoj i đurđevačkoj povjereno je podmaršalu Rosenzweigu, zapovjedniku krajiške divizije u Karlovcu, koji 29. srpnja 1871. stiže u Bjelovar, gdje je carevom odlukom određeno sjedište nove Bjelovarsko-križevačke županije. Županija se prema Zakonu o ustrojstvu županija u Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji dijeli na osam kotarskih oblasti. Nakon toga podmaršal s pratnjom odlazi u Novigrad Podravski gdje 2. kolovoza 1871. održava sastanak s zastupnicima iz bivših satnija novigradske, virovske, peteranske i sokolovačke. Donesena je odluka da Virje postane sjedište uprave novoosnovanog kotara, a Novigrad Podravski sjedište kotarskog suda. Kotarski sud nije dugo ostao u Novigradu. Već 1874. je premješten u Virje, a 1875. u Đurđevac.⁴

Istog dana podmaršal Rosenzweig odlazi u Virje, gdje vlast predaje civilnoj upravi. Kotar Virje od tada čine općine Virje, Novigrad i Molve, te je tako novi kotar brojio ukupno 17657 stanovnika. Općinu Molve koja je tog dana osnovana sačinjavala su naselja: Molve, Repaš, Gornja Šuma, Molve Ledine, Grede, Hambari i Medvedička. Navodi se također kako su Medvedička i Grede potpadale i pod općinu Virje, što vjerojatno znači da su ta dva naselja bila podijeljena između ove dvije općine. Za sva naselja koja su potpadala pod općinu Molve navodi se naziv Molvarski konaci, i isto tako se navodi da u općinu Virje potpadaju Virovski konaci.⁵

Kralj je za privremenog upravitelja Bjelovarsko-križevačke županije imenovao pukovnika Ivana viteza Trnskog, predstojnika krajiško-upravnog odjela kod glavnog vojnog zapovjedništva u Zagrebu. Službenu prisegu banu Hrvatske Kolomanu Bedekoviću, Trnski je položio 26. srpnja 1871. Tako je Trnski zajedno s Rosenzweigom stigao iz Zagreba u Bjelovar i bio u delegaciji koja je 2. kolovoza stigla u Novigrad.⁶ Josip Šanjić u svojoj knjizi navodi kako je Ivan vitez Trnski novu općinu u Molvama posjetio 20. prosinca 1871. godine.⁷

Određeno je da se u novoosnovanoj Bjelovarskoj-Križevačkoj županiji što prije provedu izbori narodnih zastupnika za Hrvatski sabor. Županija je podijeljena na 8 izbornih kotara, a birališta su određena u sljedećim mjestima: Garešnica, Grubišno Polje, Čazma, Trojstvo, Sveti Ivan Žabno, Peteranec, Đurđevac i Novigrad. Također je određeno da po jednog zastupnika daju gradovi Ivanić i Bjelovar. Izborni kotar Novigrad činile su upravne općine Virje, Novigrad i Molve. Izravno pravo glasa su imali samo činovnici, svećenici, odvjetnici, mjernici i liječnici, te oni seljaci, obrtnici i trgovci, koji su plaćali najmanje 30 forinti izravnog poreza. Takvih je izbornika bilo jako malo, tako da je izborni rad dao neizravno izbornu pravo i onim seljacima, obrtnicima i trgovcima koji su plaćali najmanje 5 forinti izravnog poreza. Neizravnih 50 birača je biralo jednog izbornika sa pravom glasa na izborima. Prilikom prvih izbora održanim 7. rujna 1871. godine je na biralište u Novigradu izašlo 67 izbornika. Za narodnog zastupnika izabran je novinar Josip Miškatović, za koga je glasao 61 izbornik. Miškatović je pripadao Strossmayerovoj narodnoj stranci, koja je tada bila u opoziciji. Pošto je opozicija dobila više glasova od vladine unionističke stranke, kralj je u siječnju 1872. raspustio Hrvatski sabor. Za nove izbore, koji su

⁵ Isto.

⁶ MADJER, Blaž. Časti i dobru zavičaja... nav. dj. Str. 322-330. ; MATIŠIN, Martin. Virje u prošlosti. // Virje na razmeđu stoljeća 4(1991), str. 31-32.

⁷ ŠANJIC, Josip. Molve-sjećanja. Koprivnica : "Mali Princ", 1997.Str 14.

održani u svibnju 1872., biralište je iz Novigrada premješteno u Virje. U Virju je za narodnog zastupnika izabran Slavoljub Vrbanić, poznati zagrebački odvjetnik i također narodnjak.⁸

Novim Zakonom o ustrojstvu političke uprave, 1874. godine, izvršena je podjela građanske Hrvatske na osam županija, i to Zagrebačku, Riječku, Varaždinsku, Križevačku, Bjelovarsku, Osječku, Požešku i Vukovarsku. Županije su podijeljene na kotare koji dobivaju naziv podžupanije. Bjelovarska županija je podijeljena na dvije podžupanije sa sjedištima u Križu i Bjelovaru, a Križevačka također na dvije, sa sjedištima u Križevcima i Koprivnici.⁹ Sve zakonske promjene počele su djelovati 31. svibnja 1875. godine. Tog dana se ukida Kraljevski županijski kotarski ured virovski, te su njegove službe preseljene u Đurđevac. Teritorij općine Molve je ovim promjenama pripojen općini Virje, koje postaje sjedištem uprave. Općina Virje od tada zajedno s općinama Kuzminec, Ludbreg, Novigrad, Peteranec i Sokolovac čini koprivničku podžupaniju.¹⁰

Na izborima za Hrvatski sabor, u Virju je 5. kolovoza 1875. za narodnog zastupnika izabran Miroslav grof Kulmer, umirovljeni general hrvatskog domobranstva, koji se te godine kandidirao kao član Mažuranićeve Narodne stranke. Grof Kulmer je umro 1877. godine, tako da su u Virju raspisani prijevremeni izbori. Tom prigodom su narodnjaci kandidirali Kostu Vojnovića, sveučilišnog profesora rodom iz Dalmacije. Hrvatska opozicija mu je kao protukandidata postavila Frana Vrbanića, također sveučilišnog profesora rodom iz Gospića. Izbori su održani 27. prosinca 1877. i tom je prigodom pobijedio Vrbanić. Budući da je mandat narodnih zastupnika trajao 3 godine, idući redovni izbori su se održali već u rujnu 1878. godine. Za narodnog zastupnika je ponovo izabran Vrbanić te je, pobijedivši Vojnovića, bio jedan od malobrojnih članova opozicije izabranih u Hrvatski sabor.¹¹

Novi izbori za Hrvatski sabor održani su 1881. godine. Fran Vrbanić se i na tim izborima kandidirao u Virju. Međutim vlada je ne birajući sredstva na ovim izborima pokušala osvojiti što više izbornih kotara. Tako je Vrbaniću kao protukandidat postavljen Matija Kolibaš iz Novigrada Podravskog, umirovljeni domobranski potpukovnik i načelnik u Novigradu. Izborna borba je bila žestoka, budući da su Novogradci većinom pristajali uz Kolibaša. Na izborima je od 99 glasova Vrbanić dobio 55 i tako pobijedio. Međutim vladajući slojevi su u izbornom teroru išli tako daleko da je Fran Vrbanić suspendiran sa službe sveučilišnog profesora. Da zadrži radno mjesto, Vrbanić je morao podnijeti ostavku na mandat narodnog zastupnika. Tako je 20. travnja 1882. na izvanrednim izborima u Virju pobijedio Bartol Zmaić, kandidat vladine narodne stranke. Zmaić je u Virju ponovo izabran u Hrvatski sabor i na redovnim izborima u rujnu 1884. godine.¹²

Budući da je 1881. godine cijela Vojna krajina razvojačena i stavljena pod upravu bana, slijedila je nova podjela upravne vlasti u Kraljevini Hrvatskoj. Novi zakon o ustrojstvu županija i kotara stupio je na snagu 1. ožujka 1886. godine. Prostor Kraljevine Hrvatske podijeljen je na osam upravnih županija: Ličko-krbavsku, Modruško-riječku, Zagrebačku, Bjelovarsko-križevačku, Požešku, Virovitičku i Srijemsku. Ponovnim spajanjem Bjelovarske i Križevačke županije došlo je i do nove podjele kotara. Županiju Bjelovarsko-križevačku tada čine kotari: Bjelovar, Đurđevac, Koprivnica, Grubišno Polje, Garešnica, Čazma, Križevci i Kutina. Općina Virje je ovom podjelom potpala pod kotar Đurđevac.¹³ Molve su pod upravnu općinu Virje

⁸ HORVAT, Rudolf. Hrvatska Podravina... nav. dj. Str. 53-64.

⁹ MATIŠIN, Martin. Civilna uprava... navedeno djelo, str. 34.

¹⁰ PETRIĆ, Hrvoje. Pregled povijesti Molvarske Podravine. // Župa i općina Molve : izabrane teme. Molve : Poglavarstvo općine Molve, 1998. Str. 94.

¹¹ HORVAT, Rudolf. Hrvatska Podravina... nav. dj. Str. 53-64.

¹² Isto.

¹³ MATIŠIN, Martin. Civilna uprava... nav. dj. Str. 34.

potpadale sve do 1890. godine, kada je ponovno osnovana samostalna općina sa sjedištem u Molvama.¹⁴

Novi izbori za Hrvatski sabor u virovskoj izbornoj jedinici održani su u lipnju 1887. godine. Kao kandidat vladine Narodne stranke kandidiran je dr. Martin Matunci, a u ime udružene opozicije Fran Pevalek, koji je do tada u Hrvatskom saboru zastupao grad Koprivnicu. Zanimljivo je da su obojica protukandidata bila rodom iz Novigrada Podravskog. Na izbore je izašlo 111 izbornika, od kojih je 57 glasovalo za Matuncija, a 54 za Pevaleka. Tako je tijesnom pobjedom u Sabor izabran Matunci, iako je od seljaka dobio samo 4 glasa.¹⁵

Da bi na stranke opozicije izvršio još veći pritisak i smanjio im i ovako slabe izgleda na izborima, Khuen je u Saboru dao izglasati novi izborni zakon. Po novom zakonu broj izbornih kotara je smanjen sa 108 na 88. Reforma je provedena tako da su teritoriji izbornih kotara u kojima je opozicija bila jača spajani, a oni kotari u kojima je bilo više vladinih birača nisu dirani. Mandat zastupnika je, kako bi se izbori odvijali što rjeđe, povišen sa 3 na 5 godina. Tako je po novom izbornom zakonu biralište iz Virja ponovno preseljeno iz Virja u Novigrad Podravski. Teritorij ovog izbornog kotara je prilično proširen, tako da od tada u Novigrad uz Molvarce i Virovce dolaze izbornici iz cijelog Prekodravlja, te iz Peteranca, Drnja, Hlebina, Sigeca i Torčeca.

Na izborima 1892. godine je u Novigradu ponovo pobijedio vladin kandidat Martin Matunci, dobivši 178 glasova. Njegov protukandidat je bio pravaš Fran Pevalek, koji je ovaj put dobio 136 glasova.¹⁶

Hrvatska je opozicija na izborima 20. svibnja 1897. godine u Novigradu kandidirala zajedničkog kandidata, dr. Frana Vrbanića, kome su Mađaroni kao protukandidata postavili đurđevačkog odvjetnika dr. Andriju Peršića. Biralištu je pristupilo 353 izbornika, od kojih je 178 glasalo za Vrbanića.¹⁷ Vrbanić je neposredno nakon izbora u povorci od 2.000 ljudi stigao pješice iz Novigrada u Virje, te održao govor pred 10.000 ljudi.¹⁸

Noć oprije izbora na cesti od Molva prema Virju pretučen je Bedenik Vlašićek, službeno ranije tog dana poslan od općinskog bilježnika iz Virja da dojavu nešto bilježniku u Molvama. Izgred se desio nakon što je Vlašićek nakon obavljenog posla u općini navratio u gostionicu, te počeo vrijeđati i provocirati Molvarce s pričama izravno vezanim uz izbore. Kasnije je pronađeno 7 krivaca koji su kažnjeni zatvorskim kaznama od 3 mjeseca pa do 3 i pol godine.¹⁹ Izborni pritisak vršen je i na molvarskog župnika Blaža Tomašića koji je na povratku iz Virja u Molve praćen pandurima.²⁰

Tijesna pobjeda nagnala je Khuena da u Saboru, gdje je njegova struja dobila većinu mandata, poništi izbore u Novigradu. Glavni dokaz protiv Vrbanića bilo je njegovo pismo nekom izborniku u Ždali, u kojem on navodno daje nalog bivšem blagajniku Gjuričiću da ga imenuje za činovnika pučke banke.²¹

Na ponovljenim izborima u prosincu 1897. godine Vrbanić je dobio 183 glasa i tako još jednom pobijedio Peršića, koji ovom prilikom dobiva 164 glasa. Hrvatska opozicija je te godine

¹⁴ PETRIĆ, Hrvoje. Pregled povijesti... nav. dj. Str. 94.

¹⁵ HORVAT, Rudolf. Hrvatska Podravina... nav. dj. Str. 53-64.

¹⁶ Isto.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Podravac, br. 21, 5(1897.)

¹⁹ Isto, br. 21, 22, 23 i 25, 5(1897.)

²⁰ Isto, br. 22, 5(1897.)

²¹ Isto, br. 33, 5(1897.)

u Podravini osvojila svih pet izbornih kotara.²² Nije pomoglo ni to što su mađaroni biračima plaćali gulaš i vino, seljaci su jeli i pili no svejedno su svoj glas dali opoziciji.²³

Podravski glasnik od 28. ožujka 1898. pisao je o izvanrednoj sjednici Općinskog zastupstva Molva. Za općinskog načelnika je na toj sjednici jednoglasno izabran dotadašnji općinski bilježnik Filip Matoničkin. Iste novine iz travnja 1898. pisale su da općinski odbor još između ostalih čine Filip Spitzer, trgovac, i Franjo Sabolek, vlasnik nadničarskog ciglarskog poduzeća u Molvama. Spitzer i Sabolek se tada žale na rad bilježnika Čačića i učitelja Trbuljaka zato jer su na svoju ruku potrošili preko 150 forinti za sadnju vočki oko sajmišta u mjestu, te se zalažu da se sadnice uklone i posade na drugom mjestu.²⁴

Budući da je ban Hedervary raspustio Sabor godinu dana prije završetka mandata, novi izbori su održani 6. studenog 1901. godine. Zbunjena opozicija se nije uspjela dovoljno pripremiti za ove izbore, te uslijed izbornog terora i raznih zlouporaba doživjela katastrofu izgubivši u cijeloj Podravini. U Novigradu je od 315 izbornika glasovanju pristupilo 196, te su svi glasovali za dr. Martina Matuncija.²⁵

3. STJEPAN RADIĆ I SELJAČKI POKRET U MOLVAMA I OKOLICI

Seljački pokret u molvarskom kraju najviše je vezan uz djelovanje nauka braće Radić i osnivanje Hrvatske pučke seljačke stranke, pri čemu je cijela Podravina imala neprocjenjivu ulogu. Povjesničarka Mira Kolar-Dimitrijević u svom radu utvrđuje kako se već od 1895. godine mogu pratiti veze braće Radić s Podravinom, zasnovane uglavnom na đlačkom i studentskom druženju, te na događajima oko spaljivanja mađarske zastave u Zagrebu 1895. kod čega je sudjelovalo mnogo Podravaca.²⁶ Stjepan Radić je već kao dječak sam putovao Podravinom, a zabilježeno je da je u listopadu 1896. posjetio prijatelja sa studija, Svetimira Korporića²⁷ iz Hlebina, s kojim se kasnije dopisuje.²⁸ Stigavši u Hlebine, Radić se zanimao za političko stanje pred izbore, za odnose među strankama, a najviše za odnose između pravaša i mađarona. Održao je i zatvoreni politički skup s vođama opozicije²⁹. Oko 1900. u Hlebine dolazi i Antun Radić, te potiče seljake da stvaraju seljačke zadružne banke, koje bi im posuđivale novac i oslobodile ih od bogatih lihvara i banaka, koji posuđuju novac uz visoke kamate. U kasnijoj seljačkoj stranačkoj organizaciji u Hlebinama prvo ime postaje Petar Gaži, kod kojeg Stjepan Radić odsjeda pri svakom posjetu mjestu.³⁰

Na poziv virovskog novinara Peroslava Ljubića³¹, Stjepan Radić dolazi u Virje te na Uskrsni ponedjeljak 1903. održava skupštinu na kojoj se okupilo oko sto ljudi. Radićev dolazak usko je povezan s demonstracijama protiv režima bana Khuena Hadervaryja u travnju 1903., kojima je

²² HORVAT, Rudolf. Hrvatska Podravina... nav. dj. Str. 53-64.

²³ MRAZ, Stjepan. Hrvatski državotvorni pokret i njegov odraz na Hlebine. // Hlebine u srcu : Hlebinski almanah 2. Hlebine : N.K. Lipa, 1996. Str. 44.

²⁴ Podravski glasnik, br. 2, 3 i 7, 1(1898.)

²⁵ HORVAT, Rudolf. Hrvatska Podravina... nav. dj. Str. 53-64.

²⁶ KOLAR-Dimitrijević, Mira. Pisma Podravaca Stjepanu i Antunu Radiću. // Podravski zbornik 18. Koprivnica : Muzej grada Koprivnice, 1992. Str. 71-118.

²⁷ Korporić i Radić su studirali zajedno u Pragu, a 1904. Korporić postaje član upravnog odbora Hrvatske pučke seljačke stranke. Godine 1906. Korporić napušta HPSS.

²⁸ Korporićeva pisma Stjepanu Radiću pogledati u: KRIZMAN, Bogdan. Korespondencija Stjepana Radića I (1885-1918). Zagreb, 1972. ; II (1919-1928), Zagreb, 1973. ; KOLAR-Dimitrijević, Mira. Pisma Podravaca...nav.dj. Str. 71-118.

²⁹ Radićev posjet Hlebinama opisuje se u: MRAZ, Stjepan. Hrvatski državotvorni pokret... nav.dj. Str. 45.

³⁰ Isto. Str. 44.

Radić na čelu, te zbog kojih je ubrzo završio i u zatvoru. Radić je na skupštini govorio o potrebi udruživanja seljaka u Hrvatsku seljačku zadругu, koja je vezana uz Hrvatsku poljodjelsku banku, te da ne treba osnivati versijske udruge jer su one vezane uz mađarsku državnu banku. Govorio je o nepravednosti financijske nagodbe s Mađarima, po kojoj je Hrvatska godišnje oštećena za milijun kruna. Poziva narod i opozicijske čelnike da organiziraju skupštine i bore se za financijsku samostalnost, veća ustavna prava, naročito za opće izborno pravo, za slobodu tiska, sastajanja i udruživanja.³²

Narodni pokret je u Podravini najviše došao do izražaja u Ludbregu i Kunovcu, gdje je u lipnju 1903. proglašen prijeki sud, te je došlo do krvoprolića kod kojeg je u Kunovcu poginulo 6 seljaka, a nekolicina njih ranjeno.³³ Nemiri su u veljači 1904. zahvatili i mjesta bliže okolice Molvi, Virje, Đurđevac, Pitomaču i Kloštar Podravski, na kojima je sudjelovalo oko 2.000 ljudi. Slijedom tih događaja, prema Miri Kolar-Dimitrijević, Radić uviđa da se nasilnim putem problemi neće riješiti, da se seljaštvo mora stranački organizirati, pretvoriti se u organizirani narodni pokret, te se na taj način boriti za pravdu. U tom smjeru u Podravini su uskoro organizirani skupovi koji su vodili osnivanju stranke. Do kraja 1903. godine održane su skupštine u Koprivnici, Đurđevcu i Novigradu u kući Stjepana Vedriša³⁴, na koje dolaze ljudi iz svih okolnih mjesta.³⁵

U Virju je 18. listopada 1903. u dvorani i gostioni Tottar održana pučka skupština koju su sazvali Peroslav Ljubić, Vid Cilinger, Eduard Tottar i Martin Grgić. Raspravljalo se o obrani od poplave, povećanju narodnog imetka, vođenju uspješne opozicije i tiskovnim prilikama. Pred oko 1.000 okupljenih Podravaca, između ostalih i Molvaraca, glavni govornik bio je dr. Heimrl, glavni suradnik Obzora.³⁶ Skupštini je trebao prisustvovati i Stjepan Radić, no u Koprivnici ga je zaustavio i zadržao gradski kapetan Krhač, te ga namjerno nije pustio da nastavi put u Virje. Oduševljeni ovim događajem stanovnici Molva tražili su pomoć i upute voditelja skupštine u Virju kako bi i oni organizirali takvu manifestaciju.³⁷ No prije molvarske skupštine javna tribina je organizirana u Novigradu Podravskom. Tamo je pred oko 2.000 ljudi govorio Antun Radić.³⁸

Pučka skupština u Molvama održana je 15. prosinca 1903. ispred škole, a okupilo se oko 1.000 stanovnika. Glavni organizatori su bili seljaci Mato Čelik, Franjo Ivančan i Mijo Sabolić, a kao gosti skupštini su se odazvali Eduard Tottar, Tomislav Barac i Peroslav Ljubić. Skupštini je predsjedao seljak Dragutin Šadek, koji je na početku pozdravio okupljene i dao riječ Peroslavu Ljubiću. Ljubić je govorio o potrebi financijske samostalnosti, te nepravednom odnosu Mađara prema Hrvatima. Pozvao je ljude da na izborima ne daju svoj glas mađaronima jer se takvi neće

³¹ Peroslav Ljubić u Virju 1892. otvara tiskaru u kojoj izdaje i uređuje list Podravec, koji 1905. mijenja naziv u Hrvatske novine, te postaje glasilo Hrvatske pučke seljačke stranke od broja 50, 14. prosinca 1905., do kraja 1906., kad u Zagrebu počinje izlaziti Dom. Od 1908. se Ljubić razilazi s Radićevom politikom, te ga kritizira i naziva "umišljenom veličinom i poznatom zagrizicom", i sve se više priklanja Hrvatsko-srpskoj koaliciji. Inače Ljubić je bio jedan od osnivača Hrvatske pučke seljačke stranke. Više o Ljubiću i izdavačkoj djelatnosti u Virju pogledati u: KRČMAR, Stjepan. Tiskare i izdavačka djelatnost u Virju. // Virje na razmeđu stoljeća I. Virje : Zavičajni muzej Virje, 1981. Str. 43-57. ; Pisma Peroslava Ljubića upućena Stjepanu Radiću objavljena su u: KRIZMAN, Bogdan. Korespondencija... nav.dj. ; KOLAR-Dimitrijević, Mira. Pisma Podravaca...nav.dj. Str. 71-118.

³² Više o sastanku vidjeti u: KOLAR-Dimitrijević, Mira. Kunovečka buna. // Podravina 4. Koprivnica : Meridijani, 2003. Str. 63-64.

³³ Isto.

³⁴ Više o sastanku u Novigradu u prosincu 1903. pogledati u: KOLAR-Dimitrijević, Mira. Politički život Novigrada Podravskog od drugog svj. rata. // Općina Novigrad Podravski : izabrane teme. Novigrad Podravski : Nakladna kuća dr. Feletar, 2001. Str. 94-95.

³⁵ KOLAR-Dimitrijević, Mira. Kunovečka buna... nav.dj. Str. 70-71.

³⁶ Podravec, br. 21, 11(1903.)

³⁷ Isto, br. 22, 11(1903.)

³⁸ Isto, br. 24, 11(1903.)

boriti za slobodu i samostalnost. Dalje je govorio o potrebama veće slobode pojedinca, zaštite kućnog praga i neovisnosti sudstva. Tottar je govorio o potrebi veće slobode štampe, izbornom redu. Barac je govorio uglavnom o gospodarstvu, te problemima oko regulacije korita rijeke Drave. Oblast je na skupštini zastupao općinski bilježnik Kemić. Nakon održanih govora pučka skupština je donijela sljedeće rezolucije:³⁹

1. Narod sakupljen na javnoj tribini u Molvama traži od narodnih zastupnika da se u Saboru izbore za financijsku samostalnost.
2. Traži se proširenje izbornog prava, tako da svaki punoljetni Hrvat bez obzira na porez ima pravo glasa. Traži se sloboda štampe, sloboda sastajanja i udruživanja, zakon o slobodi izbora, zaštiti kućnog praga, uspostavu porote i zakon o neovisnosti sudaca.
3. Traži se da sva prava koja imaju Mađari, imaju i Hrvati: jezik, vojni znakovi, ustroj domobranske kadetske škole.
4. Traži se da Hrvatski sabor i Županijska skupština Bjelovarska-križevačke županije što prije osiguraju sredstva za uređenje korita Drave tamo gdje rijeka čini najviše štete.

Izabran je odbor koji će zajedno s odbornicima iz Novigrada izraditi prijedlog uređenja imovnih općina. U odbor su izabrani: Bolto Bratec, Mato Čelik, Karlo Šadek, Bolto Varga i Franjo Ivančan. Na kraju skupštine Ljubić se zahvalio narodu na odazivu, pritom pohvalivši Molvarce na odličnoj organizaciji. Skup je završen zajedničkim pjevanjem Lijepe naše.⁴⁰

Ponovna javna pučka skupština u Virju održana je 6. lipnja 1904. pred oko 1.000 ljudi. Glavna tema skupštine bila je regulacija korita rijeke Drave, te potreba što skorijeg stavljanja te teme na dnevni red u Saboru. Doneseni su i zaključci svega o čemu se raspravljalo, a kao predstavnici iz Molva zaključke su potpisali: Ivan Sabolek, Bolto Peti, Mato Čelik, Andro Halaček i Đuro Kokša.⁴¹

4. POČETCI HRVATSKE PUČKE SELJAČKE STRANKE U MOLVAMA

Svoju prvu političku jezgru na terenu iz koje se širio seljački pokret Radić je stvorio u Drnju, Torčecu, Đelekovcu, Sigecu i Hlebinama, koje je posjetio u svibnju 1904. i održao niz sastanaka u svrhu širenja svog političkog nauka. Sredinom kolovoza 1904. Radić je sastanke održao u Novigradu, Virju i Molvama, te tamo stvorio drugu političku jezgru na terenu. Podravina tako postaje glavno polazište ideje o hrvatskom seljačkom pokretu i stvaranju seljačke stranke.⁴² U Molvama je, dakle, u danima Velike Gospe 1904. u kući ratara Stjepana Žufike održan pouzdani sastanak o Hrvatskoj pučkoj seljačkoj stranci, koji je bio posjećen s oko 100 ljudi. Žufika je najprije pozdravio prisutne, a nakon čega je Stjepan Radić u dužem govoru razložio glavne misli, odnosno prvo sjeme buduće seljačke stranke.⁴³

Na osnivačkoj skupštini Hrvatske pučke seljačke stranke u prosincu 1904.⁴⁴ znatan udio zauzimaju Podravci: Tomo Jalžabetić, Svetomir Korporić, Rudolf Horvat, Fran Škrinjar, Ante Schlegel.⁴⁵ Hrvatske novine Peroslava Ljubića od 1905. do 1906. imaju ulogu stranačkih novina, a dionički kapital Hrvatske pučke seljačke tiskare Zagreb stvoren je velikim dijelom angažiranjem

³⁹ Isto.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ Isto, br. 22, 12(1904.)

⁴² PETRIĆ, Hrvoje. Općina i župa Drnje. Drnje : Nakladna kuća dr. Feletar, 2000. Str. 97-103.

⁴³ Podravac, br. 31, 12(1904.)

⁴⁴ Dana 22. prosinca prihvaćen je Program stranke, pa se taj dan uzima kao dan osnivanja. Prva Glavna skupština HPSS-a održana je 16. i 17. rujna 1905.

⁴⁵ KOLAR-Dimitrijević, Mira. Kunovečka buna... nav.dj. Str.72-73.

bogatih seljaka Đurđevačke Podravine.⁴⁶ Koliku važnost Radić pridaje Podravini dokazuje i njegovo kandidiranje na izborima u Novigradu 1906. i 1908., a u Ludbregu 1908., 1910., 1913., 1920. i 1923.⁴⁷

Odmah nakon osnivanja Hrvatske pučke seljačke stranke, njene mjesne organizacije formiraju se diljem Podravine. Već 1905. ogranci stranke osnovani su u Đurđevcu, Ferdinandovcu, Pitomači, Podravskim Sesvetama, Kloštru Podravskom i Virju, a 1906. u Kalinovcu i Novom Virju.⁴⁸ Osnivačka skupština HPSS u Novigradu Podravskom, čiji organizator je bio Peroslav Ljubić, održana je 19. veljače 1905. pred oko 150 ljudi.⁴⁹ Stjepan Radić je 1905. godine i sam posjećivao podavska mjesta i održavao sastanke u svrhu jačanja stranke i osnivanja podružnica. Tako je 27. kolovoza u Drnju održao sastanak u kući Mije Imbriovčana,⁵⁰ a u Novigradu Podravskom u kući Ivana Stazića.⁵¹

Prvi pouzdani sastanak u Molvama nakon osnivanja HPSS-a održan je 15. travnja 1905. Tog dana je seljak Bolto Peti u svojoj kući sazvaio sastanak na koji se odazvalo oko 120 ljudi iz Molvi i Repaša. Svrha je bila da se prisutni upute u program stranke, te da se izabere povjerenik i pouzdanik stranke za područje Molva. Kao gost na sastanku je govorio Peroslav Ljubić, pri čemu je između ostalog objasnio postanak, ulogu i ciljeve stranke. Ljubić je također govorio o položaju Hrvata, obrazlagao pitanja carine, itd. Isticao je nužnost da HPSS oko sebe okupi hrvatsko seljaštvo, koje ukupno čini 90% naroda. Ljubić dalje govori: "Stranka se neće boriti bunama i batinom, već zakonom, umom i poštenjem, pa će ustati na obranu prava seljaka. Uspjeha će najviše biti kad HPSS u Sabor pošalje više svojih ljudi, kad će tamo svoju ulogu imati i seljak."⁵² Filozof Franjo Fancev iz Virja tumačio je prisutnima poglavlja iz knjižice "Hrvatska pučke seljačke stranka". Na sastanku, koji je trajao 2 sata i 30 minuta, prisustvovalo je i desetak žena, te se raspacalo svih 50 komada knjižica "Hrvatska pučka seljačka stranka".⁵³

U studenom 1905. u Molvama je održan još jedan pouzdani sastanak HPSS-a. Organizirao ga je povjerenik stranke Jozo Ivančan koji je najprije prisutnima opisao tijek prve glavne skupštine u Zagrebu, a nakon toga započeo raspravu o kandidatima za Sabor u Izbornom kotaru Novigrad Podravski. Naglasio je da su povjerenici HPSS-a u kotaru dobili nalog da skupljaju peticije za opće pravo glasa. Sastanku su prisustvovali članovi stranke iz Virja, Konaka, Šemovaca, Hampovice i Molva.⁵⁴

Hrvatske novine iz studenog 1905. pisale su da je Jozo Ivančan u to vrijeme skoro svake nedjelje držao sastanke u Molvama. Sastanke je držao svaki put u drugoj ulici kako bi nauk braće Radić spoznao svaki stanovnik mjesta. Vodio je i popis sudionika svakog sastanka, koji nažalost nisu sačuvani. Tako je jedan od sastanaka, na kojem je sudjelovalo oko 100 ljudi, u studenom organizirao i u kući Pere Sabolića u ulici Ključeci. Nakon što ih je sve zajedno pozdravio Ivančan je tom prilikom nazočnima rekao: "Vi si možete biti i neprijatelji u običnom životu, ali u radu

⁴⁶ KOLAR-Dimitrijević, Mira. Pisma Podravaca...nav.dj. Str. 71-118.

⁴⁷ KOLAR-Dimitrijević, Mira. Kunovečka buna... nav.dj. Str.72-73.

⁴⁸ VELAGIĆ, Savo. Matija Krog i radnički pokret u Đurđevcu i okolici. // Podravski zbornik 9. Koprivnica : Muzej grada Koprivnice, 1983. Str. 32-48.

⁴⁹ PETRIĆ, Hrvoje. Novigradska Podravina od ranog srednjeg vijeka do početka 20. stoljeća. // Općina Novigrad Podravski : izabrane teme. Novigrad Podravski : Nakladna kuća dr. Feletar, 2001. Str. 77-78.

⁵⁰ PETRIĆ, Hrvoje. Općina i župa Drnje... nav.dj. Str. 97-103.

⁵¹ KOLAR-Dimitrijević, Mira. Politički život Novigrada Podravskog... nav.dj. Str. 96.

⁵² Hrvatske novine, br.16, 13(1905.)

⁵³ Isto.

⁵⁴ Isto, br 45, 13(1905.)

političkom morate biti najsloženiji."⁵⁵ Sastanku je sudjelovao i Peroslav Ljubić, koji se također obratio Molvarcima.⁵⁶

Osmog prosinca 1905. Ivančan je održao 4. pouzdani sastanak u Molvama, kojem je prisustvovalo 200 ljudi. Ivančan je pritom govorio o nauci HPSS-a, Riječkoj rezoluciji, te okupljenima čitao knjižicu "Hrvati i Mađari". Hrvatske novine iz siječnja 1906. pišu kako se narod na tim sastancima protivio Riječkoj rezoluciji, te je istu osuđivao.⁵⁷ Na sastanak je došao i načelnik općine, seljak Karlo Šadek, koji je prije toga zatražio pozivnicu "jer je i on pristaša seljačke stranke, pa ga veseli što su seljaci počeli živjeti drugim životom i brinuti se za svoje stvari."⁵⁸

Redovni izbori u Novigradu Podravskom bili su raspisani za 3. svibnja 1906. Hrvatska pučka seljačka stranka je u ovom izbornom kotaru kandidirala Stjepana Radića. Prema izbornom cenzusu, od ukupno 30.000 stanovnika pravo glasa imalo je samo 354. Ljubićeve Hrvatske novine uputile su proglas svim izbornicima da glasaju za Radića, što međutim nije donijelo neki veći rezultat.⁵⁹ Na biralište je izašlo 295 izbornika, od čega je 185 glasovalo za mađarona Gejzu pl. Josipovića, 66 za Stjepana Radića, a 44 za novigradskog župnika Ivana Kristića, predstavnika Hrvatsko-srpske koalicije.⁶⁰

Hrvatske novine pisale su o pritužbi molvarskog bilježnika Ivkovića državnom odvjetništvu zbog sastanka u Molvama održanog uoči izbora 1906., na kojem je Radić navodno govorio "što nije smio".⁶¹ Stoga možemo zaključiti kako Radić, održavajući predizborne skupove u svom izbornom kotaru, nije stvari prepuštao slučaju, a također da je i u ovom navratu aktivno djelovao u Molvama.

Petog kolovoza 1906. održan je prvi sastanak HPSS-a u Molvama nakon održanih izbora. Oko sat vremena raspravljalo se o razvitku stranke, pojedinim domaćim potrebama i prilikama, te političkom položaju i uspjesima HPSS-a usprkos tome što stranka nije dobila zastupnika u Saboru. Gost sastanka bio je Peroslav Ljubić koji je istaknuo kako stranka u Molvama ima sve više "razboritih i bistrih" pristaša za koje se nada da će to svojim radom u budućnosti još više dokazati.⁶²

Jozo Ivančan, povjerenik HPSS-a u Molvama, početkom siječnja 1907. organizirao je u Molvama 4 pouzdana sastanka na kojima je izabrano 13 novih povjerenika. Ivančan je na sastancima uglavnom govorio o nauku Radića. Doneseni su zaključci u kojima se narodni zastupnici pozivaju da uvedu opće pravo glasa.⁶³

Stjepan Radić je u to vrijeme često dolazio u Podravinu. U Novigradu je tako na pučkoj skupštini, zajedno s bratom Antunom i Vinkom Lovrekovićem, pred 500 ljudi govorio u studenom 1906.⁶⁴ Sedmog srpnja 1907. Radić govori na javnoj skupštini HPSS-a u Novigradu, gdje se između ostalih skupila i nekolicina Molvaraca, pred posjetiteljima koji su uvelike napunili trg pred župnim stanom.⁶⁵ Ovaj događaj uzrokovao je to da su zabranjene skupštine HPSS-a u Virju

⁵⁵ Isto, br. 46, 13(1905.)

⁵⁶ Isto.

⁵⁷ Isto, br. 46, 13(1905.) i br. 1, 14(1906.)

⁵⁸ Isto, br. 1, 14(1906.) Šadek je osobnim dopisom u 4. broju Hrvatskih novina opovrgnuo ove tvrdnje, vjerojatno da se opravda pred vladajućim organima kotarske oblasti.

⁵⁹ KOLAR-Dimitrijević, Mira. Politički život Novigrada Podravskog... nav.dj. Str. 96.

⁶⁰ HORVAT, Rudolf. Hrvatska Podravina... nav. dj. Str. 53-64.

⁶¹ Hrvatske novine, br. 21, 14(1906.)

⁶² Hrvatske novine, br. 33, 14(1906.)

⁶³ Isto, br. 5, 15(1907.)

⁶⁴ KOLAR-Dimitrijević, Mira. Politički život Novigrada Podravskog... nav.dj. Str. 96.

⁶⁵ Hrvatske novine, br. 28, 15(1907.)

i Molvama koje su se trebale održati. Molvarci su uzalud tražili da im se ipak dozvoli skupština krajem srpnja.⁶⁶

Skupština HPSS-a u Molvama održala se tek u rujnu 1907., na samu Malu Gospu. Kako se zbog obaveza na skupštinu nisu odazvali pozvani Vinko Lovreković i Tomo Jalžabetić, glavnu riječ pred 700 ljudi imali su Peroslav Ljubić i Franjo Vrtar iz Novigrada Podravnog, član glavnog odbora stranke. Na skupu je sudjelovalo i oko 50 pristaša stranke iz Virja, Đurđevca, Novigrada i Hlebina, te velik broj žena. Skupštinu je otvorio Franjo Sabolek, te nakon toga dao riječ Ljubiću. Ljubić je govorio o promjenama u društvu od 1903., o osnivanju HPSS-a, politici seljaka, te teroru Frankovaca. Pozvao je seljake na udruživanje i izložio im je namjeru glavnog odbora stranke oko osnivanja "seljačkog saveza" kojim bi upravljao sam narod, koji bi narodu davao povoljne kredite, a udrugama nabavljao jeftinu robu. Nakon Ljubićeva izlaganja koje je trajalo više od sat vremena govorio je Franjo Vrtar. Vrtar je govorio o odnosima s Mađarima, politici na europskoj sceni, o slavnim djelima Bismarcka i Garibaldija. Pozvao je seljake da stanu pod barjak Hrvatske pučke seljačke stranke koja je prva počela skrbiti za politički i gospodarski odgoj naroda i koja traži za seljaka sva ona prava koja uživaju drugi staleži. Na kraju skupštine narod je odpjevali Lijepu našu, te se do kasno u noć raspravljalo o rečenim stvarima. Hrvatske novine od 7. rujna zaključile su kako je upravo ta skupština osigurala "sjeme zdravoj nauci" HPSS-a u Molvama.⁶⁷

Prema pisanju Doma, službenog lista HPSS-a, u ožujku 1907. Molve su, uz Hlebine i Drnje, "nepredobivena tvrđava seljačke stranke u Podravini".⁶⁸

5. SUKOBI RADIĆEVACA I FRANKOVACA UOČI IZBORA 1908.

Sredinom veljače 1907. održani su mjesni izbori u Novigradu, Virju i Molvama. U Novigradu i Molvama pobjedila je HPSS, dok je u Virju pobijedila Čista stranka prava, tzv. frankovci. Peroslav Ljubić u Hrvatskim novinama u članku "Pobjeda gluposti u Virju" pobjednike naziva "frankovskim telićima".⁶⁹

U to vrijeme nisu bile rijetke svađe među političkim protivnicima. Kad su se molvarski radićevci Štefo Žufika i Mato Balogović vraćali kući sa skupštine frankovaca, koja se u kolovozu 1907. održala u Đurđevcu, putem su se verbalno posvađali s učiteljem u Podravskim Sesvetama, Tomcem, i župnikom Gerberom. Ovi su ih vrijeđali i nazivali ih oslekima.⁷⁰

Uoči izbora za Sabor 1908. jedan od najosjetljivijih problema u široj okolini Molvi već duži niz godina bio je onaj oko problematike zemljišne zajednice. Već je 1903. na skupštini izabran odbor koji je trebao predložiti uređenje imovne općine u Molvama i Novigradu. Narod u Molvama bio je podijeljen u stavovima glede gospodarenja zemljom. Četvrtog veljače 1904. trebao se obaviti izbor Odbora zemljišne zajednice, no većina ljudi je bila protiv i oštro osuđivala pedesetak ljudi koji su se slagali s tim.⁷¹ Siromašnija većina plašila se prijevare oko zemljišta kod podjele domaćinstvima ako u odbor uđu pristalice mađarona. Većina ljudi koji su se protivili izboru kasnije su postali pristaše HPSS-a. Stvari su se dodatno ispolitizirale kad je 12. studenog 1907. obavljen izbor Odbora zemljišne zajednice. Hrvatske novine od 28. studenog 1907. pišu da

⁶⁶ Isto, br. 30, 15(1907.)

⁶⁷ Hrvatske novine, br. 37, 15(1907.)

⁶⁸ PETRIĆ, Hrvoje. Općina i župa Drnje... nav.dj. Str. 97-103.

⁶⁹ Isto, br. 8 i 12, 15(1907.)

⁷⁰ Isto, br. 33, 15(1907.)

⁷¹ Isto, br. 4, 12(1904.)

je izbor tekao u redu samo što su neki "mađaroni i smutljivci"⁷² pokušali ući u odbor, no s 21 glasom su ostali u manjini. Pristaše HPSS-a su dobile 55 glasova. Tako je predsjednikom postao Franjo Ivančan, a u odbor su ušli još i: Štefo Krznarić, Marko Popec, Mijo Franjo, Mato Čelik i Andro Halaček. U računarski odbor izabrali su Štefo Žufika, Štefo Vincek, Mato Halaček i Jozo Gjukić.⁷³

Mato Čelik i Antun Kopričanec, Izbornici i pristaše HPSS-a u Molvama, te Ivan Šimunović i Franjo Hasan iz Novigrada, u prosincu 1907. izjavili su za Hrvatske novine da neće nikad glasovati za kandidata koji ima uvjerenje da seljak nije za Sabor i koji služi tuđinskoj misli i politici. Pritom su naime aludirali na sastanke Ivice Franka i Ive Elegovića u Virju i Novigradu, te na Frankovu kandidaturu u Novigradu. Pozivajući sve Hrvate da slijede njihov primjer izjavili su da za frankovce mogu glasovati samo "slijepci i neznalice", te da oni ne žele biti robovi čovjeka koji vodi pregovore s varalicama i drugim neprijateljima Hrvatskog naroda, koji pišu i rade protiv "naše slavenske braće".⁷⁴

U svrhu preizborne kampanje za Ivicu Franka, Molve je u siječnju 1908. posjetio Juraj Tomac⁷⁵, domaći sin i jedan od pravaških prvaka u to doba. Tomcu su se pridružili Ivice Frank, Lauš, Peršić i Sabolić, te su u Molvama održali skupštinu. Skupština je organizirana iz razloga jer su načelnik Šadek i učitelj Trbuljak obećali svoj glas Franku, a navodno je i župnik Tomašić podržavao i pomagao frankovce.⁷⁶ Skupština je doživjela potpuni poraz jer su na njoj sudjelovali većinom izbornici i pristaše HPSS-a, po pisanju Hrvatskih novina "da upoznaju frankovce i da istrijebe frankovački korov".⁷⁷ Ivica Frank je na skupu bio toliko izvrijeđan da uslijed "ovacija" nije uspio ni progovoriti, već se zajedno s pratnjom morao sakriti. Radićevci su mu skandirali: "Ne trebamo vas! Dolje!", te su stanovništvu dijelili brošuru "Frankova politička smrt".⁷⁸ U bijesu zbog propalog skupa u Molvama Frankov list "Hrvatsko pravo" pisao je 8. veljače 1908. da "Radić i Ljubić tružu narod rakijom i vinom", dalje je pisao o izbornom sastanku u Molvama i divljaštvu radićevaca: "Sastanak se održavao u gostioni gospodina Tomca. Pristaše "seljačke muke" stadoše se pripravljeni da skupštinu osujete. Čim naši govornici htjedoše govoriti započne pijana rulja djece do 14 godina i nekolicina neozbiljnih bučiti, vikati i klopiti u tepsije tako da je sastanak prekinut. Kasnije je sastanak ipak održan te je u toj "kuli radićevaca" osnovan klub stranke prava. Živio zato svijesni preporoditelj seljaštva rakijom i vinom Stjepan Radić i njegov trabant Ljubić sa svojim lažljivim torbakom Hrvatske novine."⁷⁹ HPSS-ovci Mato Ivančan, Marko Ivančan, Mato Krznarić, Ivan Peti, Marko Bratec, Pavo Sraček i Josip Hontić reagirali su

⁷² Mislivši pritom najvećim dijelom na frankovce.

⁷³ Hrvatske novine, br. 48, 15(1907.) ; Nešto više o problematici zemljišnih zajednica u Podravini pogledati u: FELETAR, Dragutin. Podravina. Koprivnica : Muzej grada Koprivnice, 1989. Str. 133-154.

⁷⁴ Isto, br. 1, 16(1908.)

⁷⁵ Juraj Tomac je rođen u Molvama 17. travnja 1866. godine kao sin trgovca i gostioničara. Pošto je završio školovanje zaređen je za svećenika 1889. godine. Kao upravitelj župe djelovao je u Ljubešćici, Svetom Ivanu Žabno, Leskovcu i Čuntiću, a najveći dio života proveo kao župnik u Vojnom Križu kraj Čazme, gdje je 14. ožujka 1930. umro i bio pokopan. Tomac je općenito bio poznat zbog svoga rodoljublja kao vatreni pristaša političkih ideja Ante Starčevića. Baveći se politikom, saborskim zastupnikom prvi put postaje 1903. godine. Bavio se politikom do prvog svjetskog rata, kad se zbog slabog zdravlja prestaje aktivno baviti politikom. Pisao je u mnogim političkim časopisima i bio dobar govornik. U Hrvatski sabor biran je ukupno 5 puta i to u u izbornim kotarima Biškupec, Sveti Ivan Žabno i Novi Marof. ŠADEK, Vladimir. Prilozi o Juraju Tomcu – Molvarcu koji je pet puta zaredom biran u Hrvatski sabor. // MIL : Molvarski informativni list 19. Molve : Općinsko vijeće Općine Molve, 2004.

⁷⁶ Drugi izvor pak govori da su učitelj i načelnik morali svoj glas dati Rauchovom kandidatu Miksiću. Hrvatske novine, br. 4, 16(1908.)

⁷⁷ Isto.

⁷⁸ Isto, br. 5, 16(1908.)

⁷⁹ Isto, br. 6, 16(1908.)

na događaje dopisom u Hrvatske novine. Pisali su o porazu frankovaca u Molvama: "U krčmi Mirka Tomca skupilo se 200-300 ljudi, a mnogi su od njih ponijeli svoje "instrumente". Najprije je govorio načelnik Karlo Šadek, koji zapovijedi svima da slušaju i ne upadaju u riječ dok govornici ne završe. Čim je Ivica Frank došao za govornicu narod počne prosvjedovati vičući: "Dolje Židov Frank! Dolje Šadek! Slava Starčeviću!". Potom narod zapjeva "Lijepu našu" nakon čega počnu uzvici: "Živjela Hrvatska pučka seljačka stranka i njezin kandidat Stjepan Radić". U "počast" Franku zaori glazba od lonaca i pokrivača. Frank je pobjegao a Peršiću rekoše da se ne treba bojati jer pristaše HPSS-a neće nikome zlo i štetu nanijeti. Isto je bio izvrijeđan Martin Lauš kad je pokušao tumačiti zakon o zemljišnim zajednicama. Nakon toga je ponovno otpjevana himna, te se narod razišao kućama."⁸⁰

Pred izbore u veljači 1908. Stjepan Radić je održavao sastanke u svom izbornim kotaru, te tako posjetio Golu, Drnje, Sigetec, Hlebine, Delove, Novigrad i Molve. Naročito je pritom uspio sastanak u Molvama, gdje je Radić bio vrlo lijepo dočekan. Pod dojmovima na događaje u Tomčevoj krčmi Radića se htjelo dočekati u velikom stilu, uz barjake i tamburaše, no na nagovor Ljubića od toga se odustalo. U Molvama je tada bilo 28 izbornika, od kojih 4 činovnika, te se predviđalo da će za Radića glasovati 18.⁸¹ Novigradski kotar je pak imao sveukupno 334 izbornika.

Izbori su održani 27. veljače 1908. Kako ni jedan od kandidata nije dobio apsolutnu većinu, za dva kandidata s najvećim brojem glasova raspisan je drugi krug izbora. Kao što je vidljivo iz predizborne kampanje najžešća borba se odigrala između Stjepana Radića i Ive Franka, koji su dobivši najveći broj glasova ušli u drugi krug. Tjedan dana kasnije, 5. ožujka, Radić je dobio 160 glasova izbornika i pobijedio Franka koji je dobio 111 glasova.⁸²

Ivica Frank je u predizornoj kampanji održavao skupove diljem cijelog kotara. S tom namjerom je osim Molva posjetio Virje, Golu, Peteranec, Drnje, Hlebine i Novigrad. Pozitivan izborni rezultat ostvario je u Virju, gdje je od 100 glasova izbornika dobio 51 glas, te Virje tada dobiva naziv "Frankova kula".⁸³

Kampanja je protekla u izbornom teroru frankovaca, koji nisu birali sredstva da dođu do glasova. Išlo se do te mjere da su se protivnicima lupalo prozore na kućama, a također se i prijetilo. Vladimir Frank se grozio činovnicima da će biti otpušteni s posla ako ne dadu svoj glas Franku. Prijetilo se Šadeku, načelniku u Molvama, Budaju, blagajniku u Molvama, Navratilu, bilježniku u Virju, i Topolčiću, blagajniku u Novigradu. Poslije prvog izbornog kruga frankovci su napali Franju Saboleka iz Molvi i odveli ga nasred ulice. Kasnije ga je kući pratilo 5 ljudi kako ga ovi ponovno nebi napali. Usprkos svemu Frank je u Molvama dobio samo 4 glasa izbornika.⁸⁴

Nasuprot frankovcima Peroslav Ljubić je, forsirajući klub Hrvatsko-srpske koalicije, u kampanji išao do te mjere da je u Hrvatskim novinama o Franku pisao toliko loše da su podravski seljaci o njemu stekli najgore moguće mišljenje. Doživljavali su ga kao "čifutskog advokata" i "špekulanta". Nakon izbora je navodio imena Židova koji su glasovali za Franka, time još više podižući tenzije.⁸⁵

⁸⁰ Isto.

⁸¹ Isto, br. 7, 16 (1908.)

⁸² HORVAT, Rudolf. Hrvatska Podravina... nav. dj. Str. 53-64.

⁸³ KOLAR-Dimitrijević, Mira. Ban Pavle Rauch i Podravina. // Podravski zbornik 24/25. Koprivnica : Muzej grada Koprivnice, 1999. Str. 113.-136.

⁸⁴ Hrvatske novine, br. 10 i 11, 16 (1908.)

⁸⁵ KOLAR-Dimitrijević, Mira. Ban Pavle Rauch... nav.dj. Str. 113.-136.

Radić je izbornu pobjedu dočekaao u vrlo svečanom ambijentu, pred oko 5.000 ljudi.⁸⁶ Narod mu je izražavao ovacije, a nekoliko seoskih djevojčica u bjelini predalo mu je cvijeće. Ivan Sabolek iz Molvi napisao je i pjesmu posvećenu Radiću i HPSS-u, koju je u trenutku Radićeva dolaska na biralište pjevalo 30 molvarskih mladića. Hrvatske novine iz ožujka 1908. pišu da se takvo oduševljenje ne pamti u novigradskom izbornom kotaru.⁸⁷

6. IZBORI U NOVIGRADU PODRAVSKOM DO POČETKA 1. SVJETSKOG RATA

Stjepan Radić je već u siječnju 1909. ponovno posjetio Molve. Tada je održao pouzdane sastanke i u Virju, Goli, Hlebinama, Novigradu, Miholjancu i Donjim Mostima.⁸⁸ O događajima na sastancima Hrvatske novine nisu pisale, vjerojatno iz razloga jer se Ljubić tada već duboko razišao s Radićem. Hrvatske novine od tada su se Radićem bavile više u negativnom kontekstu, pri čemu Radić Ljubiću nije ostao dužan, te je u političkim govorima Ljubića nazivao prebjegom koji je mijenjao stranke i politiku poput kameleona. U kasnijim brojevima ima vrlo malo podataka o Molvama, kao i o predizbornim događanjima u mjestu.

O Molvama nalazim nalazim još nekoliko zanimljivih podataka. Prvi govori da je 14. prosinca 1908. obavljen izbor za novog općinskog načelnika. Izabran je dotadašnji bilježnik Jaković, za kojeg Hrvatske novine pišu da je "marljiv i zauzet činovnik".⁸⁹ Mira Kolar-Dimitrijević objavila je 1992. rad o pismima Podravaca braći Radić. Pismo upravi Doma poslao je i Ivan Sabolek iz Molvi 1912. godine, u kojem moli uredništvo da objavi pjesmu "Hrvatskom seljaku", a potpisuje se kao pristaša HPSS-a.⁹⁰

Prema novom izbornom zakonu iz 1910.⁹¹ broj izbornika u Molvama popeo se na 355. Interni dopisnik Hrvatskih novina iz Molvi prognozirao je da će HPSS dobiti oko 300 glasova izbornika. Predviđalo se da u novigradskom izbornom kotaru, koji je od tada umjesto 334 imao 3462 izbornika, pobjeda seljačke stranke neće biti upitna.⁹²

Izbori su održani 28. listopada 1910., a prema predviđanjima pobijedio je kandidat HPSS-a, Tomo Jalžabetić iz Đurđevca. On je od 2344 izbornika, koji su izašli na izbore, dobio 1230 glasova. Pravaš Mirko Puk, odvjetnik iz Gline, dobio je 865 glasova, a Peroslav Ljubić je ispred Hrvatsko-srpske koalicije dobio 249 glasova.

Naredni izbori održani su već 15. prosinca 1911. U Novigradu je izborima od 3474 izbornika pristupilo 2010. Ponovno je u Sabor izabran Tomo Jalžabetić, ovaj put sa 1299 dobivenih glasova. Mirko Puk je dobio 711 glasova izbornika.

Posljednji izbori prije rata održani su 16. prosinca 1913. U Novigradu je od 3684 izbornika na biralište izašlo 1729. Po treći put zaredom je u Sabor bio izabran Tomo Jalžabetić, ovaj put sa dobivenih 1068 glasova. Pravaški kandidat Andrija Ljubić dobio je 661 glas izbornika.⁹³

⁸⁶ KOLAR-Dimitrijević, Mira. Politički život Novigrada Podravskog... nav.dj. Str. 98.

⁸⁷ Hrvatske novine, br. 10 i 12, 16 (1908.)

⁸⁸ Isto, br. 5, 17(1909.)

⁸⁹ Isto, br. 51, 16(1908.)

⁹⁰ Pjesmu Ivana Saboleka i ostala pisma vidi u: KOLAR-Dimitrijević, Mira. Pisma Podravaca...nav.dj. Str. 71-118.

⁹¹ Od tada je pravo glasa imao svaki seljak, obrtnik i trgovac koji je plaćao barem 5 forinti izravnog poreza.

⁹² Hrvatske novine, br. 36, 17 (1909.)

⁹³ HORVAT, Rudolf. Hrvatska Podravina... nav. dj. Str. 53-64.

ZAKLJUČAK

U ovom radu pokušao sam, na osnovu svih pronađenih raspoloživih izvora, dati što vjerniji prikaz političkih događanja u Molvarskoj Podravini. Upravo iz razloga iskoristivosti izvora rad je podijeljen na najlogičnija poglavlja, te tematiku o kojoj je najviše podataka pronađeno. Prvi dio rada govori o osnivanju općina na području nove Bjelovarsko-križevačke županije, te izbora koji su uslijedili. Novoosnovana Općina Molve pripala je u administrativni sastav Kotara Virje, te Izbornog kotara Novigrad Podravski, gdje je uz određene povremene promjene i ostala do 1. svjetskog rata. Za razdoblje do početka 20. stoljeća pronašao sam podatke, o političkoj situaciji neposredno vezanoj za Molve, u pregledu brojnih radova o izborima za Hrvatski sabor u Podravini. O Izbornom kotaru Novigrad Podravski najviše je napisao Rudolf Horvat, a na njega se kasnije nadovezuju Blaž Madjer i ostali koji su u svojim radovima pisali o izborima, vezano najčešće uz povijesni pregled općina Virje i Novigrad. Nešto konkretnije podatke o stanju na terenu i odnosima između pojedinih političara pronašao sam za razdoblje kraja 19. i početka 20. stoljeća. To je razdoblje kada u Virju počinje izlaziti list Podravec, u kojem doduše najviše podataka ima o samom Virju, gdje često pojedinci s terena pišu dopise koje je urednik Peroslav Ljubić objavljivao. Najviše podataka u Podravcu odnosi se na javni red i mir, gospodarstvo, školstvo, katoličku zajednicu i kulturu, te se ove teme također mogu prilično korektno obraditi u nekom budućem radu. Naročito se to odnosi na razdoblje od 1895. do 1910.

Opozicijski karakter Podravca dovodi do toga da se početci seljačkog pokreta vrlo vjerno opisuju. List piše o sastancima i pučkim skupštinama u svim mjestima Virovske Podravine, a često piše i o stvarima koje napadaju politiku Vlade što dovodi do cenzure u mnogim brojevima. Vrlo važnu ulogu u seljačkom pokretu imaju Molve. Sastanci su česti, vrlo posjećeni i plodonosni. Ključnu ulogu na terenu kao Radićev glasnogovornik imao je upravo Peroslav Ljubić, kome HPSS kasnije može zahvaliti na odličnom izravnom radu među ljudima, a s druge strane svakodnevnim prodiranju do njih kroz list Podravec. Podravec kasnije mijenja ime u Hrvatske novine i godinu dana ima ulogu službenih stranačkih novina. Ljubić i u Molvama odigrao važnu ulogu u formiranju stranačke organizacije jer je prisustvovao skoro svim sastancima, održao važne govore i ukazao stanovništvu na njegova prava. Stjepan Radić je isto tako u više navrata posjećivao Molve i okolna mjesta gdje ga je narod prihvaćao kao svog pučkog tribuna, borca za prava običnog čovjeka, seljaka. Upravo je Podravina kroz dvije jezgre na terenu iznjedrila HPSS kao jaku stranačku organizaciju, a kasnije je još više jačala statusom "nepredobivenih tvrđava HPSS-a". Molve su dakle cijelo to vrijeme jedan od stupova seljačke stranke.

U kampanji oko izbora za Sabor 1908. Hrvatske novine pišu o čestim stranačkim skupovima. Mnogo je podataka o kampanji Stjepana Radića, ali isto tako i o skupovima Ivice Franka. Njihova politička borba prikazana je i u brojnim događanjima u Molvama, gdje Frankovi pristaše ne uspijevaju izbornike otuđiti od HPSS-a. Franku u kampanji ne pomaže ni podrška svećenika Juraja Tomca, inače rođenog Molvarca. Zanimljivi su prikazi izbornog terora, prijatni činovnicima, fizičkih sukobljavanja, itd. Na kraju pak prikaz izbornog slavlja Radićevih pristaša nakon drugog kruga glasovanja, gdje oduševljeni Molvarci ponovno iskaču u krupni plan.

Pred sam 1. svjetski rat nalazim vrlo malo podataka o Molvama i okolici, samim time jer 1912. Hrvatske novine prestaju izlaziti. Posljednji izbori održani 1913. imat će mali značaj za dane koji dolaze. Teški ratni dani odvući će mirne Podravce na brojna bojišta diljem Europe, a one koji i ostaju na svom ognjištu zadesit će zlo još većeg siromaštva. Niti godine nakon rata neće donijeti neku veliku promjenu kod ovih ljudi. Siromaštvo će ostati, samo će lošeg gospodara zamijeniti još gori. Ostat će privrženost podravskog seljaka Stjepanu Radiću, koja će se dalje

širiti Hrvatskim zemljama poput plime. Molve će pak dobiti Franju Novakovića, koji će kasnije stajati uz bok najvećim borcima za prava seljaka u Podravini.

LITERATURA

1. FELETAR, Dragutin. Demografske značajke Općine Molve. // Župa i općina Molve : izabrane teme. Molve : Poglavarstvo općine Molve, 1998.
2. FELETAR, Dragutin. Podravina. Koprivnica : Muzej grada Koprivnice, 1989.
3. HORVAT, Rudolf. Hrvatska Podravina. Koprivnica : Nakladna kuća "Dr. Feletar", pretisak 1997.
4. Hrvatske novine. Virje, 13(1905.) ; 14(1906.) ; 15(1907.) ; 16(1908.) ; 17(1909.).
5. JALŠIĆ, Draženka. Povijesni zapisi i legenda o štovanju Čudotvorne Majke Božje Molvarske. // Župa i općina Molve : izabrane teme. Molve : Poglavarstvo općine Molve, 1998.
6. KOLAR-Dimitrijević, Mira. Ban Pavle Rauch i Podravina. // Podravski zbornik 24/25. Koprivnica : Muzej grada Koprivnice, 1999.
7. KOLAR-Dimitrijević, Mira. Kunovečka buna. // Podravina 4. Koprivnica : Meridijani, 2003.
8. KOLAR-Dimitrijević, Mira. Pisma Podravaca Stjepanu i Antunu Radiću. // Podravski zbornik 18. Koprivnica : Muzej grada Koprivnice, 1992.
9. KOLAR-Dimitrijević, Mira. Politički život Novigrada Podravskog do drugog svj. rata. // Općina Novigrad Podravski : izabrane teme. Novigrad Podravski : Nakladna kuća dr. Feletar, 2001.
10. KRČMAR, Stjepan. Tiskare i izdavačka djelatnost u Virju. // Virje na razmeđu stoljeća I. Virje : Zavičajni muzej Virje, 1981.
11. KRIZMAN, Bogdan. Korespondencija Stjepana Radića I (1885-1918). Zagreb, 1972. ; II (1919-1928), Zagreb, 1973.
12. MADJER, Blaž. Časti i dobru zavičaja. Zagreb, pretisak 1992.
13. MAGJEREC, Juraj. Majka Božja Molvarska. Rim 1957.
14. MATIŠIN, Martin. Civilna uprava od 1871. do 1945. // Virje na razmeđu stoljeća 4(1991)
15. MATIŠIN, Martin. Virje u prošlosti. // Virje na razmeđu stoljeća 4(1991)
16. MRAZ, Stjepan. Hrvatski državotvorni pokret i njegov odraz na Hlebine. // Hlebine u srcu : Hlebinski almanah 2. Hlebine : N.K. Lipa, 1996.
17. PETRIĆ, Hrvoje. Novigradska Podravina od ranog srednjeg vijeka do početka 20. stoljeća. // Općina Novigrad Podravski : izabrane teme. Novigrad Podravski : Nakladna kuća dr. Feletar, 2001.
18. PETRIĆ, Hrvoje. Općina i župa Drnje. Drnje : Nakladna kuća dr. Feletar, 2000.
19. PETRIĆ, Hrvoje. Pregled povijesti Molvarske Podravine. // Župa i općina Molve : izabrane teme. Molve : Poglavarstvo općine Molve, 1998.
20. Podravec. Virje, 5(1897.) ; 11(1903.) ; 12(1904.).
21. Podravski glasnik. Virje, 1(1898.).
22. ŠADEK, Vladimir. Prilozi o Juraju Tomcu – Molvarcu koji je pet puta zaredom biran u Hrvatski sabor. // MIL : Molvarski informativni list 19. Molve : Općinsko vijeće Općine Molve, 2004.
23. ŠANJIC, Josip. Molve-sjećanja. Koprivnica : "Mali Princ", 1997.
24. ŠPOLJAR, Rudolf. Razvoj obrazovanja i školstva u Molvama i okolici. // Župa i općina Molve : izabrane teme. Molve : Poglavarstvo općine Molve, 1998.
25. VELAGIĆ, Savo. Matija Krog i radnički pokret u Đurđevcu i okolici. // Podravski zbornik 9. Koprivnica : Muzej grada Koprivnice, 1983.

PRILOG

Pjesma Ivana Saboleka iz Molvi spjevana u čast i slavu Stjepana Radića, koju je u Novigradu Podravskom na slavlju povodom izborne pobjede pjevalo 30 molvarskih mladića.⁹⁴

1.
Živio predsjednik
seljačke nam stranke
Stjepan Radić, blagi sin -
Hrvatice majke!

2.
Živio nam kandidat
pun umnih darova
Bog da bio zastupnik
Hrvatskog naroda!

3.
On je učen, pravedan -
pak je vrijedan toga
sva Hrvatska mu kliče
živio ljeta mnoga!

4.
Svaka točka programa
što u knjizi kaže,
kruna jedan milijun
ne može da svaže!

5.
Zasluga je Radićeva
od velike cijene
ne može je platiti
sve drago kamenje!

6.
Sava, Drava kuda teče,
neka svakom javi:
da je Radić Hrvat-Slaven
i kršćanin pravi!

7.
Da puk digne iz neznanja
on se muči, trudi,
zahvalnosti zbog toga naše
prepune su grudi!

8.
A nauka Radićeva
nek' svijetom romoni,
kud su brda hrvatska
i ravni dolovi!

9.
Hvala mu se orila -
na milijun grla,
jer ga majka rodila
seljakinja vrla!

10.
Neka mu se slavi ime
kud god sunce grije,
a ljubav ga svud nek prati,
gdje Hrvati žive!

⁹⁴ Hrvatske novine, br.12, 16 (1908.)

SUMMARY

The territory of Varaždin Military border was united and joined with the civil Croatia by the king's manifest of 8 June 1871. The newly established Bjelovar-Križevci county was split into administrative districts, which in turn were further divided into municipalities.

One of the new municipalities was Molve. Since then, certain political groups and their activities were felt more in the entire area, especially notable in the elections for Croatian parliament Sabor that followed. Voters from Molve went to Novigrad Podravski to cast their vote, which served as the county election seat at that time.

In the beginning of the 20th century, Molve's part of Podravina witnessed political activities of Radić brothers. Numerous local assemblies and meetings resulted in forming of new chapters of their Croatian Peasants' Party all over Podravina. In those days, Stjepan Radić kept visiting Molve, holding political rallies and meetings.

The 1908 election campaign saw fierce political clash between the opposing political followers of Stjepan Radić and Ivica Frank in Novigrad electorate. At the time, Croatian Peasants' Party had most of the electors, who disrupted their opponents' rallies. Eventually Radić won elections in the second round of voting, to the excitement of numerous peasants who celebrated his victory on Novigrad's main square.

Until the World War One, Croatian Peasants' Party and their candidate, Tomo Jalžabetić from Đurđevac, kept winning all further elections.

BRIGA PODRAVINE ZA DJECU UGROŽENU U PRVOM SVJETSKOM RATU

PODRAVINA REGION CARING FOR CHILDREN IN DISTRESS DURING THE WORLD WAR ONE

Prof. dr. sc. Mira Kolar-Dimitrijević

Sveučilišna profesorica u mirovini

University professor emeritus

Draškovićeva 23

Zagreb

Primljeno / Received:

Prihvaćeno / Accepted:

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC 314.8 (497.5-3)-378

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

SAŽETAK

Tijekom Prvoga svjetskog rata zbog suše a i prekida prometa i otežanog snabdjevanja zavladała je na jugu Austro-Ugarske monarhije velika glad. Ljudi su počeli masovno umirati i zagrebački Središnji odbor za zbrinjavanje porodica mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika počeo je veliku humanitarnu akciju preseljavanja djece iz Istre na sjever Hrvatske. Onda su ovu akciju prihvatili franjevci kao spas za hercegovačku katoličku djecu. Bio je to spas i dalmatinsku i bosansku i slovensku djecu iz Gorice i Slovenskog primorja, pa je akcija rukovođena iz Zagreba od dr. Josipa Šilovića i dr. Đure Basaričeka postala masovna i na prehranu u sjevernu Hrvatsku je dopremljeno više od 20.000 djece a i broj djece u Podravini možemo približno procijeniti na tisuću djece. Taj broj nije posve točan, jer su evidencije iz vremena rata fragmentarne, a popis načinjen 1920. zanemaruje onu djecu koja su se već vratila kućama. Treba reći da je ova akcija bila izvanredno značajna jer je ublažavala vjerske netrpeljivosti i upućivala da se slogom mogu riješiti mnogi problemi, ali ta činjenica nažalost nije iskorištena poslije rata.

Ključne riječi: Prvi svjetski rat, djeca, učiteljstvo, svećenstvo, uprava, Hrvatska, Hercegovina, Dalmacija, Bosna, Slovensko Primorje.

Keywords: World War One, children, teachers, clergy, administration, Croatia, Hercegovina, Dalmatia, Bosnia, Slovenian coastal area.

U Hrvatskoj se briga za djecu počela rano voditi, jer je siromaštvo sjeverozapadne Hrvatske dovodilo često do toga da su djeca ostajala bez majke, a na području Vojne granice trebalo se brinuti za djecu krajišnika palih na ratištima diljem Europe. Ukinućem Vojne granice brigu za djecu na tom području trebale su preuzeti imovne općine, zemljišne zajednice i kućne zadruge ako su se održale, te crkvene institucije. Međutim proces raspada kućnih zadruga je uznapredovao a inokosna seoska domaćinstva bila su krhka i ugrožena te se iz njih regrutira sirotinja i proletarijat Zagreba koji mora dosta rano povesti brigu o ugroženoj djeci. Ponajviše se ova briga u zadnjoj četvrtini devetnaestog stoljeća vodila preko zaklada, građanskih društava a i katolička crkva preko svojih humanitarnih ustanova i orfanotrofija omogućava zbrinjavanje dijela siromašne djece. Znatnu ulogu u pomaganju siromašne djece imaju škole i kod mnogih gimnazija osnovana su društva za pomaganje siromašnih učenika koja se uzdržavaju prikupljanjem priloga.

No smrtnost vojnika na ratištima bila je golema. Proučila sam prema matičnim listovima smrtnost u Virju gdje je poginulo prema župnoj kronici 116 vojnika i gdje nisu uvedeni oni nestali kojih je bio velik broj. Poginuli su mladići najbolje dobi a umirali su u raznim bolnicama diljem Austro-ugarske monarhije. Smrtnost ranjenih je zbog gangrene bila izuzetno velika jer nije bilo ne samo antibiotika nego ni najnužnijih lijekova. Ratna mašina počela je zakazivati u svim segmentima.¹ Ova tema je još uvijek neistražena.²

Kraljevski i slobodni Grad Koprivnica uspio se, zahvaljujući svojim obrtnicima i trgovcima te poduzetnicima raznih vjera, ležeći na glavnoj pruzi koja je povezivala Budimpeštu sa Zagrebom, ali i uspješnim gradonačelnicima, izgraditi u napredan gradić čiji je gospodarski, zdravstveni, kulturni, prosvjetni, socijalni pa i crkveni život bio izvanredno bogat i čija se gravitaciona moć protezala i na ludbrešku Podravinu i osobito na Ludbreg.³ Koprivnica je imala razvijenu tiskarsku djelatnost i zahvaljujući izvanrednoj aktivnosti Vinka Vošickog postala i po njoj oznata u širem krugu. Imala je dobru pučku školu, nižu realnu gimnaziju, bolnicu, katoličku, pravoslavnu i židovsku crkvu, te brojna društva. U nju su redovito stizale novine iz Zagreba, a kombinacija trgovine s proizvodnjom i preradbom u kraju koji je mogao proizvesti velike viškove hrane za kojima je vapila Austrija davala je Koprivnici karakteristike perspektivnog i privlačnog gradskog središta u kojem su se rado nastanjivali i stranci.

Podravina je bila dobro naseljena i uživala je glas gospodarski naprednog kraja gdje su sve gospodarske akcije nailazile na dobar prijem. Sve što je bilo napredno moglo se ovdje udomiti. Imala je uređeno gospodarstvo, školstvo i sudstvo i bila je otvorena prema došljacima bez obzira na narodnost. Koprivnica je bila otvoreni grad na vratima sjevera Hrvatske, kao što je to bila Rijeka na jugu odnosno Osijek na sjeveroistoku. Međutim jedini grad je bila Koprivnica koja je taj status uživala stoljećima i koja se je borila i izborila da joj ostanu prava ali i dužnosti kraljevskog i slobodnog grada te se zahvaljujući brojnim obrtnicima, židovskim trgovcima i državnim činovnicima, ležeći na glavnoj pruzi Zagreb - Budimpešta razvila u privlačno mjesto u kojem se rado i dobro živjelo i u kojem su postojali dobri izgledi za budućnost.⁴

Sve je to utjecalo da je Koprivnica tijekom Prvog svjetskog rata bila zapaženo mjesto i da je po razvoju premašila i Križevce i ostala mjesta i imala je 1900. zajedno s Bregima godine na površini od 10.695 jutara 7.078 stanovnika dok je u čitavom upravnom kotaru živjelo 29.563 stanovnika, Kotar Đurđevac je imao 49.687 stanovnika a samo mjesto Đurđevac 7.963 stanovnika pa je dakle bio čak brojniji stanoništvo od Koprivnice sa svojih 12.689 jutara, ali zbog toga što nije imao status grada imao je mnogo manje građanskog stanovništva. Na tom prostoru je bilo Virje koje je sa 13.444 jutara imalo s konacima 8.321 stanovnika te se ubrajalo među najveća sela u Hrvatskoj a čitava je upravna općina imala 11.937 stanovnika. Kotar Ludbreg zbog izoliranosti od željezničkog puta bio

¹ Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Virje za vrijeme Prvog svjetskog rata, Zbornik: Virje na razmeđu stoljeća, IV, Virje, 1991., 51-56.

² Mi ni danas ne znamo koliko je Hrvatska izgubila ljudi u Prvom svjetskom ratu. Nalazi Vladimira Žerjavića samo su aproksimativni i nisu zasnovani na proučavanju izvornog materijala. (Vladimir ŽERJAVIĆ, Kretasnje stanovništva i demografski gubiti Republike Hrvatske u razdoblju 1900. do 1991., Časopis za suvremenu povijest, 31, 1993, br. 2, str. 65-85. Raspad Austro-Ugarske monarhije ostavio je popise stradalih nezaključenima, te bi trebalo na osnovu vijesti koje su se objavljivale u tekućim izvještajima istražiti stradanja naših ljudi tijekom Prvog svjetskog rata na frontovima. Radi se svakako o ogromnom broju koji se osjetio u demografskom razvoju Hrvatske poslije Prvog svjetskog rata.

³ Ružica VUK, Ludbreška Podravina. Gospodarski razvoj kao faktor transformacije, Zagreb 2006., 113 i d. Magistarski rad. obranjen na Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu u srpnju 2006. Ludbreški kotar je toliko pasivan da su 1931. od njega odcijepljene općine Đelekovac i Koprivnički Ivanec čime je smanjen za 23,9 % svoje površine i 27,5 % svojeg stanovništva.

⁴ O ovoj temi ima dosta radova, što se može vidjeti iz D. FELETAR, H. PETRIĆ, Bibliografija Podraviana. Izbor literature o Podravini (Koprivnica 2001.)

je u stalnom gospodarskom slabljenju zbog sve jače gravitacione uloge Koprivnice, a osjeća se i propadanje veleposjeda koji se u takovim uslovima ne mogu prilagoditi robno-novčanim odnosima izuzev grofa Draškovića u Malom Bukovcu koji je uspio održati i mlin u Velikom Bukovcu, i pecaru žeste, i pilanu, i ciglanu, i mehaničarsku radionicu dok su drugi veleposjednici većinom odustali od industrijske djelatnosti. Ludbreški kotar je imao 1900. na 71.740 jutara i 35.900 stanovnika ali je sam Ludbreg imao svega 1.648 stanovnika iako je bio kotarsko središte, pa je tu bilo malo onih koji su mogli voditi onakovu brigu o djeci kakovu su mogli Koprivnica i Đurđevac.⁵ No ipak i Ludbreg je uvećavao broj svojih obrtnih radnji od 1900. do 1913., pa se njihov broj uvećao u ludbreškom kotaru od 1900 godine do 1913. od 369 na 542 radnji. Svakako da je značajnu ulogu u tom razvoju odigralo prošteništa u Ludbregu gdje se svake godine skupilo mnogo proštenjara, pa je npr. broj obrtnika u kožarskom obrtu uvećan u istom razdoblju od 79 na 137, a vrlo dobro posluju i ugostitelji, krčmari i gostioničari.⁶

Podravina je u akciju spašavanja i zbrinjavanja gladne djece bila snažno uključena kroz akciju građana i učitelja ali i kroz podršku veleposjednika na svom području. U Koprivnici je glavna osoba bio dr. Edo Dorčić⁷, kojemu su jaku podršku pružili učitelji i činovnici. Na putu djece prema Podravini poslije Križevaca glavno mjesto je bila Koprivnica. Koprivnica je imala godine 1912. samo dva društva manje nego Bjelovar koji je bio središte Bjelovarsko-križevačke županije. Osamnaest lokalnih društava Koprivnice okupljalo je sve što je bilo društveno aktivno i to je bila velika društvena snaga koja je imala pristup u sve sredine i koja su mogla skupiti velika novčana sredstva, pogotovo stoga što je u 1917. ponovno oživio društveni život.⁸ Koprivnica je imala Sirotinjsko povjerenstvo kao i drugi hrvatski gradovi od 1856., koje je vodilo brigu o djeci bez roditelja i sirotinji. Katoličko svećenstvo i franjevci također su vodili skrb o sirotinji, a brigu oko svojih građana vodila je i židovska općina. No Koprivnica je imala i Gospojinsko društvo preko kojeg su djelovale žene na humanitarnom i školskom planu. U tom je društvu radila i barunica Ivka Ožegović koja je bila 1917. povjerenica Lige za zaštitu djece u Zagrebu.⁹ Ova se je Liga onda povezala sa Središnjim odborom za zaštitu porodica i u ratu poginulih vojnika, pretvorivši se na kraju u Narodnu zaštitu, društvo privlačnog i mnogo obećavajućeg imena koje je u početku označavalo samo časopis Središnjeg odbora 1917. godine Narodnu zaštitu da bi se po završetku rata

⁵ Političko i sudbno razdijeljenje i repertorij prebivališta Kraljevina Hrvatske i Slavonije 1903., Zagreb 1903., str. 49, 58-61, 64.

⁶ R- VUK, n.dj., tablica 42 i 43.

⁷ Dr. Edo Dorčić došao je u Koprivnicu krajem 19. stoljeća sa otoka Krka. Bio je odvjetnik pa javni bilježnik. Bio je društveno vrlo aktivan ali i liberalan pa je tijekom Prvog svjetskog rata pomagao Ernestu Delbesu koji je bio interniran u Koprivnici kao Francuz da kvalitetnije proživi tu internaciju. (Hrvatski državni arhiv, Zbirka XXI, br. 40. - Molba dr. Ede Dorčića 4. VII. 1917. Ministarstvu da se Delbes oslobodi sumnje. Bilo je to teško vrijeme kada je u Koprivnici bio na taboirstu interniran velik broj Srba iz Srijema ali i nekoliko drugih stranaca te se mnogo krijumčarilo robom i hranom. (M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Logor za internirane u Žlebiću i glavno središnje taborište za internirane i evakuirane u Koprivnici 1915.-1917. god., Podravski zbornik, 30, Koprivnica 2004., 153-176). Dorčić je u kasnu jesen 1918. bio glavni dužnosnik Mjesnog odbora Narodnog vijeća u Koprivnici te je zajedno s gradonačelnikom Kamenarom zaslužan da se vodila izuzetno velika briga o potrebitima. Bila je organizirana Narodna straža, a krajem studenog povišene su sirotinjske potpore. (Podravac, 6, 1. XII. 1918., str. 3. - Rješenje Gradskog poglavarstva br. 6742. od 30. XI. 1918.)

⁸ To su Pjevačko društvo "Podravac", Pjevačko randičko društvo "Domoljub", podružnica trgovačkog društva "Merkur", Dobrovoljno vatrogasno društvo, Skluzalačko društvo, podružnica Hrvatsko gospodarskog društva, Gospojinsko društvo, Pučka štedionica d.d., Gradska štedionica d.d., Koprivnička banka d.d., Hrvatski Sokol, Društvo "Dobrotvor", Dobrovoljno društvo Izrael bogoslovne općine "Chevre Kadiša", Izraelsko gospojinsko društvo, Cecilijansko društvo župe sv. Nikole, "Danica" društvo zaposlenih u tvornici, Hrvatska štedionica d.d. (Izvešće o stanju javne uprave Bjelovarsko-križevačke županije u 1912. godini, Bjelovar 1913., str. 77.)

⁹ Druga glavna skupština Lige za zaštitu djece u Hrvatskoj i Slavoniji održana 28. IV. 1917. u Zagrebu, Zagreb 1917., 30. Barunica Ivka Ožegović umrla je 1924. i na pokopu je sudjelovala velika delegacija iz Koprivnice.

pretvorilo u Savez svih dobrotvornih i humanitarnih društava koja su preživjela rat i našla mogućnosti djelovanja. U okolici su pak djelovale obrtne i seljačke zadruge i udruge, čitaonička i dobrovoljna vatrogasna društva, te zapravo postoji jedna mreža organizacija koja su mogle preuzimati izvanredne zadatke socijalne zadatke uključivanjem svih domaćinstava i svih ljudi.

Na ludbreškom području i to u onom dijelu koji je 1894. izdvojen iz Varaždinske županije i izvršeno pripojenje Bjelovarsko-križevčakoju županiji s mjestima Ludbreg, Rasinja, Martijanec, Ivenec i Đelekovec, živjelo je i plemstvo triju značajnih obitelji: Draškovići u Bukovcu, Rauchovi u Martijancu i Inkeyi u Rasinji. Dok je prva obitelj uživala glas pripadnosti najnaprednijem domaćem plemstvu koje se uključilo i u ilirski pokret, Rauchovi su posve nepravedno uživali glas negativaca koji su sudjelovali u krvavom gušenju ustanka seljaka 1755 godine a pored toga bana Pavla Raucha je pratila krivnja što mu je otac Levin Rauch omogućio manipulacijom izbornog zakona sklapanje Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. godine kojom je Hrvatska izgubila dobar dio svojeg dotadašnjeg suvereniteta osobito u poslovima gospodarstva i prometa. Treći veleposjednik Inkey bio je doista pravi mađaron, ali budući da im je posjed u Rasinji bio jedini posjed koji su imali i koji je u vrijeme Prvoga svjetskog rata već bio izložen propadanju na njih je morala utjecati sredina, te su i pomalo sve više približavali narodu među kojim su živjeli jer nisu ušli u onaj sloj plemstva koji je imao vodeću ulogu u politici Ugarske.

Đurđevac je pak postao privlačno mjesto u vrijeme kotarskog načelnika Milana Brezinščaka koji je do 1897. izvrsno vodio kotar i pomogao njegovom gospodarskom uzdizanju i kada je radio kasnije u Zemaljskoj vladi.¹⁰ Zahvaljujući Đurđevačkoj imovnoj općini koja je postala vlasnik pola šuma na ovom području a i sjedištu Đurđevačke šumarije za državne šume poslije 1890. poboljšale su se ceste, a željeznička pruga 1912. potaknula je pretvaranje Đurđevca u središte mlinarske industrije u Podravini i tu su radila čak tri paromlina koja su trebali biti veliki izvozni mlinovi.¹¹ Tako na pr. u Đurđevcu djeluje Čitaoničko društvo, vatrogasno društvo, tri obrtne zadruge (osn. 1893), više raznovrsnih privrednih i bankarskih ustanova koje su mogle novčano pomoći ovakve akcije kao Podravska štedionica, osn. 1893., Banka za Podravinu d.d. osn. 1897., Podravina paromlin d.d., osn. 1899, Hrvatska seljačka udruga, osn. 1901., hrvatsko tamburaško društvo "Preradović", osn. 1904., Hrvatski sokol, osn. 1908., Hrvatska seljačka gospodarska udruga, osn. 1904. itd.¹² Iako nije bio kotarsko mjesto poseban značaj ima i Virje. Virje i Novigrad podravski pripadali su do 1873. u Vojnu krajinu ali se u njima jako osjećao utjecaj građanske Koprivnice. Ovaj utjecaj je čak jači nego u ludbreškom području. Obustavljanje plovidbe Dravom bilo je presudno za ova kretanja jer je ta mjesta, upućena do otvaranja željezničkih pruga na broderski promet ostavio u mrtvom prometnom kutu. Iako prenaseljeno i zbog toga bremenito problemima Virje se silnom snagom trudilo da održi svoju kulturnu tradiciju naslijeđenu od vremena Franje Lugarića virovskog učitelja i križevačkog školskog nadzornika, i Ferde Rusana, htijući biti najbolji gospodari na ovom području ali i prvi u pjesmi i igri i čuvanju tradicija. Ova je uloga danas dosta zanemarena a u prošlosti je imala vidnu ulogu u cjelokupnom životu. Koprivnica i Virje imali su jedini u ovom području moderne škole,

¹⁰ Milan Brezinščak, pravnik (Hum na Sutli, 22. V 1858. - Zagreb, 7., IV 1917.) Gimnaziju i Pravoslavnu akademiju završio u Zagrebu te doktorirao na Pravoslavnom fakultetu 1882. Već 1881. se zaposlio u Svetom Križu, zatim u Grubišnom Polju, Đurđevcu, Ivancu, Zlataru, a 1904. imenovan je županijskim tajnikom u Požegi. U Đurđevcu je kotarski načelnik do 1897. a onda odlazi u Ivanec. U 1908. je pozvan u Zagreb za vladinog tajnika, a 1909. ga je Rauch imenovao za podžupana Varaždinske županije. Od 1912. je voditelj upravnog odsjeka Zemaljske vlade te je 1913. postao savjetnik, a 1914. banski savjetnik. sudjelovao je u izradbi više zakonskih osnova te u izradbi provedbenih propisa za Zakon o uređenju općina i trgovišta. Poslan u Viroviticu, Osijek i Zemun da pomogne provedbi tog zakona na terenu. Pisao je sturčne članke i rasprave iz upravnog prava. (Vladimir MIHOLEK, Podružnica gospodarskoga društva u Đurđevcu 1891.-1907., Podravski zbornik, 31, 2005, 216)

¹¹ Braunov mlin u Đurđevcu, više mlinova u Bjelovaru i okolini, više ciglana itd.

¹² Izvješće o stanju javne uprave, n.dj., 73-74.

građene prije početka dvadesetog stoljeća. U virovskoj školi zajedno se našla i osnovna i građanska škola što je svakako dalo Virju mogućnost da se ravija kao kulturno-prosvjetno središte s jakim nastavnim kadrom. U manjim mjestima također imamo raznih društava i organiziranih udruga i zadruga. U Virju djeluje od 1868. Gospodarska bratovština, Dobrovoljno vatrogasno društvo od 1879., Čitaonica od 1897., Prva virovska štedionica od 1897. i Hrvatska štedionica d.d. od 1900. godine i dakako pjevačko društvo "Rusan". Društveni život Virja bio je vrlo živ, a novinar Peroslav Ljubić je ovdje pokrenuo novine Podravec koje pod imenom Hrvatske novine izlaze do 1912. godine stvorivši tako temelje tiskarstva koje se je nastavilo i kasnije. Kod Ljubića je radio dulje vremena Zvonimir Pužar kao slugar ali i administrativac. On je kasnije bio uključen u veliku akciju zbrinjavanja djece tijekom Prvog svjetskog rata.¹³ Virje je bilo prijatno mjesto za življenje jer je imalo poštu, a 1912. otvorena je i željeznička pruga Kloštar - Koprivnica u cijeloj dužini, pa se ovaj kraj ubrzano razvijao po uzoru na slična mađarska mjesta na drugoj obali Drave, pri čemu je Prekodravlje sa Golom i Gotalovom predvodilo po naprednosti, pa je to došlo do izražaja i u ovoj akciji jer su Golčani uzeli izvanredno mnogo ugrožene djece na prehranu. Međutim batinjanje ovog stanovništva od srpske vojske neposredno nakon Prvoga svjetskog rata radi pranja novca ubacivanjem kruna iz Mađarske novca okrenulo je stanovništvo prema Stjepanu Radiću i republikanizmu.¹⁴

Đuro Basariček i Zvonimir Pužar bile su ključne ličnosti koje su pomogle zbrinjavanju brojne djece u Podravini a pomagali su im gotovo svi podravski učitelji. Prvi je bio iz ugledne pedagoške obitelji Stjepana Basaričeka, te su mu i otac Stjepan i majka Amalija bili učitelji, a drugi je bio sin učitelja s izrazitim smislom za pisanje popularnih romana i tiskarstvo. No i dr. Edo Dorčić bio je zaslužan da je Koprivnica zauzela istaknuto mjesto u zbrinjavanju istarske djece na koprivničkom području. Đuro Basariček je imao određene veze s Đurđevcem preko Petrinje. Iz Đurđevca je bio rodom prof. Viktor Pogačnik koji je oženio sestru Đure Basaričeka Anku Basariček. Viktor Pogačnik se poslije Prvog svjetskog rata kada su hrvatski profesori postali nepoćudni u Bosni vratio u Đurđevac gdje je kupio kuću, te je uzeo k sebi i Basaričekovu majku Amaliju, suprugu istaknutog pedagoga Stjepana Basaričeka koji je umro 1918. godine. Viktor je imao starijeg brata dr. Daniela Pogačnika koji je završio medicinu u Grazu i specijalizirao ginekologiju u zagrebačkom rodilištu. Tijekom studija bio je funkcioner društva južnoslavenskih studenata u Grazu te je bio pristaša jugoslavenstva.¹⁵ Za vrijeme Prvog svjetskog rata bio je teško ranjen kao solunski dobrovoljac, te je zadnje dane proživio na radu u Petrinji kao ginekolog a umro je u

¹³ Zvonimir Pužar (Zajezda, 31. I. 1875. - Zagreb, 13. IV. 1926.). Otac mu je bio učitelj, ali je rano umro, pa ga je s još troje djece othranila majka. Pučku je školu polazio u Lepoglavi, a nižu gimnaziju u Zagrebu. Onda je morao u tiskarski zanat u Križevce i Varaždin, pa je radio kao tirpograf u Virju, Petrinji i Rijeci, ali je i sam pisao u Podravcu, Hrvatskim novinama, Narodnoj zaštiti, Seljačkoj prosvjeti, a u Varaždinu je pokrenuo i svoj list Naša sloga. Bio je povezan i s braćom Radić preko njihove tiskare, a za vrijeme Prvoga svjetskog rata uključuje se u rad Središnjeg odbora za pomaganje obitelji vojnika. Objavio je i 24 knjižice koje se mogu svrstati u sferu povijesnog i socijalnog romana. Poslije rata je vrlo aktivan u uređivanju lista Narodne zaštite. Radio je i u Seljačkoj slozi, te je bio njezin prvi potpredsjednik. (Seljačka prosvjeta, 1926, br. 5-8, str. 121-122; M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Pučki pisac Zvonimir Pužar i Križevci 1910.-1923., CRIS, Križevci 2003, br. 1, 16-27.)

¹⁴ U 1920. je narodni poslanik Ivan Zatluka vodio delegaciju Golčana k tadanjem banu Istraninu Matku Laginji, žaleći se nas nepodopštine vlasti prema stanovnicima. Zatluka je Laginji prikazao sve neprilike s kojima se borbni pučanstvo golske općine, a opisao je i nedavni upad magjarskih boljševičkih crvenih četa Bele Kuna koje su nanijele stanovništvu veliku štetu. Iako su se te čete povukle slomom revolucije Bele Kuna ipak su ostali veliki problemi. Mnogi Golčani ne mogu prelaziti preko demarkacione linije na svoje oranice, a nema ni prijevoza preko Drave. Napuštena je i jedina željeznička stanica u toj općini, tj. ona u Goli i vlak je zatvorenih vagona prelazio kroz to područje. Gola je zapravo bila odsječena od svijeta.

¹⁵ Livija KARDUM, Geneza južnoslavenske ideje i pokreta tijekom Prvoga svjetskog rata, Politička misao, 28(1991), br. 2, 65-88.

zagrebačkoj bolnici i pokopan na Mirogoju, ali mu je grob danas već prekopan jer nitko nije plaćao grobarinu budući da je Daniel Pogačnik umro neoženjen. Može se pretpostaviti da su se Đuro Basariček i Daniel Pogačnik poznavali već prije rata.¹⁶ Veze Podravine s Dalmacijom i Bosnom išle su preko Đure Basaričeka, i odatle možemo razumjeti da je Podravina primala i bosansku i dalmatinsku i hercegovačku djecu, a ne samo istarsku, kako je činio Križevac.

No ovaj veliki posao ne bi se mogao obaviti bez učitelja i učiteljica koji su odvodili djecu na vrata obitelji gdje su bila smještena na prehranu i skrb. Učitelji i učiteljice u ovom krajnjem kutu Bjelovarsko križevačke županije bili su aktivniji nego u Hrvatskom Zagorju, jer su prenosili tradicije koje su nastale u doba Varaždinske vojne krajine kada nije bilo nepismenog čovjeka zbog obaveznih trivijalnih škola i slanja pametnije djece u više vojničke škole. To je ostavilo dugotrajnog traga. I pola stoljeća kasnije ljudi su se prisjećali pedagoškog rada Ilirca Ferde Rusan koji je napisao tri pjesme prilikom otvaranja koprivničke pučke škole u Koprivnici čiji je kamen temeljac položio 1856. ban Đuro Jelačić. No Rusan je pisao o školstvu Podravine i bio inicijator nekih zanimljivih akcija o nagrađivanju najboljih učenika i poticanju konkurencije.¹⁷ Na koprivičkom je području živio do 1892. i komediograf Gjuro Ester, pa je postojala kao i u Virju tradicija kazališnih predstava, ali i jaka muzička i pjevačka tradicija te su dva koprivnička društva davala ton društvenom životu Koprivnice, kao što je i Dobrovoljno vatrogasno društvo označavalo solidarnost građana u čuvanju života i imovine.

Zanimljivo je navesti imena učitelja i učiteljica na početku Prvog svjetskog rata u Podravini. G. U gradu Koprivnici su radili kao učitelji Josip Kirar, istovremeno i županijski školski nadzornik, Ivan Majnarić, Franjo Jurković, Julio Jiroušek, Dragutin Grübl, Josip Lovašen, Mihovil Kolarić, vjeroučitelj, Ivan Semeraj, Marija Herceg, Marija Jemrić, Marija Vidoša, Olga Smolković, Zlata Mihoković, Ivana Benigar, te u obližnjim Bregima Dragutin Schuster i Ljudmila Kinder. Na ženskoj stručnoj školi radila je učiteljica Štefaniya Ježek. Učitelja je bilo i u općinama Drnje, Goli, Novigradu Podravskom, Peterancu i Sokolovcu i svi su oni dali svoj veliki doprinos zbrinjavanju djece i bez njihovog zalaganja djeca se ne bi mogla smjestiti u obitelji. Isti je slučaj na području kotara Ludbreg gdje je djelovala učiteljica Hermína Kraus, Emica Petak, Ana Samšić, Maria Tišljár, Barica Trstenjak-Habdija i dr. U Đurđevcu je ravnajući učitelj na osnovnoj školi bio Roko Klaić, a učitelji i učiteljice Milan Poljak, Martin Vedriš, Izidor Gudel, Ivan Kolar, Zora Janda, Anka Poljak, Milka Stazić, Mihaela Majer, Terezija Katušić, i Anka Pavin dok je na Višoj pučkoj školi radio kao upravitelj Antun Bušić i Slava Lopašić. U Virju su pak učitelji bili Josip Brajković, Ivan Levak, Franjo Matica, Stjepan Auer, Regina Pankarić, Anka Cernić, Milena pl. Leder, Josipa pl. Pomper dok je vjeroučitelj bio Franjo Vedriš a na Višoj pučkoj školi u Virju su radili Matej Mesarić, Adam Grusling, Ružica Tomac. Vrijedni učitelji su radili i u općini Kloštar Podravski, Molvama, Pitomači, Sesvetama podravskim. Ukupno je u ovu akciju zbrinjavanja djece bilo uključeno 34 učitelja iz koprivičkog kotara, 16 iz grada Koprivnice, 66 iz đurđevačkog kotara i 57 iz ludbreškog kotara.¹⁸ Škole na ovom području nisu obustavile rad tijekom cijelog Prvog svjetskog rata, pa su to bile najbolje organizacije koje su povezivale državnu upravu sa svakom obitelji.

¹⁶ Daniel Pogačnik je umro u Zagrebu a pokopan je na Mirogoju uz prisustvo velikog broja kolega i Petrinjaca.

¹⁷ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Virovski ilirac Ferdo Rusan i narodno školstvo polovicom 19. stoljeća, *Anali za povijest odgoja*, vol. 3, Zagreb, 2004., 161-193.

¹⁸ Izvješće o stanju javne uprave u županiji Bjelovarsko-križevačkoj u 1914. godini, Bjelovar, 1915., str. 45...53. ; Izvješće o stanju javne uprave u županiji Varaždinskoj u 1914. godini, Varaždin, 1915., str. 50.-53,

Sve je dakle čekalo na ovu veliku akciju spašavanja djece iz dijelova gdje su bili uvjeti za njihovo preživljavanje sve slabiji, a Bjelovarsko križevačka županija sa svojih 23 novčanih zavoda ukazivala je na izvjesnu akumulaciju slobodnog kapitala.¹⁹

U lipnju 1917. kada su počele stizati vijesti o strašnim prilikama u kojima žive djeca u Istri i Hercegovini na odborskoj sjednici Centralnog odbora za zaštitu obitelji poginulih i u ratu stradalih vojnika tajnik dr. Đuro Basariček predlaže da se osnuju ferijalne kolonije za siročad, kako bi se slabo hranjena djeca oporavila preko ljeta te da u te kolonije treba uključiti i djecu iz Istre, Bosne i Hercegovine i Dalmacije.²⁰ Koristeći svoj ugled i utjecaj Šilović je uspio bana Ivana Škrleca pridobiti za ideju da se u te ferijalne kolonije uključe i djeca iz Dalmacije, Bosne i Hercegovine i Istre., te je uspostavljena veza s Društvom sv. Ćirila i Metoda za Istru, Centralnim i kraljevskim školskom pokrajinskom vijećem u Zadru te vladom u Sarajevu, a Petar Rogulja, Ivan Vereš, Stjepan Gjukić, Đuro Basariček i drugi počeli su osnivati lokalne odbore. Ova ideja i njeno brzo ostvarenje bilo je iznenađujuće za one koji su funkcioniranje Austro-Ugarske monarhije zasnivali upravo na strogoj izoliranosti i slaboj povezanosti pojedinih administrativnih dijelova sjeverne Hrvatske s jugom. Godinama su vlasti u Beču i Budimpešti inzistirale na administrativnoj podjeli južnoslavenskih dijelova Austro-Ugarske monarhije, onemogućavajući prometnu povezanost i strogo pazeći da veze između Dalmacije i Istre, Dalmacije i Bosne i Hercegovine, te Bosne i Hercegovine sa sjevernom Hrvatskom budu što manje slabije, što rjeđe i što isprekidanije.²¹ I dok se je ta politika mogla provoditi u području prometa, zbog istog ili sličnog jezika mladi kadrovi koji su studirali na Zagrebačkom sveučilištu Franje Josipa poslije 1874. dobrim su dijelom nalazili poslije austrijskog zauzimanja i okupacije Bosne i Hercegovine zaposlenje u tim krajevima, jer su govorili jezikom koji je narod razumio, ali i gdje su bili bolje plaćeni nego u Hrvatskoj. I Istra je već ranije kroz djelovanje Ćirilometodskog društva koje je osnivalo škole po Istri, pa čak i Pazinsku gimnaziju priznala Hrvatsku svojom matičnom domovinom. Desetljećima je Hrvatski sabor isticao potrebu sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom ističući da se samo tako može stvoriti zemlja koja bi imala kritičnu masu potrebnu za normalni gospodarski i društveni razvoj. Ne računajući pojedince Dalmatinci su to shvatili tek 1891. godine kada su bili vrlo srdačno dočekani u Zagrebu prilikom obilježavanja pola stoljeća Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva, i kada su uvidjeli da si Zagreb i Split imaju što reći i dati, razmijeniti zelene plodove sjevera s plavim plodovima mora.²² Onda se to njegovalo s manjim ili većim intenzitetom do Prvog svjetskog rata. Tada je stanovništvo na cijelom tom području povelilo je, pod vodstvom svojih domaćih činovnika, namještenika, učitelja i svećenika zajedničku brigu za ratom i glađu i bijedom ugroženu djecu. Budući da nije bilo u ratnim uvjetima ni vagona, ni kola, ni konja, ni prometnica da se hrana dopremi sa sjevera na jug i u brdovitu i kamenitu Bosnu i Hercegovinu jedino je rješenje bilo preseljavanje djece s juga na sjever

¹⁹ Nezavisnost, 1, 12. I. 1918. Smatrajući da će rat brzo završiti osnovano je Zemaljsko vijeće za prelazno gospodarstvo kojemu je stao na čelo ban Antun pl. Mihalović. No upravo polovicom 1918. započinje rasti inflacija roba koja nije bila maksimirana te to otežava život pučanstvu. Glasine o gladi u Dalmaciji i Istri jačaju, pa je 11. srpnja 1918. Hrvatski sabor osnovao odbor od sedam lica koji je treba izraditi prijedlog pomoći. (Nezavisnost, 34, 20. VII. 1918.)

²⁰ Đuro Basariček bio je oženjen Dalmatinkom Jelisavom, pa je često dolazio u Split i surađivao u nekim splitskim listovima. (M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Život i rad profesora i ministra Viktora Pogačnika, Podravski zbornik '91, Koprivnica 1991., 131-145.; Ista, Humanitarac i socijalni radnik dr. Đuro Basariček (1884.-1928), Zagreb 2007. (u pripremi za tisak))

²¹ No Mađari i Beč su budnim okom pazili da se ne povežu Dalmacija i Istra s Hrvatskom i Slavonijom, pa se to činilo na razne načine a osobito kroz tegotno putovanje i neprikladne vozne redove brodova i željeznica koje su imale normalnu širinu kolosjeka u Hrvatskoj a u Bosni i Hercegovini su bili kolosjeci od jednog metra što je znatno otežalo promet ljudi i roba. Jedina pruga normalnog kolosjeka u Bosni izgrađena je od Sunje do Prijedora i to radi izvoza željezne rudače iz Ljubije.

²² Igor GOSTL, Najsajajnja zagrebačka predstava u Zagrebu, Zagreb 1996.

i privremeno udomljavanje u seljačkim domovima onih koji su imali dosta hrane i sredstava da hrane i oblače i obuvaju tu djecu, a za to je trebala narodna akcija. Početkom Prvoga svjetskog rata zbog sukoba Austro-Ugarske monarhije sa Kraljevinom Srbijom zbog srpskog stanovništva u Hrvatskoj još se više ograničilo kretanje stanovništva, a osobito je bila velika nepovjerljivost prema srpskom stanovništvu za koje su osnovani i posebni logori u kojima su bili internirani Srbi i državljani antantinih zemalja koje su ratovale na strani Antante.²³ Međutim trebalo je čekati odlazak bana Škrleca odnosno smrt cara Franje Josipa koji se je protivio svakoj reorganizaciji Monarhije poslije 1867. smatrajući da je dovoljno popustio pristavši na podjelu Habsburške monarhije na dva dijela: na austrijski i mađarski dio, kojom podjelom su upravo Hrvatska, Slavonija i Dalmacija bile najviše pogođene. Car Franjo Josip nije niti do smrti odobrio obećano sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom iako se znalo da je to jedna zemlja. Držao je razdvojeno i Istru i Lošinj od ostalog dijela Hrvatske, a čisto hrvatsko Međimurje vratio je 1860. u sastav uže Mađarske. Bosnom i Hercegovinom upravljali su pak zajednički Beč i Budimpešta, dajući tim krajevima samo ograničenu samoupravu poslije 1910. godine, trpeći u njoj činovnički kadar školovan u Zagrebu radi jezika. Sve su to bile osjetljive točke koje su se tijekom Prvoga svjetskog rata pokazale kao neuralgične i kritične i koje je život gazio silinom prava ljudi i osobito djece na preživljavanje.

Zahvaljujući Hrvatsko-Ugarskoj nagodbi iz 1868. Hrvatska je sa svojom autonomijom i Zagrebom koji se pretvorio u moderan europski grad jedina bila u stanju da povede akciju spašavanja djece. Ona je imala u svojoj nadležnosti poslove unutrašnje uprasve, sudstva, prosvjete i vjera, a od 1914. i znatan dio gospodarskih poslova, jer je tada osnovan četvrti odjel Zemaljske vlade u Zagrebu koji je vodio Z. Žepić i kasnije Rauer. Na čelu Hrvatske i Slavonije nisu već od 1868. bili vojni banovi koji bi morali predvoditi vojsku u ratove, već civilni banovi pretežno pravničke struke a morali su zadovoljiti i uvjet da budu rođeni u Hrvatskoj i da tu imaju posjed. Na čelo čitave te akcije preseljenja djece stao je dr. Josip Šilović, iskusan pravnik koji je predavao krivično pravo na Pravoslavnom fakultetu u Zagrebu. Da bi se ta akcija mogla provesti trebalo je dobiti dozvolu za prijelaz djece bez putnice iz Bosne i Hercegovine i Dalmacije u Hrvatsku. Kao ugledni profesor Pravnog fakulteta u Zagrebu i profesor krivičnog prava dr Josip Šilović je bio za rješavanje ovog problema najpogodnija ličnost.. On je isticao da su i Saski Nijemci uputili velik broj svoje djece u bogatije krajeve Austro-Ugarske monarhije, te da se samo u Ugarskoj nalazi preko tisuće njemačke djece, te da ovakova prelaženja granica radi socijalne pomoći nisu u to vrijeme ništa neuobičajeno.²⁴ No Josip Šilović je imao posebnu sreću što je podban Hrvatske i Slavonije bio Senjanin Vinko Krišković, po svom opredjeljenju veliki borac za poštenu i pravednu upravu.²⁵ Šilović je 27. lipnja 1917. u dvorani Kola održao Treće socijalno-gospodarstveno predavanje najavivši veliku akciju dopremanja ugrožene djece u Hrvatsku.²⁶ Bilo je to moguće jer je mladi car Karlo potvrdio 1. lipnja 1917. osnivanje novog Ministarstva za narodno zdravlje i socijalnu skrb, a u Beču je osnovan Hilfskomitee für Flüchtlinge aus dem Süden. (Ured za izbjeglice iz južnih zemalja). Dobivši dozvolu, više od podbana Kriškovića nego od bana

²³ Takovih je logora bilo više u sjeverozapadnom dijelu Hrvatske i među njima je bio jedan od najvećih u Koprivnici (Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Logor za internirce u Žlebiću i glavno središnje taborište za internirane i evakuirane u Koprivnici 19156.-1917. godine, Podravski zbornik 2004., 30, Koprivnica 2004., 153-177). Svakako je zanimljivo da se je sjećanje na taj logor gotovo potpuno izgubio kod stanovništva Koprivnice. Barake u Žlebiću, gdje je bio i rudnik ugljena bile su 1924. prodane na dražbi i tako se zatro svaki trag boravku više stotina interniranih u Koprivnici, među kojima je bilo Srba ali i Francuza, nekoliko Engleza i Talijana.

²⁴ Spomenspis na spasavanje istarske, bosansko-hercegovačke i dalmatinske djece, n.dj., 40.

²⁵ Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Presjek kroz život i djelovanje hrvatskog političara dr. Vinka Kriškovića, Senjski zbornik, 23, Senj 1996, 229-258.; Ista; O političkom opredjeljivanju i djelovanju bana Antuna Mihalovića, Zbornik u čast Hrvoja Matkovića u povodu 80-godine života, Zagreb, 2005., 173-174, 177-180.

²⁶ Narodna zaštita ratnih nemoćnika i siročadi, 1, 5. VII. 1917.

Mihalovića, Šilović je uputio 16. srpnja okružnicu Središnjeg odbora pod br. 8717. na Društvo sv. Ćirila i Metoda za Istru u Opatiju, Cesarskom i Kraljevskom školskom pokrajinskom vijeću u Zadru, te Zemaljskoj vladi za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu, obavještavajući ih da su voljni od prvih i drugih uklopiti u ferijalne kolonije po 150 djece, te preuzeti iz Bosne i Hercegovine dodatno još 50 djece i osigurati im ljetovanje na trošak Hrvatske. Led je bio probijen i brzo su stigli odgovori. U početku je bilo više upita, no onda je zanimanje za ovu akciju koju je podržavala Zemaljska vlada za Hrvatsku i Slavoniju počelo rasti. Bilo je odgovora iz svih područja, ali uglavnom samo za katoličku djecu i to ponajviše iz Istre.

Središnji odbor za zaštitu porodica mobiliziranih i u ratu stradalih vojnika sve se više nakon spajanja s Ligom počeo nazivati kraćim nazivom Narodna zaštita uglavnom zbog istoimenog tjednika koji se počeo izdavati 1917. godine kako bi se javnost informirala o radovima Zemaljskog odbora za obrazovanost i liječenje invalida u Hrvatskoj i Slavoniji i akcijama Središnjeg zemaljskog odbora za zaštitu obitelji mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika. Narodna zaštita trebala je biti informativno i propagandističko glasilo, a redakcija lista je povjerena tajniku Središnjeg zemaljskog odbora dr. Đuri Basaričeku, ali mu je trebao pomagati i dr. Velimir Deželić mlađi. Izdavanje ovog lista predložio je na sjednici Središnjeg zemaljskog odbora još 10. travnja 1916. grof Miroslav Kulmer koji je bio predsjednik Zemaljskog odbora za obrazovanost i liječenje invalida u Hrvatskoj i Slavoniji, što je bilo nasljedstvo obitelji Kulmer još iz Jelačićevih ratova 1848/1849. godine. Kulmer je bio moćan čovjek u Hrvatskoj jer je od 1897. bio predsjednik Prve hrvatske štedionice u Zagrebu a i predsjednik Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva koje je bilo najuglednija gospodarska institucija među seljaštvom zbog Gospodarskog lista koji izlazi od 1842. godine.²⁷ List Narodna zaštita je u početku izlazio kao tjednik i bio internog karaktera, da bi 6. srpnja 1917. postao isključivo glasilo Središnjeg zemaljskog odbora i javan. Sadržaj se je lista i mijenjao. U prvoj godini on donosi i pjesme i kraće sastavke koji trebaju potaknuti pomaganje potrebitih, a kasnije ima sve više praktičnu zadaću, te se obavijesti u kraćim oblicima prenose i u dnevna glasila. U listu su svoje mjesto našli i prvenci našeg književnika Mihovila Pavleka Miškine.

U svom prvom broju Narodna Zaštita je u uvodniku ukratko objasnila svoj program ovako: "ŠTO HOĆEMO? Hoćemo, da pomognemo, gdje pomoći treba; hoćemo da dajemo savjeta, upute i zaštite onima, koji su slabi i koji pomoći trebaju. Hoćemo, da svi zajedno budemo jači u teškoj životnoj borbi, u kojoj bismo svaki za se klonuli i podlegli. Osobito onima, koji u ratu postradaše: porodicama ratnika, zatim nemoćnicima i ratnoj siročadi hoćemo da pomognemo, koliko se pomoći dade.

Ne ćemo velikih programa ni velikih osnova. Pokušat ćemo raditi, a potrebe će života i same dati pravac našem radu.

Tkoga je u tome radu s nama, dobro nam je došao."²⁸

Središnji odbor za zaštitu obitelji i djece ne bi mogao uspješno djelovati da nije imao dobre suradnike koji su se zdušno bacili na posao koji je svakim danom bivao sve obimniji, i da nije imao mjesečnik Narodnu zaštitu.

U ovom radu razmatramo samo pridolazak djece na udomljavanje u Podravinu uključivši tu koprivnički, ludbreški i đurđevački kotar. Đurđevački i koprivnički kotar bili su cijeli 1917. u okviru Bjelovarsko-križevačke županije no kod ludbreškog kotara čiji je dobar dio ostao u Varaždinskoj županiji te je samo dio kotara bio pripojen koprivničkom području, ali su evidentičari djece vodili

²⁷ Grof Miroslav Kulmer, (Šestine, 10. IX. 1860.- Zagreb, 18. IV. 1943.)Pravnik. Bio je od 1897. do 1925. predsjednik Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva a od 1897. i predsjednik Prve hrvatske štedionice.

²⁸ Narodna zaštita ratnih nemoćnika i siročadi, 1, 5. VII. 1917.; Spomenspis, n.dj., 36-37.

statistiku za ludbreški kotar. Bjelovarsko-križevačka županija na čelu s velikim županom dr. Ladislavom Labašem²⁹ ozbiljno je shvatila ovaj zadatak, te je Bjelovarsko-križevačka županija imala istaknuto mjesto u ovoj akciji, a Koprivnica i Đurđevac i Ludbreška Podravina sa gotovo 500 primljene djece i brojnim povjerenicima pokazali su veliku organizacionu sposobnost u rješavanju složenih humanitarnih zadataka kojih je tijekom Prvoga svjetskog rata bilo doista mnogo, s time da još uvijek znamo vrlo malo o zbivanjima tijekom tog rata.³⁰

Na prehranu u Hrvatsku dolazila su istarska, dalmatinska, bosansko-hercegovačka i slovenska djeca iz okolice Gorice. No u Podravini su najradije bila prihvaćana istarska djeca.

Činjenica je da su prvo došla u sjevernu Hrvatsku djeca iz Istre. Ovi dolasci bili su posljedica suše ali još više ugroženosti djece zbog blizine talijanskog fronta gdje su se pod komandom komandanta Svetozara Borojevića vodile žestoke bitke koje su čitavo istarsko područje ali i područje Gorice pretvarale u pustoš bez ijednog radno sposobnog mlađe čovjeka i djece. Čitava je Istra bila vojno zaleđe a osobito okolina Pule u kojoj je bio ratni arsenal, brodogradilište i ratna luka bila je sva u znaku ratne privrede, rata i opskrbe bojišta oružjem i vojnicima. Tu za civile a osobito za djecu nije bilo mjesta i ona su bila ugrožena.

Veze između Podravine i Hrvatskog primorja i Istre postojale su već dulje vremena.³¹

Lijepa je i pjesma "Hrvatskoj hvala" od Dragana Zoranića:³²

"Plakala su naša djeca sve uz Jadran nevesela,

Nije bilo crnog hljeba, a kamo li kruha bijela...

Gledale ih tužne majke, što bi za njih život dale:

-Pomozi nam Bože sveti, i spasi nam naše male!.-

Što će vapaj? Što će suza? Vremena su ovo gluha,

Ginula su djeca jadna, od nikuda komad kruha.

Al ako se suza suši - to se vapaj dugo ori,

Odnese ga Jadran kraju, Učka gora drugoj gori.

Bratskoj gori Velebitu, gordom klisu vilovitu,

A Velebit još ga dalje u krajeve naše šalje!

²⁹ Dr. Ladislav Labaš Blaškovečki (Ludbreg, 1857. - Zagreb, 11. XI. 1928) bio je dakle domaći sin. Bio je oženjen s Bertom Blumstein, kćerkom trgova iz Sv. Križa i imao je kćeri Doru i Zoru. Lbađ je kao pravnik prošao cijelu lepezu upravnog činovnika od rada u Zlataru 1882, pa preko podžupanstva Krapinske toplica u Svetom Kriću, pas kotarkog predstojnika u Krapini, Pregradi, Karlovcu i Petrinji, rada u županijskoj upravi u Vukovaru, Zagrebu i Osijeku da bi 27. veljače 1915. bio imenovan velikim županom Bjelovarsko-križevačke županije djelujući kao njen povjerenik do 21. studenog 1918. Bio je umirovljen na vlastitu molbu s 36 godina službe 6. veljače 1919., ali se vratio još jendoć na javnu scenu kao gradonačelnik Bjelovara. (Hrv. državni arhiv, Personalni spisi, br. 9264, kut. 418). Njegova je uloga u zbrinjavanju djece za vrijeme Prvoga svjetskog rata velika. (M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Spašavanje i zbrinjavanje gladne djece iz Dalmacije, Istre i Bosne i Hercegovine u sjevernu Hrvatsku za Prvoga svjetskog rata. u pripremi za tisak, Zagreb 2006).

³⁰ U Koprivnici tijekom rata ne izlaze nikakve novine a bjelovarska Nezavisnost nema posebnog izvještača za koprivničko i đurđevačko područje pa su izvještavanja s tog terena vrlo fragmentarna. Izostali su i štampani Izvještaji o stanju javne uprave na području Bjelovarsko-križevačke županije koji izlaze od 1888. pa su nam mogućnosti rekonstrukcije zbivanja jako ograničeni. U 1918. godini osim Središnjeg odbora u Zagrebu radilo je još osam županijskih odbora za svaku županiju po jedan ali se broj povjerenika vrlo razlikovao po broju. (Zagrebačku sa 2014 povjerenika, Varaždinska županija sa 796 povjerenika, Bjelovarsko-Križevačka županija sa 1509 povjerenika, Požeška županija sa 1318 povjerenika, Osječka županija sa 1377 povjerenika, Srijemska županija sa 1049 povjerenika, Modruško-riječka županija sa 805 povjerenika i Ličko-krbavska županija sa 319 povjerenika). Bjelovarsko-križevačka županija bila je dakle po broju povjerenika odmah iza Zagrebačke županije, što znači da su svi učitelji, svi predsjednici kotareva i njihovi tajnici, te svi gradonačelnici bili u županijskom odboru koji je djelovao kao čvrsto organizaciono tijelo.

³¹ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Razmišljanje o vezama Hrvatskog primorja s koprivničkim krajem do 1941 godine ili nezaboravljeni krajiški puti. Podravski zbornik 2006. (u pripremi za tisak).

³² Narodna zaštita, 27. IX. 1917. - Obavijest da je pjesma "Hrvatskoj hvala" objavljena i u Primorskim novinama.

I tada se ona jedna... Hrvatska se majka prenu,
 Sazva djecu ogladnjelu, svoju djecu zapuštenu,
 Pa zaori: - Amo djeco, na to moje rodno krilo,
 Ta svako je moje ptiče, svako čedo meni milo,
 Hrvatska sam vaša majka, vi ste moja živa nada,
 Dok je majke, ne smije čedo ni da gine, ni da strada!
 Majka zove - djeca hrle - nije majka na plač gluha.
 I već djeca nisu gladna - ima smoka, ima kruha.
 I što više na tom mekom, na tom toplom, dkragom krilu,
 Našla djeca zapuštena zajedničku majku milu,
 I sad znade svijet taj cijel, da sva djeca u beznadu,
 Kada teška hora kucne, svoju pravu majku nađu!"

Srdačan prihvata brojne gladne djece na bjelovarskom području u ljetu 1917. doveo je do novih migracija Istrana prema Podravini uz Dravu. Nakon suše 1917. Istri je prijetila teška i gladna zima, a blizina fronta na Soči osjećala se u čitavoj Istri ispunjavajuće duše istarskih Hrvata za budućnost. Djeca su dolazila iz Istre u velikom broju na sjever sve do kraja godine. Čim neko područje više nije moglo prihvatiti djecu djecu već bi to učinilo drugo. Mnogo su pomogli u tom organizaciji Primorci koji su se već ranije smjestili na tom području kuda se od 1870. lagano stizalo vlakom od Rijeke do Križevaca i Koprivnice, a od 1894 i s priključkom na Bjelovar.

S Krka, koji je administrativno potpadao pod Istru, stiglo je 15. rujna 1917. u Zagreb 48 djece u pratnji učiteljica Jelke Kocijan Radivoj i Marijane Politzer. Nakon što su razgledali Zagreb grupa je otputovala do Križevaca, gdje je i ovu grupu dočekao grkokatolički biskup Julije Drohobeczky i barunica Marta pl.Kiepach, te gradski fizik dr Fran Gundrum Oriovčanin, prosvjetitelj na polju zdravstva i autor više vrijednih studija.³³ Četrnaest djevojčica pod vodstvom Stjepana Gjukića, izaslanika Središnjeg odbora nastavilo je put u Koprivnicu, gdje je djevojčice dočekala barunica Lila Inkey u pratnji dra Lava Fischera, koprivničkog odvjetnika i tajnika koprivničkog Crvenog križa, tek ih je odvezla k sebi u Rasinju, smjestivši sedam djevojčica kod sebe, šest u različitim seljačkim porodicama a jedno dijete u rasijskom manastiru časnih sestara milosrdnica među kojima je bilo i nekoliko sestara koje su bile učiteljice.

Možemo uočiti da se razvilo pravo natjecanje u akciji za zbrinjavanje djece. Tako je javni bilježnik u Koprivnici Edo Dorčić s kotarskim sucem Matom Golubovićem uputio 16. listopada 1917. proglas koprivničkim građanima tražeći da se osnuje odbor te da se 50 djece smjesti u gradu Koprivnici a 200 u kotaru.³⁴ Proglas glasi: "Sugrađani! Poznato Vam je, da naš narod u Istri i Dalmaciji stradava od gladi. Da se barem potmladku, koji najviše trpi s teške nevolje siromaštva i nestašice živeža pomogne, pokrenuta je kod nas hvalevrijedna akcija, da se djeca iz tih nevoljnih krajeva spasu iz ralja smrti od gladi. U mnogim mjestima i gradovima u domovini našoj, našlo se vrijednih rodoljuba, koji su uzeli po jedno takvo dijete k sebi na opskrbu. I mi

³³ Biskup Drohobeczky, obitelj Kiepach i liječnik Fran Gundrum Oriovčan bili su najugledniji ljudi Križevaca. Barunica Marta Kiepach rođ. Locatelli od Schönfelda i Eulenburga bila je rodom iz Italije ali se udomaćila u Križevcima i bila je poznata kao velika dobrotvorka. Njezin sin bio je izumitelj Marcelo koji je poginuo na frontu u Rusiji 1915. godine (Zoran HOMEN, Marcel pl. Kiepach - zaboravljeni izumitelj, Cris, VII/1006., br. 1, 116.) Gundrum Oriovčan bio je jedan od najpoznatijih liječnika ovog područja koji je imao veliko znanje i bio vrlo popularan kroz širenje zdravstvene kulture među narodom. (Franjo HUSINEC, Dr. Fran Gundrum Oriovčanin, Gradski fizik u Križevcima. Križevci 2001).

³⁴ Narodna zaštita, 18. X. 1917. U ovu akciju bio je uključen i Crveni križ u Koprivnici kojemu je na čelu stajao dr. Lav Fischer, odvjetnik.

Koprivničani, koji smo tako sretni, te stanujemo u blagoslovljenom i bogatom kraju, ne smijemo da zaostanemo u tom lijepom nastojanju. I nas treba da ganu suze naše sirotinje. Dodajte zato svi, koji osjećate čovječno i rodoljubno, u nedjelju dne 16. o.mj. u 11 sati prije podne na sastanak u gostionicu Stjepana Kovačića." Ovaj je proglas uglednog koprivničkog javnog bilježnika i odvjetnika supotpisao i koprivnički kotarski sudac Mato Golubović, te su na sastanak došli najugledniji koprivnički građani, među kojima i gradski načelnik Fran Kamenar. Nakon Dorčićevog govora zaključeno je da se osnuje mjesni odbor, koji će porazgovoriti sa svakom koprivničkom obitelji o mogućnosti da primi koje siromašno djece u opskrbu a ostali da se obvežu na neki stalni mjesečni novčani prinos za nabavu odjeće i obuće. Ujedno je odlučeno osnovati i odbor koji će vršiti kontrolu nad stanjem djece, te je prema proračunima Gjukića u samom gradu Koprivnici bila osigurana opskrba za 50 djece, a u kotaru za preko 200.³⁵

Druga grupa od 34 djece pod vodstvom dra Ljudevita Krajačića ostala je u Križevcima, gdje ih je prihvatio gradonačelnik dr. Pomper i liječnik dr. Ivan Gundrum Oriovčan, gradski kapetan Husjak i gradski učitelj Fran Arbes, te barunica Kiepach.s obje kćerke koji su se pobrinuli za smještaj djece.³⁶

Na Dušni dan 1917. krenulo je iz Zagreba još 57 istarske djece, uglavnom s otoka Cresa, preko Križevaca u Sv. Ivan Žabno pod vodstvom Ivana Vereša i u pratnji istarskih učiteljica Gašpare Purić i Jakice Kaštelan, te namještenice Središnjeg zemaljskog odbora Marije Kolšek. Ovaj put je djecu u Križevcima pored vladike Julija Drohobeczkog dočekao i ravnatelj križevačkog Gospodarskog učilišta Mijo Grahor. Tu se je konvoju pridružilo još sedmero djece s otoka Krka, koji nenaivki gradskom životu u Križevcima zaželješe da ih se smjesti na selu. Pratnji djece pridružio se kotarski upravitelj Josip Kovačić i učitelj Fran Arbes. U Sv. Ivanu Žabnom djecu je dočekao ravnajući učitelj Mato Petrović i učiteljica Vinka Stanić, općinski načelnik Franjo Petrović³⁷ te župnik Jerko Milković, a došao je i crikvenički župnik Stjepan Mrakužić. Nakon ručka u gostionici Pejašinovića djeca su podijeljena žiteljima Sv. Ivana Žabnog, Cirkvene i Kendelovca, te je kod prvih ostalo 17, kod drugih 38, a kod trećih 9 djece. Pratioci su nadgledali smještaj djece, a izvještač Vereš naglašava izvanredno veliko zalaganje Franje Petrovića za ovu djecu, koji je svoju općinu predbilježio za 105 istarske djece.³⁸ U studenom 1917.godine 108 istarske djece upućeno je prema Novom Marofu i Farkaševcu, a 12 nešto starijih djevojčica je smješteno u predionici u Dugoj Resi³⁹

Prema Narodnoj zaštiti od 19 studenog 1917. bilo je već smješteno 2000 djece, dok je smještavanje "...treće i četvrte hiljade bilo u toku. Viktor Car Emin, funkcioner Društva sv. Ćirila i Metoda u Voloskom i pisac Danuncijade misli da je u Hrvatskoj smješteno tijekom čitave akcije oko 3.000 istarske djece.⁴⁰

Zanimljivo je da je postojala odrežena povezanost istarskih učitelja sa zagorskima i podravskima a vjerojatno te simpatije potječu još iz vremena Franje Horvata Kiša, učitelja

³⁵ (Gj(ukić), Ferijalna kolonija istarske djece u Rasinji. Akcija za istarsku i dalmatinsku djecu u gradu Koprivnici. Narodna zaštita, 1917., br. 15-16., str. 2.

³⁶ Narodna zaštita, 18. IX. 1917. - Lj. Krajačić, Kolonija malih Bodula za Križevce.

³⁷ Franjo Petrović je kasnije preselio u Križevce te je prilikom djelovanja Oblasnog odbora Oblasne skupštine zagrebačke oblasti 1927. do 1928. imao istkanutu ulogu kao jedan od najboljih suradnika Stjepana Radića, pa je u vrijeme smrti Stjepana Radića bio i predsjednik Oblasne skupštine. (M. KOLAR, Raidčev sabor. Zapisnici Oblasne skupštinae Zagrebačke oblasti 1927-19298., godine, Zagreb 1993.)

³⁸ (I.V(ereš), Ferijalna kolonija istarske djece s otoka Cresa u općini Sv. Ivan Žabno, Narodna zaštita, 1917, br. 22-23, str. 6.)

³⁹ Nezavisnost, 51, 17.XI 1917.

⁴⁰ Spomenspis 1921.

putopisca koji je služio u Selima Zagorskim 1900-1903. a onda u Dugom Selu do 1908. da bi se poslije Brinja zaposlio 1909. u Karlovcu i 1919. u Zagrebu gdje djeluje kao tajnik u dekanatu Medicinskog fakulteta do smrti.⁴¹ No glavnina ovih simpatija dolazi iz dugotrajnog angažiranja Kluba Ćirilometodskih zidara za prikupljanje sredstava za osnivanje i uzdržavanje hrvatskih škola u Istri i uloge koje je u radu tog kluba imao dr. Rudolf Horvat, povjesničar rođen u Koprivnici. Istarska djeca su se smještala isključivo u sjevernu Hrvatsku. Pokušaj lošinskog učitelja Maričića u listopadu 1917. da uzme na prehranu jednog sedmogodišnjeg hercegovačkog bezimenog dječaka koji je od šoka izgubio moć govora nije prihvaćen.⁴²

Djeca su dolazila u povremenim grupama, pa je još i 20. ožujka 1918. došlo 50 djece iz Pazina u kotar Đurđevac, 24. ožujka 1918. došlo 50 djece iz Lošinja u bjelovarski kraj, a 25. ožujka 1918. 50 djece u Petrinju i Drnje kraj Koprivnice. Mislim da je zbog više razloga korisno da se iskažu mjesta u kojima su se udomljavala istarska djeca i začuđuje da su učitelji uspjeli gotovo svaku obitelj na sjeveru senzibilizirati prema patnjama istarske djece. Zbog izvjesnog preseljenja djece i nužnih intervencija u odnosima djece i udomitelja ne može se ustvrditi da su ta djeca do kraja ostala u tim selima, no ipak nema sumnje da su istarska djeca dolazila u podravska sela u mnogo većem broju nego što je to bio slučaj u drugim krajevima. Varaždinska županija bila je izuzeta iz primanja djece. Vjerojatno je odbor smatra da Hrvatsko Zagorje ima dovoljno siromaštva i problema s prehranom svojeg stanovništva s obzrom na vinogradarske i šumarske ali ne i ratarske kulture i stočno gospodarstvo.

Ivan Vereš je iz Trsta doveo u ludbreški kotar u srpnju 1918. stotinu djece, a pedeset djece je stiglo iz Dalmacije i smješteno na području Velikog Trojstva kod Bjelovara. U kolovozu je smješteno 196 dalmatinske, 58 istarske i 21 slovenske djece., ali su se neka djeca već počela i vraćati.⁴³

Huzjak i drugi uglednici Koprivnice koji su raspolagali kapitalom imali su dosta problema oko vraćanje djece. Stjepan Radić na velikoj skupštini u Koprivnici 27. listopada 1918. nije govorio o ovom pitanju, iako je njegov suradnik Đuro Basariček bio posve zauzet upravo ovim problemom.⁴⁴ Uglavnom je vraćanje djece obavljano preko državnih oblansih odbora za zaštitu djece koji su bili pod kontrolom centralne vlade u Beogradu. Vraćanje je bilo selektivno i mnoga djeca iz Istre su zbog talijanske okupacije Istre ostala u Hrvatskoj. No ostala su i mnoga srpska djeca jer su se počele osnovati kolonije na veleposjedima u Slavoniji od solunskih dobrovoljaca i njihove već ranije tijekom akcije za djecu pristigle djece.

Ne bih se usudila reći koliko je točno djece došlo na zbrinjavanje u Hrvatsku, jer popis nam očuvan u Trumbićevoj ostavštini i objavljen u Spomenspisu na spašavanje istarske, dalmatinske i bosansko hercegovačke djece za vrijeme svjetskog rata., (Zagreb, 1921), očito navode udomitelje iz 1919. i 1920., a ne one iz 1917. kada je akcija počela, a tijekom 1918. i 1919. izvršena su brojna premještanja djece.⁴⁵ Najviše je djece bilo iz Istre, koja je zbog rata s Italijom bila najbliža ratna pozadina pa je stanovništvo u Istri bilo ugroženo na više načina. Ipak mislim da je zanimljivo da se uoče velike razlike u primanjima istarske djece koja su najradije

⁴¹ Franjo Horvat Kiš (Lobor, 23. IX. 1876. - Zagreb, 2. VI. 1924.). Gimnaziju je polazio u Varaždu i Zagrebu, a učiteljsku školu polazi u Zagrebu i završava u Osijeku. Obilazio je u vrijeme godišnjih odmora Istru, pa je onda svoja zapažanja objavljivao. Tako je putujući Istom 1912. i 1914. napisao djelo Istarski puti. (Zagreb 1919) koje je steklo veliku popularnost u redovima učitelja i bilo poticaj njihovim putovanjima u vrijeme godišnjih praznika.

⁴² M. KRLEŽA, Davni dani, Zagreb, 1956, - oktobar 1917.

⁴³ Nezavisnost, Bjelovar, 35, 27. VII, 37, 10. VIII, 38, 17. VIII i 41, 14. IX 1918.

⁴⁴ Vidjeti M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Đuro Basariček (1884.-1928), Zagreb 2007., monografija u pripremi za tisak. O Raidčevom boravku Podravac, 3.XI. 1918. - Velika skupština u Koprivnici.

⁴⁵ Arhiv HAZU, Trumbić, 133/16

smještavana na području Bjelovarsko-križevačke županije, a kod tog smještavanja najveću su ulogu imali svećenici i kotarski predstojnici.djece.⁴⁶ Što više idemo prema istoku Hrvatske broj istarske djece udomljen po mjestima je sve manji. Za razliku od istarskih sela odakle su djeca dolazila i kojih danas i nema na geografskoj karti mjesta na sjeveru Hrvatske postoje i danas pod istim ili malo promijenjenim nazivima.

Iz popisa očuvanog u ostavštini dr. Ante Trumbića izdvajamo broj djece smješten na koprivničkom, ludbreškom i đurđevačkom kotaru s napomenom da broj djece u ovom popisu ne mora odgovarati poimeničnom popisu djece smještene u Podravini.⁴⁷ Zbrinjavanje djece na križevačkom području namjeravamo obraditi u posebnoj radu i objaviti u časopisu Cris za 2006 godinu.

Istarska djeca smještena su u Podravini u ovom broju; U koprivičkom kotaru: Bakovčice 4, Borovljani 3, Delove 4, Drnje 11, Glogovec 2, Gola 70, Gotalovo 2, Hlebine 39, Jagnjedovac 1, Javorovac 2, Koprivnica grad 21, Mala Mučna 2, Mililičani 1, Novigrad Podravski 62, Peteranec 10, Poveljčić 10, Sigetec 22, Stari Grad 2, Velika Mučna 2, Vlajslav 2,

U ludbreškom kotaru: Botovo 3, Dubovica 1, Grbaševac 1, Kuzminec 2, Mali Bukovac 27, Prkos 2, Rasinja 25, Reka 6, Sveti Petar (Mali Bukovac) 11, Torčec 1, Županec 2.

U đurđevačkom kotaru: Crnec Virovski 1, Čepelovac 7, Đurđevački konaci 1, Đurđevac 63, Ferdinandovac 13, Gornja Šuma 1, Kalinovac 2, Kloštar 15, Kozarevac 8, Ledine 1, Mala Črešnjevica 3, Miholjanec 20, Molvarske Grede 1, Molve 36, Otrovanec 5, Pitomača 63, Podravske Sesvete 29, Podravski Kloštar 15, Prugovac 2, Sirova Katalena 4, Šemovec 2, Virje 100.

Ukupno dakle u sva tri podravska kotara bilo je primljeno 744 istarske djece, što je pažnje vrijedan broj koji odražava posebnost podravskog područja koje se u to vrijeme smatralo među najnaprednijim u Hrvatskoj, pri čemu treba reći da je preko dr. Ede Dorčića a u akcije dr. Rudolfa Horvata za škole u Istri njegovano dugo godina prijateljstvo s Istrom i njenim ljudima.⁴⁸ ali i otvoreno humanitarnim i društvenim akcijama, pa ne iznenađuje da je i Hrvatska seljaka stranka Stjepana Radića imala upravo u ovom području najjače uporište.

Djece iz Dalmacije i Hrvatskog primorja došlo je mnogo manje na prehranu u Podravinu.

U koprivničkom kotaru: Hlebine 44, Ivanec Koprivnički 1, Peteranec 26, Radeljevo 19, Ribnjak 11, Sigetec 13, Veliki Poganac, 40,

U ludbreškom kotaru: Belanovo 9, Botovo 2, Dubovica 5, Đelekovec 30, Grbaševac 3, Imbriovec 17, Ivenčec 17, Kaledinec 2, Križovljan 5, Lukovec 8, Mali Bukovec 5, Martijanec 5, Prkos 2, Rasinja 13, Rieka Koprivnička 43, Županec 3.

U đurđevački kotar nije primljeno niti jedno dijete iz Dalmacije ili Hrvatskog primorja. Ukupno je primljeno u Podravini 303 djece iz Dalmacije i Hrvatskog Primorja.

Na prehranu nisu primana u Podravini djeca iz Bosne i Hercegovine, premda nije isključeno da je koje dijete ipak zalutalo u naknadnom preseljavanju i preuzimanju, jer u tu veliku akciju bili su mnogi učitelji i svećenici uključeni i individualno. Sve se je primalo i sve je bilo dobrodošlo jer su životi djece bili u pitanju, a akcija je izazvala veliku pažnju.

⁴⁶ Proslava 70-godišnjice predsjednika Narodne zaštite dra Josipa Šilovića, Zagreb 1927., 47.

⁴⁷ Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Trumbić, 133/16.

⁴⁸ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Razmišljanje o vezama Hrvatskog primorja s koprivničkim krajem do 1941 godine ili nezaboravljeni krajiški puti, Podravski zbornik, 31, Koprivnica 2006., u pripremi za tisak).

⁴⁹ O plodnosti ovog kraja vidi Milivoj REĐEP, Miroslav ŽUGAJ, Ksenija VUKOVIĆ, Agrarni odnosi i poljoprivredna proizvodnja u Bjelovarsko-križevačkoj županiji krajem 19. i početkom 20. stoljeća, CRIS, god. VII, br. 1, Križevci 2005., 89-104.

Dosta je djece došlo iz Slovenskog primorja i Trsta i uglavnom su smještene u ludbreškoj Podravini i to onom dijelu koji je imao dosta slobodnjaka i veleposjeda pa razloge moramo tražiti vjerojatno u određenim trgovačkim odnosima iz ranijih vremena u čemu važnu ulogu može imati i svećenstvo. U Koprivničkom Ivancu prihvaćeno je čak 21 djece, u Križovljanu četiri, u Kunovcu jedno, u Ludbregu 30, u Malom Bukovcu troje, u Martijancu osam, u Rasinji troje, u Slanju kraj Ludbrega dvoje, u Velikom Bukovcu dvoje, u Vrbanovcu četvero. U Podravini je dakle smješteno 77 slovenske djece, odnosno petina sve slovenske djece udomljene u Hrvatskoj.

Rad oko zbrinjavanja djece odvijao se preko Odbora Bjelovarsko-Križevačke županije, no Koprivnica je imala i svoj vlastiti odbor. Na čelu županijskog odbora bio je veliki župan.

Bilo je to mirno područje koje nije oštetio rat, a pored toga ovdje je već desetljećima njegovan suživot Srba i Hrvata. Znamo za prezimena 2.763 obitelji koja su primila djecu (vidi 16.2.). Početkom rata na čelu ove županije bio je dr. Teodor Božnjak zatim dr. Vladimir Treščec-Branjski 1915, a na kraju rata Vladimir pl. Labaš-Blažkovečki koji je stao na čelo županijskog Odbora za zbrinjavanje djece koji je osnovan 1. srpnja 1917. da bi krajem rata na čelu odbora bio dr. Mile Kramarić nakon Labaševe koprivničke afere s logorom interniraca.

Županija je preuzela na brigu više od tri tisuće djece hrvatske i srpske narodnosti. U 1918. godini gotovo svi transporti koji su prolazili kroz Zagreb bili su upućivani na ovo područje, koje je bilo poljoprivredno i koje nije patilo od gladi jer je zemlja bila dobra i rodna, a seljaci dobri gospodari.⁴⁹ Djeca su stizala tijekom cijele akcije. Istarska djeca dolaze tijekom kolovoza 1917., bosanska ponajviše krajem te godine a dalmatinska i nešto djece iz Trsta u kolovozu 1918. a tada dolazi i nešto djece iz Kranjske. Najviše je djece bilo smješteno u bjelovarskom kotaru i to oko 900.

S obzirom na politička i društvena kretanja ova je županija htjela dokazati svoje rodoljublje upravo na planu zbrinjavanja gladi i ratom ugrožene djece. Županija je preuzela na brigu više od tri tisuće djece hrvatske i srpske narodnosti. U 1918. godini gotovo svi transporti koji su prolazili kroz Zagreb bili su upućivani na ovo područje, koje je bilo poljoprivredno i koje nije patilo od gladi jer je zemlja bila dobra i rodna, a seljaci dobri gospodari.⁵⁰

No uskoro se pokazalo da ova djeca mnogo trebaju jer su došla i gola i bosa. Počele su se organizirati razne dobrotvorne priredbe. Uskoro je ova akcija postala natjecateljska u izmišljanju načina kako da se dođe do novca. Na Silvestrovo 1917. u Đurđevcu je izvedena komedija "Bolesni otac" u kojoj je glavnu ulogu imao Leo Lederer, pa je svota ušla kroz ulaznice upućena županijskom odboru. Bilo je i privatnih darovatelja, pa je odazivajući se pozivu učitelja Đure Karašića iz Novih Plavnica kotarski pristav Milan Berdušek u Đurđevcu uputio odboru 22 kune za obuću djece.⁵¹ Učitelj Đuro Karašić iz Novih Plavnica kod Bjelovara saznao je od labinskoga kanonika da u Istri vlada "neposnosiva bijeda", te piše da bi bjelovarsko područje moglo primiti još djece. U Koprivnici je dr. Edo Dorčić, porijeklom sa Krka, sabirnom akcijom prikupio u više navrata dosta novca, pa je 734 kuna poslano u Bjelovar županijskom odboru, pa se može pretpostaviti da je Koprivnica prvo zbrinula potrebe svog vlastitog odbora a onda viša sredstava postala županijskom odboru u Bjelovar.

⁵⁰ O plodnosti ovog kraja vidi Milivoj REĐEP, Miroslav ŽUGAJ, Ksenija VUKOVIĆ, Agrarni odnosi i poljoprivredna proizvodnja u Bjelovarsko-križevačkoj županiji krajem 19. i početkom 20. stoljeća, CRIS, god. VII, br. 1, Križevci 2005., 89-104.

⁵¹ Nezavisnost, 7., 12. I 1918. Milan Berdušek, je rođen u Bjelovaru, 20. VII. 1886, a pravo je završio u Beču. Radi i u Koprivnici, no tek je 1930. dobio stalnost nakon više godina službovanja u Bjelovaru.

Nekoliko dana kasnije smještava se 50 djece u Đurđevac⁵² a 50 djece iz Lošinja nalazi također utočište u bjelovarskom kotaru, dok drugih 50 iz Pirana odlazi u Petrinju i u Drnje⁵³ U svibnju je došlo 120 djece iz Bosne koja u našla smještaj u općini Sokolovac, i 50 djece iz Dalmacije, koja su smještene u Velikom Grđevcu⁵⁴ U Grubišno polje je 29. svibnja upućeno 200 djece, a 5. lipnja je došlo na ovo područje još 80 istarske djece.⁵⁵ 22. lipnja 1918. dolazi iz Šibenika i Splita u Raču 150 djece

Ove primjere navodimo da pokažemo kako su svakodnevno stizala djeca raznim sredstvima i u pratnji raznih pratilaca i pratilja na područje Bjelovarsko-križevačke županije, pa dakle i u podravska dva kotara: Koprivnicu i Đurđevac, a onda se upravo čitave 1918. djeca usmjeravaju na ludbrešku Podravinu koja još nije bila popunjena djecom.

Polovicom 1917. na Višu pučku školu u Virju pridijeljen je Franjo Šignjar a na višu pučku školu u Đurđevcu Ljubica Židovec.⁵⁶ U Koprivnicu je premješten iz Broda na Kupi ravnajući učitelj Antun Blašković.⁵⁷ Oni su ojačali postojeći učiteljski kadar koji se brinuo oko smještavanja djece u pojedine obitelji. Svi su učitelji uzeli poneko dijete.⁵⁸

Županijski odbor za djecu je 18. srpnja 1918. zabrinulo svojevolumno premještanje djece iz kuće u kuću i iz sela u selo. Trebalo je izdati posebne naredbe i kontrolirati njihovo izvršenje. Bilo je zabranjeno izrabljivanje djece i njihovo veće korištenje u kućnim poslovima, a savjetovano je da gdje je to god moguće budu djeca slana u školu i da pohađaju mise.⁵⁹

Varaždinska županija bila je gotovo izuzeta od prihvata djece. No evidencija djece vđena je prema staroj podjeli županija bez uvažavanja izmjena koja su zahvatila prostore Županija. Tako su djeca na području Ludbrega, Rasinje i Martijanica uvrštena u evidenciju Varaždinske županije dakle prema stanju iz 1886 godine. Varaždinska je županija imala mnogo problema s prehranom vlastitog stanovništva i u devetnaestom i u dvadesetom stoljeću što je posljedica agrarne prenaseljenosti i prevelike rasparčenosti seoskih posjeda. Na ovom području bilo je malo obitelji koje su mogle uzeti djecu na prehranu za razliku od Slavonije gdje je to moglo učiniti gotovo svako kućanstvo. Uglavnom su djecu uzimali veleposjedi. Ova županija nije imala mnogo djece na prehrani. No zanimljivo je da je u srpnju 1918. pod vodstvom učitelja Ivana Vereša stiglo iz Trsta u ludbreški kotar stotinu djece i da su neka smještena u Martijancu na posjedu bivšeg bana Pavla Raucha koji je dao za djecu tisuću kruna.⁶⁰ Znamo za imena 250 obitelji koja su primila djecu u Varaždinskoj županiji. Uglavnom su to bogatiji ljudi, a u ludbreškoj Podravini gdje su bili posjedi Draškovića u Velikom i Malom Bukovcu, baruna Raucha u Martijancu i Inkeya u Rasinji upravo su oni bili najveći udomitelji, ali se je to promijenilo do 1920. i djeca su iz ovih veleposjeda preseljena jer su veleposjednici smatrani nepodobnima da se brinu o djeci. No bilo je i drugih razloga. Deset istarskih djevojčica smještenih kod barunice Lile Inkey u Rasinji bilo je premješteno u Ivanić s tvrdnjom da su oba rasijska dvorca nepovoljna za stanovanje tijekom zime. Razloga je bilo više a jedan veliki je to što je posjed u Rasinji počeo naglo propadati osobito kada je kroz agrarnu reformu ostao bez najbolje zemlje, a šume nije smio prodati.

⁵² Nezavisnost, 17, 23.III 1918.

⁵³ Nezavisnost, 18, 30.III 1918.

⁵⁴ Nezavisnost, 20, 13.IV i 24, 11.V 1918.

⁵⁵ Nezavisnost, 28, 8.VI 1918.

⁵⁶ Nezavisnost, 34, 21. VII. 1917.

⁵⁷ Nezavisnost, 47, 20. X. 1917.

⁵⁸ Tako je Anka iz Istre uzela i učiteljica Anka Šarunac i ova je ostala njegovati svoju udomiteljicu dok ova nije umrla u 101 godini. (Vjesnik, 20. VII. 1980. - U povodu 100 godišnjice Anke Šarunac.)

⁵⁹ Narodna zaštita, 1919, br. 7-8, str. 163.

⁶⁰ Nezavisnost, 35, 27. VII. 1918. - Djeca iz Trsta.

Barunica Inkey je već i pobolijevala pa je uskoro po završetku Prvog svjetskog rata i umrla. No za djecu dok su bila u Rasinji barunica Inkey se je dobro brinula, dobro ih opremila pri odlasku, a tri je djevojčice i zadržala.⁶¹ Svakako je zanimljivo da je i nekoliko djece s Krka smješteno u Križevcima kod veleposjednika Kiepacha tražilo preseljenje jer da se ne mogu naviknuti na život u gradu. Ustvari ova preseljenja bi mogla biti i politički motivirana, tj. izraz antiplemićkog raspoloženja okolnog naroda koje je brzo preneseno i na djecu koja su ovdje potražila utočište i sklonište od gladi i ratnih nevolja. Čini se da se ista tendencija zapaža i kod trgovačkih obitelji kod kojih je smješten izvanredno mali broj djece, s time da se u popisu prezimena ili imena često nastoje "podomačiti" kada se radi o Nijemcima ili Židovima, za što dakako nije bilo nikakvog opravdanja. Bilo je tu dakako i mnogo "narodne" politike, jer se odioznost prema bogatim veleposjednicima krajem rata iz dana u dan povećavala što potvrđuju akcije zelenog kadra i ugroženost veleposjeda u Hrvatskoj.⁶² Prema tome prvotno stanje nije identično onome koje pokazuje popis koji očito iskazuje stanje iz jeseni 1920. godine.

Mi dakako ne znamo točno tko je sve primio djecu i kako su tekla premještanja djece. No ipak raspoložemo popisom iz 1920. godine koji je pronađen u arhivi Ante Trumbića a koji ukazuje da je su gotovo svi imućniji ljudi, bez obzira kojeg su zanimanja bili primili djecu na prehranu.⁶³ Ujedno nas ovaj popis podsjeća na obitelji koje su živjele u Podravini, od kojih mnogima nema danas više ni traga. Demografska struktura je najranjiviji dio društva, koji reagira na rat i na političke prilike, ali ih uništavaju i normalni prirodni čimbenici. Popis je rađen vjerojatno 1919. i to od nekog tko nije ranije živio na ovom području, pa su sva prezimena pisana ortografski, što svakako ovaj popis u znatnoj mjeri čini nepouzadnim. No ipak su ostala mnoga imena kroz koja možemo vidjeti tko je mogao uzeti jedno a tko više djece na uzdržavanje, pa se dakle raditi o uglavnom imućnijim ljudima. Samo u manjem broju slučajeva možemo i moramo ustvrditi da je neko dijete uzeto radi toga da bi bilo eksploatirano kaso radna snaga, odnosno kao nadomjestak za radnu snagu u poljoprivredi koja je u ratno vrijeme nedostajala. Značajno je da je u gradu Koprivnici bilo vrlo malo udomitelja. Popis je zanimljiv i stoga što mnoga imena udomitelja više danas u Podravini ne postoje ako ih usporedimo s Leksikonom prezimena u Republici Hrvatskoj. (Zagreb 1988). Znači da se u Podravini od Prvog svjetskog rata pa do danas stanovništvo jako izmijenilo, a Podravci jako raselili, odnosno da su ih zahvatile snažne unutarnje ali i vanjske migracije, nerijetko povezane i s odlaskom na privremeni ili stalni rad u inozemstvo iz gospodarskih ili političkih razloga.

No možemo na temelju postojećeg popisa reći da se je ustalasala Podravina krajem Prvog svjetskoga rata u brizi za djecu i da je pokazala izvanrednu solidarnost, brižnost i humanost. Primiti stranu djecu pod svoje krov u četvrtoj godini rata kada su već bili istrošene sve zalihe i kada su i vojnici na forntu bili gladni i bosi i slabo obučeni i kad su se cijene održavale na utvrđenom nivou naredbama o suzbijanju skupoće bila je velika akcija.⁶⁴ U Koprivnici su prepune i civilna bolnica i bolnica Crvenog križa, i građani su imali pune ruke posla a veze s

⁶¹ Narodna zaštita, br. 24-26., 20.XII 1917. str. 3.,- S.Gj., Ferijalna kolonija istarske djece u Ivanić gradu

⁶² Zdenka ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Agrarna reforma na području Hrvatskog Zagorja, Međimurja i Podravine u međurastnom razdoblju 1918.-1941., Povijesni prilozi, 7, 1988., 31-76.

⁶³ Naime gospodarska i socijalna problematike u dokumentaciju Zemaljske vlade vrlo je fragmentarna. Ostale su brojne košuljice ali materijala nema. Po nekim spoznajama dokumentacija je prenesena poslije 1918. u Beograd, upravo tako kako je to učinjeno i s arhivom u Beču i Budimpešti, jer je Beogradu trebalo znati sve probleme Hrvatske, Slavonije i Dalmacije kako bi mogao adekvatno urediti novu državu, a za to je bila potrebna dokumentacija. Sudbinu ovog materijala ne znam no dosta je stradalo tijekom Drugog svjetskog rata.

⁶⁴ U Muzeju grada Koprivnice postoji velik broj proglaša kojima se utvrđuje i prati rast cijena 1918. godine a Ivan Kraljić objavljuje članak "Skupoća i tko joj je kriv" (Podravac, 9, 22. XII. 1918., str. 2.)

vojnicima na frontovima bile su se isprekidanije. Djecu su primili svi koji su to mogli, a popis u nastavku pokazuje tko je to bio. Bilo je među udomiteljima ponajviše Hrvata, ali je bilo i dosta Srba dok je Židova i Nijemaca bilo znatno manje. Djelomično razlog tome treba tražiti ne u stvarnosti života, već u tome da je Obradovićev antisemitizam već stvorio ozračje da Židove treba ili protjerati ili asimilirati.⁶⁵ Isto tako je i odnos prema njemačkim obiteljima bio takav da su se one nastojale asimilirati u sredinu i podomačiti svoja prezimena, a to nalazimo i kod Židova, te svi Schwarzovi u tom vremenu postaju Švarcovi itd. Isto tako možemo ustvrditi da je dosta katoličkih obitelji uzimalo i srpsku djecu, ali i obrnuto, ali da je postupak srpske vojske u Prekodravlju, osobito Goli, neposredno po završetku rata kada su srpski vojnici pretukli velik broj seljaka zbog pranja krune promijenio dotadanje političko raspoloženje i oni su postali žestoki protivnici režima a najiskreniji pristaše Stjepana Radića koji je tražio republiku.

Vraćanje djece je išlo njihovim domovima vršeno je svakojako. Neki su roditelji sami došli po djecu, a druga su vraćana preko Oblasnog odbora za zaštitu djece. Vraćanje neke djece je i usporeno osobito istarske, zbog talijanske okupacije Istre. Rad Oblasnog odbora poremetila je svakako i španjolska gripa koja je poharala velik broj stanovnika, osobito djece. Smatra se da je ova bolest odnijela više života nego rat. No i ovo pitanje ostaje otvoreno.

Kraj 1918. je kraj Prvoga svjetskog rata ali ne i stradanja djece. U bjelovarskom listu Nezavisnost objavljeno je krajem 1918. da je u Bjelovarsko-križevačkoj županiji smješteno još uvijek tri tisuće djece, ali da se samo petina ratne siročadi može opskrbiti odjećom i obućom jer je nema.⁶⁶ U ovom broju dakako nisu uključena djeca koja su došla na prehranu, i čiji je broj mnogo veći, a zbog raspada i reorganizacije upravnog aparata izostaje gotovo svaka pomoć djeci koja su došla na prehranu s juga u sjevernu Hrvatsku.

No svakako akcija se može ocijeniti uspješnom jer je u najtežim trenucima rata spašeno tisuće i tisuće djece od gladi, a pored toga uspostavljena je veza između juga i sjevera koja se nije prekidala ni nakon što je izvršeno bezuvjetno ujedinjenje Države Slovenaca, Hrvata i Srba s Kraljevinom Srbijom u Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca.⁶⁷ Na taj način je odozdo sam narod proveo povezivanje koje je austrijski car i ugarsko-hrvatski kralj tako uporno odbijao do svog kraja.

⁶⁵ Ivo GOLDSTEIN, Židovi u Zagrebu 1918-1941., Zagreb, 2004., 138-139. Mislim time prvenstveno na kciju Milana Obradovića (Divoselo, 1865/8-Derventa, 1944). Obradović se sustavno okomio na Židove tražeći da se prognaju iz Hrvatske. Objavio je od 1909 do 1920. niz antisemitskih pamfleta. Ovakovo antisemitsko raspoloženje potvrđuje masovno podomaćenje židovskih imena u popisu iz 1920. godine. Tako je na pr. u Trumbićevom popisu upisan Švarc Marko, umjesto Schwarz Hinko u Novigradu Podravskom.

⁶⁶ Nezavisnost, 5, 28. XII. 1918. - Odjeća i obuća za ratnu siročad.

⁶⁷ Branka BOBAN, Stjepan Radić u vrijeme Prvoga svjetskog rata, Zagreb 2006., 430-446.

PRILOG

Popisi udomitelja u koprivničkom, đurđevačkom i ludbreškom kotaru⁶⁸

U koprivničkom kotaru djecu su primili na prehranu:

Abraz Ivan, Hlebine;
 Antolić Antun, Peteranec,
 Babić Joco, Sokolovac,
 Badovinac Gavro, Koprivički Ivanec,
 Bakovljaner Martin, Stari grad (Sokolovac),
 Balaš Mila, Sokolovac,
 Baleš Bolto, Peteranec, Balog Florijan, Botovo,
 Bardek Đuro, Hlebine,
 Bardek Mato, Hlebine,
 Bartolović Stjepan, Gola,
 Barušić Mato, Novigrad Podravski,
 Baumac Marija, Sokolovac,
 Belić Štefan, Novigrad Podravski,
 Benlek Mato, Velika mučna,
 Besedić Ana, Grdak (Sokolovac),
 Betelheim Franjo, Peteranec,
 Biber Đuro, Borovljani (Novigrad Podravski),
 Bogadi Martin, Gola,
 Bogadi Pavao, Gola,
 Bogadi ?*, Gola,
 Bogavac Sava, Veliki Poganac,
 Bollrentner (Wollrentner?) Grgo, Velika Mučna
 (Sokolovac),
 Borovski Mara, Drnje,
 Božovac Stevo, Mali Poganac,
 Brateljević Janko, Koprivnička Rieka (Sokolovac),
 Broz Marija, Botovo,
 Bugar Lacko, Gola,
 Bujanić Ivan, Bakovčice, (Novigrad Podravski),
 Bukovčan Mijo, Novigrad Podravski,
 Cenić Eva, Prnjavor, (Sokolovac),
 Čirkvenec Marko, Novigrad Podravski,
 Cutanec Josip, Sigetec,
 Čanadi Ana, Sigetec,

Čavić M., Reka (Sokolovac),
 Čavić Milka, Koprivnička Rieka, (Sokolovac),
 Čavić Trivo, Mala Mučna, (Sokolovac),
 Čavić Trivo, Velika Mučna, (Sokolovac);
 Čeović Ivan, Gola,
 Česi Tomo, Novigrad Podravski,
 Češnjak Bolto, Peteranec,
 Čiček Mara, Botovo,
 Čimin Franjo, Gola,
 Čuić M., Grabičani Veliki, (Sokolovac),
 Delač Ljudevit, Novigrad Podravski,
 Dobričić N., Grabičani Veliki, (Sokolovac);
 Dobrinić Andro, Bakovčice, (Novigrad Podravski),
 Dobrinić Sava, Bakovčica,
 Dolenec Antun, Hlebine,
 Dolenec Frane, Hlebine,
 Dolenec Martin, Hlebine,
 Dolenec Stjepan, Peteranec,
 Dolenec Šimo, Hlebine,
 Doplenec Tereza, Sigetec,
 Dugo Mato, Novigrad Podravski,
 Đukić Z., Reka, (Sokolovac),
 Ettinger Juraj, Novigrad Podravski,
 Filipač Mara, Hlebine,
 Filipović Bolto, Hlebine,
 Gal Andro, Gola,
 Gal Mara, Gola,
 Gal Martin, Gola,
 Gaži Florijan, Hlebine,
 Gaži Ivan, Hlebine,
 Gaži Ivan Peteranec,
 Gaži Martin, Hlebine,
 Gaži Šimo, Hlebine,
 Generalić Tereza, Hlebine,
 Gjimšić Sofija, Drnje,
 Gjurašević Sara, Sokolovac,
 Gojković J., Radeljevo selo, (Sokolovac),

⁶⁸ Rađeno na temelju popisa u Spomenspisu 1921., Zagreb 1921. koji je identičan s Popisom koji se nalazi u Ostavštini Ante Trumbića u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Imena i prezimena su popisana onako kako je navedeno u spomenutom izvoru. Prema tome ostale su namjerne ili nenamjerne promjene imena i ortografsko pisanje prezimena. U zagradi navedena brojka označuje ako je udomitelj uzeo dvoje ili više djece). Ovaj je popis bio u upotrebi vjerojatno u jesen 1920. i on se svakako bitno razlikuje od prvobitnog mjesta udomljavanja djece. Uočava se da mnogo žena udomljuje djecu. To su udovice koje su ostale bez radne snage na imanju, ali mogu biti i udovice ili žene koje su samostlano vodile seosko domaćinstvo a nikada se nisu udasvale. U popisu se uočava da su djeca gotovo potpuno izmještena iz grada Koprivnice, te se svakako izmijenilo prvobitno stanje iz jeseni 1917. i početka 1918. godine. Budući da ne posjedujemo drugi popis on svakako može biti zanimljiv demografima, a i onima koji se basve gospodarskom poviješću sela, jer svakako da djecu nisu uzimali oni koji su bili jako siromašni.

Gojković Jovo, Poganac Veliki, (Sokolovac),
 Gojković Niko, Sokolovac,
 Gojković Tomo, Sokolovac,
 Golub Roza, Stari Grad, (Sokolovac),
 Grabarić Mijo, Novigrad Podravski,
 Grahovac Dora, Hlebine,
 Grahovac Josip, Novigrad Podravski,
 Grahovac Mara, (2), Novigrad Podravski,
 Grgac Ana, Hlebine,
 Grotić Ivan, Gola,
 Grubić Simo, Velika Mučna,
 Gumbar Franjo, Drnje,
 Habuš Jakob, Drnje,
 Halabajza Bolto, Novigrad Podravski,
 Hegedušić Štefo, Hlebine,
 Herak Marko, Glogovac,
 Herak Nikola, Grabičani Veliki, (Sokolovac),
 Herak Nikola, Koprivnička Rieka, (Sokolovac);
 Herak Nikola, Ribnjak, (Sokolovac),
 Herak P., Grabičani Veliki, (Sokolovac);
 Hercer Mavro, Gola,
 Hortin Mijo, Javorovac, (Novigrad Podravski);
 Horvat Bara, Gola,
 Horvat Mato, Novigrad Podravski,
 Horvatić Ivan, Peteranec,
 Hotić Antun, Peteranec,
 Hotić Mara, Sigetec,
 Hrzić Andro, Hlebine,
 Imbriovčan Ignac, Hlebine,
 Imbriovčan Mara, Drnje,
 Imbriovčan Mijo, Hlebine,
 Ištvanović Mijo, (4), Reka (Sokolovac),
 Ivaniš Ivan, Novigrad Podravski,
 Ivaniš Ivan, Novigrad Podravski,
 Ivanović Vlado, Sokolovac,
 Ivanušec Valent, Novigrad Podravski,
 Jagodić Srpk, Sokolovac,
 Jakopović Rade, Javorovac,
 Jakupek Fran, Sigetec,
 Jakupić Franjo, Peteranec,
 Jal Stjepan, Gola,
 Janeš Antun, Sigetec,
 Janeš Jakov, Hlebine,
 Jovičić Stevo, Plavštinac,
 Jug Josip, Torčec,
 Jurjević Franjo, Hlebine,
 Jurjević Imbro, Hlebine,
 Kalanj Makso, Plavštinac,
 Kasić Josip, Peteranec,
 Kaučić I., Koprivnica,
 Kaučić Regina, (2), Koprivnica,

Kelek Andro, (2), Hlebine,
 Kemić Tomo, Hlebine,
 Kertez Gjuro, Gola,
 Kertez Ignac, Gola,
 Kertez Martin, Gola,
 Kičinbaći Andro, Gola,
 Kičinbaći Janko, Gola,
 Kičinbaći Josip, Gola,
 Kičinbaći Josip, Drnje,
 Klasan Ivan, Novigrad Podravski,
 Kobanek Ignac, Peteranec,
 Kokot Ivan, Hlebine,
 Kokot Martin, Novigrad Podravski,
 Kolarek Mato, Hlebine,
 Korbus Kata, Novigrad Podravski,
 Korošec Mato, Sigetec,
 Koruča Gajo, Sokolovac,
 Kos Lovro, Hlebine,
 Kovač Franjo, Gola,
 Kovač Franjo, Novigrad Podravski,
 Kovaček Ana, Delovi, (Novigrad Podravski);
 Kovaček Tereza, Delovi,
 Kovačić Marica, Gola,
 Kozarić Dora, Novigrad Podravski,
 Krajčinović Milan, (2), Prnjavor, (Sokolovac),
 Kraljić Roza, Drnje,
 Kranjac Milka, (3), Reka, (Sokolovac),
 Kristić Florijan, Novigrad Podravski,
 Kristić Martin, Novigrad Podravski,
 Krstitović Mara, Delovi,
 Kučeković Jovo, (4), Ribnjak, (Sokolovac),
 Kučić Đuro, Jagnjedovac,
 Kučić Martin, Sigetec,
 Kudelić Josip, Reka,
 Kuzmić Antun, Peteranec,
 Lakuš Štefo, Torčec,
 Lazić A., Radeljevo selo (Sokolovac),
 Ledinski Bolto, Novigrad Podravski,
 Ledinski Franjo, Novigrad Podravski,
 Levak Petar, Novigrad Podravski,
 Linković Franjo, Peteranec,
 Lovković Tomo, Drnje,
 Lučić Ljuba, Sokolovac,
 Lukčin Tomo, Gola,
 Madjer Bara, Novigrad Podravski,
 Maljak Franjo, Novigrad Podravski,
 Maljak Martin, Delovi,
 Manastir Lepavina,
 Mandlin Antun, Gola,
 Marcapan August, Sigetec,
 Marić Proka, Ribnjak, (Sokolovac);

Marin Proka, Koprivnička Rieka,
 Marin Vladimir, Koprivnička Rieka,
 Marinković Julka, Sokolovac,
 Marinković N., Reka, (/Sokolovac),
 Marinković Nikola, Sokolovac, (Sokolovac);
 Marinković Tomo, sokolovac,
 Markeš Mato, Novigrad Podravski,
 Marković Jakob, Novigrad Podravski,
 Martinčić Mato, Glogovac,
 Mataz Stjepan, Gola,
 Mateta Gjuro, Novigrad Podravski,
 Matarić Abato, Hlebina,
 Madjimorec Jozo, Hlebina,
 Madjumorec Verona, Gola,
 Mertl Šandor, Gola,
 Mesarić Andro, Botovo,
 Mihoković Kata, Novigrad Podravski,
 Milin Martin, Peteranec,
 Mirečić Milka, Sokolovac,
 Mirečić Tomo, Sokolovac,
 Mužinić Franjo, Novigrad Podravski,
 Norar Roza, Drnje,
 Njerek Jakob, Novigrad Podravski,
 Ostojić Stevo, (2), Sokolovac,
 Oštrbenik Jelka, Velika Mučna
 Pakasin Mato, Hlebina,
 Panić Franjo, Gola,
 Panić Stjepan, Gola,
 Panković Mate, Koprivnica,
 Parag Mijo, Gola,
 Parić Ljubo, Vrhovac, (Sokolovac);
 Parić Niko, Vrhovac, (Sokolovac),
 Pavković Mato, Bakovčica, (Novigrad Podravski),
 Pavković N., (2) Radeljevo selo, (Sokolovac),
 Pavković Niko, (2), Poganac Veliki, Sokolovac);
 Pavleš Ignac, (2), Peteranec,
 Pavleš Mara, Drnje,
 Perić Gjuro, Gola,
 Peroš Ana, Gola,
 Peroš Josip, Peteranec,
 Peroš Rudolf, Gola,
 Petras Imbro, Novigrad Podravski,
 Petreković Mara, Sigetec,
 Petreković Ljudevit, Gola,
 Petričević Stjepan, Gola,
 Petričić Mijo, Sokolovac,
 Petrović Milisav, Velika Mučna,
 Pichler Marija, Sigetec,
 Pintar Bolto, Gola,
 Pintar Franjo, Koprivnica,
 Pintarić Martin, Bakovčice,

Pobi Jalža, Gola,
 Pobi Tomo, Gola,
 Podunajec Klara, Sigetec,
 Podunajec Marko, Sigetec,
 Posavec Franjo, Drnje,
 Posavec Martin, Borovljani, (Novigrad Podravski),
 Pošta Josip, Gola,
 Požgaj Ignaz, Peteranec,
 Premec Franjo, Gola
 Prijić Rade, Javorovac, (Novigrad Podravski);
 Radanović Mijo, Poganac Veliki,
 Radetić Kata, Borovljani, (Novigrad Podravski);
 Rajčević Andro, Delovi,
 Ranilović Bara, Novigrad Podravski,
 Ranilović Milutin, Novigrad Podravski,
 Renac Jovo, (2), Radeljevo selo, (Sokolovac);
 Renac Mile, Radeljevo selo,
 Renac V., Radeljevo selo,
 Roser Dora, Sokolovac,
 Rušak Ivan, Gola,
 Sabolić Antun, Drnje,
 Sabolić Martin, Novigrad Podravski,
 Sabolić Pero, (2), Novigrad Podravski,
 Sabolović Marija, Reka, (Sokolovac);
 Sagner Franjo, Novigrad podravski,
 Sajviš Ana, Novigrad Podravski,
 Salaj Aleksander, Gola,
 Salaj Magda, Gola,
 Salaj Martin, Hlebina,
 Salaj - Pal Mato, Gola,
 Salamun Ivan, Drnje,
 Sekulić Niko, Plavšina,
 Sever Ivan, Gola,
 Sever Martin, Gola,
 Severović Aleksa, Radeljevo selo,
 Sinjeri Gjuro, Gola,
 Skopas Marija, Koprivnica,
 Smoljanović Proko, (2), Poganac Veliki,
 Smrek Pavao, Hlebina,
 Sohr Rozalija, Sokolovac,
 Sokač Kata, Gola,
 Solovata Petar, Sigetec,
 Sonnenschein, Sokolovac,
 Stančer Eva, (2), Gola,
 Stančer Pavo, Gola,
 Stanić Pavao, Novigrad Podravski,
 Stazić Josip, Novigrad Podravski,
 Stazić Mijo, Novigrad Podravski,
 Strajnić Pavel, Grdak, (Sokolovac);
 Stubljaček Franjo, Sigetec,
 Suka Marica, Ribnjak, (Sokolovac);

Svibić Lovro, Novigrad Podravski,
 Šajatović Mila, Mali Poganac,
 Šajatović S., Reka,
 Šajatović Stevo, Koprivnička Rieka,
 Šarajnovac Tomo, Novigrad Podravski,
 Šemper Mijo, Hlebine,
 Šemper Pavo, Hlebine,
 Šestak Kata, Gola,
 Šestak Martin, Gola,
 Šestak Mijo, Gola,
 Šestak Tomo, (2), Gola,
 Šijak Imbro, Peteranec,
 Šijak Rok, Peteranec,
 Šimunić Franjo, Novigrad Podravski,
 Šokec Josip, Novigrad Podravski,
 Šuka Marica, Ribnjak, (Sokolovac),
 Švarc Marko, Novigrad Podravski,
 Švegović Andro, Gola,
 Švegović Josip, Gola,
 Švegović Sofija, Gola,
 Talain Vendel, Gola,
 Trnski Franjo, Novigrad Podravski,
 Trnski Gjuro, (2), Novigrad Podravski,
 Trnski Josip, Novigrad Podravski,
 Turinek Antun, Novigrad Podravski,
 Večenaj Josip, Gola,
 Večenaj Stjepan, Gola,
 Vedriš Eva, Novigrad Podravski,
 Vedriš Franjo, Novigrad Podravski,
 Vedriš Ivan, (2), Novigrad Podravski,
 Vida Josip, Sigetec,
 Vilenica Eva, Mala Mučna,
 Vilenica Pera, Velika Mučna,
 Vimplošek Ignaz, Drnje,
 Vitanović Julia, Reka,
 Vitanović Milka, Koprivnička Rieka,
 Vitanović Milka, Ribnjak,
 Vivečka Josip, Sokolovac,
 Vrabčević Stevo, Koprivnički Ivanec,
 Vrabčević Todor, (2) Koprivnički Ivanec,
 Vranković Tina, Široko Selo, (Sokolovac),
 Vranković Tomo, Široko Selo, (Sokolovac),
 Vrban Blaž, Gola,
 Vrban Gjuro, (2), Peteranec,
 Vrtar Franjo, Novigrad Podravski,
 Vuković Josip, Koprivnički Ivanec,
 Vuković Mara, Koprivnički Ivanec,
 Zlatar Roza, Gola,
 Žarić Tomo, (2), Koprivnička Rieka,
 Živković Mijo, Gola,
 Županec Juraj, Gola,

U đurđevačkom kotaru djecu su primili na prehranu:

Abramović Ivan, Sesvete Podravske,
 Andrijević Ivan, Sesvete Podravske,
 Antoljak Regina, Virje,
 Babec Martin, Čepelovac,
 Badanjek Dora, Kladare (Pitomača),
 Balatinac Luka, Đurđevac
 Balatinec Mijo, Đurđevac,
 Banović Vićo, Glog (Ferdinandovac),
 Barac Mirko, Kloštar,
 Bartoli Marija, Đurđevac,
 Bartolić Josip, Ferdinandovac,
 Barušić Đuro, Đurđevac,
 Baruškin Bara, (2) Virje,
 Baruškin Valent, Virje,
 Betlhem Mara, Sesvete Podravske,
 Beubek Stjepan, Čepelovac,
 Blaga Sofija, Ferdinandovac,
 Bodić Ante, Čepelovac,
 Bosović Martin, Virje,
 Bratanović Jozo, Sesvete Podravske,
 Bratec Đuro, Molve,
 Braun Jerolim, Đurđevac,
 Braun Marija, Đurđevac,
 Bregovaec Stjepan, (2), Sesvete Podravske,
 Breneš Luisa, Pitomača,
 Brenner Robert, trgovac, Đurđevac,
 Brkić Stjepan, Pitomača,
 Bugarski Valent, Virje,
 Burulić Ivan, Đurđevac,
 Burulić Ivan, Sirova Katalena,
 Bušić Mijo, Virje,
 Buzulić Mijo, Đurđevac,
 Carek Franjo, Virje,
 Cenkovič Ivo, Molve,
 Cepetić Mara, (2), Virje,
 Cesarić Mara, Molve,
 Cestar Mato, Đurđevac,
 Ciganović Ivan, Virje,
 Ciganović Štefo, Virje,
 Ciglar Ana, Virje,
 Cik Pepa, Drenovica, (Virje),
 Cikvar Antun, Kladare, (Pitomača),
 Čilingir Vid, Virje,
 Čugovčan Mate, Sesvete Podravske,
 Čuzek Franjo, Molve,
 Čvetorci Štefo, Đurđevac,
 Čvetovec Štefo, Đurđevac,
 Černe Milan, Otrovane,

Čipić Božo, Đurđevac,
 Čoklo Stjepan, Sesvete Podravske,
 Čukljaš Bolto, Budrovac,
 Čukljaš Ivan, (2), Budrovac,
 Čukljaš Jakob, Budrovac,
 Delač Matija, Pitomača,
 Demšić Franjo, Pitomača,
 Djaković Tereza, Otrovaneć, Pitomača,
 Dobrovoljac Ana, Virje,
 Dokuš Gjuro, (2), Đurđevac,
 Dolenec Martin, Molve,
 Domitrović Petar, Ferdinandovac,
 Donner Bela, Sesvete Podravske,
 Dukarić Mijo, Virje,
 Fantoni Italiko Đurđevac,
 Feletar Pepa, Molve,
 Ferenčić Gjuro, Đurđevac,
 Fičko Mato, Sesvete Podravske,
 Fogler Gjuro, Virje,
 Frajt Tereza, Virje,
 Franjo Petar, Molve,
 Fuček Ivan, Đurđevac,
 Fuček Stjepan, Đurđevac,
 Gelenčić Josip, Kloštar Podravski,
 Gibač Ana, Virje,
 Gjurišević Jakov, Virje,
 Gjurtan Grgur, Pitomača,
 Glat Franjo, Đurđevac,
 Glotz Magdalena, Đurđevac,
 Gluvak Mijo, Sesvete Podravske,
 Goerz Ana, Pitomača,
 Goerz Franjo, Pitomača,
 Goričanec Franjo, Molve,
 Gorički Bara, Kalinovac,
 Gregurić Franjo, Ferdinandovac,
 Grgić Andro, Virje,
 Grgić Marica, Virje,
 Halaček Agata, Molve,
 Halaček Ivo, Gornja Šuma, (Molve),
 Halušek Mato, Sesvete Podravske,
 Haljinka Mara, Medvedička, (Virje),
 Haraj Kata, (2), Kozarevac, (Đurđevac),
 Haramina Fabijan, Sesvete Podravske,
 Hegeduš Josip, Sesvete Podravske,
 Hegedušić Martin, Virje,
 Hegedušić Roza, Virje,
 Hirschler Mojsije, trgovac, Molve,
 Hodalić Marija, Đurđevac,
 Hontić Bolto, Molve
 Hontić Mato, Molve,
 Horvat Kata, Đurđevac,

Horvat Josip, Đurđevac,
 Horvat Mate, Đurđevac,
 Hrvojić Marko, Ferdinandovac,
 Hrvojić Petar, Ferdinandovac,
 Hrženjak Florijan, Virje,
 Hrženjak Magdalena, Virje,
 Hrženjak Štefo, Virje,
 Husar Stjepan, Virje,
 Ivančan Mara, Molve,
 Ivorek Jozo, Virje,
 Ivorek Martin, Virje,
 Ivurek Stjepan, Virje,
 Jakupčić Roza, Đurđevac,
 Jalžabetić Ana, Đurđevac,
 Jancijev Bara, Đurđevac,
 Janči Mara, Virje,
 Janeš Antun, Pitomača,
 Janeš Katarina, Sesvete Podravske,
 Janeš Marija, (2), Pitomača,
 Janković Ivan, Đurđevac,
 Janoš Antun, (2), Pitomača,
 Janson Dragutin, dr, Virje,
 Jeleš Marko, Medvedička, (Virje),
 Jendrić Kata, Đurđevac,
 Jozek Štefo, Đurđevac,
 Juranić Mato, Virje,
 Jusić Marica, Virje,
 Karleuša Vidica, Glog, (Ferdinandovac),
 Katar Eduard, (2), Sirova Katalena,
 Kečkeš Antun, Crnac Virovski,
 Kečkeš Pava, Virje,
 Kendjelić Andro, Ferdinandovac,
 Kirin Tereza, Sesvete Podravske,
 Kisiček Vid, Pitomača,
 Kličić Ivo, Đurđevac,
 Kobar Mato, Sesvete Podravske,
 Kokša Gjuro, Molve,
 Kolar Antun, Otrovaneć, (Pitomača),
 Kolar Gjuro, Otrovaneć,
 Kolar Mijo, Otrovaneć,
 Kolar Štefo, Molve,
 Kolarec Martin, Šemovci,
 Kolarić Štefo, Đurđevac,
 Kopas Marko, Virje,
 Koplarević Matilda, Virje,
 Koplarević Gjuro, Virje,
 Koprčanec Antun, Molve,
 Koprčanec Štefo, Molve,
 Korpodi Jela, Kladare, (Pitomača);
 Kos Franjo, Otrovaneć, (kPitomača);
 Kos Ivan, (2), Pitomača,

Kovač Ana, Pitomača,
 Kovač Grgur, Pitomača,
 Kovač Kata, Pitomača,
 Kovač Mara, Virje,
 Kovačev Mijo, Budrovac,
 Kovačević Josip, (2), Pitomača,
 Kovačić Josip, (2), Sesvete Podravske,
 Kovačić Mara, Virje,
 Kovačić Štefa, Virje,
 Kozolić Franjo, Molve,
 Kožar Josip, Sesvete Podravske,
 Kranjc Petar, Kozarevac,
 Kranjec Ivan, Prugovac, (Kloštar),
 Krausz Leopold, Pitomača,
 Kren Ivan, Ferdinandovac,
 Kučan Anđela, Ferdinandovac,
 Kuček Pero, Virje,
 Kunić Gjuro, Virje,
 Kurser Štefan, Virje,
 Kurtak Mato, Drenovica, (Virje),
 Kutečić Petar, Đurđevac,
 Lacković Ivan, Đurđevac,
 Lakatoš Josip, Kloštar, Podravski,
 Legradić Petar, Kalinovac,
 Leibing Adam, Kloštar,
 Levačić Ivan, Virje,
 Levačić Martin, Drenovica, (Virje),
 Lipušić Ana, Virje,
 Lipušić Franca, Virje,
 Litvić Šimun, Molve,
 Litvić Štefo, Molve,
 Lončar Bolto, Budrovac,
 Lončar Marko, Molve,
 Losak Kata, Đurđevac,
 Lovašin Mato, Greda, (Molve),
 Lubanović Franjo, Virje,
 Lukačin Bolto, Molve,
 Lukanec Jakob, (2), Virje,
 Lukić Frano, Virje,
 Ljubić Andrija, Virje,
 Ljubić Dora, Virje,
 Madjerić Mara, Kladare, (Pitomača),
 Magdić Benko, Kladare, (Pitomača),
 Magdić Tomo, Kladare, (Pitomača),
 Maglić Franjo, Budrovac,
 Majer Petar, dr, Đurđevac,
 Majstorović Mato, Đurđevac,
 Mandić Gjuro, Đurđevac,
 Manojlović Tomo, Đurđevac,
 Marčinko Ivan, Virje,
 Marčinko Klara, Virje,

Marić Gjuro, (2), Đurđevac,
 Markoš Mara, Budrovac,
 Markov Karola, (2), Dranovica, (Virje),
 Markov Mara, Virje,
 Markovac M., Đurđevac,
 Markovica Kata, Đurđevac,
 Marković Petar, Pitomača,
 Markuš Pero, Budrovac,
 Marušćec Gjuro, Virje,
 Matas Filip, Virje,
 Matekov Jakob, Virje,
 Matica Franjo, Virje,
 Matišin Agata, Virje,
 Matišin Martin, Virje,
 Matočec Andro, Sesvete Podravske,
 Matonićkin Petar, Virje,
 Medvedec Nikola, Đurđevac,
 Mesar Ana, Budrovac,
 Mesar Andro, Budrovac,
 Mesarić Matija, Virje,
 Mesarov Ivo, (2), Drenovica, (Virje),
 Mihalinac Antun, Kloštar,
 Mihaljević Ivan, Đurđevac,
 Mihaljević Valent, Katalena Suha, (Kloštar),
 Miharec Ivo, Đurđevac,
 Mihoković Eva, Pitomača,
 Mihoković Imbro, Pitomača,
 Mihoković Kata, Pitomača,
 Miketić Šimun, Virje,
 Mikša Mijo, Sesvete Podravske,
 Miloš Gjuro, Sesvete Podravske,
 Miloš Stjepan, Sesvete Podravske,
 Mirović Pavao, Đurđevac,
 Miter Lojzika, Đurđevac,
 Moeler Franjo, Kloštar Podravski,
 Nokosanec Gjuro, Molve,
 Navratil Rade, Virje,
 Nemet Gjuro, (2), Kloštar,
 Netling Ivan, Čepelovac,
 Neznačić Luka, Đurđevac,
 Noethig Josip, Ferdinandovac,
 Noethig Viktor, (2), Kloštar,
 Novosel Stjepan, Đurđevac,
 Ormanec Martin, Drenovica, (Virje),
 Padoš Josip, Ferdinandovac,
 Pandul Mara, Kozarevac, (Kloštar);
 Pandurić Mato, (2), Pitomača,
 Panija Agata, Molve,
 Pankarić Stevo, Virje,
 Paščić Šimun, Drenovica, (Virje),
 Patiać Štefan, Sesvete Podravske,

Pavin Anka, Đurđevac,
 Pavković Štefo, Đurđevac,
 Pavlinić Rok, Katalena Suha,
 Pavlović Bolto, Đurđevac,
 Pavunić Martin, Virje,
 Pavunić Štefa, Virje,
 Pecker Josip, Pitomača,
 Pejić Gjuro, Molve,
 Pejić Josip, Molve,
 Peroković Josip, Đurđevac,
 Peršić Martin, Đurđevac,
 Peršić Štefo, Kalinovac,
 Peti Bolto, (2), Molve,
 Pintarek Mato, Sesvete Podravske,
 Pintarić Ana, Kladare,
 Pišljerec Bolto, Kozarevac,
 Plasek Petar, Đurđevački Konaci,
 Plazek Petar, Đurđevac,
 Pleško Ivan, Čepelovac,
 Pošta Mijo, Molve,
 Predragović Josip, Otrovanec, (Pitomača);
 Puškar Blaž, Ferdinandovac,
 Puškaš Mara, Virje,
 Radić Gajo, Glog, (Ferdinandovac),
 Raidić Mile, Glog,
 Radić Tadija, Glog,
 Radzina Anka, Mala Črešnjevica, (Pitomača);
 Rakijašić Petar, Pitomača,
 Rakitničan Marija, Otrovanec, (Pitomača);
 Ređep Petar, Đurđevac,
 Rep Imbro, Sesvete Podravske,
 Rešetar Pavo, Pitomača,
 Rogina Šime, Sesvete Podravske,
 Rogoz Mijo, Kalinovac,
 Rokac Mato, Đurđevac,
 Rusan Mara, Ferdinandovac,
 Sabolić Olga, Đurđevac,
 Saić Jela, Pitomača,
 Sautner Lizika, Kloštar,
 Savić Joso, Molve,
 Seles Štefo, Medvedička,
 Semovčan Tomo, Čepelovac,
 Serbić Gjuro, Katalena Suha,
 Singer Roza, Đurđevac,
 Sinković Mara, Virje,
 Slamić Jula, Virje,
 Slamić Mirko, Virje,
 Slavojević Mijo, Kloštar,
 Smok Jozo, Kozarevac,
 Smrček Dora, Pitomača,
 Sondi Mijo, Pitomača,

Spevan Berta, Katalena Suha,
 Sraček Jela, Molve,
 Sraček Pavao, Molve,
 Steidl Mihajlo, Virje,
 Steiskal Viktor, Pitomača,
 Stopar Josip, Đurđevac,
 Strelipeto Regina, Čepelovac,
 Subotičanec Zvonimir, Kloštar,
 Šarić Dmitar, Glog, (Ferdinandovac),
 Šćuka Ana, Ferdinandovac,
 Šestak Jakob, Virje,
 Šestak Oskar, urar, (2), Đurđevac,
 Šimunek Franjo, Virje,
 Šimunić Štefo, (2), Đurđevac,
 Šimunović Marica, Đurđevac,
 Šinko Lovro, Virje,
 Široki Ivan, Pitomača,
 Šklebar Bolto, Virje,
 Šklebar Petar, Virje,
 Šokec Kata, Sesvete Podravske,
 Šoš Josip, Virje,
 Šoš Petar, Virje,
 Španić Manda, Pitomača,
 Špiranec Ana, Kladare, (Pitomača),
 Špiranec Joso, Kladare,
 Špoljarić Ana, Pitomača,
 Štefina Marko, Konaci Đurđevački,
 Štek Štefo, Sesvete Podravske,
 Štimec Tomo, Čepelovac,
 Šustić Josip, Pitomača,
 Švec Franka, Kozarevac,
 Težački Bara, Ferdinandovac,
 Tomašek Josip, Đurđevac,
 Tomašek Marta, Čepelovac,
 Tomašek Tomo, Konaci Đurđevački,
 Tomašić Blaž, Molve,
 Tomerlin Mijo, Đurđevac,
 Tomioca Vatroslav, Đurđevac,
 Topolčić Anica, Virje,
 Topolčić Mara, (2), Virje,
 Topolčić Martin, Virje,
 Tosni Luka, Kozarevac,
 Trbuljak Josip, Molve,
 Tuba Mara, Molve,
 Turk Josip, Đurđevac,
 Turk Juraj, Katalena Suha,
 Vargić Ivo, Kozarevac,
 Vargić Janko, Kozarevac,
 Vedriš Martin, Đurđevac,
 Veličan Grgur, Kladare, (Pitomača),
 Vendel Santo, Kozarevac,

Vimak Franjo, Pitomača,
 Vinkovac Martin, Đurđevac,
 Vinković Gjuro, Molve,
 Vinković Ivo, Šemovci,
 Vitković Mijo, Drenovica, (Virje),
 Vodogažec Josip, Sesvete Podravske,
 Vrabčević Ivan, Virje,
 Vranić Mijo, Virje,
 Vučetić Savo, Virje,
 Vujković Martin, Molve,
 Vuković Ivan, Ferdinandovac,
 Vukres Ana, Virje,
 Vuksan Jovo, Glog, (Ferdinandovac),
 Vunak Franjo, Pitomača,
 Vunak Gjuro, Pitomača,
 Weiser Cilika, Kozarevac, (Kloštar),
 Zebec Martin, Budrovac,
 Zobundžija Mate, Đurđevac,
 Zrelec Petar, (2), Đurđevac,
 Zrinščak Milan, Đurđevac,
 Zubić Stjepan, Đurđevac,
 Zvardan Joso, Kozarevac,
 Železnak Jakob, Kloštar,
 Židovec Ljudevit, Đurđevac,
 Žufika Ivo, Gornja Šuma,
 Žufika Marko, Molve,
 Žufika Mijo, Molve,

U ludbreškom kotaru djeca su primljena na prehranu kod ovih obitelji:

Amaduri Florijan, (2), Dubovica, (Bukovec Mali),
 Androlić Josip, Belanovo, (Rasinja),
 Androlić Stjepan, (2), Gjelekovec,
 Arambašić Arso, Ivančec, (Rasinja),
 Arambašić Gajo, Ivančec, (Rasinja),
 Arambašić Sava, Ivančec, (Rasinja),
 Balaško August, Koprivnički Ivanec,
 Beluhan Stjepan, Imbriovec, (Gjelekovec);
 Bezjak Ivan, Rasinja,
 Bohin Ilija, Mali Bukovec,
 Brdarić Franjo, Koprivnički Ivanec,
 Bukovčan Martin, Zablatje, (Gjelekovec),
 Bukovčan Tomo, Zablatje, (Gjelekovec),
 Butrović Bara, Imbriovec, (Gjelekovec);
 Cimodmanović Pero, Rasinja,

Crnčić Valent, Županec, (Mali Bukovec),
 Čiček Miško, Križovljan, (Martijanec);
 Čiček Tereza, Križovljan, (Martijanec),
 Čižmak Mijo, Gjelekovec,
 Čoklica Ivan, Gjelekovec,
 Dovečer Antun, Rasinja,
 Drk August, Rasinja,
 Đurkan Stjepan, (2), Imbriovec,
 Fičko Ivan, Imbriovec,
 Fičko Janko, Imbriovec,
 Fičko Josip, Imbriovec,
 Gjuraneč Stjepan, Gjelekovec,
 Gjurašin Jela, Kuzminec, (Rasinja),
 Gjureta Stjepan, Gjelekovec,
 Globlek Blaž, ablatje, (gjelekovec),
 Gregurec Imbro, (2), Kunovec, (Rasinja),
 Gregurek Martin, Gjelekovec,
 Gregurek Ivan, Gjelekovec,
 Grgurek Stjepan, Gjelekovec,
 Griščić (Friščić?), Petrica, Kutnjak, (Rasinja),
 Habek Tomo, Kuzminec, (Rasinja),
 Habjanec Andro, Gjelekovec,
 Haček Marija, (2), Bukovec Veliki
 Hajster Stjepan, Kuzminec,
 Halec Antun, Dubovica, (Bukovec Mali),
 Hegedušić Valent, Kunovec,
 Herak Stevo, Ivančec, (Rasinja),
 Herceg Josip, (2), Rasinja,
 Hermann Franjo, Rasinja,
 Hero Ivan, Rasinja,
 Horvat Franjo, Imbriovec,
 Horvat Stjepan, Imbriovec,
 Hrabor Aleksa, Martijanec,
 Hrastek Martin, Martijanec,
 Inkey, barun, (3), Rasinja, ⁶⁹
 Ivanin Alojzija, Rasinja,
 Janko Josip, Imbriovec,
 Janković Josip, Imbriovec,
 Jantol Gjuro, Podravska Kapela, (Bukovec Mali),
 Jazvec Gjuro, Zablatje, (Gjelekovec),
 Jesen Imbro, Lunjkovec, (Bukovec Mali),
 Judić Stjepan, Gjelekovec,
 Karlo pl. Josip, Imbriovec,
 Kereković Antun, Martijanec, Ludbreg,
 Klarner Franjo, Rasinja,
 Klen Hermina, (2), Rasinja,

⁶⁹ Znade se iz izvještaja da je vlastelinstvo Inkey primilo u početku 14 djevojčica. No one su date na udomljavanje drugim obiteljima kada je došla zima. Ostalo je samo troje djece. U to je vrijeme već vjerojatno upravljao vlastelinstvom Mirko Inkey, jer je stara barunica Lila već umrla a kćeri Gabrijela i njena sestra nisu se dobro snalazile u novim uvjetima organizacije okljaštenog gospodarstva.

- Knežek Gašpar, (2), Lunjkovec, (Bukovec Mali),
 Kolarić Kata, Rasinja,
 Koren Valent, Kunovec, (Rasinja),
 Kornedi Anton, Rasinja,
 Košuta Lovro, Rasinja,
 Kovaček Jelica, Rasinja,
 Kovačević Dragutin, Belanovo, (Rasinja),
 Kovačić Blaž, Zablatje, (Gjelekovec),
 Kristofić Ivan, gjelekovec,
 Kudek Bolto, Križovljan, (Martijanec),
 Kvakan Barto, gjelekovec,
 Kvakan Mara, Gjelekovec,
 Labaš Mara, Rasinja,
 Laboš Mara, Kuzminec,
 Latin Ivan, Lunjkovec, (Bukovec Mali),
 Leščan Mijo, Zablatje, (Gjelekovec),
 Logožar Milka, Rasinja,
 Loparić Vinko, Imbriovec,
 Lovrek Magda, Mali Bukovec,
 Lovriša Stjepan, Imbriovec,
 Madjar Mara, Gjelekovec,
 Majtan Andro, Imbriovec,
 Maltarić Ivan, Rasinja,
 Marčec Pavao, Koprivnički Ivanec,
 Marijančić Imbro, Imbriovec,
 Marijančić Kata, Imbriovec,
 Marinković Mara, Prkos, (Rasinja);
 Maruševac Frano, Rasinja,
 Medvarić Blaž, Koprinički Ivanac,
 Međimorec Mare, Kutnjak, (Rasinja),
 Meštrović Imbro, (2), Zablatje, (Gjelekovec),
 Mihoci Đuro, (2), Dubovica, (Bukovec Mali);
 Mihoci Ignac, Dubovica, (Bukovec Mali),
 Mikačević Franjo, Rasinja,
 Mraz Bara, Grbaševac, (Rasinja),
 Muzek Josip, Lunjkovec, (Bukovec Mali),
 Namjesnik Kata, Križovljan, (Martijanec),
 Nemec Ilija, Podravska Kapela, (Bukovec Mali);
 Palčić Blaž, Imbriovec,
 Palčić Gjuro, Gjelekovec,
 Paramras Bara, Grbaševac, (Rasinja),
 Pavlek Valent, Gjelekovec,
 Payser Kata, Kutnjak, (Rasinja),
 Pelc Stjepan, Gjelekovec,
 Pinčikar Blaž, Imbriovec,
 Pintar Mate, Rasinja,
 Piskrec Mijo, Kunovec, (Rasinja),
 Poldrugač Mato, Kunovec,
 Poldrugač Valent, Kunovec,
 Pomer Vilko, Sveti Petar, (Bukovec Mali),
 Porić Antun, (2), Gjelekovec,
 Pović Imbro, (2), Gjelekovec,
 Prebeg Josip, Rasinja,
 Premec Klara, (2), Mali Bukovec,
 Prepelić Blaž, (2), Kunovec,
 Prlog Martin, Imbriovec,
 Prlog Mijo, Imbriovec,
 Rašan Mijo, Gjelekovec,
 Rašan Pavao, Gjelekovec,
 Remenar Izidor, Koprivnički Ivanac,
 Sabol Stjepan, Gjelekovec,
 Sabolić Andro, Gjelekovec,
 Salamon Pepa, Gjelekovec,
 Senčar Jelka, Rasinja,
 Severović Ilija, Belanovo, (Rasinja),
 Sirutka Gjuro, Imbriovec,
 Sitar Stjepan, (2), Kunovec,
 Skorić Draga, Prkos, (Rasinja),
 Skorić Drago, Prkos, (Rasinja);
 Smok Antun, Rasinja,
 Spiegel Nikola, Rasinja,
 Stampfel Eva, Rasinja,
 Stibić Vaso, Prkos, (Rasinja),
 Stubić Vinko, Grbaševac, (Rasinja),
 Stubić Vjekoslav, (2), Grbaševac, (Rasinja),
 Šajatović Nikola, Rasinja,
 Šarec Ana, Lunjkovec, (Bukovec Mali),
 Šargac Bara, Kunovec,
 Štefanec Franjo, Podravska Kapela, (Bukovec Mali),
 Štefanec Gjuro, Podravska Kapela, (Bukovec Mali),
 Tkalec Mara, Zablatje, (Gjelekovec),
 Tkalec Tomo, Zablatje,
 Tomašić Pavao, Gjelekovec,
 Tomašić Stjepan, Gjelekovec,
 Trdak Mijo, Zablatje, (Gjelekovec),
 Turek Gjuro, Kunovec,
 Vajdić N., Rasinja,
 Valent Ivan, Imbriovec,
 Vargović Blaž, Gjelekovec,
 Volf Rudolf, Belanovo,
 Vrečica Milka, Koprivnički Ivanac,
 Vugrinec Nikola, Županec, (Mali Bukovec),
 Vujasinović Petar, Rasinja,
 Vuljak Ivan, Gjelekovec,
 Vuljak Stjepan, Gjelekovec,
 Vuljak Tomo, Gjelekovec,
 Zdelić Ana, Podravska Kapela, (Mali Bukovec),
 Živko Tomo, Imbriovec.

SUMMARY

During the First World War, due to drought, interrupted traffic and difficulties with short supplies, the south of Austro-Hungarian Empire was suffering from great hunger. People were dying in great numbers, which prompted the main Committee for refugees and families of drafted or killed soldiers to start a humanitarian action on great scale- to move children from Istria to northern Croatia. Soon the Franciscans joined them, trying to save endangered Catholic children from Herzegovina. It meant safety for children from other regions like Dalmatian, Bosnia, Slovenia, children from Gorilla and Slovenian coastal area, so the humanitarian efforts, led from Seagram by Dr. Josip Šilović and Dr. Đuro Basariček widespread. Altogether, over 20.000 children were moved to safety, care and nurturing, including some 1.000 children in Podravina as well. It's difficult to give exact, accurate numbers, as records during wartime were partial, and the listing from 1920 does not include children, having already returned to their homes.

It needs to be stressed out, that the humanitarian action was of extraordinary importance, as it helped minimize bigotry and religious intolerance, proving that getting along together in harmony and understanding can solve even more complex issues. However, this opportunity was not used after the war.

OBLJETNICE ANNIVERSARY

PROF. DR. SC. DRAGUTIN FELETAR – UZ 65-TU OBLJETNICU (1941. - 2006.)

U srpnju 2006. godine navršila se 65-ta obljetnica života prof. dr. sc. Dragutina Feletara, koju je na svoj način obilježio 16. srpnja u Donjoj Dubravi, kada je bio na čelu delegacije koja je odala počast braniteljima Novog Zrina položivši vijenac podno tamošnjeg spomenika. Istom prigodom se u Donjoj Dubravi sastao meštarski zbor Družbe "Braća Hrvatskog Zmaja", a prof. dr. sc. Dragutin Feletar je održao predavanje o Novom Zrinu. Svi sudionici našli su se na domjenku na "dobravskoj starini" slavljenika. On je i na čelu tima autora monografije o svojoj Donjoj Dubravi, koja bi trebala svjetlo dana ugledati iduće 2007. godine.

Prof. dr. sc. Dragutin Feletar spada među one pojedince koji su svojim požrtvovnim radom bitno ujecali na razvoj svoje struke, ali i sredine u kojoj su djelovali. najviše je učinio za Koprivnicu, Podravinu i Međimurje. Vrijeme će pokazati kolika je bila važnost njegova rada. Gotovo je nemoguće na ovom ograničenom prostoru dati sažeti prikaz djelovanja prof. dr. sc. Dragutina Feletara, čovjeka za kojeg, u najmanju ruku, možemo reći da je promijenio znanstvenu i stručnu sliku Podravine pa i sjeverozapadne Hrvatske, ali je znatno utjecao i na širi prostor. Ovaj najistaknutiji živući znanstvenik grada Koprivnice, Koprivničko-križevačke županije, Podravine i Međimurja te jedan od vodećih hrvatskih geografa i ugledan hrvatski kulturni povjesničar, rođen je u Velikom Otoku (danas u općini Legrad), 10. srpnja 1941. godine u obrtničkoj obitelji podrijetlom iz susjedne međimurske Donje Dubrave.

Osnovnu školu je polazio u Donjoj Dubravi i Kotoribi, a gimnaziju u Varaždinu. Završio je studij geografije na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, a već tada se isticao među kolegama te je bio jedan od ponajboljih studenata. Nakon završetka studija kraće je vrijeme radio kao prosvjetni djelatnik da bi se posvetio novinarskoj profesiji u čakovečkom listu "Međimurju", na Radio-Čakovcu (kojeg je osnovao), u koprivničkom "Glasu Podravine" i "Podravci". U Čakovcu i Koprivnici je razvio bogatu nakladničku djelatnost.

Uz redovite novinarske obveze od ranih je dana nastojao popularizirati spoznaje iz prošlosti i sadašnjosti sjeverozapadne Hrvatske, a posebice Međimurja. Takva nastojanja okrunjena su u njegovoj prvoj monografiji "Iz povijesti Međimurja" (1968.), koja je bila odlično prihvaćena od najšire međimurske javnosti, ali i iz kulturnih krugova. Ta je knjiga dala početnu afirmaciju mladom kulturnom zanesenjaku koji nakon nje nije stao sa svojom djelatnošću popularizacije povijesne i geografske svijesti. Upornim je radom nizao nakladničke projekte od kojih valja istaknuti "Međimurski kalendar" (1969.) i njegovog nastavljača "Kajkavski kalendar" (1970.-1972.). Time je u javnosti nastojao potaknuti svijest za čuvanje kulturne baštine na kajkavskom hrvatskom prostoru.

Na tragu tih nastojanja "rodile" su se, za ono vrijeme, knjige od neprocjenjive kulturološke vrijednosti, koje su prvenstveno nastale u suradnji sa danas uglednim hrvatskim publicistom i novinarom Tomislavom Đurićem, poput "Navik on živi ki zgine pošteno" (od 1971. objavljena u pet izdanja) i "Stari dvorci i gradovi sjeverozapadne Hrvatske" (od 1971. objavljena u četiri izdanja, peto je u pripremi). U vezi s tim djelatnostima osnovao je Kulturno-prosvjetno društvo "Zrinski" koje je naprosto bilo političkim pritiskom "ugašeno" kao žrtva politike obračuna sa tzv. "Hrvatskim proljećem" početkom 1972. godine. Tada mladom Dragutinu Feletaru bila je

ugrožena profesionalna i životna egzistencija, a dobio je i etiketu "hrvatskog nacionalista" koja ga je desetljećima sputavala u radu. Spletom sretnih okolnosti uspio je dobiti posao u tiskari "Zrinski" u kojoj je osnovao i uspješno vodio nakladnički odjel, usprkos političkim podmetanjima i ponekad neizdrživim pritiscima, kojima se isključivo zahvaljujući vlastitom radu i upornosti uspješno othrvao. Ni tada, kao ni inače u najtežim životnim trenucima, nije pokazivao znakove slabosti već zrelost, snagu, volju za stvaralaštvo i neizmjernu energiju.

U tim, za njega vrlo teškim vremenima, velikim osobnim odricanjima i naporom završio je poslijediplomski studij iz geografije, a kao magistarska radnja mu je priznata knjiga "Podravina" koju je uspio napisati i objaviti 1973. godine zahvaljujući podršci koprivničke "Podravke", iako mu tadašnja politička klima nije bila nimalo sklona. Izvrgnut političkim pritiscima bio je prisiljen napustiti Čakovec (u kojem je radio od 1965. do 1972. godine) i opet spletom sretnih okolnosti dobiti novinarski posao u koprivničkoj prehrambenoj industriji "Podravka" (1973.-1983.) koja je tada naprosto vapila za mladim stručnjacima, a među svoje zaposlene je primala i osobe koje su bile politički "na ledu" (jer su nedostajali stručni kadrovi).

Zahvaljujući dolasku u "Podravku" Dragutin Feletar se nastavio razvijati kao stručnjak, usprkos povećanom obimu poslova vezanih uz novinarstvo i odnosa s javnošću. "Podravka" je financijski, organizacijski i kadrovski podržala projekt Dragutina Feletara kojim je razvio nakladničku i istraživačku djelatnost u podravskom kraju te osnovao Podravkin Muzej prehrane u Koprivnici.

Od posebnog značaja je bilo pokretanje godišnjaka Podravski zbornik 1975. godine koji je trebao objavljivati znanstvene, stručne i popularne tekstove s područja koprivničke, đurđevačke i ludbreške općine. Dragutin Feletar je bio prvi urednik Podravskog zbornika te je time utjecao ne samo na njegovo profiliranje nego i na stvaranje stvaralačkog "miljea" iz kojega će kasnije izrasti niz stručnjaka raznih struka, ali i brojnih književnika. Uz godišnjak je utemeljio i "Biblioteku Podravskog zbornika" (1977.), kojoj je bio višegodišnji urednik. Tu je stvorio temeljnu infrastrukturu na kojoj je kasnije građen stručni i kulturni identitet Podravine kao regionalne cjeline. Veći dio djelatnosti je usmjerio na istraživanje gospodarske povijesti. Tako je nastala knjiga o povijesti koprivničkog tiskarstva u kojoj je autor obradio i podatke o nakladništvu. Detaljno je povijest obućarstva od srednjeg vijeka do kraja 70-tih godina 20. stoljeća obradio u monografiji o koprivničkom poduzeću "Sloga". Knjiga o poduzeću "Bilokalnik" ima obilje vrijednih i izvornih podataka o važnosti i razvoju šumarstva, o povijesnom razvitku prerade drveta u Podravini, o povijesti eksploatacije i prerade gline, šljunka i pijeska na koprivničkom području kao i povijesni razvitak ovog koprivničkog poduzeća.

Vrhunac djelatnosti u poduzeću "Podravka" je svakako njegova velebna monografija "Prilozi za povijest Podravke" (1980.) za koju možemo reći da je ponajbolja monografija o poduzećima uopće, a svakako ponajbolje djelo iz gospodarske povijesti sjeverozapadne Hrvatske. U međuvremenu je dobio ponude čitavog niza poduzeća s područja sjeverozapadne Hrvatske za izradom istraživanja njihove povijesti i sadašnjosti od kojih je neke prihvatio i realizirao u više ili manje kvalitetnim monografijama. Nema ih smisla sve nabrajati jer ih ima na desetke, ali istaknuti ću da taj proces traje do danas jer su posljednja djela o povijesti koprivničkih poduzeća: "Komunalac" (2003.) i "Elektra" (2005.).

U okviru dugogodišnjih istraživanja poduzeća sjeverozapadne Hrvatske razvio je metodologiju industrijske geografije koja je rezultirana izradom doktorske disertacije o "Industrija u ekonomsko-geografskoj strukturi Podravine" (obranjena 1982., objavljena 1984.). Upornim radom afirmirao se u znanstvenog radnika kojega su pozvali da iz koprivničke "Podravke" prijeđe na Odsjek za geografiju Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Ponudu je prihvatio 1983. i redovno napredovao u svim znanstvenim i znanstveno-nastavnim

zvanima (od znanstvenog asistenta do trajnog zvanja redovitog profesora). Autor je ili koautor 13 znanstvenih knjiga, 43 popularne knjige, 12 udžbenika iz geografije, te 97 znanstvenih i 75 stručnih članaka (od kojih je oko jedne trećine objavljeno u inozemnoj periodici).

Bio je glavni i odgovorni urednik vodećeg hrvatskog geografskog znanstvenog časopisa "Geografski glasnik" (1985.-1989.), voditelj nekoliko znanstvenih geografskih projekata, a bio je tajnik (1984.-1986.) te predsjednik (1986.-1988.) krovne udruge hrvatskih geografa - Hrvatskog geografskog društva. Više je puta bio predstojnik Zavoda za geografiju i prostorno uređenje te Zavoda za regionalnu geografiju i metodiku, te pročelnik Geografskog odsjeka PMF-a (1998.-1999.).

Osim u znanstvenom i nastavničkom radu - razvio je predmete Industrijska geografija i Uvod u geografiju, a predavao je Uvod u statistiku i Geografiju Afrike na dodiplomskom studiju te na poslijediplomskom studiju kolegij industrija u prostornom planiranju. Bio je i voditelj poslijediplomskog studija iz geografije na PMF-u. Kao gost profesor predavao je na poslijediplomskim studijima u Lodzu (Poljska), Ostravi (Češka) te na Ekonomskom fakultetu kao i na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu. Bio je gost profesor na fakultetima u Sarajevu, Mariboru, Lodzu, Budimpešti, Pečuhu, Münchenu i Ostravi. Veliki je njegov doprinos i kroz mentorstva u diplomskim i magistarskim radovima te doktorskim disertacijama kandidatima u Republici Hrvatskoj i inozemstvu). Uz to je bio suradnikom brojnih europskih geografskih ustanova (Ljubljana, Göttingen, München itd.) te specijalizirane organizacije UN za industrijski razvoj UNIDO u Beču.

Osobitu je djelatnost razvio u popularizaciji znanstvenih rezultata, ali i u organizacijskim poslovima. Veliki angažman je dao u početku provođenja tzv. bolonjske reforme visokog školstva u Republici Hrvatskoj te je inicirao nekoliko novih nastavnih predmeta iz geografije čime je bitno svoju struku. Tijekom rada na PMF-u često je pozivan na znanstvene skupove (sudjelovao je na više od stotinu znanstvenih skupova – od toga na pedesetak u inozemstvu!) i gostovanja po svim dijelovima svoje domovine te u brojnim europskim državama. Najznačajniji radovi prof. dr. sc. Dragutina Feletara citirani su u inozemnoj i domaćoj znanstvenoj literaturi iz geografije i kulturne povijesti.

Doprinos je dao i u organizaciji znanstvenog rada u geografiji. Bio je voditelj tri znanstvena projekta Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske, te dva međunarodna projekta. Predstojnik je geografskog zavoda, a obnašao je dužnost pročelnika Odsjeka za geografiju Prirodoslovno-matematičkog fakulteta (PMF-a) da bi 2002. bio izabran i za prodekana, a od 2004. do 2006. obnašao je dužnost dekana PMF-a, jednog od najprestižnijih fakulteta Zagrebačkog sveučilišta. Uz to objavio je na stotine znanstvenih radova i sudjelovao na brojnim znanstvenim skupovima. Inicijator je osnivanja poduzeća CEPSS (i njegov potpredsjednik upravnog vijeća), koje je nastalo kao plod višegodišnje suradnje PMF-a i vlade njemačke pokrajine Saske.

Valja istaknuti i dugogodišnju suradnju s HAZU i Leksikografskim zavodom "Miroslav Krleža". U njihovim je izdanjima posebno utjecao da Koprivnica i Podravina budu dostojno i kvalitetno zastupljene. To osobito vrijedi za leksikografska i enciklopedijska izdanja te knjige koje su izlazile u nakladništvu HAZU-u, a koje je prof. dr. sc. Dragutin Feletar uređivao. Član je Znanstvenog savjeta za promet HAZU. Kruna suradnje s HAZU je njegov izbor za člana suradnika Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 2006. godine.

U razvoju i napose popularizaciji geografije je također njegov gotovo nemjerljiv doprinos. Godine 1993. osnovao je u Koprivnici nakladnu kuću "Dr. Feletar" koja se specijalizirala za geografiju i povijest. Pokrenuo je 1994. časopis za popularizaciju geografije i povijesti "Hrvatski zemljopis" (danas "Meridijani"). Iz časopisa je 1995. nastalo posebno poduzeće "Hrvatski

zemljopis", koje je iz Zagreba premješteno u Samobor i od 2002. zove se "Meridijani". Nakladna kuća "Dr. Feletar" se 2001. spojila sa izdavačkim poduzećem "Hrvatski zemljopis" (danas "Meridijani"). Unutar poduzeća Dragutin Feletar je bio autorom i urednikom na stotine knjiga, a među njima istaknimo monografije gradova (Vukovar – 1994., Koprivnica - 1995. i 1997., Prelog – 1995., Virovitica – 1996., Nova Gradiška – 1998. i druge), te vrijednu knjigu o starim zdanjima (u suautorstvu s Tomislavom Đurićem) "Stari gradovi, dvorci i crkve Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema" (2002.), kao nastavak slične knjige istih autora iz 1983. godine. Upravo je ovom knjigom kao i identičnim izdanjem vezanim uz prostor sjeverozapadne Hrvatske dao nemjerljivi doprinos popularizaciji i širenju svijesti o važnosti očuvanja i zaštite kulturno-povijesnih spomenika.

S dodjele nagrade za životno djelo grada Koprivnice 2005. godine

Obitelj Feletar: supruga Ružica, kćer Petra, otac Dragutin i sin Petar (Foto: Hrvoje Petrić, 2005.)

Utjecao je na kvalitativno poboljšanje hrvatskih geografskih i povijesnih udžbenika. Krajem 90-tih godina 20. stoljeća, inicirao je projekt izrade i objavljivanja udžbenika iz geografije (zemljopisa) za sve vrste škola. Do zaokruženja projekta je došlo 2003. godine kada pod njegovim vodstvom i dijelom autorstvom objavljeni udžbenici iz geografije za sve razrede i sve vrste škola u Republici Hrvatskoj. Dragutin Feletar je u udžbeničkoj djelatnosti prešao hrvatske granice te je urednički organizirao, a dijelom i autorskoj izradi za geografske udžbenike u Bosni i Hercegovini. Uz to je 2003. inicirao i pokrenuo izrade nove serije udžbenika te bio glavni i odgovorni urednik udžbenika za udžbenike iz povijesti.

Znatno je utjecao na stvaranje civilnog društva u gradu Koprivnici. Svoju je djelatnost započeo u poduzeću "Podravka" gdje je osnovao "KUD Podravka" i posebice današnji ugledni mješoviti pjevački zbor o kojem je napisao monografiju "Pjesma duga dvadeset godina" (2000.) kao nastavak istraživanja objavljenih u monografiji "Glazbeni život Koprivnice" (1977.).

Preseljenjem iz Donje Dubrave u Koprivnicu (1983.) pojačao je svoju aktivnost na planu razvoja civilnog društva. Osnovao je Geografsko društvo (1984.), Povijesno društvo (1984.) i Ekološko društvo (1989.). Pokrenuo je stručne časopise "Podravski zbornik" (1975.), "Muzejski vjesnik" (1978.) i "Scientia Podraviana" (1989.), a u novije vrijeme znanstvene časopise "Podravina" (2002.) i "Ekonomska i ekohistorija" (2005.).

Član je (i obnovitelj) Družbe "Braća Hrvatskog Zmaja" (od 1991.). Osnivač je i prvi pročelnik Zmajskog stola u Čakovcu u kojem je razvio bogatu aktivnost, od koje vrijedi posebno istaknuti 2001. godine podizanje spomenika na mjestu gdje se od 1661. do 1664. nalazila utvrda Novi Zrin, uz rijeku Muru, nedaleko Donje Dubrave. Kao jedan od najuglednijih članova izabran je 2006. za velikog meštra Družbe "Braća Hrvatskog Zmaja".

Jedna od najvažnijih aktivnosti i inicijativa prof. dr. sc. Dragutina Feletara je bila zaustavljanje gradnje po okoliš štetne hidroelektrane Đurđevac te utjecaj na odbacivanje čitavog projekta te hidroelektrane. Posebno valja istaknuti aktivnosti Dragutina Feletara kojom je u suradnji sa Institutom za povijest umjetnosti iz Zagreba pokrenuo veliki projekt "Umjetnička topografija Hrvatske" upravo na primjeru istraživanja Koprivnice i valorizacije njenih kulturno-povijesnih spomenika (rezultat tih nastojanja je knjiga "Koprivnica – grad i spomenici" 1986.). Bio je i obnovitelj Ogranka Matice hrvatske u Koprivnici. Njegovu djelatnost su prepoznali su brojni Podravci, Međimurci i drugi, a napose stanovnici Koprivnice. Uz to, zahvaljujući prije svega svojoj marljivosti, sposobnostima i rezultatima, stekao veliki ugled ne samo diljem Republike Hrvatske nego i u inozemstvu.

Ne treba zaboraviti ni djelatnost Dragutina Feletara vezanu uz djelatnosti lokalne uprave i samouprave općine i grada Koprivnice. Ta mu je djelatnost bila omogućena tek od 1990. godine jer je do tada bio politički "na ledu" zbog sudjelovanja u "Hrvatskom proljeću". Bio je članom izvršnog vijeća Općine Koprivnica (1990.-1993.), članom poglavarstva Grada Koprivnice (1997.-1999., 2000.-2001.) i predsjednik gradskog vijeća Grada Koprivnice (2001.-2005.). Unutar te djelatnosti bio je autor studija opravdanosti brzih cesta Vrbovec-Križevci-Koprivnica-mađarska granica te Vrbovec-Bjelovar-Virovitica, kao i studije opravdanosti na osnovi koje je osnovana Koprivničko-križevačka županija (1993.), mreže škola Koprivničko-križevačke županije, demografskih studija grada Koprivnice i Koprivničko-križevačke županije, inicijator izgradnje nove zgrade gimnazije, uređenja zgrade koprivničkih visokih škola, jedan od inicijatora gradnje podravske brze ceste itd.

Vezano uz grad Koprivnicu i okolicu je autorstvo brojnih istraživanja te autorstva monografija te stvaranje projekta kojim bi svaka župa u Podravini trebala dobiti svoju monografiju. U okviru ove djelatnosti valja istaknuti njegove knjige o Legradu (1971.), Hlebinama (1984.), Koprivnici (gradske monografije objavljene 1986., 1993., 1995. i 1997.), Kuzmincu (1992.), Kunovcu (1993.), Križevcima (1993.), Ludbregu (1997.), Molvama (1998.), Torčecu (2000.), Novigradu Podravskom (2001.) i druge. Od posljednjih projekata valja istaknuti pokretanje multidisciplinarnog znanstvenog časopisa "Podravina" (2002.) kojemu je Dragutin Feletar odgovorni urednik te znanstvenog časopisa "Ekonomika i ekohistorija" (2005.) kojemu je jedan od inicijatora te član užeg uredništva. Nedavno je izabran i za predsjednika nadzornog odbora Društva za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju. Dobio je državnu nagradu za popularizaciju znanosti, nagrade za životno djelo Koprivničko križevačke županije (2002.) i grada Koprivnice (2005.) te još nekoliko uglednih javnih priznanja i nagrada među kojima vrijedi istaknuti nagradu općine Koprivnica, godišnje nagrade gradova Koprivnice i Virovitice, javnog priznanja općine Donja Dubrava te državno odlikovanje Red Danice hrvatske s likom Ruđera Boškovića (2002.), državna nagrada za popularizaciju znanosti (2003.), nagradu HAZU za znanost "Josip Juraj Strossmayer" (2003.), nagradu za znanost Geografskog društva Sveučilišta u Zadru (2006.) itd.

Da je osobnost širokih horizonata i velike stvaralačke energije koja se dokazala u književnom radu govori i podatak da je pisac vrlo zapažene knjige putopisa, tri zbirke hrvatskih kajkavskih pjesama te jedne pjesničko-književne mape.

U popularizacijskom radu napisao je nekoliko tisuća članaka u raznim novinama i časopisima, uglavnom s područja geografije, povijesti i kulture. Napisao je više od 60 knjiga, od kojih se

većina odnosi na područja Podravine i Međimurja, te desetak udžbenika, a pisao je i metodičke priručnike. Uredio je više od 200 knjiga te napisao više od 140 predgovora izložbama, knjigama te recenzija. Napisao je više od 170 znanstvenih i stručnih članaka (od toga 30-tak u inozemstvu) od kojih se većina odnosi na industrijsku geografiju, demogeografiju, zavičajno geografsko-demografske te povijesne osobitosti raznih dijelova sjeverozapadne Hrvatske. Objavio je i više od 70 stručnih radova, najviše u hrvatskim stručnim časopisima.

Iako je na ovom, prostorno ograničenom prostoru, neizvedivo nabrojiti sve značajno što je prof. dr. sc. Dragutin Feletar stvorio u životu, moguće je, bez lažne skromnosti, utvrditi da je višedesetljetnom autorskom, uredničkom i organizatorskom djelatnošću, u potpunosti promijenio kulturnu i znanstvenu sliku Podravine, Međimurja i sjeverozapadne Hrvatske, ali i svojim utjecajem pridonio poboljšanju kvalitete života u Koprivnici i Podravini. Uz to, znatno je utjecao na znanstvena i stručna kretanja u čitavoj Republici Hrvatske. Njegova vizionarska djelatnost zaslužuje istaknuto mjesto u istraživanjima sadašnjosti i prošlosti te utjecajem na budućnost svih prostora u kojima je djelovao.

Iskoristiti ću ovu prigodu za čestitati mu 65-ti rođendan uz želje da ga prati dobro zdravlje kao i da privede kraju još mnogo nova ostvarenja u životu te brojne planove koje je zacrtao (npr. objavljivanje Povijesti Podravine, osnivanje Zavoda HAZU u Koprivnici, pisanje Geografije Hrvatske, uređenje Muzeja Zrinskih i Frankopana u Ozlju i sl.). Vjerujem da će prof. dr. sc. Dragutin Feletar, iako od 1. listopada 2006. u zasluženoj mirovini, radno djelovati još mnogo godina i napraviti kao i napisati još puno toga te dodatno zadužiti svoju domovinu. Za nadati se da će urediti još podosta brojeva znanstvenog časopisa "Podravine".

Hrvoje Petrić

Boris Mađerić, Visoka tehnička škola, Rapperswil

Wissenschaftlicher Mitarbeiter

c/o Prof. Thomas R. Matta, Abt. für Raumplanung

ŠVICARSKI STUDENTI NA TERENSKOJ NASTAVI U PODRAVINI (BILJEŠKE S MEĐUNARODNE LJETNE SKOLE U KOPRIVNICI)

Od 25. srpnja do 13. kolovoza 2005. u Koprivnici i pridravskim općinama Koprivničko-križevačke županije održana je dvotjedna zajednička radionica Arhitektonskog fakulteta iz Zagreba (Af) i Visoke tehničke škole iz Rapperswila/Švicarska (HSR) na kojoj se okupilo 35 sudionika (voditelja, studenata i gostujućih referenata), od čega je polovina došla iz Švicarske.

Visoka tehnička škola iz Rapperswila je već nekoliko godina uzastopno prisutna na istraživanjima u Podravini: u 2001. godini HSR organizira stručnu ekskurziju u Zagreb, Vukovar i Podravinu; 2002. godine slijedi diplomski rad dvojice studenata na temu „Koncept za razvoj blagog turizma u općini Pitomača“; 2003/4. zajedno sa Dravskom ligom iz Koprivnice, realiziran je projekt „Podrska razvoju ekoturizma u Podravini“, koji je u izvjesnom smislu bio predigra ovoj radionici. Naime, u listopadu iste godine, nadograđujući se na stvorene kontakte u regiji i na Zagrebačkom sveučilištu, Arhitektonski fakultet i HSR potpisali su "Agreement of Cooperation", koji čini formalnu osnovu zajedničke hrvatsko-švicarske ljetne škole održane 2005. u Koprivnici.

1. PROJEKTNO OKRUŽENJE I CILJEVI

Opći cilj ljetnje škole bio je šitanje višeslojevitosti prirodnog i kulturnog prostora Podravine kroz multidisciplinarni pristup problemu. Pod radnim naslovom „Kulturni identitet Podravine i izazov ekoturizma“ radionica se bavila temom oživljavanja kontinentalne Hrvatske kroz prepoznavanje potencijalnih sadržaja i rješavanjem praktičnih zadataka u duhu novog vrednovanja kontinentalnog prostora, u našem slučaju s naglaskom na turistički potencijal. Kontinentalni je turizam, naime, vrlo dugo bio zanemarivan u korist jadranskog. Tek poslije „masovne betonizacije obale“, pažnja stručne javnosti se polako skreće na kontinentalnu Hrvatsku i do sada nezamijecene i neiskorištene prirodne kvalitete dotičnog prostora. Vazan katalizator tog procesa bili su i novi turistički trendovi, te ratna zbivanja početkom 90-tih, koja su gotovo paralizirala jadranski turizam i jasno pokazala svu slabost tako jednostrane turističke koncepcije.

Podravina je prepoznata kao jedan od krajeva sa visokim potencijalom za razvoj kontinentalnog turizma (jedinostveni riječni krajolik Drave, šume i vinorodni obronci Bilogore, biciklistička staza "Drava Route", arheološka nalazišta oko Torčeca, kulturne znamenitosti poput koprivničkih gradskih bedema ili nadaleko poznata Hlebinska škola naivnog slikarstva). No postoji još citav niz "neiskorištenih džepova" koje tek treba otkriti. Dalji cilj projekta mora biti aktiviranje tih potencijala i redefiniranje prostora u smislu suvremenih potreba.

U tom smislu ljetnja škola dobiva posebnu važnost u kontekstu aktualnih rasprava u vezi planirane HE Novo Virje, čije akumulacijsko jezero bi poplavilo najvrijedniji dio dravskog riječnog krajolika i opasno ugrozilo krhku biološku ravnotežu. Sa svojim brojnim rukavcima, šljunčanim sprudovima, mrtvicama, otocima, lokvama i šoder-grabama, Drava ovdje čini jedinstveni povezani prirodni krajolik, kakav se u toj kvaliteti ne može više naći na mnogo mjesta u današnjoj Europi. Nažalost, nedostatni propisi i manjkave kontrole još uvijek pospješuju gusarsku eksploataciju tog izuzetno vrijednog krajolika, koji bi, ako se ubrzo nešto ne poduzme, mogao biti ozbiljno devastiran još prije nego što počne njegovo sustavno turističko iskorištavanje.

Da je ta prirodnost do danas uopće ostala očuvana u najvećoj mjeri treba zahvaliti nekadašnjoj "željeznoj zavjesi", a manje svijesnoj akciji političkih čimbenika.

Cijela aktivnost ljetne škole uklopljena je u jedan širi istraživački okvir Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu, koji u sklopu projektne ideje „Globalno u lokalnom“ sustavno istražuje prostor Hrvatske.

Projekt je postavljen kao strategija fakulteta, koja rezultira mappingom Hrvatske, te multidisciplinarnim obrađivanjem svih slojeva prostora. Istraživanje kulture i prirode započinje kontinentalnom Hrvatskom, određujući njezino mjesto u europskoj kulturi na osnovi održivog razvoja i prepoznatljivosti regija, počinje panonskim prostorom (Podravinom), slijedi gorska Hrvatska (Lika i Gorski kotar)... Cilj je očuvanje kraja uz visoku ekološku svijest u okruženju stručne valorizacije na nekoliko nivoa, i to prisutnošću na terenu kao i trajnom brigom. Rezultati radionica su prilog stvaranju smjernica ponašanja u lokalnom prostoru s posebnom pažnjom na prilagođavanje javne politike teritoriju, a ne obratno... Rezultati se superponiraju i traže sinergije između aktualne politike i inicijative lokalne zajednice uz davanje poticaja strategiji teritorijalnog razvoja i regionalnih interesa. Razumjevanje i prepoznavanje teritorija ovim putem rezultirat će prihvatljivim tipologijama prostora uz Dravu i na obroncima Bilogore. (iz prospekta „Hyper Croatia / Kulturni identitet Podravine“)

2. NAČIN RADA

Pristup radnim temama bio je iz nekoliko koraka. Prvo je u okviru raznih predavanja i dvodnevne stručne ekskurzije upoznat podravski prostor i objašnjena njegova povijesna pozadina. Zatim su predstavljeni referentni objekti i moguće teme studentskih radova. Prema tematskom afinitetu studenti su sami organizirali radne grupe od četiri do pet studenata s voditeljima na više razina (radove svih pet grupa prikazati ćemo na kraju ovog izvješća). U mjesovitim hrvatsko-švicarskim grupama radni jezik su bili engleski, njemački i hrvatski, a po potrebi uključivani su i prevoditelji. Radni dan bi obično počinjao "brifingom" a zatim su studenti pretežno samostalno radili na terenu. Jedna zanimljiva specifičnost bili su bicikli, koji su tokom cijelog trajanja ljetne škole stajali studentima na raspolaganju, te bili intenzivno korišteni za dnevni obilazak terena i referentnih objekata, što je pak omogućavalo direktniji kontakt sa lokalnim prostorom i ljudima. Sjednice voditelja održavane su krajem dana. Studenti su svakodnevno od 8 u jutro do 12 sati u noći mogli koristiti kompjutersku sobu, dvije učionice i amfiteatar Pučkog veleučilišta u Koprivnici. Cijelodnevna raspoloživost prostora u Veleučilištu, te smještaj svih sudionika (studenata i voditelja) u istom hotelu, vrlo su se pozitivno odrazili na radnu atmosferu.

Za vikend je organiziran stručni izlet u susjednu Mađarsku, gdje je još 1996. proglašen zaštićeni pojas uz dravsku obalu (DDNP). Nakon video-prezentacije u Dravaszentesu studenti su razgledali neke referentne objekte u DDNP-u, a zatim posjetili Gyekenyes, gdje je prije nekoliko godina velika šoder-graba preuređena za turističku uporabu.

Poseban blok aktivnosti bili su završna prezentacija studentskih radova i javna diskusija na tu temu. Ljetna škola je željela postati javna stvar i stupiti u otvorenu komunikaciju sa domaćim stanovništvom, bez čije suradnje nema pravih pomaka na terenu.

3. PODRAVINA U KONTEKSTU NASTAVNOG PROGRAMA HSR-A

Sve intenzivnija globalizacija društva stavlja naime i visokoškolsko obrazovanje pred izazov internacionalizacije (primjer: Bolonjska konvencija). Istraživačko partnerstvo HRS-a sa zagrebačkim Arhitektonskim fakultetom bitno doprinosi proširenju projektnih mogućnosti u

okviru nastavnog plana. Zato HSR želi nastaviti započetu suradnju, te produbiti bavljenje aktuelnom problematikom u smislu dugoročnog angaziranja u regiji. Konsolidiranje postojećih kontakata predstavlja za HSR poželjno jačanje zacrtanog cilja "internacionalizacije nastavnog programa"

Učestvovanjem u ljetnoj školi u Podravini švicarskim je studentima pružena izvanredna mogućnost da se upoznaju sa povjesnim, privrednim i prostornim kontekstom jedne jos relativno nepoznate regije, te steknu vrijedna stručna i ljudska iskustva. Timsko rješavanje praktičnih zadataka sa partnerima u tranzicijskim zemljama odlična je osnova za sučeljavanje švicarskih absolvenata sa zahtjevima novog međunarodnog okruženja.

Podravina je u izvjesnom smislu jos "nepotrošena" i predstavlja vrlo interesantno polje istraživanja i planiranja za razne primjenjene nauke. Kao granična regija prema Mađarskoj i Sloveniji, koje su već u EU, Podravina je prihvatljiva i za Interreg-projekte, a kao potpisnica Bolonjske konvencije i Hrvatska ima dodatni interes na međuuniverzitetskoj suradnji (priznavanje studijskog boravka u inozemstvu za obavezni curriculum). Proširenje mreže međunarodne suradnje između visokoškolskih ustanova otvara, dakle, za obje strane nove mogućnosti za razmjenu studenata i predavača, te obogaćivanje vlastitih istraživanja. Odličan primjer za to je i ovaj projekt, koji predstavlja prvu ljetnu radionicu zagrebačkog Arhitektonskog fakulteta, koja se bavi temom oživljavanja kontinentalne Hrvatske, ali među njegove inicijatore spada i HSR iz Rapperswil-a.

4. ANEX

Na kraju rada ljetne škole studenti su prezentirali ukupno šest radova:

- Legrad A: novo uređenje prostora oko parka
- Legrad B. vizija za povijesno selo
- Koprivnica: rekonstrukcija bedema i stare gradske jezgre
- Ferdinandovac: turistički potencijal jednog seoskog gazdinstva
- Torčec: redefiniranje "zelene trake" kroz selo
- "Drava Route": generalni koncept za uređenje biciklističke staze

PRIKAZI NOVIH KNJIGA I ČASOPISA

REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES

HRVOJE PETRIĆ, KOPRIVNICA U 17. STOLJEĆU. OKOLIŠ, DEMOGRAFSKE, DRUŠTVENE I GOSPODARSKE PROMJENE U POGRANIČNOM GRADU. IZDAVAČKA KUĆA MERIDIJANI, SAMOBOR, 2005., 346 STR.

Koprivnica je tijekom cijelog 17. stoljeća bio glavno središte nalazila na granici Habsburškog i Osmanskog carstva. Nalazeći se u takvoj poziciji imala je posebne zadatke a zbog toga što je još od 1356. imala razvijene gradske funkcije ona je te zadatke mogla uspješno obavljati.

Dakako Koprivnica je u 17. stoljeću bila pretvorena u veliku tvrđavu u renesansnom zvjezdolikom stilu a gradili su ju poznati austrijski i talijanski graditelji. Međutim pored te vojne utvrde u kojoj je bila vojna posada pod stranom komandom uvijek je postojala i građanska Koprivnica koja je čuvala stare tradicije i koja je insistirala na privilegijama slobodnog kraljevskog grada. Zahvaljujući izvorima koje je pronašao u hrvatskim, austrijskim i mađarskim arhivima Petrić će uspio prikazati oba ta svijeta u njihovom sukobljavanju i u njihovom suživotu. Koprivnica je bila područje gdje su se otupljivale neprijateljske oštrice i gdje su se stapanjem stvarali novi standardi i običaji. Orijentirajući se na istraživanje i spoznaju svega što je činio takav grad Petrić je uočio sve što je bilo relevantno za život grada, a Koprivnica je imala već vrlo razvijene demografske, duhovne, kulturne i druge strukture koje je Petrić istražio primjenom najmodernijih historiografskih metoda tzv. ekohistorije.

Knjiga, koja je ujedno i magistarski rad H. Petrića podijeljena je u poglavlja. Poslije uvoda prvo poglavlje ima naslov "Pogranični grad i njegov okoliš u vremenu" u kojem je izvršena analiza kraja koji je utjecao i na povijesna zbivanja i na život ljudi analizom dokumenata i isčitavanjem karata.

U drugom poglavlju "Ljudi i gibanja u pograničnom gradu" po prvi puta saznajemo kakovo je bilo stanovništvo Koprivnice i kako se je ono mijenjalo. U poglavlje "Antropizacija prirode pograničnoga grada" prikazano je kako se je grad mijenjao pretvarajući seoska prigradska naselja u urbani prostor, te kako je zbog raznih utjecaja taj razvoj bio doista raznolik.

Slijedeće poglavlje nosi naziv "Između vojnog i civilnog života" i u njemu se na 150 stranica određeni sustavi što je vrlo važno za razumijevanje gospodarske povijesti. Koprivnica kao dio Slavonske krajine živjela je posebnim životom u odnosu na druge gradove sjeveorzapadne Hrvatske. Vojna uprava, vojnici i financiranje kao i način djelovanja u obavještanju, uzbunjivanju i povezivanju, suparništvo i suradnja civilnih i vojnih vlasti, te "kuhinjska sela" u funkciji snabdijevanja vojske uz biografije pojedinih zapovjednika i časnika izvanredno su ogledalo vojničkog života na granici dvaju imperijalnih sustava.

Svojim posebnim životom ali nikako u ne u zatvorenom sustavu živi slobodni kraljevski grad koji se bori za očuvanje svojih povlastica i njeguje gradsku samoupravu pri čemu se kroz tih stotinu godina mijenja i upravna struktura i gradski suci, a stvara se i oligarhija pri čemu nalazimo vojnike u strukturama vlasti grada uz značajno ispreplitanje vojne i civilne vlasti.

Potpoglavlje "Gospodarstvo i društvene promjene" obrađuje važnost trgovine i komunikacija sa zaključkom da su trgovci nositelji gospodarskih buđenja a sajmovi probuđena mjesta razmjene uz silne poteškoće s kojima se trgovina sukobljavala. Uza sve te poteškoće javljaju se prvi cehovi a prve cehovske privilegije potvrdio je još 1607 koprivnički gradski sudac Ivan de Sancta Villa.

Detaljno je na osnovu izvora prikazana organizacija cehovske proizvodnje te položaj naučnika i pomoćnika sa zaključkom da pojava cehova teče paralelno s jačanjem trgovačke aktivnosti u gradu a autor se je osvrnuo i na stanje cehovske proizvodnje u obližnjim cehovskim središtima što sve ukazuje na određenu proizvodnu povezanost i sličnost rada.

Proučavanje seljačkih društava na koprivničkom prostoru autor strukturira ali ostavlja ruralne aspekte života otvorenima. Razlikuje seljake-građene slobodnog i kraljevskoga grada, zavisne seljake koprivničkog župnika ostavljajući nerazrijeđenim pitanje da li je Koprivnica imala gradske kmetove, smatrajući da nema dovoljno elemenata da zaključi da su herešinečki stanovnici bili gradski kmetovi.

Etnokonfesionalne promjene proizlaze iz najdublje krize koju je prolazila katolička crkva na prijelazu iz 16. u 17. stoljeće, i Petrić je izvanredno sustavno obradio protestantizam i proces katoličke obnove koristeći se bogatom literaturom i izvorima prikazavši način na oji se katolička crkva u Koprivnici u drugoj polovici 17. stoljeća i institucionalno učvrstila gradnjom crkava i samostana. U mnogo ranije vrijeme nego što se to do sada smatralo stavlja doseljavanje kršćana istočnog obreda otvarajući neke probleme povijesti koprivničke pravoslavne zajednice i Statute Valachorum koji privilegij se najvjerojatnije ne odnosi na gradove između Save i Drave. Međuvjerska tolerancija i netolerancija u gradu u kojem nalazimo stanovnike raznih vjera praćena je procesima asimilacije i pokrštavanja muslimana. Svijet na granici pun je kontroverzi i ono što se dešavalo u velikom na crti razdvajanja građanske Hrvatske i vojnih krajina odnosno Krajina s Osmanskim carstvom nalazimo i u Koprivnici koji je veliki svijet u malome. Zajednički interesi, ciljevi i nadopunjavanje zbližavaju ponekad razne društvene slojeve i ljude različitih vjera, ali bez ikakvog spora Koprivnica kroz crkve, kapele potvrđuje pobjedu katoličke obnove koja ima i gospodarsku osnovicu u koprivničkoj župi. Katoliku obnovu pomažu i isusovci i pavlini, kapucini i franjevci te su ovi posljednji sačuvali vrijednu kulturnu baštinu.

Početke organiziranog školstva nalazimo od 1590. ali jako sudjelovanje Koprivničanaca u gimnazijskom obrazovanju može se razumjeti kao posljedica katoličke obnove što onda potvrđuje pojava većeg broja studenata iz Koprivnice u Grazu tijekom 17. stoljeća. Koprivnica daje u 17. st. više značajnih intelektualaca kojima je na čelu Baltazar Dvorničić Napuly. Petrić nam daje podatke i o knjižnoj i glazbenoj kulturi. Vrlo je zanimljivo potpoglavlje o marginalnim skupinama u kojem su predstavljeni siromasi, Romi, Židovi.

Prema raspoloživom materijalu opisan je i svakodnevni život u Koprivnici, postojanje "varaškog hajduka", zapravo pandura koji je čuvao red a zabilježeni su i pojedinačni slučajevi devijantnog ponašanja, praznovjerice i sve što je mučilo čovjeka na početku novog vijeka, te kako su sudili suci u kriminalnim stvarima.

Vrlo dobar i opsežan zaključak donesen je i na njemačkom jeziku. Knjiga sadrži velik broj likovnih priloga i karata, izbor iz popisa objavljenih izvora i korištene literature i sve to dokumentira vrijednost ovog rada i posao koji je obavljen. Na kraju knjige dano je nekoliko neobično vrijednih priloga za svakoga tko se zanima za povijest pojedinih obitelji. Dan je popis vojnika u Koprivnici iz 1630, popis obveznika podavanja koprivničkom župniku iz 1659. i posebno iz 1700. po ulicama, popis gradskih sudaca u 17. stoljeću, popis koprivničkih "fiškuša", popis gradskih bilježnika, popis koprivničkih časnika (nadkapetana, potkapetana, konjaničkih kapetana i podkapetana), koprivničkih vojvoda i koprivničkih katoličkih župnika. Popunjene su sve praznine u personalnoj povijesti grada koja potvrđuje raznolikost i vrlo živu dinamiku kretanja stanovništva.

Svi elementi i manifestacije života su se na jedan način ispreplitale u događajima kojih je bilo mnogo i koje je autor uspio oformiti kao dovršenu priču. Rezultat sustavnih, dugogodišnjih i svestranih Petrićevih istraživanja Koprivnice je fascinantna, a početak pretvaranja grada iz

vojnog u civilno središte pod pritiskom građanskog stanovništva koje želi trgovati i proizvoditi a ne ratovati i koje započinje u ovom 17. stoljeću prikazan je na zanimljiv i dokumentirani način. Kroz ovo obimno djelo mi smo na svaki način dobili mnogo bolju sliku ne samo Koprivnice već i čitavog područja a u hrvatskoj historiografiji nedostajali su upravo ovi ključni kamičci za 17 stoljeće, sinteza u kojoj je mnogo toga nadopunjeno i objašnjeno i ostavljen vrlo mali prostor dubozama i sumnjama koje moraju razriješiti buduća istraživanja, kao što je to i najavio i u knjizi Koprivnica na razmeđu epoha (1765.-1870) prije pet godina, a ovo najnovije djelo pokazuje kako je daleko uznapredovala povijesna znanost ako se radi interdisciplinarno i bez granica. Prekrasno djelo jednog kvalitetnog mladog povjesničara koji je do sada objavio šest knjiga i mnoštvo zapaženih radova pred kojim stoji velika budućnost. Kroz ovo djelo Petrić se ponovno potvrđuje kao povjesničar velikog dometa i velikih mogućnosti, ali i istraživača koji silno voli Podravinu te se suvereno kreće ovim prostorima od najstarijih vremena do danas, obavještavajući o ulози Podravine u prošlosti i evropsku znanstvenu javnost. O poticajima koji su ga potaknuli na istraživanje i kako gleda na povijesnu problematiku kojom se bavi nekoliko riječi nam je rekao Hrvoje Petrić na kraju ove knjige pod naslovom "Umjesto pogovora", pa je to na jedan način i njegova znanstvena ispovijed. Na svaki način knjiga mr. sc. Hrvoja Petrića Koprivnica u 17. stoljeću prva na sustavan i izvoran način razrađuje povijest slobodnog kraljevskog grada u 17. stoljeću, stoljeću. To je stoljeće kada je izgrađena velika renesansna koprivnička utvrda na jednoj a trgovačko-obrtičko podgrađe na drugoj strani predstavljajući zadnje mjesto na crti uljuđene srednje Europe. Živeći na granici stanovnici Koprivnice u 17. stoljeću živjeli su dvostruko: kao građani slobodnog kraljevskog grada i kao vojnici, te su suradnja i sukobljavanja ova dva svijeta bila neminovna. Mnogo je toga što je i danas specifično za Koprivnicu niknulo u 17. stoljeću a dobro je da to saznajemo kroz tako kvalitetnu i javnu interpretaciju, koja će mislim zadovoljiti i najveće povijesne sladokusce i ostati trajna vrijednost dugo vremena.

Mira Kolar-Dimitrijević

**POVIJEST U NASTAVI, IV/2006, BR.1 (7), DRUŠTVO ZA HRVATSKU
POVIJESNICU I SREDNJA EUROPA, ZAGREB, PROLJEĆE, 2006., 140 STR.**

Ovaj časopis namijenjen je prije svega nastavnicima i profesorima povijesti u školi. Prvi tekst je izvorni znanstveni članak Branke Boban pod naslovom Stjepan Radić o Istri i Rijeci. Autorica nam prikazuje da se odnos Stjepana Radića prema Rijeci i Istri zasnivao na načelu prava naroda na samoodređenje, prema kojem bi Rijeka i Istra trebale pripasti Hrvatskoj. U svojem nacrtu ustava Neutralne seljačke republike Radić izričito kaže: "Republika Hrvatska ne priznaje tajnog ugovora između kraljevine Italije i kraljevine Srbije, sklopljenog dne 11. studenog 1920. i Rapallu, bez Hrvatske i protiv Hrvatske, ali kao Neutralna mirotvorna republika očekuje pripojenje grada Rijeke i Istre k Hrvatskoj od talijanske prosvijećene radničke i seljačke demokracije i Saveza Naroda, pred kojima će taj svoj zahtjev vazda iznositi" Nakon dolaska fašista na vlast 1922. Radić je počeo energično osuđivati talijanski iredentizam zbog ukidanja demokratskih i ljudskih sloboda te pogona Hrvata i Slovenaca. Bio je svjestan da mala Hrvatska bez pomoći međunarodne zajednice ne može sama obraniti. Dugoročno gledano Radić je vjerovao da se budućnost hrvatskog naroda u cjelini, pa i u Rijeci i Istri može osigurati samo razvojem demokratskog međunarodnog poretka, započetog osnivanjem Lige naroda.

Pregledni rad pod naslovom Motivacijske tehnike u nastavi napisala Danijela Trškan sa Filozofskog fakulteta u Ljubljani. Autorica u svojem radu govori o motivacijskim tehnikama, koje su u nastavi prisutne u svim dijelovima nastavnog procesa. No ove tehnike su osobito važne naglašava autorica na početku nastavnog sata kada nastavnici pokušavaju privući učenikovu pozornost na novo nastavno gradivo. Autorica navodi da se motivacijske tehnike mogu odnositi na samo gradivo li pak motivacijske tehnike koje pokušavaju održati pozornost učenika. Posebne motivacijske tehnike namijenjene su opuštanju i kraćem odmoru učenika. Razne motivacijske tehnike utječu na emocionalni angažman učenika, na njihovo zanimanje i želje te stvaraju pozitivno nastavno okružno.

Suzana Pešorda u svojem stručnom članku Menadžment povijesne skupine objašnjava rad povijene grupe. Analizira se rad povijesne grupe kroz procese planiranja, organiziranja, vođenja i kontrola rada povijesne skupine. Autorica je organizaciju povijene grupe analizirala na primjeru rada na istraživanju lokalne povijesti.

Petar Bagarić daje nam primjer izvođenja nastavne teme Francuska revolucija u 3. razredu gimnazije. Ova nastavna tema se sastoji od pet nastavnih jedinica od kojih su tri bile posvećene pojedinim etapama Francuske revolucije, četvrta je bila posvećena Napoleonovom razdoblju, a peta obrađuje Ilirske provincije. Za svaku od navedenih nastavnih jedinica autor je razradio nastavne listiće koji sadrže izvorne materijale i popratnu metodičku razradu u obliku pitanju.

U svojem preglednom radu Janos Liko nam uspoređuje Prikaz revolucije 1848./1849. u dva hrvatska i mađarska gimnazijska udžbenika. Autor opisuje glavne sličnosti i razlike u smislu sadržaja i interpretacije, te osnovnih metodičkih pristupa. Uspoređuje se i načinu korištenja slikovnog materijala i pisanih izvora. Tekst ima i nekoliko priloga u kojima se ističu usporedbe opisa Mađara i Hrvata u mađarskom udžbeniku.

Časopis nam donosi i prijevod sa strane literature. Snježana koren je prevele tri ulomka iz knjige Sirkke Ahonen, *Clio Sans Uniform: A Study of the Post-Marxist Transformation of the history Curricula in East Germany und Estonia, 1986-1991*.

Zanimljiv je članak o Španjolskoj gripi u Zagrebu koji nama dolazi sa Prve gimnazije u Zagrebu. Članak je napisan vrlo stručno na temelju relevantne literature i izvora. Časopis nam također donosi članak o Muzejima Hrvatskog zagorja, koji se sastoji od šest muzeja, što se može koristiti za izvođenje terenske nastave te je ova informacija za nastavnike korisna. Časopis također daje prikaze drugih knjiga i časopisa. Nadamo se da će časopis nastaviti izlaženje sa još više priloga potrebnih nastavnicima povijesti.

Ivan Peklić

ZAPISNICI POGLAVARSTVA GRADA KOPRIVNICE IZ 17. STOLJEĆA, PRIREDILA KARMEN LEVANIĆ, GRAĐA ZA POVIJEST KOPRIVNICE, KNJIGA 3, IZDAVAČKA KUĆA "MERIDIJANI", 2006., 214 STR.

Izašla je dugo pripremana knjiga "Zapisnici Poglavarstva grada Koprivnice iz 17. stoljeća". To je treća knjiga iz serije Izdvačke kuće "Meridijani" pod naslovom "Građa za povijest Koprivnice". Prva knjiga je tiskana još 2001., a sadržavala je opsežnu bibliografiju o Podravini (sastavili su je H. Petrić i D. Feletar), a druga knjiga odnosila se na zbirku dokumenata o zbivanjima u Koprivnici i okolici od 1929. do 1941. godine (prikupio je i komentirao Ž. Krušelj). Ova treća knjiga započela je s objavljivanjem klasične građe, kakvu izdaju i neki drugi hrvatski

gradovi. Knjiga sadrži prvi dio zapisnika Poglavarstva Grada Koprivnice iz 17. stoljeća. Naime, ta je građa preobimna za jednu knjigu, pa će drugi dio (zajedno s kazalima za obje knjige) biti tiskan tijekom 2007. godine. Treća knjiga iz serije "Građa za povijest Koprivnice" ujedno je posvećena i 650. obljetnici povelje koju je izdao hrvatsko-ugarski kralj Ludovik I. dne 4. studenoga 1356. i time Koprivnicu proglasio slobodnim kraljevskim gradom.

Knjigu je za tisak pripremila prof. Karmen Levanić iz Državnog arhiva u Varaždinu, u kojem se i čuva glavna knjiga gradskih zapisnika iz 17. stoljeća. Tu je uvršten i dio zapisnika koji se čuvaju u arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, a koje je ranije u "Podravskom zborniku" deskribirala dr. Lelja Dobronić. Recenzenti knjige su istaknuti hrvatski latinist i povjesničar dr. Josip Barbarić i prof. Damir Hrelja, ravnatelj Državnog arhiva u Varaždinu. Glavni urednik je dr. Dragutin Feletar, a urednik serije je mr. Hrvoje Petrić.

Na početku knjige uvrštena je opsežna studija mr. Hrvoja Petrića pod naslovom "Organizacija uprave i sudstva slobodnog i kraljevskog grada Koprivnice tijekom 17. stoljeća". S obzirom da se H. Petrić više godina bavi upravo istraživanjem 17. stoljeća u Koprivnici i Podravini (o tome je objavio i opsežnu knjigu), studija iz hrvatskih, mađarskih, slovenskih i austrijskih arhiva donosi pretežito izvornu građu koja se po prvi put objavljuje. Dakako, autor je koristio i raspoloživu literaturu i tiskane izvore. Uvodna studija daje povijesni kontekst građi koju donose deskribirani zapisnici Poglavarstva Grada Koprivnice.

Studija ponajprije obrađuje upravne i druge prilike u gradu Koprivnici u 17. stoljeću, jer su one utjecale na rad i zaključke gradskoga Poglavarstva i drugih gradskih izvršnih vlasti. Autor studije je svoje istraživanje podijelio u nekoliko karakterističnih poglavlja: 1. Borba za očuvanje gradskih povlastica, 2. Društvene, demografske i gospodarske promjene u Koprivnici tijekom 17. stoljeća, te 3. Organizacija koprivničke uprave i sudstva (3.1. Gradska samouprava, 3.1.1. Upravna struktura i gradski suci, 3.1.2. Pokušaj stvaranja oligarhije, 3.1.3. Ispreplitanje vojne i civilne vlasti – vojnici u strukturama vlasti slobodnog i kraljevskog grada, 3.2. Sudstvo i zastupanje grada).

Već i iz spomenutih međunaslova vidi se da se Petrić najtemeljitije bavio istraživanjem odnosa vojnih vlasti u Koprivnici prema civilnim samoupravnim strukturama slobodnog i kraljevskog grada. To 17. stoljeće za Koprivnicu je bilo ekonomski i politički, pa i strateški, vrlo teško i osjetljivo. Naime, sve do 1684. godine granica prema Osmanskom carstvu bila je posve blizu – na rijeci Dravi, te u Podravini oko Kloštra Podravskog i Staroga Graca. Dakle, grad je tada bio glavna logistička baza za obranu od Osmanlija, a to znači puna vojske i vojnih osoba i velikodostojanstvenika, koji su željeli i u gradu imati što više vlasti i prihoda. I u tim teškim uvjetima, civilna vlast uspjela je djelovati i opstati u kontinuitetu.

To potvrđuju i zapisnici Poglavarstva Grada Koprivnice iz 17. stoljeća. Prof. Karmen Levanić knjigu je pripremila na profesionalni način i uz uobičajenu metodologiju za takva izdanja povijesne građe. Iz vrlo zahtjevnog i teškog rukopisa, koji je uglavnom pisan na latinskom i dijelom na starokajkavskom hrvatskom jeziku, priređivačica je uspjela deskribirati sačuvane stranice i retke. Većina se odnosi na knjigu zapisnika Poglavarstva grada Koprivnice od 1639. do 1699. godine. Zapisnici s pojedinih sjednica poredani su onako kako je to učinjeno i u sačuvanom rukopisu (bilježnici) zapisnika. Kako u sačuvanom rukopisu zapisnici ne slijede kronološki jedan iza drugoga, tako i u ovoj knjizi datumi sjednica nisu poredani kronološki. Autorica se strogo pridržavala izvornika. Tu prividnu "izmiješanost" kronologije uvelike će poboljšati temeljito kazalo koje će se objaviti u drugom dijelu knjige zapisnika (očekuje se izlazak tijekom 2007. godine).

Tekstovi na latinskom i starohrvatskom transkribirani su temeljito, studiozno, pouzdano i jasno. Svaki dokument na početku ima i hrvatski sažetak (regesta). Dužina sažetka ovisi o sadržaju

zapisnika. Bitno je da su zapisnici valjano deskribirani i da tako u cijelosti stoje budućim istraživačima na raspolaganju. Gotovo polovica knjige odnosi se na Sudske zapisnike Poglavarstva grada Koprivnice od 1676. do 1677. godine. Parnice vođene pred gradskim sucem i Poglavarstvom vrlo su važne za rekonstrukciju života Koprivnice u 17. stoljeću. Kajkavski tekstovi pisani su kurzivom (italikom), tako da se odmah zapažaju. Ti tekstovi su ujedno i značajan prinos proučavanju tadašnjeg hrvatskog kajkavskog jezika i njegove uporabe u službenim dokumentima.

Valja na kraju zaključiti da se Izdavačka kuća “Meridijani” pokretanjem posebne biblioteke “Građa za povijest Koprivnice” upustila u vrlo zahtjevan i skupi projekt. Dosad su izašle tri knjige, a posve je pripremljena i četvrta. Namjera je “Meridijana” da istraži i tiska sve poznate dokumente (pa i dakako one koji će se još pronaći u arhivima) o gradu Koprivnici od početka (prvih pisanih dokumenata) do kraja 16. stoljeća. Ta građa objavit će se, zavisno od obujma, u jednoj ili dvije knjige. Uz to, u pripremi su dokumenti iz nekih razdoblja novije povijesti Koprivnice i Podravine. Dakako, ovih knjiga vjerojatno ne bi bilo da nije bilo financijske potpore Grada Koprivnice, koja doduše nije mogla pokriti sve troškove, ali je pomoć bila vrlo značajna. U ovom slučaju se pokazao dobar model suradnje lokalne samouprave, znanstvenika i privatne nakladne kuće. Tako se i Koprivnica uvrstila u red još uvijek rijetkih hrvatskih gradova koji izdaju seriju građe za svoju povijest.

Dragutin FELETAR

725 GODINA FRANJEVACA U VIROVITICI, ZBORNİK RADOVA MEĐUNARODNOG SIMPOZIJA, HAZU, ZAGREB-OSIJEK 2006., STR. 300

Veliki hrvatski poznavatelj povijesti reda franjevacā, fra Paškal Cvekan, još je 1977. godine napisao i tiskao knjigu “Virovitica i Franjevci” (rođen je u Ferdinandovu 1913., a svoje zadnje dane proveo je upravo u virovitičkom Franjevačkom samostanu 1998.). Tako se o povijesti franjevacā u Virovitici, koji su tu bili još u srednjem vijeku, i ranije podosta znalo. O toj temi je podosta tiskano i u velikom “Virovitičkom zborniku”, koji je HAZU (tada JAZU) tiskala još 1984., pa i u monografiji “Virovitica – izabrane teme”, koju je uredio potpisnik ovoga prikaza, i drugdje.

No, ta tema nikako nije bila iscrpljena. Dapače, u arhivima i izvorima bilo je skrito možda više “materijala” o virovitičkim franjevcima nego što je ugledalo svjetlo dana u člancima i knjigama. Zato je u Virovitici od 17. do 10. listopada 2005. organiziran međunarodni znanstveni skup “725 godina franjevacā u Virovitici”. Zajednički su ga organizirali HAZU (Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku), zatim Hrvatska franjevačka provincija Sv. Ćirila i Metoda u Zagrebu, Franjevačka provincija Sv. Ivana Kapistrana u Budimpešti i, dakako, Franjevački samostan u Virovitici. Nakon prikupljanja radova, 2006. je tiskana opsežna monografija s toga skupa. Zahvaljujući toj opsežnoj znanstvenoj knjizi, sada o djelovanju i značenju franjevacā u Virovitici i sjeverozapadnoj Slavoniji znademo mnogo više.

U zbornik su uvrštena 22 znanstvena rada. Urednici zbornika su prof. emeritus Julio Martinčić i dr. sc. Dubravka Hackenberger, kojima je od velike pomoći bio brižno sastavljen počasni i organizacijski odbor. Kada se sumiraju rezultati spomenuta simpozija, onda se dobije dosta cjelovita slika o djelovanju franjevacā u ovom kraju kroz više od sedam stoljeća. Dakako, neka

razdoblja i događaji, te ličnosti, nešto su manjkavije prikazani, pa će još biti posla za istraživače – ali to je “boljka” svih zbornika (pogotovo ako je velik broj autora).

Život i djelovanje franjevacu nije mogao biti prikazan izolirano od povijesnog razvoja i događaja vezanih uz Viroviticu i virovitičku Slavoniju u cjelini. Naime, upravo franjevci bili su vrlo važan sastavni dio i faktor kreiranja života ovdašnjeg stanovništva. Franjevci nisu bili nikakav “izolirani faktor”, već su dapače bili važan sastavni dio svakodnevice Virovitice kroz povijest. Stoga je na simpoziju, a potom i u zborniku, prezentiran veći broj radova koji se odnose na život Virovitice izvan samostana, odnosno na događaje iz tzv. opće povijesti ovoga grada i kraja. Tako već u uvodnom dijelu Nenad Moačanin (danas vjerojatno naš najbolji “turkolog”) piše o stanju i životu Virovitice u tursko doba. To je bilo dugo razdoblje od 1552. do 1684. godine, a tadašnja islamizacija grubo se prelamala i u životu i sudbini virovitičkih franjevacu. Agneza Szabo opisuje i objašnjava proces modernizacije koji su se zbivali u restauriranoj Virovitičkoj županiji nakon odlaska Osmanlija, a pogotovo u 19. stoljeću. Osobitu pozornost poklonila je upravo gradu Virovitici (iako je tada sjedište Virovitičke županije “preseljeno” u Osijek).

Od posebne je važnosti članak Stanka Andrića o djelovanju virovitičkih franjevacu u srednjem vijeku (dakle prije prodora Osmanlija). Za nastanak i razvoj Virovitice kao posjeda hrvatsko-ugarskih kraljeva, posebno značenje već od 13. stoljeća imala su dva crkvena reda: franjevci (već od oko 1280.) i dominikanci (od oko 1290.). Zanimljivo je da su u to doba franjevci osnovali još neke samostane u sjevernoj Hrvatskoj – primjerice u Koprivnici oko 1293. – te su na taj način obavljali vrlo važnu duhovnu, obrazovnu ali i gospodarsku ulogu. Nažalost, i franjevci su bili primorani napustiti Viroviticu pred osmanskim silom – vjerojatno i nešto ranije od 1552. godine.

Josip Waller razradio je glavne elemente utjecaja i uloge franjevacu na razvoj Virovitice. Ne treba isticati da je ta uloga kroz povijest bila velika, a u nekim situacijama i presudna. Virovitica kao da se okupila oko samostana i utvrde poput obitelji. Robert Skenderović objavio je značajan prilog boljem poznavanju prilika i podataka o osnivanju virovitičke župe Sv. Roka, koju oduvijek vode upravo franjevci. U tom je članku posebno razrađeno djelovanje župe tijekom 18. stoljeća, dakle u vrijeme barokne obnove. Slijedeća dva članka odnose se na veliko bogatstvo knjižnice i arhive virovitičkog Franjevačkog samostana. Dražen Kušen piše o bogatstvu i raritetima arhiva samostana, a Stjepan Sršan o blagu skrivenom u župnim matičnim knjigama krštenih, umrlih i vjenčanih. Bez njih ne bi se mogla isčitati vjerodostojna demografska povijest grada.

Potom slijedi nekoliko članaka vezanih uz razvoj virovitičkog feuda, narodnu tradiciju i stare gradske vedute. Dubravka Sabolić razrađuje razvoj središnje virovitičke svjetovne točke: srednjovjekovne utvrde, njezinu kalvariju u prva dva stoljeća novoga vijeka, te konačno izgradnju velebnog dvorca Pejačević početkom 19. stoljeća. Silvija Lučevnjak istražila je nerazvodnu povezanost povijesti plemićke obitelji Pejačević i urbanističkog i gospodarsko-političkog razvoja Virovitice. Danica Draganić bavi se vezama grada i ruralnih tradicija gradskih predgrađa i okolnih sela. Grgur Marko Ivanković piše o prikazima grada u mapi veduta “Campaign on the Danube” iz 1683. – nastalih pred samo oslobođenje Virovitice od Osmanske vlasti. Ta je mapa od iznimne važnosti za bolje poznavanje povijesti Virovitice na kraju 17. stoljeća.

Većina ostalih članaka vraća se natrag virovitičkom Franjevačkom samostanu. Samostan i osobito crkva Sv. Roka s izuzetno vrijednim unutrašnjim inventarom (posebice oltarima i propovjedaonicom), pripada među najznačajnija arhitektonska postignuća kasnoga baroka u sjevernoj Hrvatskoj. To je istražio i dokumentirao Ivan Jengi u svojem članku. Fra Franjo Emanuel Hoško, pak, prikazuje uspješno nastojanje virovitičkih franjevacu da razviju obrazovanje naroda, te da u svojem samostanu razviju i visoku školu već tijekom 18. stoljeća, što je za

Slavoniju tek oslobođenu od Osmanlija imalo veliko značenje. Mirjana Repanić Braun piše o visokim dometima slikarstva i kiparstva skupljenog u Franjevačkom samostanu, te u župnoj samostalnoj crkvi Sv. Roka.

Vatroslav Frkin popisao je i objasnio bogatstvo i posebnosti samostanske knjižnice (od rariteta svakako je važna biblija tiskana krajem 15. stoljeća, dakle pripada u red inkunabula). Mirko Mataušić razradio je periodiku sačuvanu u knjižnici virovitičkog Franjevačkog samostana. Poznato je da je upravo u okviru samostana u Virovitici djelovala i najstarija ljekarnica u zapadnoj Slavoniji, s počecima u 1745. godini. Njezinu povijest i značenje opisala je Stella Fatović Ferenčić. Mario Cifrak prikazao je posebno blago starih biblija koje se čuvaju u knjižnici virovitičkog samostana. Iločanin Mato Batorović podnio je referat o osnivanju i djelovanju bratovština pri virovitičkom samostanu, koje su imale i veliko gospodarsko značenje (ali i humanitarno).

Zadnja tri uvrštena članka u zbornik bave se znamenitim osobama vezanim uz Franjevački samostan u Virovitici. Franjo Zenko piše o filozofu Stjepanu Zimmermannu, fra Petar Antun Kinderić o poznatom skladatelju Kamilu Kolbu, a Petar Cvekan o brojnim objavljenim knjigama i rukopisnoj ostavštini fra Paškala Cvekana. U okviru znanstvenog skupa u Gradskom muzeju u virovitičkom dvorcu priređena je i bogata izložba "Iz riznice Franjevačkog samostan u Virovitici", što je zabilježeno i na kraju zbornika.

Dragutin FELETAR

KAJKAVIANA – ALIA, OGLEDI O KAJKAVSKIM I DRUGIM HRVATSKIM GOVORIMA, AUTOR DR. SC. MIJO LONČARIĆ, ZRINSKI ČAKOVEC I INSTITUT ZA HRVATSKI JEZIK I JEZIKOSLOVLJE ZAGREB, 2005., 555 STR.

Iskusni i vrlo plodan istraživač hrvatskih govora i jezika, dr. sc. Mijo Lončarić (rođen u selu Reka kraj Koprivnice, a doktorirao na kajkavskim govorima Bilogore), objavio je još jednu vrijednu knjigu o hrvatskom jezikoslovlju. Radi se o obimnom djelu "Kajkaviana – Alia" u kojoj je autor sabrao brojne svoje radove iz raznih časopisa i knjiga. Ti su radovi rezultat autorova angažmana na znanstvenim projektima "Istraživanje narodnih govora", "Hrvatski jezički (dijalektološki) atlas", "Lingvistička geografija", "Općeslavenski lingvistički atlas" i "Europski lingvistički atlas". Zapravo, bolji poznavatelji ove literature, a osobito rada dr. Lončarića, odmah će zaključiti da se radi o nastavku poznate njegove knjige "Kaj jučer i danas".

Valja još reći da su neki radovi iz ove najnovije Lončarićeve knjige nastali u koautorstvu s Božidarom Finkom ("Virovitički govor"), Vesnom Zečević ("Jat u kajkavštini"), Eugenijom Barić ("Stjepan Pavičić – slavist antropogeograf") i Ankicom Čilaš Šimpraga ("Najistočniji čakavski govor – Hajmaš"). Recenzenti knjige su istaknuti hrvatski lingvisti Dalibor Brozović i Vesna Zečević, a urednik je Josip Lisac. Knjiga sadrži i desetak vrlo informativnih karata o prostiranju pojedinih tipova hrvatskih govora. Velika je vrijednost ove knjige što se obrađuju i objašnjavaju i govori, te povijesne korelacije prostora današnje Hrvatske s jezicima Hrvata u europskom okružju, kao i s jezicima susjednih naroda.

Knjiga je podijeljena na tri osnovna poglavlja. Najveći dio posvećen je kajkavskim govorima (naslov poglavlja: "Kajkavsko narječje"), zatim štokavskim i čakavskim govorima ("Štokavsko i čakavsko narječje"), te ostaloj jezičnoj i komparativnoj problematici ("Ostalo"). Treba, zapravo, ovdje osobito naglasiti da bi bez djelovanja dr. Lončarića izučavanje i poznavanje jezika, osobito

sjeverozapadne Hrvatske, danas još uvijek bilo na početku. Izuzetnom energijom i plodnošću, on je istraživanjima in situ zabilježio i objasnio toliko velik broj lingvističkih posebnosti unutar kajkavskog govornog korpusa (ali i izvan njega), da se bez tih radova daljnja jezična istraživanja u sjevernoj Hrvatskoj ne mogu ni zamisliti. On je stvorio vrlo solidne pionirske temelje u jezičnim istraživanjima ovih krajeva, udarajući tako temelje i komparativnim vezama s povijesnim, toponomastičkim, geografskim, paleografskim i drugim (posebice demografskim) susjednim znanostima.

Koliko je bogatstvo tih (konkretnih) istraživanja, govore teme obrađene u prvom poglavlju knjige – “Kajkavsko narječje”. Njihov se sadržaj i raznovrsnost može iščitati i iz samih naslova tema: 1. Prilog južnoslavensko-zapadnoslavenskim odnosima s posebnim obzirom na slovačko-kajkavske veze, 2. Mjesto kajkavskoga narječja u jezičnom kontinuitetu, 3. Stara sjeverna kajkavska granica, 4. O slovensko-kajkavskim odnosima, 5. Jezični odnosi u donjoj Panoniji, 6. O razvitku kajkavskog narječja, 7. Jezični odnosi u Podravini, 8. Napomene o razvoju kajkavske akcentuacije, 9. Jat u kajkavštini, 10. Na temeljima Ivšićevih dijalektoloških istraživanja, 11. Kajkavsko narječje, 12. Pogled na jezik kajkavskog pjesništva, 13. Žgančev doprinos poznavanju kajkavštine, 14. Prvi zapisi hrvatske (kajkavske) riječi na zagrebačkom Gradecu, 15. Hrvatski jezik u “Felicianovoj ispravi” i drugim slavonskim dokumentima iz 12.stoljeća, 16. Porijeklo gradišćanskih kajkavaca, 17. Bednjanski govor u kajkavštini, 18. Kajkavština u Mađarskoj, 19. Pomurske kajkavske pjesme iz 1858. – zapisi Đure Deželića, 20. Goranski govor u Moslavini – Gornja Jelenska, Moslavačak Slatina, 21. Govor Varaždina i okolice, 22. Istraživanje govora u ludbreškom kraju, 23. Kerstnerov govor i ludbreški jezik, 24. Miškina i današnja đelekovečka kajkavština, 25. Galovićeva i današnja peteranska kajkavština, 26. Glavne osobine govora Torčeca, 27. Hlebinski govor, 28. Proučavanje podravske kajkavštine, 29. Naglasne osobitosti podravskoga dijalekta kajkavskoga narječja, 30. Molvarski govor i 31. Sjevernomoslavački kajkavski govori.

U poglavlju “Štokavsko i kajkavsko narječje”, dr. Lončarić razrađuje slijedeće teme: 1. Toponimi u osvjetljavanju predmigracijskog jezičnog stanja u Slavoniji, 2. Kajkavsko-štokavski odnosi u Slavoniji – primjer dijalektne interferencije i prijelaznoga područja, 3. Stara kajkavsko-čakavska granica u svjetlu onimije, 4. Govor virovitičkog područja, 5. Govor Lanosovićeve rodno kraja, 6. Govor Hrvata “Dalmata” u Sentandriji, 7. Čevapovićev jezik i požeški govor, 8. Najistočniji čakavski govor – Hajmaš, 9. Jezik Hrvata u Slovačkoj, 10. Prilog istraživanju moravskih Hrvata i 11. Renovac. U poglavlju “Ostalo”, autor također donosi nekoliko zanimljivih tema: 1. O istraživanju lužickosrpsko-hrvatskih jezičnih veza, 2. Hrvatska narječja i hrvatski književni jezik, 3. Kopitar i hrvatski jezik, 4. Mađari kroatisti jezikoslovci, 5. Stjepan Pavičić – slavist antropogeograf.

Pravo bogatstvo informacija može se naći i u znanstvenom aparatu, odnosno u bibliografskim bilješkama. Na kraju knjige dr. Lončarić je sabrao izuzetno bogatu bibliografiju od čak blizu 1200 jedinica (!).

Dragutin FELETAR

"KOPRIVNICA - UZBUĐLJIVA VREMENSKA POZORNICA", MERIDIJANI, SAMOBOR, 2005., 220 STR.

Ponajbolji hrvatski meteorolog Milan Sijerković objavio je početkom godine u izdanju Meridijana knjigu "Koprivnica - uzbuđljiva vremenska pozornica", o vremenu i klimi nad Koprivnicom i Podravinom. Riječ je o prvoj knjizi s temeljitim i opsežnim stručnim opisom vremena i klime Koprivnice i gornje Podravine, u kojoj je Sijerković znalački "ispremiješao" svoje neupitno stručno znanje te egzaktna mjerenja s bogatom narodnom maštom i izrekama o vremenu. Zanimljivosti štiva pridonose i prikladni izvadci iz djela poznatih podravskih i drugih spisatelja i pjesnika, koji se odnose na Podravinu. Knjiga je ilustrirana duhovitim karikaturama Ivana Haramije Hansa.

Do ove Sijerkovićeve knjige, o klimi tog dijela Hrvatske nije bilo napisano niti jedno cjelovito djelo, pa čak niti stručni članak u nekom od meteoroloških ili sličnih časopisa. Autor je iz dosadašnjih stručnih znanja o klimi Koprivnice i gornje Podravine mogao prikupiti tek vrlo mali dio podataka, stoga je morao posegnuti za svim dostupnim brojčanim podacima, pogotovo onima iz najnovijega klimatološkog razdoblja.

Nakana ovog djela je upoznavanje zainteresiranih sa stručno i znanstveno ispravnim činjenicama o klimi tog dijela Hrvatske, uz potrebna tumačenja i pojašnjavanja. No, kako ističe Sijerković, knjiga je namijenjena i širokome krugu čitatelja različite naobrazbe i nejednakog stupnja zanimanja za meteorologiju.

Knjiga počinje crticama iz meteorološke povijesti Koprivnice i gornje Podravine, slijedi stručni dio koji sadrži informacije o temperaturi, vlazi, naoblaci, osunčavanju, oborini, vjetru i najvažnijim atmosferskim pojavama kao što su magla, grmljavina i tuča. Slika Podravine dopunjena je astronomskim, hidrološkim i agrometeorološkim podacima.

Autor je knjigu nastojao učiniti što zanimljivijom, pa je ona podijeljena po godišnjim dobima i mjesecima. Sadržaj je time konkretniji, i omogućuje lakše pamćenje važnih činjenica. Tekst je napisan tako da ne traži posebno stručno znanje za razumijevanje i praćenje. Tekst o "mjesečnom vremenu" sadrži i zanimljive novinske napise o neobičnim vremenskim događajima u Koprivnici i Podravini, prikupljene uglavnom iz starih novina, koje su danas teško dostupne širem čitateljstvu. Tu su i brojne pučke vremenske izreke, koje svjedoče o zanimanju stanovnika, posebno poljoprivrednika, za vremenske (ne)prilike.

Goran Čičin-Mašansker

GRADIŠĆANSKI HRVATI U MAĐARSKOJ I HRVATI U SLOVAČKOJ, AUTORI DR. TOMISLAV JELIĆ I DR. ŽELJKO HOLJEVA, CROATICA KHT., BUDIMPEŠTA 2006., 298 STR.

Iako razmjerno mladi, zagrebački stručnjaci geograf dr. sc. Tomislav Jelić i povjesničar dr. sc. Željko Holjevac već se godinama sustavno bave istraživanjem hrvatske dijaspe u Austriji, Mađarskoj i Slovačkoj. Na tim ili sličnim temama obranili su i svoje magistarske i doktorske radnje, te objavili brojne radove i knjige. Jelić je 1997. objavio knjigu "Gradišćanski Hrvati u Austriji – Analiza hrvatskih naselja u Gradišću", a zajedno sa Holjevcom 2004. godine knjigu "Gradišćanski Hrvati u Mađarskoj".

Oni svoja istraživanja nastavljaju i priširuju, a jedan od rezultata toga višegodišnjeg rada je i nova knjiga "Gradišćanski Hrvati u Mađarskoj i Hrvati u Slovačkoj". Izdavač knjige je nakladna kuća "Croatia Kht." iz Budimpešte, a za nakladnika je potpisan Čaba Horvat. Recenzentska ekipa je vrlo priznata: akademik Nikola Benčić, dva profesora emeritusa – Ivan Crkvenčić i Velimir Rogić, te dr. sc. Jozef Klačka. Knjigu je uredio jedan od autora – Tomislav Jelić. Vrijedno je istaći da su na početku knjige svoje predgovore napisala tri državna predsjednika – Hrvatske Stjepan Mesić, Mađarske Solyom Laszlo i Slovačke Ivan Grašparovič, te ravnateljica Hrvatske matice iseljenika Katarina Fuček. Na kraju, pak, knjige pogovore su napisali dr. sc. Mijo Karagić, predsjednik Hrvatske državne samouprave u Mađarskoj i doc. ing. Juraj Cvečko, predsjednik Hrvatskog kulturnog saveza u Slovačkoj.

Kako sami autori ističu u podnaslovu knjige, ovo djelo se prvenstveno bavi povijesnom i geografskom analizom hrvatskih naselja u zapadnoj Mađarskoj i Slovačkoj. Prvenstveno su obrađena ona naselja u kojima još i danas (prema zadnjem popisu) živi barem pet posto hrvatskog stanovništva. Na početku knjige je na desetak stranica podastrt vrlo informativan i znanstveno utemeljen pregled povijesti doseljavanja i života Hrvata u zapadnoj Mađarskoj i Slovačkoj – dakle od prve polovice 16. stoljeća do kraja 20. vijeka. Tu se osim povijesnog pregleda mogu naći i podaci o kulturnom, obrazovnom, društvenom i gospodarskom životu Hrvata na spomenutim prostorima, ali i osnovne informacije o poznatijim i zaslužnijim Hrvatima, pogotovo na području kulture i očuvanja hrvatskog identiteta.

Najveći dio knjige odnosi se na sustavni prikaz razvoja hrvatskog stanovništva po pojedinim županijama zapadne Mađarske, te unutar toga i po svim naseljima u kojima živi i hrvatska zajednica. Najprije je prikazana Željezna županija (Vas megye) u kojoj je prema službenim popisima 1785. živjelo 3.427 Hrvata, najviše 1949. godine – 6.435, a 2001. godine 4.086 žitelja. U analizi su prikazana i sva hrvatska sela – s kratkom poviješću, narodnim životom, temeljitim statističkim podacima (ponajviše za razdoblje od 1785. do 2001. godine), a tekst prate i planovi naselja, te veliki broj karakterističnih fotografija, itd. U Željeznoj županiji obrađena su slijedeća naselja: Petrovo Selo, Hrvatske Šice, Gornji Četar, Narda, Temerje, Hrvatski Židan, Plajgor i Prisika.

Analizirana je i Jursko-Mošonsko-Šopronska županija (Gyer-Moson-Sopron megye), koja je prikazana u cjelini, a posebno naselja Šopron, Unda, Koljnof, Vedešin, Imok, Kemlja i Bizonja. Pogotovo su informativni skupni demografski podaci za svaku županiju po popisima od kraja 18. do početka 21. stoljeća. Gradišćanski Hrvati u zapadnoj Mađarskoj sve do kraja Prvog svjetskog rata, odnosno do završetka Pariškog mirovnog pregovora 1921. godine, živjeli su zajedno s današnjim austrijskim Gradišćanskim Hrvatima u jednoj državi – u Mađarskoj. Glavni grad te pokrajine bio je Šopron. Međutim, nakon uključivanja većeg dijela Gradišća u novoosnovanu Austriju, razdijeljeni su i Gradišćanski Hrvati. Glavni je grad ostao u Mađarskoj, pa je novo središte Gradišća u Austriji postalo Željezno (Eisenstadt).

U Slovačkoj je, dakako, prikazan Bratislavski kraj, jer u tom dijelu žive i Hrvati. To je također stara dijaspora, pa su analizirani svi popisi stanovništva od 1785. do danas. Hrvati u većem broju žive u naseljima u blizini slovačkog glavnog grada. Temeljito su prikazana hrvatska naselja u Okrugu Bratislava V., Čunovo i Hrvatski Jandrovo, u Okrugu Bratislava IV. Devinsko Novo Selo i Okrugu Srnc Hrvatski Grob. I ovdje su izvršene temeljite demografske analize kako za okruge i državu, tako i za pojedina (hrvatska) naselja. U Bratislavskom kraju je najviše Hrvata zabilježeno prema popisu 1900. godine – 2.006, a prema popisu 2001. godine samo 448. Dakako, stvarni broj Hrvata je znatno veći nego što to bilježe službeni državni popisi stanovništva.

ČASOPIS ZA SUVREMENU POVIJEST 1/38/2006

Nedavno je izašao prvi broj Časopisa za suvremenu povijest za 2006. godinu u izdanju Hrvatskoga instituta za povijest. Novi je broj donio niz članaka vezanih uz političku, socijalnu i kulturnu povijest Hrvatske, te više vrijednih prikaza.

Prvi je rad Renea Lukića na temu Vanjska politika Clintonove administracije prema ratovima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1993–1995.) (7 – 39). Autor razlaže unutarnje i vanjske prilike koje su utjecale na odluku američkog predsjednika Billa Clintona da potpuno uključi Sjedinjene Države u okončanje rata u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.

U slijedećem radu pod naslovom Konzularna predstavništva Velike Britanije u Hrvatskoj 1945 – 1948. (41 – 71) autorica Katarina Spehnjak analizira rad konzularnih predstavništava Velike Britanije u Hrvatskoj neposredno nakon Drugog svjetskog rata. Prikazuje djelovanje dvaju konzularnih predstavništava – u Splitu i Zagrebu – u zaštiti interesa i imovine britanskih državljana. Također analizira odnose britanskih diplomatskih predstavnika i hrvatskih vlasti, te Hrvatsku u britanskim diplomatskim izvještajima.

Boško Zuckerman Itković u radu Funkcija protužidovske propagande zagrebačkih novina u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od travnja do srpnja 1941. godine (79 – 98) razmatra antižidovsku propagandu u NDH. Ističe kako je upravo antisemitska propaganda prva jasno osmišljena progranska inicijativa za tisak, sustavna propagandna aktivnost u NDH. Upravo je razdoblje između travnja (osnutak NDH) i srpnja 1941. godine najintenzivnije popraćeno vrlo tvrdom i sustavnom antisemitskom propagandom u tisku, iako je ona stalno prisutna sve do kraja postojanja NDH. Ovakva snažna antisemitska propaganda na početku postojanja NDH trebala je poslužiti za pridobivanje domaće javnosti koja nije bila naklonjena zamišljenoj ustaškoj politici prema Židovima. Jednako tako, antisemitska novinska propaganda bila je u službi protužidovskih zakonskih odredbi.

Slijedi rad Ivane Dobrijević Policija i žandarmerija u doba šestosiječanjskog režima kralja Aleksandra (1929 – 1935.) (99 – 137). Autorica analizira rad policije i žandarmerije za vrijeme šestosiječanjske diktature kralja Aleksandra. Posebnu pozornost posvetila je zlorabama ovih tijela vlasti, iznoseći složene političke prilike u Kraljevini Jugoslaviji početkom tridesetih godina, a koje su bitno utjecale na ponašanje pripadnika policije i žandarmerije.

Politika Slovenske ljudske stranke nakon sporazuma između Nikole Pašića i Stjepana Radića 1925. (139 – 158) rad je Mateje Ratej u kojem autorica razmatra razvoj najveće slovenske političke stranke, nakon sklapanja sporazuna između Nikole Pašića i Stjepana Radića u ljeto 1925. godine. Nakon tog sporazuma, Slovenska ljudska stranka napušta svoju dotadašnju autonomističku politiku i vezu s Hrvatskom republikanskom seljačkom strankom. Umjesto toga, prihvaća prošireni nacrt o samoupravama Vojislava Marinkovića, radi postizanja što boljeg ostvarenja oblasne samouprave u Sloveniji, te se počinje taktički približavati vladi.

U radu Aleksandre Berberih–Slana Slovenska ljudska stranka i Hrvati od 1918. do 1926. (159 – 196) autorica progovara o odnosima najveće slovenske političke stranke i Hrvata od osnutka zajedničke države, do 1926. godine. Upravo su Slovenska ljudska stranka i Hrvatska republikanska seljačka stranka, te njihovi čelnici, odigrale ključnu ulogu u međusobnoj suradnji i sukobima. Slovenska ljudska stranka nastojala je djelovanje svoje političke organizacije proširiti na područje čitave Kraljevine SHS. U tome se oslanjala na Hrvatsku pučku stranku, no pokušaj je propao, jer Hrvatska pučka stranka nije dobila široku podršku među Hrvatima. Dapače, gubila je svoje pristaše te nakon izbora 1923. godine ostala bez zastupnika u Narodnoj skupštini. Tako 1925. godine Hrvatska pučka stranka odbija suradnju sa Slovenskom ljudskom strankom zbog neslaganja s njihovom politikom. Naime, nakon izbora 1923. godine, Slovenska ljudska stranka

okreće se suradnji sa Stjepanom Radićem. Suradnja s Hrvatskom pučkom strankom obnovljena je tek nakon sporazuma radikala i Hrvatske republikanske seljačke stranke, kada se prekida suradnja Slovenske ljudske stranke i Hrvatske republikanske seljačke stranke. Autorica posebno ističe važnost uloge koju je u procesu stvaranja i djelovanja Hrvatske pučke stranke odigrao Anton Korošec, vodeći slovenski političar tog vremena.

Slijedi rad Danijela Patafte pod naslovom Privremene vlade u Rijeci (listopad 1918 – siječanj 1924.) (197–222). Autor na temelju relevantne literature i novinskog tiska obrađuje razdoblje od kraja Prvog svjetskog rata do talijanske aneksije Rijeke, kada se u Rijeci izmjenilo čak 18 vlada, različitog nacionalnog i političkog profila. Razlog tako brojnim izmjenama vlada u kratkom razdoblju leži u nedefiniranom državnopravnom položaju Rijeke nakon Prvog svjetskog rata. Drugi razlog je nacionalizam i iredentizam djela riječkih Talijana, koji jedini izlaz za Rijeku vide u talijanskoj aneksiji grada, u čemu imaju snažnu podršku talijanskih nacionalista i fašista.

Tomislav Zorko je, na temelju izvora i relevantne literature, obradio pitanje prostitucije početkom 20. stoljeća u radu Prostitucija u Zagrebu između 1899. i 1934. godine (223–241). Do 1922. godine prostitucija je u Zagrebu bila dozvoljena u javnim kućama, čiji je rad regulirao propis iz 1899. godine. Godine 1922. zagrebačko redarstvo donjelo je Odredbu o nadzoru nad prostitucijom na području grada. Ukinute su javne kuće, a djevojke i žene koje su se bavile prostitucijom, dobile su status javno toleriranih prostitutki, te se upisuju u poseban očevidnik koji vodi redarstvo. Zakonom o suzbijanju spolnih bolesti iz 1934. godine, ukinuta je legalna prostitucija u Kraljevini Jugoslaviji, a time i u Zagrebu.

Svoj prilog novijoj povijesti Zadra u ovom broju Časopisa za suvremenu povijest dao je Ante Bralić. U radu Zadar u vrtlogu propasti Habsburške Monarhije (1917–1918.) (243–266) autor ocrta političku situaciju u Zadru pred kraj Prvog svjetskog rata. Ističe intenziviranje političkog života u Zadru. Razvija se Deklaracijski pokret, a slom Austro–Ugarske Monarhije ponovno otvara međunacionalne borbe u gradu. Početkom studenoga u grad ulazi talijanska vojska i postupno talijanska strana preuzima kontrolu, što je završeno početkom prosinca zauzimanjem Namjesništva.

Prilog proučavanju kulturne i političke povijesti Vojne krajine dao je Ivica Golec radom Čitaonice Banske krajine u kontekstu sazrijevanja stranačko–političke scene na krajiškom području (1873–1881.) (267–296). Autor je, na temelju relevantne literature, arhivske građe i tiska, prikazao razvoj i djelovanje čitaonica na području Banske krajine od ukidanja pukovnija do konačnog razvojačenja. Djelom analizira i djelovanje čitaonica u ostalom krajiškom području. Također, autor usporedbom dokazuje da su sve čitaonice dio jedinstvenog procesa, koji je poprimio obilježja svojevrsnog čitalačkog pokreta. Upravo su čitaonice bili ključna kulturna društva tog područja. Ovdje se oblikuju kulturni sadržaji za članove, a posredno utječu na razinu kulturne svijesti šireg kruga krajiške populacije. Također, čitaonice su imale veliku ulogu u političkom životu krajišnika. Autor analizira njihovo djelovanje na podizanju nacionalne svijesti te oblikovanju političkih ideja na navedenom prostoru. Ovu problematiku kulturno–političke povijesti Vojne krajine obrađuje u kontekstu općih političkih događaja unutar Vojne krajine, ali i izvan nje, a koji se prelamaju u djelovanju krajiških čitaonica. Poseban naglasak stavlja na djelovanje čitaonica nakon obnove Stranke prava i pokretanja njezinog glasila Sloboda 1878. godine.

Posljednji znanstveni rad je onaj Alke Turalije i Nevia Šetića koji obrađuje Vrtlariju Prandau – Mailath u Donjem Miholjcu (297–311). Koristeći arhivske izvore, tisak i relevantnu literaturu, autori najprije daju kratak pregled obitelji Prandau te kako je valpovačko vlastelinstvo došlo u njihov posjed, a zatim analiziraju vrtlariju. Vrtlarija je osnovana 1723. a jedan od najzaslužnijih za njeno djelovanje je grof Gustav Prandau, koji 1872. gradi staklenik dug 57.2 m. Uz staklenik

grade se topla i hladna kljajališta, a sam staklenik satoji se od tri dijela: jedan za tropsko bilje, a dva za bilje kontinentalne klime. Procjena vrijednosti vlastelinstva iz 1877. godine daje uvid u ponudu vrtlarije. Također, vidljivo je da je imala sustav navodnjavanja i sustav grijanih travnjaka. Autori ističu da je vrtlarija bila nositelj i organizator brojnih izložbi cvijeća širom Monarhije, te je surađivala s brojnim poznatim domaćim i stranim vrtlarijama.

Nakon znanstvenih radova slijedi nekoliko prikaza vrijednih djela domaćih i stranih autora s temama iz moderne hrvatske povijesti.

Jelena Balog

SCIENTIA PODRAVIANA-GLASILO POVIJESNOG DRUŠTVA KOPRIVNICA, POVIJESNO DRUŠTVO KOPRIVNICA, BR. 19/XVII, KOPRIVNICA, PROSINAC 2005., 40 STR.

Iako je o postojanju i radu Povijesnog društva Koprivnica rečeno već mnogo toga, novi, 19. broj njegova službenoga glasila, lista Scientia Podraviana, govori da teme razgovora o Društvu nisu još ni približno iscrpljene. Već svima znano uredništvo, Ružica Špoljar (ujedno i predsjednica Društva), dr. Krešimir Švarc, Hrvoje Petrić i glavni urednik Mirko Lukavski, svojim su sugrađanima i čitateljima u ovom broju pripremili niz zanimljivih tema kulturno-povijesne baštine ovog područja, a uz njih su svoje mjesto pronašle i neke problematike sadašnjosti i vjerojatno skorije nam budućnosti unutar zvjezdanog europskog kruga na plavoj zastavi.

Neizostavno uvodno slovo urednika na početku lista te retrospektiva aktivnosti Društva tijekom 2005.g. koju je ponudila gospođa Ružica Špoljar daju nam sažet uvid u kvalitetu i kvantitetu rada članova i čelnika Povijesnog društva – od organiziranja zanimljivih stručnih predavanja i međunarodnog znanstvenog skupa (surađujući pri tom s Povijesnim društvom Križevci i Zavodom za hrvatsku povijest Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu), predstavljanja knjiga i reportaža s putovanja, pa do puta na jug i istok Lijepe naše te sjever susjedne nam Italije.

Mlad i vrlo aktivan koprivnički povjesničar Hrvoje Petrić napisao je iscrpnu reportažu o životu i radu jednog od osnivača Društva, prof.dr.sc. Dragutina Feletara, povodom njegova primanja Nagrade za životno djelo Grada Koprivnice za sveukupni doprinos na području znanstvenog rada u geografiji, stvaranju i promicanju identiteta znanstvene, stručne i kulturne slike Koprivnice i Podravine.

Spomenuti je mladi povjesničar ponudio i razgovor za list, kojim se kratko dotakao nekih ključnih problema povjesničarske struke, ali i ulozi Koprivnice i Podravine u njoj te u drugim strukama i znanostima koje jasno pokazuju koliko neiskorištenih kapaciteta nudi ovaj kraj. Zanimljivo je napomenuti da se razgovor vodio putem interneta za vrijeme Petrićeve dvomjesečnog stručnog boravka u Washingtonu u rujnu i listopadu 2005.g. pa s obzirom na to nisu za odbaciti njegove prosudbe o tome kakvu bi ulogu u budućnosti mogla imati Koprivnica kao grad znanosti, grad s institutom i možda Državnim arhivom za područje Koprivničko-križevačke županije te koliko na području znanosti zaostajemo za modernijim zemljama Europe i svijeta.

Ljubitelji arheologije, bilo profesionalci ili amateri, u ovom su broju Scientiae mogli saznati zanimljivosti o srednjovjekovnoj nizinskoj zemljano-drvenoj utvrdi Gradić ili Turski brijeg te o njenom odnosu prema naselju Dužine i crkvi s grobljem tj. Cirkvišću. Dr.sc. Tajana Sekelj

Ivančan i mr.sc. Tatjana Tkalčec s Instituta za arheologiju, autorice rada Drveno-zemljana utvrda u Podravini i njezin odnos spram naselja i groblja ovakav su način promatranja dotične arheološke mikroczeline nazvale prvim takvim pokušajem cjelovitog sagledavanja jednog prostora u Hrvatskoj, a njegova vrijednost za naš kraj je i u tome što se upravo na primjeru spomenutog lokaliteta objašnjava vrlo složena problematika ukupnog procesa naseljavanja nekog područja kroz srednji vijek. Geografski opis lokaliteta potkrijepljen je kartama i fotografijama, a detaljna analiza triju iskopina objašnjena je kroz kronološki kontinuitet od najstarijih nalaza pa do onih najranijih, pri čemu je naglasak na vremenu njihova supostojanja.

Ranko Pavleš sa svoja Dva srednjovjekovna posjeda uz potok Segovinu nadovezuje se na medievalnu tematiku opisom dvaju srednjovjekovnih imanja uz potok Segovinu, Obrež i Čanovec, koja su promijenila imena za vrijeme ratova s Osmanlijama ili su nestala. Analizirajući srednjovjekovne isprave, bilo one već sakupljene, bilo izvađene iz Državnog arhiva, Pavleš uvodi neka nova gledišta u spomenutu problematiku. Tako npr. isprava iz 1296.g. koja prvi put spominje Obrež u Podravini, smješta posjed u županiju Zala, zbog čega ga je priređivač isprave locirao u Međimurje, no Pavleš po opisu zaključuje da je riječ o zemljištu u Podravini. Zanimljiva je i njegova analiza vezana za Bolfan, uz Jakšinec jedan od mogućih kasnijih naziva za Obrež – ostaci crkve Svetog Volfanga spomenuti u kanonskoj vizitaciji iz 1615.g. po njemu pokazuju da se ona nalazila na području današnjeg Bolfana koji je po njoj i dobio ime, a sagradili su ju Budori koji su Obrež stekli ženidbenim vezama u XVI.st. Time Pavleš negira Kacijanovu tezu da je crkva povezana s plemićem Vučakom koji je 1256.g. imao posjed na gornjem toku potoka Segovina. Današnja polja Čanovec Pavleš veže uz nestalo srednjovjekovno selo "Chanouch". Po njemu su možda i Čanovec, i Čajnjavce uz zapadni rub Imbriovca te Čajnjev istočno od Koprivničkog Ivanca vezani za obitelj "de Chanow", tj. "de Chanouch". Prvi siguran spomen im je u sporu Emerikova sina Dioniza s rasinjskim i ludbreškim vlastelinima oko prijelaza na Dravi iz 1357.g. i 1358.g. Pavleš ovog Dioniza vidi i u ranijoj ispravi vezanoj za posjed "Dianisouch" te u onoj iz 1347.g. kad nosi pridjevak "de Chanow". Po njemu se ova obitelj spominje oblikom "de Chanow" dolaskom u Podravinu, a to potvrđuje analizom kasnijih dokumenata. Rad dalje opisuje nekoliko sela koja su nestala, a postojala su blizu potoka Segovina i bila su vezana za Čanovec.

Sljedeća tema vraća u modernije vrijeme, točnije u još uvijek vrlo zanimljivo i kontroverzno razdoblje NDH. Anka Crndić – pravednik među narodima svijeta Krešimira Švarca kratka je i topla priča o ženi koja je spasila od smrti većinu članova koprivničke židovske obitelji Steiner (Silviju te njezina dva malodobna sina Smiljana i Marijana), a koju je i sam gospodin Švarc poznavao kao prijateljicu njegove majke. Kao zahvalu za sve učinjeno za ovu obitelj, Marijan Steiner je predložio Izraelu da se Anki Crndić dodijeli visoko izraelsko odličje "Pravednik među narodima svijeta", što je i učinjeno – ono je uručeno predstavnicima iz Koprivnice u proljeće 2006.g u izraelskom veleposlanstvu u Zagrebu.

Božica Anić u članku O knjižnici Muzeja grada Koprivnice daje nam kratki uvid u povijest ove knjižnice, njezin razvoj i trenutačnu situaciju. Kao njezin knjižničar, Anić izdvaja neke zanimljive i vrijedne tiskovine unutar knjižničkog fonda (npr. rijetke knjige tiskane do 1835.g., stare koprivničke novine i časopisi, poklonjene knjižnice Mihovila Pavleka Miškine te obitelji Malančec itd.), uz napomenu kako je ovo samo dio bogatstva koje se ovdje nalazi.

"Mali glagoljaši" iz OŠ "Antun Nemčić Gostovinski" profesorice Lidije Vranar opisuju aktivnost grupe osnovnoškolaca spomenute koprivničke škole koji nastoje njegovati i čuvati glagoljicu. Nakon jednog izleta tzv. "kolijevki glagoljice", otoku Krku, mali su članovi odlučili napraviti svoju Bašćansku ploču, koja je i prezentirana u koprivničkoj gradskoj knjižnici 18.ožujka 2005.g. Članak daje i kratak opis aktivnosti četvero učenika na XIII. sazivu Male glagoljske akademije u Roču, uz osobni komentar učenice Petre Grobenski.

O povijesti Molva i njihovim turističkim kapacitetima govori Vladimir Šadek u članku Turistička perspektiva Općine Molve. Od zanimljive legende o molvarskoj Bogorodici, kapelica u svakoj ulici u Molvama, hordi hodočasnika, preko iscrpljivanja mineralnih sirovina, bogate izdavačke i kulturne djelatnosti, pa do ljepota podravskog pejzaža, sve to čini ovo mjesto uistinu zanimljivom turističkom destinacijom, a Šadek daje i male savjete kako popraviti mane u turističkoj ponudi.

Putopis Dijane Sabolović – Krajina naslovljen kao Moj prvi moj kontakt s Chicagom, daje osobnu impresiju ovim poznatim američkim gradom. Ravnateljica koprivničke knjižnice i čitaonice oduševljeno opisuje knjižnice u gradu, poput Gradske knjižnice Chicaga uređene u stilu 40-ih godina 20.st., zatim one iz 1900.g. te znamenite Newberry knjižnice u kojoj uživaju svi poklonici društvenih i humanističkih znanosti. Ovaj grad jazz, bluesa, nebodera i restorana živa je uspomena i na svima znani 1.svibnja 1886.g. kada su čikaški radnici ustali boreći se za osnovna prava u svijetu rada, što je vrlo aktualno još i danas, 120 godina nakon minulog događaja.

Budući da Društvo organizira brojne izlete po Hrvatskoj i pokoji van njenih granica, Mirko Lukavski je zabilježio put s Povijesnim društvom Koprivnica po Sjevernoj Italiji. Regija bogata prirodnim ljepotama i spomenicima europske kulture ovdje je ukratko opisana kroz Bergam – grad lombardske renesanse, Stresu, vožnju jezerom Maggiore, posjet Boromejskim otocima te neizostavni Milano – danas financijsku, industrijsku, modnu i kulturnu metropolu. Zanimljivo je napomenuti kako se Milanska katedrala, peta po veličini u svijetu i građena još davne 1386.g. u gotskom stilu, nadograđuje još i danas, a koliko Talijani cijene svoju kulturnu baštinu pokazuje i činjenica da se vjerno i mukotrpno restaurira da Vincijeva slika na zidu blagovaonice samostana crkve Majke Božje zahvalnosti, koja često propada jer je slikana na hladnom zidu (dobar primjer zemljama koje njegu kulturnih spomenika drže neunosnom investicijom!).

Hrvoje Petrić Arhivskom gradom s prostora Koprivničko-križevačke županije u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu te Državnim arhivima u Varaždinu i Bjelovaru usmjerava pažnju na dokumentirano bogatstvo vezano za povijest Koprivnice i koprivničke Podravine. Budući da je Petrić u već spomenutom razgovoru za ovaj list istaknuo potrebu stvaranja zasebnog Državnog arhiva za područje Koprivničko-križevačke županije, članak se može shvatiti kao konkretniji argument za ostvarivanje ove ideje.

U ovom broju Scientiae podraviane prikaze su ponudili prof. dr. sc. Mira Kolar – Dimitrijević za 5. i 6. broj Podravine, časopisa za multidisciplinarna istraživanja, i Daniel Patafta za 7. broj istoga časopisa te za biografsko djelo Mire Kolar – Dimitrijević naslovljeno kao "Ferdo Rusan 1810.g. – 1879.g. Od vojnika do ilirskog i pučkog pjesnika te nositelja prosvjetiteljskog i gospodarskog života Podravine". Patafta je priredio i osvrt na Zbornik Mire Kolar – Dimitrijević Filozofskog fakulteta u Zagrebu za 2003.g., a osvrnuo se i na varaždinsko i čakovečko Hrvatsko proljeće koje je obradio Tomislav Đurić u "Zašto su šutjela lepoglavska zvona. Hrvatsko proljeće u Varaždinu u Čakovcu 1971.g.". Jakša Raguž je prikazao časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša nazvan Ekonomska i ekohistorija, a Hrvoje Petrić je opisao novoosnovano Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju (prvo takve vrste u svijetu), njegovu važnost i buduću aktivnost te je kao tekuća djelatnost navedeno pokretanje novog znanstvenog časopisa "Ekonomska i ekohistorija" kao službenoga glasila društva.

Durđevačka Podravina i reforme Marije Terezije i Josipa II." Vjekoslava Čordaševa govori o značenju dotičnih reformi za spomenuti kraj. Naime, autor rada ističe da je ovo područje predstavljalo "klin" koji je odvajao Bansku Hrvatsku na dva dijela te je uz to jedini dio Krajine u kontinuitetu s većinskim katoličkim stanovništvom. Pri tome on navodi da ne treba negativno tretirati tu odvojenost od Banske Hrvatske jer je, kao što znamo, Krajina bila podložna direktno Dvoru, dakle direktnom utjecaju marijaterezijanskih i jozefinskih reformi što je ovom kraju

donijelo početak razvoja obrta i školstva. No, Čordašev primjećuje da se izolacija od Banske Hrvatske i danas primjećuje u izgledu sela i mentalitetu tamošnjih stanovnika.

Posljednje stranice časopisa daju program treće međunarodne znanstvene konferencije izvedbenog projekta Podravska višegraničja, nazvane Hrvatska 1755.godine: Društvene i gospodarske promjene između legalnih praksi i nasilja, i održane u Križevcima, Velikom Ravenu i Koprivnici 16. i 17. prosinca 2005.godine, a na samome se kraju Povijesno društvo Koprivnica prisjeća svojih članova preminulih 2005.godine, Stjepana Jakupeka i Valenta Klarića – Sokolova.

Maja Blažek

IVANEČKA ŠKRINJICA, IVANEČKI KLUB KOLEKCIONARA, BROJ 1, IVANEC 2005., 64 STR.

Kako bi svoju ljubav i znanje o povijesti, etnologiji, kulturnoj baštini i kolekcionarstvu u ivanečkom kraju pretočili u pismeni oblik i prenijeli ga što većem broju čitatelja, članovi Ivanečkog kluba kolekcionara iniciraju pokretanje časopisa Ivanečka škrinjica. Njihova vrijedna nastojanja rezultirala su izdavanjem prvog broja časopisa u prosincu 2005. godine. Ivanečka škrinjica, svojevrsna nasljednica Ivanečkog kalendara čije se izdavanje ugasnulo 1994. godine, svojim sadržajem opravdava odabran joj naziv te svom čitatelju pruža pogled u povijest, etnologiju, kulturnu baštinu i kolekcionarstvo šireg ivanečkog područja. Povijesno, kulturno i gospodarsko nasljeđe ovoga kraja vodilo je urednika časopisa, povjesničara i arheologa Sinišu Krznara, pri odabiru tema prvoga broja, a suradnja s autorima pružila je sedam zanimljivih priloga.

Škrinjica "se otvara" tekstem Ivana Kneževića "Ivanečki klub kolekcionara" u kojem nas autor поближе upoznaje sa nastankom, djelatnošću i aktivnostima Ivanečkog kluba kolekcionara. Ovdje saznajemo njegovu povijest i upoznajemo njegove članove. Neformalna okupljanja ljubitelja baštine ivanečkog kraja postupno su prerasla u zasebnu Sekciju varaždinskog kluba kolekcionara, a naposljetku dovela i do osnivanja Ivanečkog kluba kolekcionara 2003. godine. U cijelom razdoblju postupnog nastanka kluba ističe se izlagačka djelatnost ivanečkih kolekcionara. Organizirane izložbe svjedoče o ljubavi prema baštini svojega kraja, posebnoj brizi za sakupljene predmete i želji da oni budu izloženi i na taj način dostupni i drugima. U nedostatku muzeja ili zavičajne zbirke izložbe kolekcionara popunjavale su prazninu i nosile vrijednost pravih muzejskih primjeraka. Široki spektar tema i interesa: starine iz zavičajne baštine, poljoprivredna oruđa, alati i pribori, rudarska oprema, stare knjige i dokumenti, starinski uredski i školski pribor, glazbala, stari novac, poštanske marke, telefonske kartice i dr. ujedinili su kolekcionare i potaknuli ih da osnuju klub čija će trajna zadaća, kako sami kažu, biti briga o kulturnoj baštini i nastojanje da se te vrijednosti spase od zaborava i nepovratnog uništenja.

Isti nas autor, Ivan Knežević, uvodi u svijet kolekcionarstva prilogom "Draž rabljenih poštanskih maraka". Lako je primjetiti njegov zanos i osjećaje koji ga prate pri svakoj etapi sakupljanja poštanskih marki. Osim što služe međuljudskoj i društvenoj komunikaciji marke nam pružaju vrijednosti estetskog dojma, nositeljice su ljudskih osjećaja, prenositeljice draži dalekih putovanja, atmosfere užurbanosti poštanskih djelatnika. Također, bilježe i tijek vremena u kojem se nižu važni događaji, povijesne ličnosti i njihova otkrića.

Josip Jelenečki svojim radom "Razvoj pošte na širem ivanečkom području" razložio je čitatelju osnovne trgovačke i poštanske pravce od vremena starih Rimljana i kasnijeg

srednjovjekovnog razdoblja te pojavu prvih službenih pošti na ivanečkom širem području u 16. stoljeću. Autor nam spominje i poštanske urede ivanečkog kraja osnovane u 19. i 20. stoljeću, a poseban odlomak posvećen je razvoju filatelije, poštanskih žigova i marki.

Svijest o dugogodišnjoj tradiciji i važnosti rudarstva u ivanečkom kraju navela je Borisa Jagetića Daraboša da svoj rad posveti rudarstvu ivanečkog kraja sa naglaskom na postojanje i aktivnosti rudarske čete u Ivancu osnovane, najvjerojatnije, još daleke 1898. godine. Prilogom "Rudarstvo ivanečkog kraja kroz kolekcionarstvo" pruža nam se uvid u sastav i organizaciju rudarske čete, izgled odore i korištene opreme. Tu su se također našla i pravila Ivanečke bratovštine tiskana u Varaždinu 1901. godine te dokumenti koji svjedoče o povezanosti ivanečkih i golubovečkih rudnika.

Osim po rudarstvu ivanečki je kraj bio poznat i po lončarstvu koje se posebice razvilo pedesetih godina prošlog stoljeća i postalo važnom privrednom granom. "Od Tiglina do Podravine i dalje" naziv je rada Ljudevita Cikača kojim nas podsjeća na trud lončara prilikom vađenja gline iz zemlje, njezinog čuvanja i obrade u kućnim radionicama, sušenja, pečenja i ukrašavanja. Također se prisjećamo odlaska lončara "na mijenu" tj. načina na koji su lončari nekoliko puta godišnje odvozili svoje proizvode i mijenjali ih za pšenicu ili druge namirnice, kao i sudbine lončarstva tj. lončara u drugoj polovici dvadesetog stoljeća i sadašnjem vremenu.

Premda postoje različite teorije o podrijetlu i počecima izrade čipke na batiće na području današnje Lepoglave nema sumnji u njezinu izuzetnu vrijednost i značaj. Povijest lepoglavske čipke, njena karakteristična obilježja i motive, razlike u namjeni, tehnici i načinu proizvodnje kao i zahtjevima tržišta predložila je Danijela Ciglar. U njezinom prilogu "Lepoglavska čipka – povijesni razvoj i suvremena izrada" doznajemo o pojavi i razvoju čipkarskih tečajeva i škole, naslavnijem razdoblju lepoglavske čipke koje je okrunjeno osvajanjem zlatne i brončane medalje na međunarodnim izložbama u Parizu i Berlinu 1937. i 1940. godine, stanju u čipkarstvu nakon Drugog svjetskog rata kao i suvremenim tendencijama. Čitatelju su zanimljivi i prikazi nacrti čipke koji nose karakteristike prostora i vremena, osobne pečate kao i zahtjeve suvremenog tržišta.

Mario Novak, Siniša Krznar i Maja Pasarić obradili su ljudske osteološke ostatke sa srednjovjekovnog nalazišta Ivanec - Stari grad otkrivene prilikom arheoloških radova na istoimenom lokalitetu tijekom 1998., 1999., 2002. i 2004. godine, a rezultate objavili u radu "Antropološka analiza ljudskog osteološkog materijala s nalazišta Ivanec-Stari grad". Obraden je uzorak od 32 kostura (sedam ženskih, dvanaest muških i trinaest dječjih). Antropološkom analizom utvrđena je prosječna doživljena starost populacije, prisutnost trauma, učestalost pokazatelja subadultnog stresa, kroničnog fizičkog stresa kao i alveolarnih oboljenja i karioznih promjena na zubima. Dobiveni rezultati govore o zdravstvenim uvjetima, kvaliteti života i uspješnosti prilagodbe na okolinu populacije koja je u srednjem vijeku nastanjivala područje sjeverozapadne Hrvatske tj. područje današnjeg Ivanca.

Osim gore navedenih priloga u časopisu nalazimo i prikaz Siniše Krznara o knjizi Marijana Krša "Pavica i Otokar Hrazdira" te osvrt Danijele Ciglar o knjizi Ivanke Kunić pod nazivom "Tragom narodne baštine Ivanečkog kraja", čime se zaokružuje sadržaj Škrinjice. Put kroz kolekcionarstvo, povijest, etnologiju i kulturnu baštinu ivanečkog kraja koji pruža prvi broj Ivanečke škrinjice dinamičan je početak ovog novog časopisa. On je također naznačio vrijedno područje iz kojeg će se crpiti teme njegovih narednih brojeva sa naglaskom na kulturnu i povijesnu baštinu ivanečkog kraja.

UPUTE SURADNICIMA

A WORD TO ARTICLES' CONTRIBUTORS

Časopis "Podravina" objavljuje članke koji se recenziraju i one koji ne podliježu recenzentskom postupku. Članci koji se kategoriziraju kao znanstveni i stručni moraju imati dvije pozitivne recenzije.

Recenzirani radovi kategoriziraju se na sljedeći način:

1. Izvorni znanstveni članci, kratka priopćenja, prethodna priopćenja i izlaganja sa znanstvenog skupa sadrže neobjavljene rezultate izvornih istraživanja u potpunom ili preliminarnom obliku. Oni moraju biti izloženi tako da se može provjeriti točnost rezultata istraživanja.

2. Pregledni radovi sadrže izvoran, sažet i kritički prikaz jednog područja ili njegova dijela u kojemu autor i sam aktivno sudjeluje. Mora biti naglašena uloga autora izvornog doprinosa u tom području u odnosu na već objavljene radove, kao i iscrpan pregled tih radova.

3. Stručni rad sadrži korisne priloge iz područja struke i za struku, koji ne moraju predstavljati izvorna istraživanja. Časopis objavljuje i tekstove koji spadaju u grupu "građa" koja sadrži, prema pravilima za objavljivanje, pripremljene izvorne dokumente.

Kategoriju članak predlažu dva recenzenta, a u slučaju njihova neslaganja konačno mišljenje donosi uredništvo. Kategorizacija se navodi i objavljuje u zaglavlju članka.

Uredništvo i urednici pridržavaju pravo na manje izmjene teksta, lekture i grafičkih priloga, ali tako da to bitno ne utječe na sadržaj i smisao članka.

Uredništvo ne odgovara za navode i gledišta iznesena u pojedinim priložima. Časopis izlazi u pravilu dva puta godišnje, a rukopisi se ne vraćaju.

Osim recenziranih članaka, časopis "Podravina" objavljuje recenzije i prikaze knjiga te periodike, a prema potrebi obavijesti, bilješke, reagiranja i slično.

Jednom prihvaćeni članak obvezuje autora da ga ne smije objaviti na drugom mjestu bez dozvole uredništva časopisa koje je članak prihvatilo, a i tada samo uz podatak o tome gdje je članak objavljen prvi put.

Prilozi za časopis "Podravina" moraju biti pisani na računalu, u jednoj od verzija programa MS Word (od 6.0 nadalje) ili iznimno u nekom od programa koji su kompatibilni s MS Word. Svi tekstovi moraju biti snimljeni u formatu MS Word dokumenta (*.doc). Potrebno je koristiti font Times New Roman. Veličina slova je 12, a prored 1,5. U bilješkama je veličina slova 10, a prored jednostruki (single).

Uredništvu treba dostaviti jedan ispis teksta i disketu (ili CD).

Članci se mogu predati osobno uredniku ili se šalju na adrese (s naznakom: Za časopis "Podravina"):

- odgovorni urednik prof. dr. sc. Dragutin Feletar, Trg mladosti 8, 48000 Koprivnica
- Meridijani, Obrtnička 17, 10430 Samobor, meridijani@meridijani.com
- urednik Hrvoje Petrić, Trg kralja Zvonimira 8, 48000 Koprivnica, h.petric@inet.hr

Članci ne bi smjeli prelaziti opseg od dva arka (32 kartice), a autori dobivaju besplatno primjerak časopisa "Podravina" te prema mogućnostima i do deset primjeraka separata.

Tablice, grafički prilozi (crteži, karte i dr.) i fotografije moraju imati numeraciju i takav raspored u tekstu da ih je moguće uvrstiti paralelno s tekstom. Grafički prilozi se prilažu u

originalu, svaki na posebnoj stranici, formata do A4. Naslov tablice (skraćeno Tab.) stavlja se iznad, a izvor ispod nje. Izvorni znanstveni članci u pravilu ne smiju koristiti grafičku dokumentaciju drugih autora. Ako se koristi takva dokumentacija, obvezno treba citirati autora. Kod objavljivanja starih karata i grafika treba navesti autora, izvor ili ustanovu gdje se grafički prilog čuva te signaturu ako postoji.

Svaki je autor dužan dostaviti sljedeće podatke o članku i sebi:

a) naslov članka

b) ime(na) autora

c) naziv i adresu ustanove u kojoj autor radi

d) za članke koji se recenziraju potrebno je priložiti sažetak, a on treba sadržavati opći prikaz teme, metodologiju rada, rezultate i kratki zaključak. Treba ga pisati u trećem licu i izbjegavati pasivne glagolske oblike, a optimalan opseg sažetka je tekst koji ima oko 250 riječi

e) ključne riječi na jeziku članka.

Članci se objavljuju u pravilu na hrvatskom, njemačkom, slovenskom i engleskom jeziku.

CITIRANJE I PISANJE BILJEŽAKA

Prezime autora piše se velikim tiskanim slovima (verzal), a ime običnim slovima (kurent). Naslov članka se piše običnim slovima, a naslov djela udesno nagnutim slovima (kurziv). Kod citiranja članka se može, ali i ne mora staviti "str." ili "s." Najbolje je samo napisati broj stranice. Kada se isto djelo ponovno navodi u članku na drugome mjestu, treba upotrijebiti skraćeni naziv, a navodi se samo prvo slovo imena autora i prezime te prvih nekoliko riječi djela ili članka i broj stranica.

Drugi način ponovna citiranja sadrži prezime autora, prvo slovo imena verzalom, godina izdanja i broj stranice. Ako je isti autor iste godine napisao dva ili više teksta, onda se citira godina s dodatkom malog slova po abecedi, 1991.a, 1991.b, 1991.c itd.

Na kraju članka se može, ali i ne mora priložiti popis literature i izvora, i to abecednim redom.

Meridijani

Izdavačka kuća

Izdano u Hrvatskoj, za nakladnika Petra Somek